

สดุดีบุคคลสำคัญ

เล่ม ๑๖

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๑

สดุดีบุคคลสำคัญ

เล่ม ๑๖

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๑

เรื่อง สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๖
คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ ครั้งที่ ๑ จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม

๙๒๐.๐๕๙๓ เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน.
ส ๙๒๕ ส สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๖ กรุงเทพฯ ๒๕๔๑
๒๘๕ หน้า
๑. ไทย-ชีวประวัติ ๒. ชื่อเรื่อง
ISBN 974-7770-60-1

บรรณาธิการ นางอุทัยศรี ณ นคร
ผู้ช่วยบรรณาธิการ นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง
ออกแบบปก นายประยุทธ ปัญญาศิริ

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์
๔๕๗/๖-๗, ๕๘๐-๕๘๔ ถนนพระสุเมรุ เขตพระนคร กทม. ๑๐๒๐๐
โทร. ๒๘๑๖๕๓๓, ๒๘๒๖๐๓๓-๓๔ โทรสาร ๒๘๒๖๐๒๕

คำนำ

ด้วยความสำนึกในพระคุณที่บรรพบุรุษได้กระทำไว้แก่ประเทศไทย และเพื่อให้บรรลุถึงเจตนาในการสร้างสรรค์อนุชนไทยให้เป็นประชากรที่มีคุณภาพ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติจึงได้มอบให้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ นำบทความประวัติบุคคลสำคัญของชาติซึ่งได้ประกอบกรณียกิจในด้านต่าง ๆ เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองทั้งในอดีตและปัจจุบัน ออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ในโอกาสอันเป็นวันที่ระลึกของท่านเหล่านั้นมาโดยลำดับ

บุคคลสำคัญที่ได้นำประวัติมาเผยแพร่นั้นล้วนเป็นผู้มีผลงานสำคัญ ๆ ในสาขาต่าง ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อสังคมและประเทศชาติโดยส่วนรวม ความเจริญก้าวหน้าทางการทหารก็ดี การปกครองก็ดีวิทยาการแขนงต่าง ๆ ในทางศิลปและวัฒนธรรมก็ดี ได้พัฒนาการมาโดยประเทศชาติและประชาชนชาวไทย มีเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทยอันควรภาคภูมิใจได้ดังเช่นที่เห็นทุกวันนี้ ก็ด้วยความอุตสาหะพากเพียร ด้วยอัจฉริยภาพและความเสียสละของคนไทยร่วมชาติของเราทั้งสิ้น ท่านเหล่านี้ได้แสดงความรักชาติด้วยการปฏิบัติ หาได้กล่าวแต่เพียงวาจาเท่านั้นไม่ ประวัติชีวิตและผลงานของแต่ละท่าน จึงเป็นชีวิตที่มีอุดมคติสร้างสรรค์เป็นแบบอย่างของการดำรงชีวิตที่ดีซึ่งอนุชนไทย สมควรศึกษาและยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติด้วยความชื่นชมและภาคภูมิใจ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติเห็นว่าประวัติบุคคลสำคัญของชาติที่ได้นำออกเผยแพร่ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยไปแล้วนั้น มีผู้ฟังจำนวนมากสนใจติดตามขอบทความมาเป็นประจำ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติจึงเห็นสมควรดำเนินการรวบรวมบทความทั้งหมดจัดพิมพ์เป็นหนังสือ *"สดุดีบุคคลสำคัญ"* เพื่อเผยแพร่เป็นอนุสรณ์เตือนใจคนไทยทุกคนให้คำนึงถึงคุณความดีของบุคคลผู้ได้ทำคุณประโยชน์แก่ชาติ เพราะเมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ก็ไม่มีบำเหน็จรางวัลอันใดควรภูมิใจเสมอด้วยเกียรติคุณสดุดี สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติจึงได้จัดพิมพ์หนังสือ *"สดุดีบุคคลสำคัญ"* เล่มที่ ๑ ออกเผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ และจัดพิมพ์ต่อมาจนถึงเล่มนี้นับเป็นลำดับที่ ๑๖

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สารบัญ

หน้า

๑. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ๑
นางสายไหม จบกลศึก

๒. ขุนหลวงหาวัด ๕
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๓. โอ้พระธรรมิกราชปราชญ์สยาม ๑๓
ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา

๔. พระมหาเจษฎาราชเจ้า ๑๙
นางเฉลิมศรี หุนเจริญ

๕. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำกับกรมท่า ค้าสำเภา ๒๖
นางสายไหม จบกลศึก

๖. พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓๓
นางสาววนิดา สถิตานนท์

๗. ดนตรีและนาฏศิลป์ไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๓๙
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๘. เกร็ดความรู้จากจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ ๔๗
นางสาววนิดา สถิตานนท์

๙. เย็นศิระเพราะพระบริบาล ๕๘
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๑๐. เที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ๖๙
นางสายไหม จบกลศึก

๑๑. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗๗
นางอุทัยศรี ณ นคร

หน้า

๑๒. พระราชกรณียกิจด้านการสื่อสารโทรคมนาคม ๘๒
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๑๓. พระราชกรณียกิจในด้านทรัพยากรน้ำ ๙๑
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๑๔. เย็นศิระเพราะพระบริบาล (ร.๑ กับ ร.๙) ๑๐๘
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๑๕. เย็นศิระเพราะพระบริบาล (ด้านการศึกษา) ๑๒๔
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๑๖. พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบัน ๑๕๐
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๑๗. พญาพรหมโวหาร กวีเอกแห่งล้านนาไทย ๑๕๖
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๑๘. พ่อขุนบรม ๑๖๔
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๑๙. บทละครดึกดำบรรพ์ของกรมขุนเพชรบูรณอินทราชัย ๑๗๑
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๒๐. เจ้าพระยามหาโยธา ๑๗๖
จักรีมอญสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๒๑. เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ๑๘๓
(หม่อมราชวงศ์ คลี่ สุทัศน์)
นางสายไหม จบกลศึก

หน้า

๒๒. เจ้าพระยากำแหงสงคราม ๑๘๗
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๒๓. เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ๑๙๔
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๒๔. ขุนหลวงพระยาไกรสี ๒๐๔
คนไทยคนแรกที่เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๒๕. พระยากำแหงสงคราม ๒๑๐
(จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา)
นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง

๒๖. พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน ๒๑๕
ชาวไทยคนแรกที่ตั้งโรงไฟฟ้าไทย
นางสายไหม จบกลศึก

๒๗. หนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติ ๒๒๐
นางสายไหม จบกลศึก

๒๘. ฉันท์ชมกุฏี มหาห่วง วัดมหาธาตุ เขียน ๒๒๔
นางสาววนิดา สถิตานนท์

๒๙. พระพิมลธรรม วัดระฆัง ๒๓๑
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

๓๐. พระอาจารย์พรหม วัดปากน้ำประสบ ๒๓๗
นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

หน้า

๓๑. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ๒๔๕
นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

๓๒. นายหยัด ช้างทอง ๒๕๖
ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ - โขน)
นายปัญญา นิตยสุวรรณ

๓๓. นายมาลัย ชูพินิจ ๒๖๓
นางสาววนิดา สถิตานนท์

สดุดีบุคคลสำคัญ

เล่ม ๑๖

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จะได้นำพระราชประวัติพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์ของชาติไทยราชวงศ์พระร่วง ผู้ทรงรวบรวมกำลังก่อตั้งชาติไทยให้เป็นปึกแผ่นและสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรก เมื่อพุทธศักราช ๑๗๘๑ มาเผยแพร่เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีพระคุณอันใหญ่หลวงแก่ชาติไทย

พระนามศรีอินทราทิตย์ มาจากนาม *"กมรเดงอัญศรีอินทรบดินทราทิตย์"* เป็นพระนามของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ราชบุตรเขยพระเจ้ายะโสธรปุระ กษัตริย์ขอมที่เคยมีอำนาจปกครองดินแดนในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาและบริเวณส่วนเหนือขึ้นไป บ้างเขียนว่า *"ศรีปดินทราทิตย์"* พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ก่อนปกครองกรุงสุโขทัย มีพระนามว่า พ่อขุนบางกลางหาว ครองเมืองบางยาง เฉพาะพระนามนี้ นักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นแรก ๆ ขานว่า พ่อขุนบางกลางท่าว ซึ่งได้เรียกกันมาเนิ่นนานเป็นเวลาเกือบ ๑๐๐ ปี ทรงเป็นกำลังสำคัญในการกอบกู้อิสรภาพจากขอมร่วมกับพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด

พระราชประวัติพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ กล่าวไว้ทั้งตำนานและศิลาจารึก ซึ่งจะต้องวิเคราะห์เหตุการณ์และระยะเวลาจากเอกสารอื่นประกอบ ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ (จารึกพ่อขุนราม-คำแหงมหาราช) กล่าวว่า พระมเหสีนามว่า *"นางเสือง"* มีพระราชโอรสพระราชธิดา ๕ พระองค์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่สิ้นพระชนม์แต่ยังเยาว์ องค์ที่ ๒ คือพ่อขุนบาลเมือง (ไม่ทราบปีครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๒๒) องค์ที่ ๓ คือพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พ.ศ. ๑๘๒๒-๑๘๖๐) ส่วนพระราชธิดา ๒ พระองค์ ไม่ปรากฏพระนาม

ดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและอาณาบริเวณตอนเหนือก่อนตั้งราชธานีสุโขทัย ได้อยู่ภายใต้อิทธิพลขอม ปรากฏว่า กษัตริย์ขอมนำทัพเข้ามารุกรานและมีอำนาจครอบครองหัวเมืองต่าง ๆ จนถึงเมืองละโว้หรือลพบุรี และดินแดนใกล้เคียง ตลอดทั้งได้ยกทัพมาปราบปรามเมืองที่

กระด้างเอาใจออกห่าง ๓ ครั้ง เช่น พระเจ้าสุริยะวรมันที่ ๑ เมื่อพุทธศักราช ๑๕๖๕ พระเจ้าสุริยะวรมันที่ ๒ เมื่อพุทธศักราช ๑๖๕๗ และ พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ซึ่งเข้าใจว่าขอมจะแผ่อำนาจขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัยในครั้งนี้ ศิลาจารึกหลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม) และหลักที่ ๓ (จารึกวัดนครชุม) ให้ความรู้ว่า สุโขทัยตั้งขึ้นเป็นเมืองมาแล้วตั้งแต่พุทธศักราช ๑๗๖๑ พ่อเมืองสุโขทัยซึ่งอยู่ใต้อำนาจขอม ก่อนสถาปนาเป็นราชธานีมีนามว่า พญาศรีนาวนำถม หรือพ่อขุนนำถม เป็นบิดาของพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด และนางเสืองพระมเหสีของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระองค์จะสืบเชื้อสายมาจากที่ใดยังไม่อาจค้นคว้าได้ บ้างสันนิษฐานว่า มาจากเมืองชัยบุรีหรือเชียงแสน บ้างว่าเป็นเชื้อสายไทยใหญ่ ขณะที่พ่อขุนศรีนาวนำถมปกครองสุโขทัยซึ่งรวมเมืองศรีสัชนาลัยด้วยนั้น เป็นเวลาที่ขอมทำสงครามกับอาณาจักรจัมปา สงครามสิ้นสุดลงในปีพุทธศักราช ๑๗๖๓ สถานภาพของสังคมสุโขทัยคงจะได้ก่อตั้งอย่างเข้มแข็งและมีพัฒนาการที่จะแสวงหาแนวทางให้หลุดพ้นจากอิทธิพลขอมแล้ว ขอมจึงเสมือนมีชาวไทยเป็นศัตรูทางทิศตะวันตกที่จะต้องระมัดระวังอย่างใกล้ชิดจะต้องป้องกันมิให้ไทยกระด้างกระเดื่อง กษัตริย์ขอมจึงเอาใจไทยด้วยการพระราชทานพระธิดานาม พระนางสิขรมหาเทวี ให้เป็นชายาแก่พ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด ผู้เป็นโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถม พร้อมทั้งพระแสงขรรค์ชัยศรีและนาม *"กมรเดงอัญศรีบดินทราทิตย์"* เป็นการผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติให้มั่นคง พ่อขุนศรีนาวนำถมสวรรคตในปีใดไม่ปรากฏ ศิลาจารึกหลักที่ ๒ (จารึกวัดศรีชุม) กล่าวแต่เพียงว่าสุโขทัยว่างผู้ปกครอง ขอมสมาดโขลญลำพง เจ้าเมืองลำพง ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองสุโขทัยถือโอกาสเข้ายึดครองสุโขทัยสืบต่อซึ่งสันนิษฐานอีกประการหนึ่งว่าเป็นข้าหลวงปกครองดูแลแทนกษัตริย์ขอมที่เมืองพระนคร ชาวไทยคงได้รับการกดขี่เบียดเบียนมาก จึงมีแรงหนุนนำเร่งหาโอกาสแยกตัวออกเป็นอิสรภาพ โดยมีพ่อขุนผาเมือง เจ้าเมืองราด กับพระสหาย คือ พ่อขุนบางกลางหาว เจ้าเมืองบางยางเป็นต้นคิดทำการสำคัญครั้งนี้

หนังสือ *"หลักไทย"* ของขุนวิจิตรมาตรา สันนิษฐานเรื่อง พ่อขุนบางกลางหาวว่า น่าจะเป็นเชื้อสายของกษัตริย์มาจากราชวงศ์เชียงรายตะวันออก เป็นผู้มีปรีชาชาญในการรบ เหตุที่ได้เป็นเจ้าเมืองบางยาง คงจะสืบเนื่องมาจากตำแหน่งพ่อเมืองเดิมว่าง จึงได้รับเลือกจากพลเมืองให้เป็นเจ้าเมืองแทน เพราะมีความนิยมว่าทรงเป็นนักรบและมีกิตติศัพท์แพร่ไปว่าเคยรบชนะขอม ด้วยเหตุนี้พ่อขุนบางกลางหาวจึงได้รับความไว้วางใจจากชาวเมืองให้กอบกู้อิสรภาพร่วมกับพ่อขุนผาเมือง

การกอบกู้เอกราชจากขอม เริ่มขึ้นในพุทธศักราช ๑๗๘๑ พ่อขุนบางกลางหาวตีได้ศรีสัชนาลัย พ่อขุนผาเมืองตีได้เมืองบางขลง ทั้งสองทัพมารวมพลอยู่ที่บางขลง เพื่อจะมุ่งเข้ากรุงสุโขทัย เมื่อทัพพ่อขุนบางกลางหาวเข้าเมืองสุโขทัยสู้รบกับขอมสมาดโขลญลำพง ทัพของ

พ่อขุนผาเมืองตามมาเป็นกำลังหนุน และร่วมกันขับไล่ขอมออกไปพ้นจากดินแดนที่ชาวไทยตั้งถิ่นฐานอยู่

พ่อขุนผาเมืองเวนเมืองสุโขทัยให้แก่พ่อขุนบางกลางหาว อภิเษกให้เป็นกษัตริย์ ทรงยกนาม *"ศรีอินทราทิตย์"* และพระแสงขรรค์ชัยศรี อันเป็นเครื่องหมายแห่งกษัตริยาธิราช ที่ทรงได้รับจากกษัตริย์ขอม ประทานแก่พระสหายซึ่งเกี่ยวพันเป็นพระญาติสนิท พ่อขุนบางกลางหาวจึงมีพระนามว่า *"พ่อขุนศรีอินทราทิตย์"* ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนพ่อขุนผาเมืองก็มิได้ปรากฏเรื่องราวในประวัติศาสตร์อีกเลย จึงกล่าวได้ว่า เมืองสุโขทัยก่อตั้งขึ้นด้วยพ่อขุนทั้งสองพระองค์ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงเป็นกษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงรวบรวมชาวไทยก่อตั้งขึ้นเป็นชาติที่เป็นปึกแผ่น ทำให้ชาวไทยหลุดพ้นจากอำนาจขอมเด็ดขาด

พระนามกษัตริย์สุโขทัยทุกพระองค์ ต่างขานกันว่า *"พระร่วง"* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า เห็นจะเป็นด้วยนามเดิมของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ซึ่งน่าจะเป็นคนเดียวกับพระร่วงส่วยน้ำเมืองละโว้ ที่กล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า หนีขอมขึ้นไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองสุโขทัย มีพระนามว่า พระเจ้าศรีจันทราธิปดี ดูใกล้กับชื่อศรีอินทราทิตย์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งความว่า ขุนศรีอินทราทิตย์ คงจะมีพระนามเดิมว่าพระร่วง คำว่าร่วง ในที่นี้แปลความว่า *"รุ่งเรือง"* มิใช่หล่นลงมา เมื่อผูกนามเป็นภาษาสันสกฤต ใช้ทางราชการ จึงใช้ว่า อินทราทิตย์ ซึ่งแปลตามคติพราหมณ์ว่า เป็นเจ้าของความสว่าง หนังสือที่แต่งเป็นภาษามคธ ต่อมาที่หลังก็ยังเอานามพระร่วงไปผูกเป็นภาษามคธ เรียกอีกหลายอย่าง เอาคำรุ่งเรือง ไปแปลเรียกว่า โรจราชบ้าง อรุณราชบ้าง เอาเสียง *"ร่วง"* ไปหาคำภาษามคธ เรียก รังคราชบ้าง สุรังคราชบ้าง ไสยรังคราชบ้าง แต่ประหลาดอยู่ที่บรรดานามพระร่วงที่ไปผูกเป็นภาษามคธนี้ เรียกแต่ขุนศรีอินทราทิตย์พระองค์เดียว พระองค์อื่น มีพระนามอื่นปรากฏทุกพระองค์ จึงน่าเข้าใจว่า พระนามเดิมของขุนศรีอินทราทิตย์จะชื่อ *"ร่วง"* แต่หนังสือที่แต่งในภาษาไทย เรียกว่าพระร่วงไปทุกพระองค์

อาณาเขตของสุโขทัยเมื่อแรกที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงสถาปนายังไม่กว้างขวาง คงมีนครราชธานีคือสุโขทัยเป็นศูนย์กลาง เมืองศรีสัชนาลัยเป็นเมืองลูกหลวง ด้านทิศตะวันตกสุดเขตเมืองตาก ใกล้ปากแม่น้ำวัง ถือเป็นเมืองหน้าด่าน ทางทิศตะวันออกคือเมืองสองแคว เมืองบางยางทิศเหนือติดเขตแดนล้านนา ซึ่งเป็นสัมพันธมิตรที่ภูเขาเขื่อน ทิศใต้คือเมืองพระบาง หรือนครสวรรค์ในต้นรัชกาล ขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด ยกทัพมารุกรานเมืองตากหัวเมืองชายพระราชอาณาเขต อยู่ห่าง

จากเมืองสุโขทัยระยะทางเดิน ๓ วัน ครั้งนั้น ทรงยกกองทัพออกไปรับศึกและเพลี่ยงพล้ำ ความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ (จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช) กล่าวว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระราชโอรสขณะนั้นอายุเพียง ๑๙ ปี ทรงแก้ไขได้สำเร็จ ขับไล่ขุนสามชนแตกพ่ายไป ชัยชนะจากการรบครั้งนั้น ถือว่าเป็นสงครามยุทธหัตถีครั้งแรกของประวัติศาสตร์ไทยด้วย

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปกครองสุโขทัยด้วยระบบพ่อเมือง หรือพ่อปกครองลูก พลเมืองมีเสรีภาพในการประกอบอาชีพ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรม นับถือพระพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ซึ่งถ่ายทอดมาจากขอม ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีกำลังแข็งแกร่ง ความมั่นคงของสุโขทัยในรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่สามารถขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง แสดงว่ามีรากฐานมาจากการปกครองในรัชสมัยพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ตั้งแต่แรกสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นนครราชธานี

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ สวรรคตเมื่อใดไม่ปรากฏ ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ก่อตั้งบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่น รวมไทยให้มั่นคงเป็นชาติ จึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระคุณยิ่งใหญ่แก่ชาวไทย

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

ขุนหลวงหาวัด

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

เรื่อง *"ขุนหลวงหาวัด"* ที่นำมาสดุดีในวันนี้ เป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระราชวงศ์ปราสาททอง ทรงพระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏและออกพระนามในราชการว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อจุลศักราช ๑๑๒๐ (พุทธศักราช ๒๓๐๑) แต่การออกขานพระนามอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายไว้ว่า *"เรียกตามปากตลาด"* คือ ขุนหลวงหาวัด เป็นพระนามที่แพร่หลายปรากฏในเอกสารทั้งพระราชพงศาวดาร พงศาวดาร ประวัติศาสตร์ และตำนาน อยู่เป็นจำนวนมากจึงได้นำมาตั้งเป็นหัวข้อเรื่องของบทความนี้ เพื่อให้สอดคล้องต้องตามเอกสารหลักฐานจำนวนมากนั้น และขอเริ่มตั้งแต่เหตุผลของการออกขานพระนามว่าขุนหลวงหาวัด พระราชประวัติ พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ โดยลำดับ

ในพระนิพนธ์เรื่อง *"อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดิน ครั้งกรุงศรีอยุธยา"* ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า *"เรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินทั้งไทยทั้งพม่ารามัญตามที่เรียกกันแต่ก่อนมา ลัทธิของชาวประเทศทางนี้ มีวิธีเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดินถึง ๕ อย่างต่างกัน คือ*

๑. *พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ*
๒. *พระนามพิเศษถวายเพิ่มพระเกียรติยศ*
๓. *พระนามที่เรียกกันในเวลาเมื่อเสด็จดำรงพระชนม์อยู่*
๔. *พระนามที่ปากตลาดเรียกกันเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว*
๕. *พระนามที่เรียกในราชการในเวลาเมื่อล่วงรัชกาลไปแล้ว"*

ต่อจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายถึงวิธีเรียกพระนามแต่ละอย่างโดยละเอียด โดยเฉพาะวิธีเรียกพระนามอย่างที่ ๓ และที่ ๔ มีข้อความเกี่ยวกับ *"ขุนหลวง"* และ *"ขุนหลวงหาวัด"* ดังนี้

"๓. พระนามพระเจ้าแผ่นดิน ที่เรียกในเวลาเสด็จดำรงพระชนม์อยู่นั้น มักเรียกเหมือนกันทุกพระองค์ คือ ผู้ที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ก็เรียกพระเจ้าแผ่นดินของตนว่า ขุนหลวง หรือ พระเป็นเจ้าหรืออย่างเราเรียกว่า พระเจ้าอยู่หัว มิได้ออกพระนามเฉพาะพระองค์ ถ้าชาวเมืองอื่นเรียกก็มักจะเรียกตามนามเมือง ดังเช่นเรียกว่า พระเจ้าอู่ทอง พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าอังวะ เป็นต้น บางทีก็เรียกตามพระนามเดิมของพระเจ้าแผ่นดินนั้น ๆ เช่น เรียกว่า พระร่วง พระยาอู่ พระเจ้ามังลอง ดังนี้ พระนามที่เรียกตามนามเมืองหรือตามพระนามเดิมอย่างนี้ล้วนเป็นคำของพวกเมืองอื่นเรียก"

"๔. พระนามที่ปากตลาดเรียกเมื่อเวลาล่วงรัชกาลแล้วนั้น ดังเช่นเรียกว่าขุนหลวงเพทราชา ขุนหลวงเสือ ขุนหลวงท้ายสระ ขุนหลวงทรงปลา เป็นต้น ตลอดจนขุนหลวงบรมโกศ ขุนหลวงหาวัด และพระที่นั่งสุริยามรินทร เกิดแต่ไม่รู้ว่าพระนามพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ๆ ที่ล่วงรัชกาลแล้วพระองค์ได้เรียกพระนามในราชการว่าอย่างไร ราษฎรก็เรียกเอาตามที่สำเหนียกกำหนดกัน...ส่วนขุนหลวงหาวัดนั้นพระนามเดิมเรียกในราชการว่าเจ้าฟ้าอุทุมพร ได้เป็นกรมขุนพรพินิต เมื่อเสวยราชย์อยู่ในราชสมบัติไม่ช้า ก็ละราชสมบัติออกทรงผนวช คนทั้งหลายจึงเรียกว่าขุนหลวงหาวัด หมายความว่า พระเจ้าแผ่นดินที่อยู่วัดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา...ประเพณีเรียกพระเจ้าแผ่นดินตามปากตลาดดังนี้ มีตลอดจนเมืองพม่ารามัญ"

ส่วนพระราชประวัติ พระราชจริยวัตร และพระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ของขุนหลวงหาวัด ขอประมวลจากหลักฐานอื่นเสนอท่านผู้ฟัง ดังนี้

ขุนหลวงหาวัด เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าบรมโกศ) ประสูติแต่กรมหลวงพิพิธมนตรี พระอัครมเหสีน้อย ต่อมาได้รับการสถาปนาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ หรือ พระเจ้าเอกทัศเป็นสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ วันเดือนปีประสูติไม่ปรากฏหลักฐาน มีพระนามเดิมว่า เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ มูลเหตุที่สมเด็จพระบรมชนกนาถพระราชทานพระนามว่า เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ พระยาโกมารกุลมนตรี (ชื่น โกมารกุล ณ นคร) กล่าวไว้ในเรื่อง *"เฉกอะหมัด"* ว่า *"เมื่อพระราชมารดาทรงพระครรภ์ พระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินนิมิตรว่า มีผู้เอาดอกมะเดื่อมาถวาย เมื่อประสูติจึงพระราชทานพระนามว่า เจ้าฟ้าอุทุมพรราชกุมาร ราษฎรเรียกว่าเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ"*

เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อหรือขุนหลวงหาวัด มีพระเชษฐภคินี และพระเชษฐา ร่วมพระอุทรอีก ๗ พระองค์ คือ เจ้าฟ้าประภาวดี เจ้าฟ้าประชาวดี เจ้าฟ้าพินทวดี เจ้าฟ้าเอกทัศ เจ้าฟ้าจันทวดี เจ้าฟ้ากระษัตรี และ เจ้าฟ้ากุสุมาวดี

เจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมขุนพรพินิต พร้อมกับเจ้าฟ้าเอกทัศ พระเชษฐา ซึ่งทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อจุลศักราช ๑๐๙๕ (พุทธศักราช ๒๒๗๖) ปีฉลู เบญจศก เดือน ๕ อนึ่ง ในวโรกาสเดียวกันนี้ พระราชโอรสองค์ใหญ่พระนามว่า เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ไชยเชษฐ์สุริยวงศ์ ประสูติแต่พระอัครมเหสีใหญ่ (กรมหลวงอภัยนุชิต) ก็ทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ และโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในจุลศักราช ๑๑๐๓ (พุทธศักราช ๒๒๘๔) ปีระกา ตรีศก เรียกกันว่า กรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งรัชทายาท จะได้สืบราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ต่อไป

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ไชยเชษฐ์สุริยวงศ์ กรมพระราชวังบวรมหาเสนา-พิทักษ์ นอกจากจะทรงดำรงพระอิสริยยศอันยิ่งใหญ่แล้วยังทรงเป็นกวีเอกของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย นายธนิต อยู่โพธิ์ ผู้เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร ได้ยกย่องพระองค์ไว้ในหนังสือเรื่อง *"เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ"* ว่า

"นับเป็นกวีเอกองค์หนึ่งของไทย ทรงมีฝีพระโอษฐ์อันไพเราะสละสลวยจับใจมาก พระนิพนธ์กาพย์เห่เรือและกาพย์ห่อโคลงทุกเรื่อง ย่อมมีมธุรสทราบซึ้งจับใจเกินกว่าที่กวีคนใดจะร้อยกรองขึ้นได้เทียมเท่า เสมือนหนึ่งตัวอักษรทุกตัวนั้น ทรงเขียนไว้ด้วยเส้นลายลิขิตที่ฉาบให้ชุ่มแช่ด้วยน้ำผึ้งอันแสนหวาน ส่วนบทร้อยกรองเรื่องนันโทปนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยสูตรคำหลวงนั้นเล่า ก็ดูช่างทรงพินิจแบบแห่งการประพันธ์เลือกสรรเอามาร้อยกรองให้เหมาะแก่เรื่อง ซึ่งเป็นหลักธรรมได้เป็นอย่างดีแม้เพียงแต่ได้ฟังจังหวะแห่งกระแสเสียงที่มีผู้กำหนดอ่านไปตามลักษณะแห่งกวีนิพนธ์ ก็สามารถโน้มน้าวดวงจิตของผู้อ่านและผู้ฟังให้เกิดความเชื่อความเลื่อมใสไปตามกระแสเสียง เป็นต้น พาดวงจิตให้ปลอดโปร่งทราบซึ้งต่อรสพระสัจธรรมและซึมทราบในรสวรรณคดีควบกันไป วรรณคดีของกวีเจ้าฟ้ากรุงเก่าพระองค์นี้ จึงนับเป็นวรรณกรรมไทยอันทรงค่าล้ำเลิศหาที่เปรียบมิได้"

แต่แล้ววิถีพระชนม์ชีพของกรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ในด้านอื่น คือด้านแห่งความรักอันเป็นเหตุให้ทรงต้องเคราะห์กรรม ถูกลงพระราชอาชญาเฆี่ยนรวมทั้งหมด ๑๘๐ ที ได้สิ้นพระชนม์ในวันแรมค่ำหนึ่ง เดือน ๙ ปีกุน สัปตศก จุลศักราช ๑๑๑๗ (พุทธศักราช ๒๓๙๘)

ครั้นถึงเดือน ๕ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๑๑๙ (พุทธศักราช ๒๓๐๐) กรมหมื่นเทพพิพิธ พร้อมด้วยขุนนางผู้ใหญ่มีเจ้าอภัยราชา ว่าที่สมุหนายกและเจ้าพระยามหาเสนา เป็นต้น ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมโกศกราบบังคมทูลขอให้ทรงสถาปนาสมเด็จพระลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต เป็น

พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงเห็นชอบด้วย แต่ครั้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตทรงทราบ ได้กราบบังคมทูลขอให้ทรงสถาปนาพระเชษฐา คือ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีขึ้นทรงดำรงตำแหน่งนี้ หนังสือ *"แนวสอนประวัติศาสตร์สยาม สำหรับนักเรียนนายร้อยทหารบก และนักเรียนเทคนิคทหารบก"* กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

"เมื่อสิ้นพระมหาอุปราช (กรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์) เสียแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงดำริว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นโฉดเขลา หาสติปัญญาและความเพียรมิได้ แต่เจ้าฟ้าพรพินิตนั้น ปรากฏแก่พระองค์และพระราชวงศ์ทั้งปวง ตลอดถึงจดหมายเหตุที่ฝรั่งแต่งว่าพระอัธยาศัยเฉลียวฉลาด กรมหมื่นเทพพิพิธกับเสนาบดีจึงพร้อมกันกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ขอให้ทรงตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเป็น พระมหาอุปราช เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตทรงเห็นว่าพระราชวงศ์ไม่ใคร่จะบ่รองดองกัน เกรงจะเกิดความลำบาก จึงทำเรื่องราวขึ้นกราบทูลว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรียังอยู่ ขอให้ทรงตั้งเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีเป็นพระมหาอุปราช สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงพระพิโรธว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นโฉดเขลา ถ้าครอบครองบ้านเมือง ความหายนะก็จะเกิดขึ้น จึงโปรดให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีไปทรงผนวชเสีย เพื่อมิให้กีดขวาง เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีก็ต้องไปทรงผนวช เพราะเกรงพระราชอาญา ครั้นแล้วจึงโปรดให้อุปราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้นเป็นพระมหาอุปราชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ อุปราชาภิเษกแล้วไม่ถึงปีสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ก็ทรงพระประชวรหนัก เมื่อเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีทรงเห็นว่า พระอาการไม่คืนดีได้เป็นแท้แล้ว จึงลาผนวชแล้วลอบเข้าไปอยู่ในพระราชวัง สมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงพระประชวรอยู่ราว ๒ เดือน ก็สวรรคต"

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จขึ้นครองราชย์ ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ ในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือนเจ็ด ปีขาล สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๒๐ (พุทธศักราช ๒๓๐๑) และในโอกาสนั้น เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี พระเชษฐาซึ่งทรงลาผนวชและออกจากวัดละมุดที่จำพรรษาลอบเข้ามาอยู่ในพระราชวังแล้วนั้น ก็เสด็จขึ้นไปประทับอยู่บนพระที่นั่งสุริยามรินทร์ แสดงพระอาการว่าทรงปรารถนาราชสมบัติ เหตุการณ์เป็นอย่างนั้นอยู่ ๑๐ วัน สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ ก็เลยตัดสินพระราชหฤทัยไปเฝ้าพระเชษฐา กราบทูลถวายราชสมบัติแล้วถวายบังคมลาออกทรงผนวช ณ วัดเดิม (วัดอโยธยา) แล้วเสด็จไปประทับจำพรรษาที่วัดประดู่ (วัดประดู่ทรงธรรมปัจจุบัน)

สมเด็จพระบรมราชาธิราช ๔ หรือขุนหลวงหาวัด ได้เข้าหาวัดด้วยเสด็จออกทรงผนวช ครั้งนี้เป็นครั้งแรกภายหลังครองราชย์อยู่ ๑๐ วัน

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี เสด็จขึ้นครองราชย์ทรงพระนาม พระบรมราชาที่ ๓ แต่เรียกกันว่า พระเจ้าเอกทัศก็มี พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ก็มี แต่ทรงครองราชย์ได้ไม่นานก็มีผู้คิดก่อการกบฏ เพื่อเชิญขุนหลวงหาวัดเสด็จกลับมาครองราชย์ตามเดิม ผู้เป็นหัวหน้าคือ เจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช และพระยาเพ็ชรบุรี ได้พากันไปปรึกษาหารือกับกรมหมื่นเทพพิพิธที่เสด็จออกไปผนวชอยู่วัดกระโจม กรมหมื่นเทพพิพิธทรงเห็นด้วย แต่ทรงขอให้แจ้งแก่ขุนหลวงหาวัดก่อน ทั้งสามคนกระทำตาม ขุนหลวงหาวัดทรงเกรงจะเกิดอันตราย จึงนำความลับไปทูลสมเด็จพระเชษฐา แล้วขอให้ไว้ชีวิตผู้คิดการร้าย ผู้คิดการร้ายครั้งนี้ต้องถูกจับและรับโทษติดคุกไปตาม ๆ กัน

ถึงพุทธศักราช ๒๓๐๒ พระเจ้าอลองพญากษัตริย์พม่ายกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าบรมราชาที่ ๓ (พระเจ้าเอกทัศ) มีพระบรมราชโองการให้กองทัพออกไปสู้รบ แต่ประสบกับความพ่ายแพ้ถอยร่นมาโดยลำดับ ใกล้กรุงศรีอยุธยาเข้ามาทุกที เกิดโกลาหล ทรงเกรงว่าจะเกิดการจลาจลจึงโปรดให้ไปเชิญขุนหลวงหาวัดให้ทรงลาผนวชแล้วทรงมอบราชการทั้งปวงให้ รวมทั้งโปรดให้ทรงบังคับบัญชาแทนพระองค์

ขุนหลวงหาวัด เข้าพระทัยว่า สมเด็จพระเชษฐาทรงคืนราชสมบัติให้ปกครองดังแต่ก่อน จึงทรงบังคับบัญชาเต็มพระราชอำนาจเสมือนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงแก้ไขสถานการณ์อย่างรวดเร็ว ใครเป็นต้นเหตุให้เกิดการแบ่งแยกแตกความสามัคคี ก็โปรดให้เอาตัวไปจำขัง คนดีมีฝีมือ เช่น เจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช และพระยาเพ็ชรบุรี ที่ต้องจองจำอยู่เพราะคิดการกบฏ ก็โปรดให้ปล่อยออกมาช่วยราชการรักษาบ้านเมือง ทรงวางแผนเอากรุงศรีอยุธยาเป็นที่มั่นต่อสู้ข้าศึกอย่างเต็มที่ การสู้รบเป็นไปอย่างดุเดือด เมื่อโปรดให้แม่ทัพนายกองออกไปสู้รบกับข้าศึกที่ยกประชิดพระนครเข้ามา การต่อสู้รุนแรงยิ่งขึ้นและล้มตายลงเป็นอันมากทั้งสองฝ่าย ในที่สุดพระเจ้าอลองพญาโปรดให้ทหารเอาปืนใหญ่ที่วัดหน้าพระเมรุและวัดหัสดาวาส (วัดช้าง) ระดมยิงเข้าไปในพระราชวังทั้งกลางวันกลางคืน แต่แล้วพระเจ้าอลองพญาผู้ทรงบัญชาการและจุดปืนใหญ่เอง ปืนแตกถูกพระองค์บาดเจ็บสาหัส จึงรีบยกทัพกลับไปทางเหนือ แต่ไปพ้นแดนเมืองตากก็สิ้นพระชนม์ ขุนหลวงหาวัดยกกองทัพตามไปแต่ไม่ทัน กรุงศรีอยุธยายังคงรักษาเอกราชได้

เมื่อพม่าเลิกทัพกลับไปแล้ว ขุนหลวงหาวัดได้โปรดให้เตรียมการรักษาพระนครอย่างเต็มที่อย่างไม่ประมาท เพราะทรงคาดการณ์ว่าพม่าจะต้องยกกองทัพมาอีก แต่แล้วก็เกิดการแตกแยกแตกความสามัคคีในกรุงศรีอยุธยาอีก กล่าวคือมีผู้ยุยงให้สมเด็จพระเชษฐาทรงแคลงพระทัย จนถึงคืนวันหนึ่งได้โปรดให้ขุนหลวงหาวัดเข้าเฝ้าข้างใน พอขุนหลวงหาวัดเสด็จเข้าเฝ้าก็ทอดพระเนตรเห็น

พระเชษฐาทรงถอดพระแสงดาบวางพาดไว้บนพระเพลา จึงเข้าพระทัยว่าทรงรังเกียจ ขืนอยู่ต่อไปเหตุการณ์คงเลวร้ายถึงเกิดการรบพุ่งฆ่าฟันกันเองแน่นอน จึงเสด็จออกจากพระราชวังไปประทับ ณ พระตำหนักคำหยาด แขวงเมืองอ่างทอง แล้วเสด็จไปทรงผนวชที่วัดประดู่ทรงธรรมที่เคยเสด็จมาจำพรรษาเมื่อทรงผนวชครั้งแรก

ขุนหลวงหาวัดทรงผนวชหรือเสด็จเข้าหาวัดเป็นครั้งที่ ๒ เพื่อป้องกันมิให้เกิดเหตุร้าย คือ สงครามกลางเมือง แต่แล้วเหตุการณ์ที่ทรงคาดคะเนไว้ว่าพม่าจะต้องยกทัพมาอีกก็เป็นความจริง กล่าวคือ

พระเจ้ามังระ ศิริสุธรรมมหาราชาธิบดีแห่งพม่าได้ทรงมอบอาญาสิทธิ์ให้แม่ทัพสองคนยกกองทัพใหญ่เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา คือ มังมหานรธาเป็นแม่ทัพฝ่ายใต้ เนเมียวสีหบดีเป็นแม่ทัพฝ่ายเหนือ ยกเข้ามาแต่เดือน ๗ ปีระกา พุทธศักราช ๒๓๐๘ พระเจ้าเอกทัศทรงทราบข่าวศึก โปรดให้เจ้าพระยาพิษณุโลกป้องกันทางฝ่ายเหนือ ส่วนทางใต้โปรดให้พระพิเรนทรเทพยกกองทัพไปตั้งรับ ผลของการรบปรากฏว่ากองทัพไทยแตกร่นถอยทุกด้าน รายละเอียดปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารและประวัติศาสตร์แพร่หลาย แล้วในที่สุดเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาได้ในราวเดือน ๙ พุทธศักราช ๒๓๐๙ ในตอนนี้มังมหานรธาป่วยและถึงแก่กรรม เนเมียวสีหบดีคุมกองทัพทั้งหมดล้อมกรุงศรีอยุธยาโหมกำลังตีอย่างหนักถึงวันอังคารเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำปีกุน พุทธศักราช ๒๓๑๐ พม่าจุดไฟสุมรากกำแพงพระนครตรงหัวรอป้อมมหาไชยพร้อมกับระดมยิงด้วยปืนใหญ่ตลอดเวลา พลบค่ำกำแพงทรุด พม่าเข้าทางกำแพงเมืองที่ทรุด แล้วเข้าทางด้านอื่นที่ปราศจากผู้ป้องกัน จุดไฟเผาบ้านเรือนปราสาทราชวังวัดวาอารามพินาศสิ้น

กรุงศรีอยุธยาแตกเมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำปีระกา พุทธศักราช ๒๓๑๐ พม่าใช้เวลาทั้งสิ้นทำลายกรุงศรีอยุธยาและความเป็นเอกราชของไทยครั้งนี้ ๑ ปี กับ ๑๐ เดือน

ศึกครั้งนี้ ขุนหลวงหาวัด มิได้ทรงลาผนวช และถูกจับเป็นเชลยพร้อมกับคนไทยอีกเป็นจำนวนมากมาย พม่ากวาดต้อนเชลยไทยไปยังกรุงอังวะ ขุนหลวงหาวัดถูกพระเจ้ามังระบังคับให้สึกจากสมณเพศและปลูกตำหนักให้ประทับอยู่ที่เมืองจักกายตรงข้ามกับหน้าเมืองอังวะ

ต่อมาปรากฏเรื่องราวของขุนหลวงหาวัดอีกครั้ง ก็คือ หนังสือคำให้การของคนไทยที่ถูกจับไปเป็นเชลย พระเจ้ามังระโปรดให้ขุนนางพม่าซักถามแล้วเรียบเรียงขึ้น ต่อมาไทยได้ต้นฉบับภาษาพม่ามาแปล โรงพิมพ์หมอสมิธพิมพ์เป็นครั้งแรกให้ชื่อว่า *"คำให้การของขุนหลวงหาวัด"* แต่แล้วในเวลาต่อมาไทยได้ต้นฉบับภาษาพม่ามาใหม่ เมื่อแปลแล้วมีข้อความที่น่าเชื่อถือมากกว่าฉบับที่แปลแล้ว

เรียกว่า ขุนหลวงหาวัด และเชื่อว่าเป็นคำให้การของเชลยไทยที่ถูกกวาดต้อนไปหลายคน ขุนหลวงหาวัดก็ทรงมีส่วนร่วมด้วย การตรวจสอบปรากฏว่า ถูกต้องกว่าฉบับที่เรียกว่า *"คำให้การของขุนหลวงหาวัด"* มากมาย จึงเปลี่ยนชื่อหนังสือเมื่อจัดพิมพ์ขึ้นใหม่ว่า *"คำให้การของชาวกรุงเก่า"* ผลของการตรวจสอบคำให้การที่ถูกต้องนั้น มั่นใจกันว่าเป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัด

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ขุนหลวงหาวัด คงจะเสด็จสวรรคตในพม่า แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นวันเดือนปีใดเช่นเดียวกันกับวันเดือนปีเสด็จพระราชสมภพ เรื่องของขุนหลวงหาวัด ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต พระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ผู้ทรงได้รับคำสรรเสริญจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพระบรมชนกนาถว่า ทรงเป็นผู้มีพระราชอัธยาศัยเฉลียวฉลาดมากยังทรงครองราชย์อยู่ กรุงศรีอยุธยาคงจะรุ่งเรืองอีกอย่างน้อยก็ในรัชสมัยของพระองค์ คงไม่พินาศล่มจมเหมือนสมเด็จพระเชษฐา คือสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ หรือพระเจ้าเอกทัศ หรือพระนามอื่น ๆ ที่เรียกกันอย่างปากตลาดว่า ขุนหลวงขี้เรื้อน เพราะมีโรคกรากเกลื้อนประจำพระองค์ และทรงได้รับการตำหนิจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศพระชนกนาถว่า *"โฉดเขลา หาสติปัญญาและความเพียรมิได้"* นั้นคือความจริง วันที่กรุงศรีอยุธยาแตกเป็นวันเคราะห์ร้ายที่คนไทยจะลืมเสียมิได้

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๔๐

พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

โอ้พระธรรมิกราชปราชญ์สยาม

ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา เรียบเรียง

โอ้พระธรรมิกราชาธิราช
เจ้าอยู่หัวเหนือหัวของไทยเรา
พระเดชพระคุณที่ปกป้องประคองสยาม
สายพระเนตรของพระองค์ทรงกว้างไกล
พุทธศาสน์ รัฐศาสตร์ อักษรศิลป์
ทรงสร้างพุทธารามอร่ามตา
พระบรมวงศานุวงศ์ไท้
ข้าราชการขุนทหารทรงค้ำจุน
ทรงปลดบาป บ่ม แต่บุญพระคุณล้น
แต่กระนั้นทรงธรรมผู้นำไทย
"ทุกวันนี้มีแต่พาลสันดานหยาบ
จะหาปราชญ์เจียนจะขาดพระนคร
โอ้พระธรรมิกราชปราชญ์สยาม
ให้ชนไทยสมัยใหม่ใฝ่การบุญ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
ทรงปกเผ่าไทยด้วยธรรมนำชาติไทย
ยังติดตามมาจนปัจจุบันสมัย
จึงพาไทยอยู่รอดตลอดมา
พณิชยการพระจักรินทร์ บรรลือหล้า
ทรงสอนไทยให้ศึกษาพาใฝ่บุญ
ธ บำรุงเลี้ยงพระทัยให้อบอุ่น
อริใดใครมาวุ่นวอดวายไป
ศาสนากับไทยชนอยู่ชิดใกล้
ยังทรงปรารภไว้ในคำกลอน
ประพฤติบาปไปเสียสิ้นแผ่นดินกระฉ่อน
จึงขอพรพระพุทธาไตรยาคุณ"
ขอบารมีพระคุณงามคอยนำหนุน
แผ่นดินไทยอย่าได้วุ่นวินาศเทอญ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชสมภพ ณ วันจันทร์ที่ ๓๑ มีนาคม พระพุทธศักราช ๒๓๓๐ เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-นภาลัย กับสมเด็จพระศรีสุราลัย (พระยศเดิมเจ้าจอมมารดาเรียม) ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จผ่านพิภพกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ ๖ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดำรงพระอิสริยยศยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ประทับ ณ พระราชวังเดิมฝั่งธนบุรี พระฐานันดรศักดิ์เดิมของสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นไปตามธรรมเนียมราชสกุลแห่งกรุงสยาม คือ หม่อมเจ้าทับ เมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นมหาอุปราช ก็ได้ทรงเลื่อนเป็นพระองค์เจ้า พระราชโอรสธิดาทุกองค์ได้เลื่อนจากหม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้า

ครั้นสมเด็จพระอัยกาธิราชคือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต สมเด็จบรมชนกนาถเสด็จเถลิงราชสมบัติสืบแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นพระชนมายุได้ ๒๖ พรรษา ได้ทรงรับสถาปนาพระยศขึ้นเป็นเจ้าต่างกรม มีพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในพระพุทธศักราช ๒๓๕๖ ทรงกำกับงานราชการสนองพระเดชพระคุณหลายหน้าที่ ซึ่งล้วนเป็นงานสำคัญ ทั้งกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระตำรวจ และทรงรับหน้าที่พิพากษาคดีความ รับฎีกา แทนพระองค์อยู่เสมอ จึงทรงรอบรู้กิจการของแผ่นดินทางเศรษฐกิจ การบริหาร การปกครองอย่างเชี่ยวชาญ

ก่อนที่จะเขียนบทความนี้ ผู้เขียนได้อ่านบทเฉลิมพระเกียรติบทบรรยายพระราชประวัติ พงศาวดาร ฯลฯ จากหนังสือที่ผู้รู้ กวี นักปราชญ์ นักประวัติศาสตร์ ผู้มีชื่อ เขียนไว้ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่เข้ามาเมืองไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ และชาวต่างประเทศซึ่งเข้ามาเมืองไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง แล้วก็ถูกรถโดยสารทับตายอย่างน่าอนาถในกรุงเทพฯ นี้เอง และฉบับที่ดีมาก กินความ กินใจ จับใจให้น้อมรำลึกถึงพระเดชพระคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ หนังสือ *"คู่มือนิทรรศการพิเศษ เฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"* แต่ละบทมีภาพประกอบข้อความเรียบเรียงให้อ่านง่าย ผู้อ่านได้ความรู้กว้างขวาง ลึกซึ้งจับใจ ในพระปรีชาสามารถทางการบริหารบ้านเมือง ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจนานัปการ ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์สุขแก่ราษฎร โดยเฉพาะทางความเป็นอยู่อย่างไทย ความรักชาติ ศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม ความมีศักดิ์ศรีของชาติ เป็นรากฐานแห่งความอยู่รอดและความเจริญมั่นคงของชาติ ทรงคิดอย่างรอบคอบในเมื่อต้องประสบปัญหาที่จะต้องแก้ไขให้ไทยพ้นจากการรุกรานของชาติอื่น ผู้เขียนบทความปลาบปลื้มยิ่งนักที่ชาวไทยและชาติไทย ที่ได้มีพระมหากษัตริย์เจ้าแต่ละรัชสมัยแต่ละพระองค์ทรงสืบราชสมบัติเหมาะแก่สมัย ตลอดมาเป็นเวลาประมาณ ๑,๐๐๐ ปี ทรงพาแผ่นดินไทยอยู่รอดตลอดมาจนปัจจุบันกาล และเผ่าไทยก็เป็นเผ่าหนึ่งที่มีแว่นแคว้นแดนดินอยู่ในสุวรรณภูมิประเทศตั้งแต่เหนือจรดใต้ไม่น้อยกว่า ๔,๐๐๐ ปี ร่วมกับบรรพชนเผ่าอื่น มีสุขบ้างทุกข์บ้างจนรวมแว่นแคว้น *"สร้างบ้านแปงเมือง"* มีชาติ ศาสนา (พุทธ) มหากษัตริย์ของตน มีเอกราช มีศักดิ์ศรีของประเทศ ในทวีปเอเชียตลอดมาจนทุกวันนี้

หลังจากอ่านหนังสือถวายสดุดี บรรยายพระเดชพระคุณ พระปรีชาสามารถในด้านบริหารบ้านเมืองทุกด้าน แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายเล่มดังกล่าวมาแล้ว จึงเกิดความคิดว่า ถ้าผู้เขียนจะขอประทานอนุญาตจากเจ้าของหนังสือบางเล่ม ซึ่งเขียนไว้อย่างคมคาย ง่าย ๆ สั้น ๆ ในแต่ละบทแต่ละตอน ชวนผู้ฟังโดยเฉพาะที่เป็นเยาวชนรุ่นหลังรำลึกถึงพระเดชพระคุณใน

พระองค์ท่าน จะดีกว่าฟังถ้อยคำของผู้เขียนซึ่งไม่มีค่าน่าฟังเทียบเท่า

บทที่ผู้เขียนขอประทานอนุญาตคัดลอก หรือสรุปความบางบท บางตอนนั้น จะเป็นบทว่าด้วยด้านเศรษฐกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชพระองค์หนึ่งของประเทศไทย

ข้อความที่คัดลอกจากหนังสือ *"แผ่นดินที่สาม"* ของนายสมภพ จันทรประภา ตอนหนึ่งมีดังนี้

"ท่านเป็นพระราชาที่เปี่ยมไปด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ท่านเป็นนายกรัฐมนตรีที่มีความสามารถในการบำบัดทุกข์บำรุงสุข ของราษฎรเป็นเยี่ยม พ่อค้าที่ทันกับจีน ท่านเป็นรัฐมนตรีคลังอย่างวิเศษ หาเงินเก่ง หาแล้วคนไม่เดือดร้อน หาแล้วใช้ด้วย เก็บไว้ด้วย ท่านไม่ต้องใช้หลัก "ประหยัด ประวิง ประห้วง ปฏิเสธ" การคลังของท่านไม่มีติดลบ ท่านเป็นจอมทัพที่ "สะกด" แม่ทัพนายกองให้อยู่ในอำนาจ ท่านเป็นนักการเมืองที่เล่นการเมืองอย่างขาวสะอาด ทั้ง ๆ ที่มีการต่อสู้ ท่านก็ทรงต่อสู้ตามวิถีการเมือง และก็แน่ละอย่างมีชั้นเชิงด้วยเหนืออื่นใดของท่านก็คือ "แผ่นดิน" ไม่ใช่ของท่าน ไม่ใช่ "ลูก" ของท่าน ไม่ใช่พวกพ้องของท่าน..."

"หน้าที่ของท่านตอนแรกนั้น ทรงกำกับราชการกรมท่า คือการต่างประเทศ แต่สมัยนั้นการต่างประเทศไม่มีอะไรมาก พอดีกับเวลานั้นเงินแผ่นดินไม่พอใช้ เป็นมาแต่รัชกาลที่หนึ่งแล้วพม่าขนเอาไปหมด พระพุทธเลิศหล้าฯ จึงให้จัดการค้าสำเภาของหลวงด้วยอีกอย่างหนึ่ง ธรรมเนียมการหาเงินใช้ในแผ่นดินตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา นอกจากจะได้ค่านาแล้ว ก็ไม่มีอะไรเป็นแก่นสาร พระเจ้าแผ่นดินต้องแต่งสำเภาไปค้าเมืองจีนเอามาใช้ในราชการส่วนหนึ่ง สมัยนั้นไม่ห้ามเจ้านายและขุนนางทำการค้าใครมีกำลังก็แต่งสำเภาไปค้าเมืองจีนกัน พระนั่งเกล้าฯ ท่านก็ทรงมีของท่าน ทรงทำได้ดีทั้งของหลวงและของท่านเอง จนมั่งมีมากทั้งทางของหลวงและของท่าน พระพุทธเลิศหล้าฯ ท่านทรงเรียกพระนั่งเกล้าฯ ว่า "เจ้าสัว" อยู่เสมอ..."

ผู้เขียนบทความบทนี้ลอกข้อความจากหนังสือ *"แผ่นดินที่สาม"* ของนายสมภพ จันทรประภา กล่าวไว้ตามความข้างบนว่า *"แผ่นดิน"* ไม่ใช่ของท่าน *"ไม่ใช่ลูกท่าน"* นั้น หมายถึง เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้สืบ *"แผ่นดิน"* ต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธ-เลิศหล้านภาลัย ทั้งที่เป็นพระราชโอรส ใน สมเด็จพระเอกอัครมเหสี ขออัญเชิญพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (คัดจากหนังสือแผ่นดินที่สาม)

"...พระบรมวงศานุวงศ์ และท่านเสนาบดีซึ่งเป็นประธานในราชการ แต่เป็นผู้ชื่นชมนิยมยินดีต่อพระปรีชาสามารถของพระองค์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เขียน) จึงได้ปรึกษาพร้อมกันว่า...พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...ยังมีพระชนมายุน้อย เสด็จออกผนวชในพระพุทธศาสนาด้วยศรัทธาเลื่อมใส มิได้ทรงพระดำริมุ่งหมายที่จะให้มีการจลาจล บาดหมางขึ้นในแผ่นดิน...พระนครก็ยังตั้งขึ้นไม่สู้นาน...ปัจจามิตรยังคิดร้ายอยู่ ถ้าอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระชนมายุมากกว่า ทรงทราบพระราชกิจใหญ่น้อยทั่วถึง การรักษาพระนครภายในและจะป้องกันอริราชศัตรูภายนอกได้ในเวลาเกิดสงคราม...จึงยินยอมพร้อมกันถวายสิริราชสมบัติแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว..."

ขอพระราชทานอนุญาตคัดข้อความและเก็บความบางตอนมาสอดแทรกให้ความติดต่อกันจากหนังสือ *"คู่มือนิทรรศการพิเศษ เฉลิมพระเกียรติ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-เจ้าอยู่หัว"* ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดพิมพ์ขึ้น ผู้เขียนบทความนี้ คัดตัดตอนในบท *"ด้านเศรษฐกิจ"* ของหนังสือ ดังกล่าว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐมีรายได้ภายในประเทศหลายอย่างเพิ่มขึ้นกว่ารัชกาลก่อน ๆ ทั้งนี้เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงการเก็บภาษีอากรจากรูปของสินค้าและแรงงานเป็นการชำระด้วยเงินตรา และที่สำคัญ คือ ภาษีที่ตั้งขึ้นใหม่ถึง ๓๘ อย่าง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งระบบเจ้าภาษีอากร ซึ่งนอกจากจะเป็นผลดีในด้านเศรษฐกิจ สามารถเก็บเข้าท้องพระคลังได้สูงแล้ว ยังเป็นผลทางการเมืองดียิ่ง คือทำให้นายภาษีอากรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นของจีนมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ และมีความผูกพันกับแผ่นดินไทยแนบแน่นขึ้น...รายได้ของรัฐยังได้จากการค้าสำเภากับต่างประเทศ ได้ผลประโยชน์จากภาษีหลายชั้น คือ ภาษีเบิกร่อง ภาษีขาออก และการค้าแบบผูกขาดของพระคลัง หน่วยงานที่จัดเก็บภาษีอากรก็แยกเป็นสองแผนก คืออากรเก่า ขึ้นอยู่กับพระคลังมหาสมบัติ และอากรใหม่ที่เรียกว่า ภาษีใหม่ อยู่ในกรมพระคลังสินค้า (ผู้เขียนบทความนี้ขออนุญาตยกตัวอย่างภาษีใหม่ เช่น อากรบ่อนเบี้ยจีน อากรหวย ก ข. อากรเบ็ดเสร็จเก็บจากของลงสำเภา) ภาษีพริกไทย (เก็บจากผู้ซื้อลงสำเภา) จึงไม่กระทบกระเทือนราษฎรของพระองค์ท่าน

รายได้ของแผ่นดินในรัชกาลนี้ปรากฏว่าสูงขึ้นมาก บางปีมีจำนวนถึง ๒๕ ล้านบาท (เสวยราชย์ พ.ศ. ๒๓๕๖-๒๓๙๔) เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต เงินในท้องพระคลังซึ่งหมายรวมถึง เงินค้าสำเภาเหลือจากจับจ่ายราชการแผ่นดิน ๔๐,๐๐๐ ชั่ง เนื่องจากมีพระราชหฤทัยห่วงใยในด้าน

การสร้างและปฏิสังขรณ์ วัดวาอารามต่าง ๆ ก่อนที่จะเสด็จสวรรคต มีพระราชปรารภให้แบ่งเงินส่วนนี้ไปทะนุบำรุงรักษาวัดที่ชำรุดและวัดที่สร้างค้างอยู่ ๑๐,๐๐๐ ชั่ง นอกจากนั้นยังโปรดให้นำเงินส่วนพระองค์ใส่ถุงแดงไว้ ต่อมาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงนำเงินถุงแดงนั้นมาใช้เป็นค่าปรับในกรณีพิพาทระหว่างประเทศ เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ก็ยังทรงมีส่วนช่วยประเทศไทย ให้พ้นจากวิกฤติการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ ด้วยเงินที่ทรงสะสมไว้ในท้องพระคลัง พระเดชพระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมชาติไทยชาวไทยหาที่สิ้นสุดมิได้

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๑

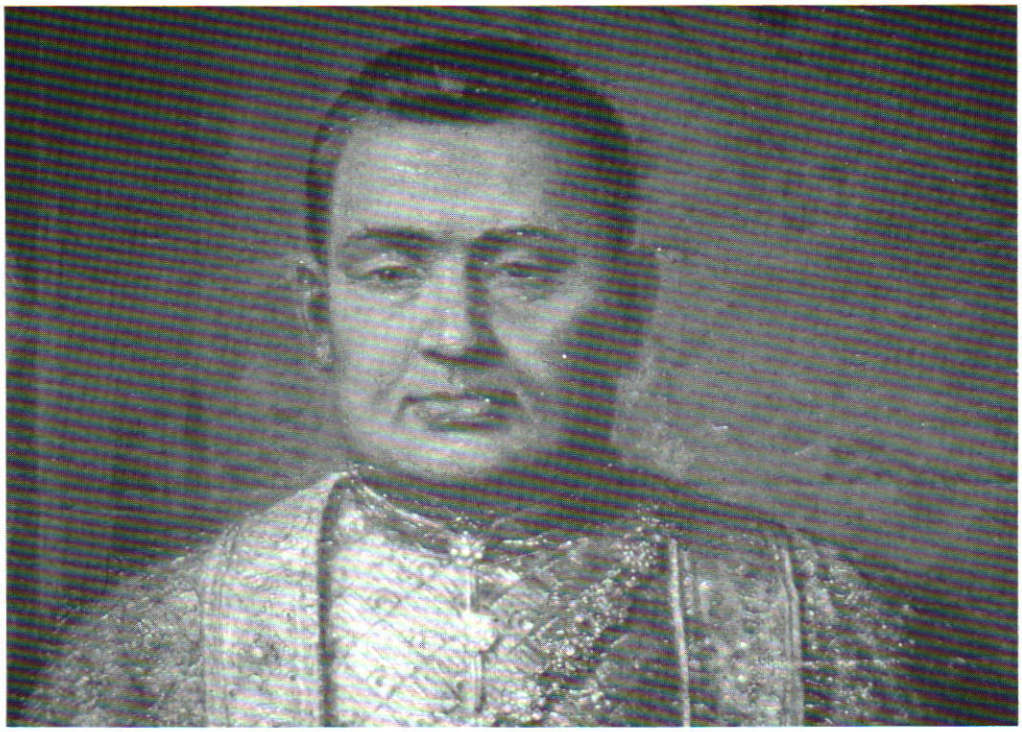

พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมหาเจษฎาราชเจ้า

นางเฉลิมศรี หุนเจริญ เรียบเรียง

เมื่อปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ส่วนราชการต่าง ๆ ได้รับแจ้งเรื่องการขานพระปรมาภิไธย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ว่าควรขานพระปรมาภิไธย... *"พระมหาเจษฎาราชเจ้า"* หรือ *"พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า"* ทำนองเดียวกับการออกพระนาม *"พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาธีรราชเจ้า"* หรือในกรณีไม่ใช้พระราชสมัญญา จะเรียกตามพระปรมาภิไธยว่า *"พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"* เท่านั้นก็ได้

ทั้งนี้ เนื่องมาจากการที่ได้มีพระภิกษุที่พระราชาคณะ ๑๕ วัด โดยมีพระสุเมธาธิบดี แห่งวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษดิ์ เป็นประธาน ได้มีลิขิตถวายพระพรขอพระราชทานพระมหากรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพิจารณาถวายพระราชสมัญญามหาราชแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นพระราชกุศลในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี สำนักราชเลขาธิการได้ส่งลิขิตถวายพระพรนี้ให้สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีดำเนินการนำเสนอคณะรัฐมนตรีพิจารณา หลังจากสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้ขอความเห็นจากส่วนราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว จึงได้รวบรวมเสนอเข้าพิจารณาในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี ซึ่งได้ประชุมปรึกษากันเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๔๐ ที่ประชุมได้มีมติเห็นชอบในหลักการให้ถวายพระราชสมัญญาแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ ทั้งในทางศาสนาและอื่น ๆ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อประเทศชาติและประชาชน แล้วจึงมีหนังสือถึงสำนักราชเลขาธิการขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ถวายพระราชสมัญญาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า *"พระมหาเจษฎาราชเจ้า"* ซึ่งมีความหมายว่า พระมหาราชเจ้าผู้มีพระทัยตั้งมั่นในการบำเพ็ญพระราชกิจ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีจึงได้มีหนังสือเวียนแจ้งให้ส่วนราชการทราบเรื่องการถวายพระราชสมัญญา และการออกพระนามตามที่กล่าวข้างต้น

เพื่อเผยแพร่เรื่องการถวายพระราชสมัญญาพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งยังไม่เคยมีมาแต่เดิม และเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในมงคลวโรกาสนี้ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จึงขอถือโอกาสนี้นำเสนอพระราชกรณียกิจสำคัญ ๆ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อประกอบความหมายแห่งพระราชสมัญญาพระมหาราชเจ้าผู้มีพระทัยตั้งมั่นในการบำเพ็ญพระราชกิจ เพื่อถวายเป็นราชสดุดี โดยความตามโคลงท้ายเรื่อง *"มหาเจษฎาบดินทรานุสรณ์"* ของหม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์ เป็นปฐม

"เจษฎาบดินทร์" เจ้า จอมไทย
เถลิงรัฐทรงฉัตรไชย ปกหล้า
โดยพลังร่วมใจ สรรเลือก
ของอำมาตย์ทั่วหน้า อีกทั้งราชวงศ์

เมื่อทรงผ่านภพแล้ว ภูบดินทร์
ทรงปกป้องธรณินทร์ ถิ่นนี้
ร่มเย็นเป็นอาจิณ ประชาสุข
เศรษฐกิจช่วงโชติชี้ ชัดชั้นไพบูลย์

นเรศูรดำริด้วย ปรีชา
ว่าพระพุทธศาสนา นั่นไทร้
ยิ่งยวดซึ่งหิตา นุหิต ประโยชน์แฮ
จึงมุ่งทำนุกให้ รุ่งเรื้องเรืองรอง

ด้วยพระราชศรัทธาที่ทรงมีอย่างมั่นคงในพระบวรพุทธศาสนา และทรงเอาพระทัยใส่ใฝ่บำรุงจนเป็นที่กล่าวขวัญกันว่า...ในรัชกาลที่ ๓ ใครสร้างวัดก็โปรด นอกจากนี้ยังทรงห่วงใยไม่ทรงต้องการให้อาณาประชาราษฎร์ลุ่มหลงในอบายมุขอันมิใช่เป็นหนทางไปสู่ความเจริญ ทั้งยังเป็นเหตุให้เกิดทะเลาะวิวาทกันอยู่เนือง ๆ จึงทรงพระราชอุตสาหะส่งเสริมศีลธรรมให้เกิดมีขึ้น โดย...

ทรงหมายปองจักให้ ปวงชน
ละโม่ห์ละมัวมล กิเลศแคล้ว
บำเพ็ญแต่กุศล กิจก่อ
จิตจักได้ผ่องแผ้ว เกลศร้ายไป่เบียน

ทรงเพียรให้ก่อสร้าง อาราม
แต่ละแห่งเพรางาม เพียบพร้อม
เป็นศรีแก่สยาม ประเทศ
เป็นสิ่งน่านอบน้อม แห่งห้วงดวงมาลย์

ฯลฯ

แต่พระองค์มิได้ทรงทำนุบำรุงเพียงวัดวาอารามอันเป็นศาสนวัตถุสถานเท่านั้น ทางการศึกษาพระปริยัติธรรมและการจัดระเบียบสงฆ์ ก็ทรงสนพระราชหฤทัยส่งเสริมให้แพร่หลายอย่างกว้างขวาง ทรงสร้างปริยัติธรรมฉบับเอกจบหนึ่ง ฉบับโทจบหนึ่ง กรอบเทพชุมนุมจบหนึ่ง กรอบลายกำมะลอจบหนึ่ง รวม ๔ จบ สำหรับพระเถรานุเถระจะได้เชิญออกมาบอกหนังสือกันที่หอพระมณเฑียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามบ้าง ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์มหาปราสาท ซึ่งทรงสร้างขึ้นบนกำแพงพระราชวังบ้าง ทรงโปรดให้พระเถระผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก กับทั้งนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์ทั้งปวง บอกหนังสือแก่ภิกษุสามเณรที่มาเล่าเรียนพระบาลี ถึงขวบปีมีการสอบไล่ของหลวง ที่เรียกว่าสอบสนามหลวง หากพระองค์ทรงว่างพระราชกิจก็จะทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานการสอบเสมอมิได้ขาด ภิกษุสามเณรใดสอบไล่ได้เป็นเปรียญ ก็ได้รับพระราชทานนิตยภัต และไตรปี ทำให้มีพระสงฆ์รู้พระไตรปิฎกสมบูรณ์มากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ทั้งนี้...

ด้วยพระราชกุศลเป็นต้นก่อน จึงถาวรเรืองรุ่งทั้งกรุงศรี
ประกอบก่อบ่อบุญพูนทวี ไปทั่วที่พระนิเวศน์ทุกเขตคาม

ตามที่นายมี มหาดเล็ก ได้กล่าวไว้ในบทสรรเสริญพระเกียรติรัชกาลที่ ๓

ทางด้านสถาปัตยกรรมนั้น กล่าวได้ว่า วัดวาอารามที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือวัดใดที่ค้างการบูรณะ พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์จนอยู่สืบมาถึงทุกวันนี้ ที่แสดงให้เห็นลักษณะของศิลปะและสถาปัตยกรรมอันได้รับอิทธิพลจากจีนและตะวันตก โดยมีการดัดแปลงประยุกต์ผสมผสานเข้ากับลักษณะดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมไทย ให้เหมาะสมกับฝีมือและเชิงช่างอย่างของจีน แม้กระนั้นก็ยังคงความสง่างามอย่างไทยไว้ได้ คือมิได้ดูเป็นวัดจีนเลย แสดงถึงพระอัจฉริยภาพแห่งพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้คิดค้นต้นแบบโดยแท้ ท่านที่สนใจจะดูแบบอย่างสถาปัตยกรรมที่สถาปนิกบางกลุ่มเรียกว่า *"แบบพระราชนิยม"* สมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ไม่น้อยกว่า ๑๘ วัด คือที่วัด

เทพธิดาราม วัดมหรรณพาราม วัดราชโอรสาราม วัดนางนอง วัดนางชี วัดอัปสรสวรรค์ วัดอินทาราม วัดจันทาราม วัดเศวตฉัตร วัดราชสิทธาราม วัดพิชัยญาติการาม วัดกัลยาณมิตร วัดประดู่ฉิมพลี วัดเฉลิมพระเกียรติ วัดไพชยนตร์พลเสพย์ วัดโปรดเกศเชษฐาราม วัดทองนพคุณ และวัดสามพระยา นอกจากวัดแล้ว ในรัชสมัยของพระองค์ยังได้ทรงสนับสนุนให้เกิด *"นาวา สถาปัตยกรรม"* ขึ้นด้วย มี ๓ ประเภทคือ เรือสำหรับแม่น้ำ เรือสำหรับอ่าวทะเล และเรือกำปั่นแล่นใบ ที่สำคัญยิ่งไปกว่านี้คือ ทรงเป็นนักอุทกวิทยาที่สมควรยกย่องและเทิดพระเกียรติว่า พระองค์ทรงเป็นพระบิดาผู้ให้กำเนิดสถิติอุทกวิทยาแก่ประเทศไทย ตามหลักฐานที่ปรากฏและรวบรวมได้ทำให้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระองค์แรกที่ได้ทรงใช้สถิติทางอุทก-วิทยา โดยทรงมีบัญชาให้ตั้งเสาระดับน้ำเป็น *"เสาหิน"* เพื่อวัดระดับน้ำสูงสุดในแต่ละปี ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ปัจจุบันไม่มีผู้ใดทราบตำแหน่งแห่งที่ของเสาหินประวัติศาสตร์นั้นเสียแล้ว

นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีพระราชภารกิจอันเป็นผลงานด้านศิลปกรรมอีกมากหลาย ทั้งด้านประติมากรรม วิจิตรศิลป์ และประณีตศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นศิลปะประดับมุก ศิลปะประดับกระจกสี ประดับชิ้น เศษเครื่องกระเบื้องถ้วยชาม ศิลปะประเภทงานปูนปั้น งานถมปัด รวมทั้งงานประณีตศิลป์ไทยผสมจีนประเภทลายกำมะลอ ซึ่งเป็นงานเขียนระบายโดยใช้สีฝุ่นผสมยางรัก ซึ่งมาฟื้นฟูขึ้นในรัชกาลที่ ๓ แล้วปรากฏว่าภายหลังจากรัชสมัยของพระองค์ท่านแล้วไม่ได้มีทำสืบมาอีกเลย ศิลปะประเภทเครื่องตั้งบูชาม้าหมู่ก็เป็นพระราชดำริเริ่มของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วมีผู้นิยมเอาแบบอย่างมาทำกันต่อมาจนถึงปัจจุบัน และงานประณีตศิลป์อีกประเภทหนึ่งซึ่งเว้นที่จะกล่าวเสียมิได้ก็คือ ประณีตศิลป์ประเภทลวดลายตีพิมพ์ดินเผาทรงประดิษฐ์ใหม่ เพราะเป็นที่ยกย่องกันอย่างยิ่งว่า เป็นประณีตศิลป์ที่เกิดมีขึ้นโดยพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงริเริ่มเป็นปฐม เนื่องจากแต่โบราณกาลไม่เคยปรากฏงานประเภทนี้ จึงเรียกกันว่า *"ลายตีพิมพ์ดินเผาทรงประดิษฐ์ใหม่"* มีลักษณะเป็นลวดลายซึ่งเกิดแต่การนำดินเหนียวมากดลงในพิมพ์ ตีพิมพ์เป็น *"ลายอย่าง"* เมื่อถอดออกจากพิมพ์ ผึ่งให้แห้ง แล้วจึงเผาไฟจนสุก จากนั้นจึงนำมาประดับลงบนฝาผนังก่ออิฐถือปูนเป็นลวดลายตกแต่งเต็มพื้นผนัง ลวดลายประดิษฐ์นี้ยังได้ลงรักปิดทองและร่องกระจกถมพื้น ช่วยให้สวยงามวิจิตรพิสดารน่าชมยิ่งขึ้นด้วย ต้นแบบของประณีตศิลป์ประเภทนี้ท่านที่สนใจจะดูได้ที่ผนังทั้ง ๔ ด้านโดยรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

การส่งเสริมบูรณะศิลปกรรมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดช่างฝีมือ

เจริญถึงขีดสุดอย่างไม่เคยมีปรากฏมาก่อน หากสรุปการลงทุนจะมีประมาณการตามคำกลอนสรรเสริญพระเกียรติรัชกาลที่ ๓ ของนายมี มหาดเล็ก ดังนี้...

แต่ทรงสร้างพระอาวาสทั่วราชฐาน ตั้งแต่กาลวัดราชโอรสา
จนเสร็จวัดทั้งปวงที่ล่วงมา สิ้นอิฐผาปูนกระเบื้องขนเปลืองเติม
แม้นรวมรอบคอบเข้าทั้งเก่าใหม่ ประมาณใหญ่สักเท่าภูเขาเฉลิม
ทั้งน้ำเชื้อเนื้อรักที่ตักเติม สิริเพิ่มพูนเข้าเท่าน่านนที
ทั้งเสาสักจักหวายไม้ร่างร้าน มากกว่าบ้านเรือนแพในกรุงศรี
เครื่องเขียนกาวราวสิบสำเภาพี กระจกที่เคลือบขลิบสักสิบเกวียน
คำเปลวทองสักสองสามสิบหาบ เที่ยวทาบทั่ววัดจังหวัดเฉวียน
ปรางค์เจดีย์วิหารการเปรียญ สิ้นทองเขียนปิดพระอนันต์ครัน"

พระราชภารกิจด้านการพระศาสนาและศิลปะหลากหลายเหล่านี้ทรงประกอบในขณะเดียวกับช่วงเวลาที่พระองค์ต้องทรงเป็นหลักทางด้านการปกครองบ้านเมืองและความมั่นคงของชาติ ด้วยพระปรีชาสามารถ ด้วยพระราชกุศโลบายอันสุขุมลุ่มลึก จึงสามารถเอาชนะศึกทั้งภายนอกภายในได้ ทั้งทรงมีวิจารณญาณกว้างไกลเพื่อประโยชน์ของชาติไทยและพสกนิกรตลอดพระชนม์ชีพ สมกับที่ได้เสด็จขึ้นครองราชย์โดย อเนกมหาชนนิกร สโมสรสมมุติ ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามบรรพราชประเพณี ๔ วัน ตั้งแต่วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ถึงวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ ถวายพระปรมาภิไธยจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า...

"สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรมหาจักรพรรดิ ราชาธิบดินทร ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศ ตรีภูวเนตรวรนายก ดิลกรัตนราชชาติอาชาวศัย สมุทัยตโนมนต์ สกลจักรวาฬาธิเบนทร์ สุริเยนทราธิบดินทร์ ภูมินทรบรมาธิเบศ โลกเชษฐวิสุทธิ์ รัตนมงกุฎประเทศคตา มหาพุทธางกูร บรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา มหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศนมหาสถาน"

ภายหลังต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้จารึกพระสุพรรณบัฏถวายพระปรมานามาภิไธยว่า...

"พระบาทสมเด็จพระปรมทิวรเสฏฐ มหาเจษฎาบดินทร สยามินทรวโรดม บรมธรรมิก-มหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"

แล้วต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเปลี่ยนถวายพระปรมานามาภิไธยใหม่เป็น...

"พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาเจษฎาบดินทร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"

ตลอดรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงสิริราชสมบัติเป็นเวลา ๒๖ ปี ๘ เดือน ๑๒ วัน ทรงตั้งมั่นในการบำเพ็ญพระราชกิจบังเกิดประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างมหาศาล สมดังพระราชสมัญญาที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมถวาย ในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี ตามที่ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาส ได้พร้อมใจกันขอพระราชทานว่า *"พระมหาเจษฎาราชเจ้า"* ซึ่งมีความหมายว่า พระมหากษัตริย์ผู้มีพระทัยตั้งมั่นในการบำเพ็ญพระราชกิจ ที่ได้เชิญมาถวายราชสดุดี และคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ขอถือโอกาสนี้เชิญชวนประชาชนชาวไทย น้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ แห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทั่วกัน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๔๐

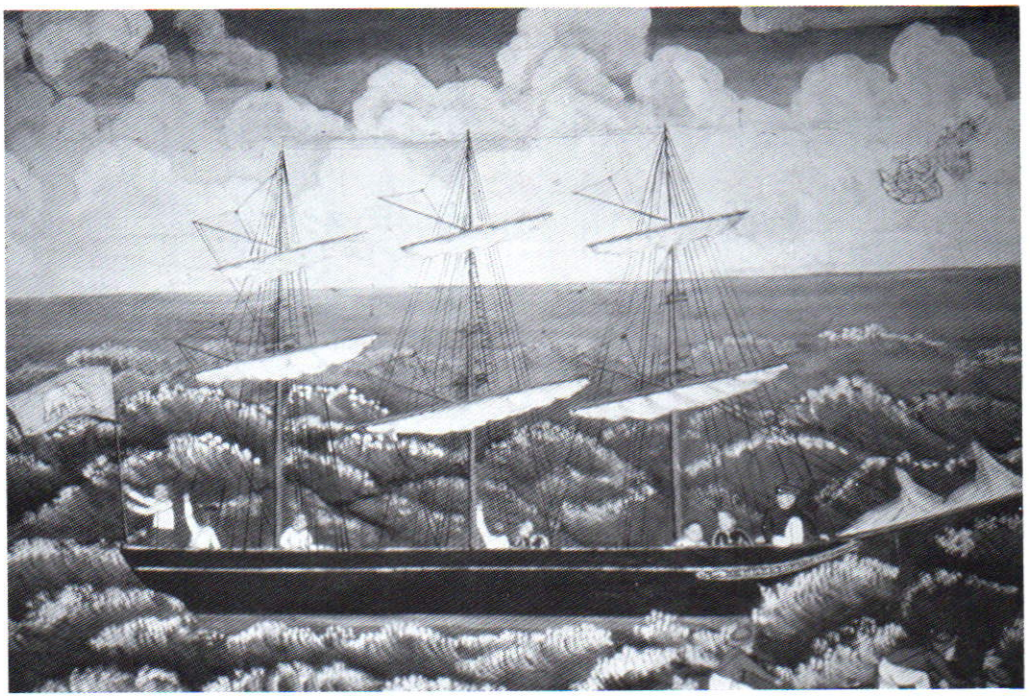

ภาพวาดค้าสำเภาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

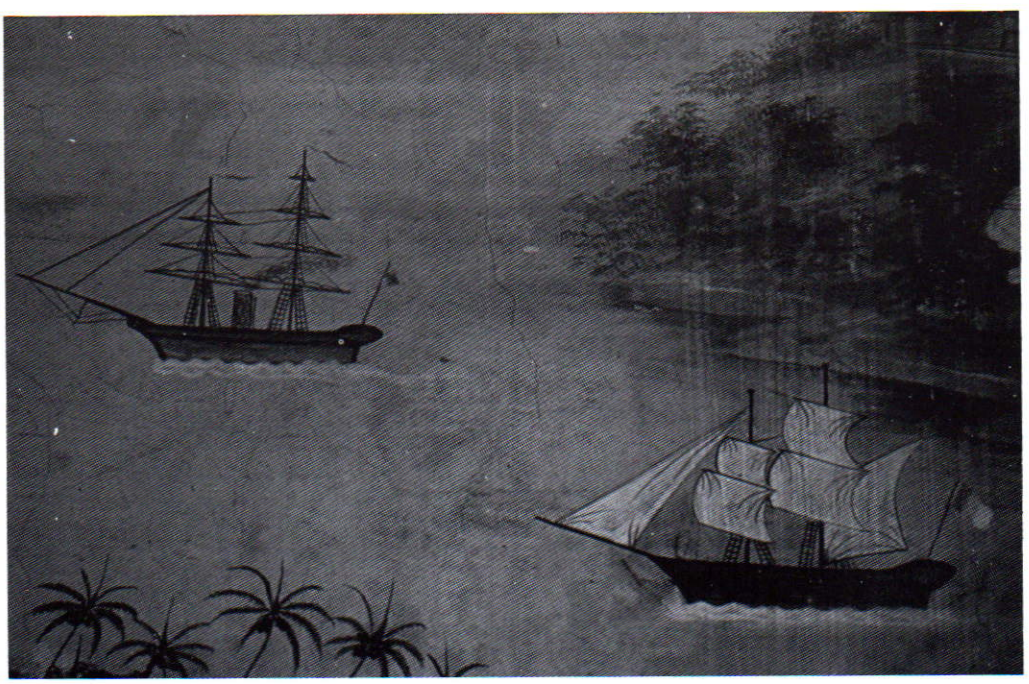

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกำกับกรมท่า ค้าสำเภา

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

การค้าขายของไทยแต่โบราณเป็นการค้าด้วยสำเภา ประเทศที่ไทยมีการค้าขายต่อกันมาก ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ จีน เพราะความต้องการสินค้าของกันและกันมีมาก จีนต้องการซื้อของป่าต่าง ๆ จากไทย เป็นต้นว่า ฝาง ดีบุก ตะกั่ว กำยาน รง พริกไท งาช้าง หนังสัตว์ น้ำตาล เป็นต้น ส่วนของจีน ไทยต้องการซื้อ ได้แก่ ผ้าไหม ผ้าแพร เครื่องถ้วยชาม เนื้อเงินและทอง

การค้าสำเภาระหว่างไทยกับจีน มิใช่เป็นลักษณะการค้าตามแบบการค้าของประเทศทั่วไปที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นการค้าที่เรียกว่า เครื่องบรรณาการ คือ การติดต่อกันในแบบกษัตริย์ต่อกษัตริย์ การค้าจึงจะดำเนินไปได้สะดวก จีนถือว่าชาติใดก็ตามที่ต้องการไปค้าขายในจีน จะต้องได้รับพระราชานุญาตจากพระจักรพรรดิก่อน โดยที่ชาตินั้นต้องส่งเครื่องบรรณาการเข้าไปถวาย เมื่อพระองค์ทรงยอมรับเครื่องบรรณาการ จึงจะได้รับอนุญาตให้นำสินค้าที่ใส่สำเภาไป ออกขายตามเมืองต่าง ๆ ที่จีนกำหนดให้

ไทยทำการค้ามาตั้งแต่สมัยโบราณ มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากจะทำการค้ากับจีนแล้ว ได้มีการค้ากับประเทศใกล้เคียงอื่น ๆ เช่น ญี่ปุ่น อินเดีย เปอร์เซีย เวียดนาม เขมร ลาว มลายู ชวา และฟิลิปปินส์ โดยใช้เส้นทางทางน้ำเป็นสำคัญ

การค้าสำเภามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา หลักฐานที่ยืนยันคือ กฎหมายทำเนียบศักดินาพลเรือน ได้กำหนดศักดินาชาวเรือสำเภาที่มีตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ในกรมท่าซ้ายถึง ๖ ขั้น มีศักดินาตั้งแต่ ๔๖๐ ไร่ ลงมาจนถึง ๒๕ ไร่

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงกำหนดให้การค้าสำเภากับต่างประเทศอยู่ในความควบคุมดูแลรับผิดชอบของกรมท่า ซึ่งเจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็น

เสนาบดี ได้ควบคุมการคลังและการค้าสำเภา ตลอดจนดูแลชาวต่างประเทศที่เข้ามาในประเทศ กรมท่าเดิมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ กรมท่าซ้าย ดูแลการค้าสำเภากับจีน มีพระยาโชฎึกราชเศรษฐี เป็นเจ้ากรม กรมท่าขวามีพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นเจ้ากรม ควบคุมการค้าสำเภากับอินเดีย เปอร์เซีย ญวน ชวา มลายู และยุโรป ต่อมาเมื่อมีชาวยุโรปเข้ามามากขึ้น จึงทรงตั้งกรมท่ากลางขึ้นควบคุมดูแลชาวยุโรปโดยเฉพาะ ระเบียบการควบคุมนี้มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา และได้ปฏิบัติกันเรื่อยมาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการติดต่อกับพวกยุโรปมากขึ้น หน่วยงานที่ควบคุมการส่งสินค้าเข้าออก เพื่อประโยชน์ของทางราชการ และเพื่อความปลอดภัยของบ้านเมือง คือ กรมพระคลังสินค้า ทั้งนี้เพราะชาวยุโรปมักจะนำอาวุธปืนต่าง ๆ เข้ามาขาย ซึ่งถ้านำเข้ามามากเกินความจำเป็น อาจจะทำให้เสียหายได้ ดังนั้น พระคลังสินค้าจึงมีหน้าที่พิจารณาสินค้าที่จะนำเข้า ดังมีการประกาศให้สินค้าบางประเภทเป็นสินค้าต้องห้าม ซึ่งจะมีทั้งสินค้าที่เป็นอันตรายและสินค้าที่หายากเช่น อาวุธ ดีบุกและงาช้าง

จากบันทึกของมิชชันนารีอเมริกัน ชื่อ คุสลัฟ ซึ่งเดินทางเข้ามาเมืองไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้บันทึกไว้ว่า เรือสำเภาไทยที่ไปค้าขายยังจีนนั้น คนจีนเรียกว่า ปักเตาซูน แปลว่า เรือหัวขาว เพราะทาหัวเรือด้วยสีขาวเป็นสำคัญ เพื่อให้ทราบว่าเป็นเรือไปจากเมืองไทย หรือเมืองสยาม เรือนี้มีราว ๘๐ ลำ ขนาดระวางบรรทุกน้ำหนักได้ ๒๖๐-๓๐๐ ตัน เป็นเรือที่ต่อในกรุงเทพโดยมากด้วยชาวต่างประเทศนับถือว่าในเมืองไทยมีไม้สำหรับต่อเรือนี้ดีกว่าที่อื่น จึงเข้ามาขอต่อเรือไปใช้ตั้งแต่สมัยอยุธยา เรือสำเภาที่ค้าขายในรัชกาลที่ ๓ มักเป็นเรือของเจ้านายและขุนนางไทย หรือเป็นของพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเมืองไทยเป็นส่วนมาก การค้าสำเภาจะออกจากกรุงเทพ ระหว่างเดือนพฤษภาคม ถึงกรกฎาคม โดยอาศัยลมมรสุมจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งไทยเรียกว่าลมตะเภา แล่นใบไปยังจีน เมื่อขายสินค้าหมดแล้ว ก็จะซื้อสินค้าจากจีนบรรทุกใส่เรือมาขายยังเมืองไทยก็ต้องรอลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้แล่นใบกลับ ซึ่งจะอยู่ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนเมษายน เรียกว่า ฤดูสำเภาเข้า

เซอร์ จอห์น ครอว์ฟอร์ด ทูตการค้าของรัฐบาลอังกฤษในอินเดีย เดินทางมายังเมืองไทยในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๕ ได้บันทึกไว้ว่า เรือไปค้าขายเมืองจีนปีละ ๘๐ ลำ ไปบัตตาเวีย (จาร์กาตาในประเทศอินโดนีเซียปัจจุบัน) ๓ ลำ ไปมะละกา ๕ ลำ ไปสิงคโปร์ ๒๗ ลำ ไปเวียดนาม ๑๘ ลำ ฯลฯ ในจำนวนเรือเหล่านี้เป็นสำเภาของพระเจ้าแผ่นดิน ๒ ลำ เรือขุนนางและข้าราชการ ๒๐ ลำ นอกนั้นเป็นเรือของพ่อค้าเอกชน เรือสินค้านี้แต่เดิมใช้เรือสำเภา ในรัชกาลที่ ๓ เริ่มนิยมเรือกำปั่นแบบฝรั่งบ้างแล้ว และมานิยมมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักว่า ภายหลังรัชกาลของพระองค์ต่อไปคงจะไม่มีเรือสำเภาใช้ เพราะเรือสำเภาอุ้ยอ้าย ไม่ประเปรียวคล่องตัวอย่างเรือกำปั่น ต่อไปคนรุ่นหลังจะไม่ทราบว่าเรือสำเภาเป็นอย่างไร จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือสำเภาขนาดเท่าจริงไว้ที่วัดยานนาวาซึ่งเดิมเรียกว่าวัดคอกกระบือ

การต่อเรือสำเภาและเรือกำปั่นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลายครั้งคือ

พ.ศ. ๒๓๗๑ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือกำปั่นแปลง ขนาดยาว ๑๑ วา ปากกว้าง ๙ ศอก ๑ คืบ หัวเรือเป็นปากปลา ท้ายเรือเป็นแบบกำปั่นมีหลักแจวรายตลอดสองแคม ใช้แจวในแม่น้ำลำคลอง รวม ๓๑ ลำ พระราชทานเงินช่วยในการต่อเรือลำละ ๓ ชั่ง และพระราชทานนามเรือดังนี้ คือ มหาพิไชยฤกษ์ ไชยเฉลิมกรุง บำรุงศาสนา อาสาสู้สมร ขจรจบแดน แจ่นเลขลบ อุดมเดชะ ชนะชิงไชย ประไลยข้าศึก พฤกเลอสรวง ทะลวงกลางภพ ประจญโจมทัพ จับโจรทมิฬ บินอรณพ ตลบล่องคลื่น ฝืนชลเชี่ยว เที่ยวอุทก กระหนกจาม ทรามคะนอง ผยองสมุทร์ ประทุษฐ์เมืองพาล บำราญปรปักษ์ จักรอมเรณทร์ ตระเวนวารี ตรีเพชรฆาฏ พรหมศาสตร์นารายณ์ ลอยชายเข้าเมือง กระเดื่องบุญฤทธิ์ พาณิชภิเศก เฉกเทพดาสวรรค์ มหันตมงคล

พ.ศ. ๒๓๗๔ โปรดให้ต่อกำปั่นหลวง ชื่อ เทพโกสินทร์ ออกไปค้าขายต่างประเทศ ต่อมาเรือนี้ ก็ใช้เป็นเรือของจมื่นไวยวรนารถ (ช่วง บุนนาค) ไปรบญวน

พ.ศ. ๒๓๗๕ เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ต่อเรือพระที่นั่งอมรแมนสรวงเป็นกำปั่นแปลง ปากกว้าง ๓ วา ใช้เวลา ๗ ปี เรือนี้ต่อมา พ.ศ. ๒๓๘๒ โปรดให้พระยาศรีพิพัฒน-รัตนโกษาธิบดี ใช้ไปปราบการจลาจลการปักษ์ใต้ โดยเรือลิง เรือปักหลั่น และเรือมัจฉาณุ ไปในการทัพด้วย แต่ไม่ทราบว่าต่อขึ้นเมื่อไร และเรือทั้งสามชื่อนี้ยังได้ใช้ในการรบกับญวณ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ด้วย

พ.ศ. ๒๓๗๗ เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) (สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์) เป็นผู้อำนวยการต่อเรือ ๘๐ ลำ ไว้ใช้ที่กรุงเทพฯ ๔๐ ลำ เก็บไว้ที่คลองสารหงส์ และจ่ายไปตามหัวเมือง ๔๐ ลำ พระราชทานเงินค่าต่อเรือลำละ ๒๐ ชั่ง

พ.ศ. ๒๓๗๘ หลวงสิทธิ์นายเวร (ช่วง บุนนาค) (สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์)

ต่อเรือแกล้วกลางสมุทรที่เมืองจันทบุรี เป็นเรือกำปั่นขนาดใหญ่แบบโบราณ ขนาด ๕๐๐ ตัน ซึ่งไปอับปางที่เกาะไหหลำ

พ.ศ. ๒๓๗๙ ต่อเรือ ๕ ลำคือ

เรือจินดาดวงแก้ว เป็นเรือกำปั่นแบบบาร์จ ขนาด ๔๐๐ ตัน มีอาวุธปืนใหญ่ ๒๒ กระบอก เป็นเรือที่นำสมณทูตลังกาและไปค้าขายถึงเมืองบอมเบย์ใน พ.ศ. ๒๓๘๕

เรือพุทธอำนาจ เป็นเรือกำปั่นชนิดบาร์จ ขนาด ๒๐๐ ตัน มีปืนใหญ่ประจำ ๑๐ กระบอก เป็นเรือของเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงใช้ไปราชการทัพรบกับญวน และตีเมืองบันทายมาศหรือเมืองฮาเตียน

เรือราชฤทธิ์ เรือวัฒนนาม เป็นเรือกำปั่น แบบบริก ขนาด ๑๐๐ ตัน

เรือวิทยาคม พระอนุรักษ์โยธาเป็นผู้อำนวยการสร้างที่จันทบุรีเป็นเรือแบบชิพ ขนาด ๘๐๐ ตัน ใช้เวลาสร้าง ๒ ปีเสร็จ พ.ศ. ๒๓๘๐ ไปรบกับญวนต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๘๔, ๒๓๙๔ และ ๒๓๙๕ ได้นำราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีกับจีน

พ.ศ. ๒๓๘๐ ต่อเรือเนพจูน แบบเรือชิพ ขนาด ๗๘๐ ตัน มีปืนใหญ่ประจำเรือ ๔๔ กระบอก

พ.ศ. ๒๓๘๔ ต่อเรืออุดมเดช เป็นเรือกำปั่นชนิดบาร์จ ขนาด ๓๐๐ ตัน

พ.ศ. ๒๓๘๖ ต่อเรือเวทชงัด เป็นเรือกำปั่นชนิดสกูเนอร์ ขนาด ๒๐๐ ตัน

พ.ศ. ๒๓๙๐ ต่อเรือสยามพิภพ เป็นเรือกำปั่นชนิดบาร์จ ขนาด ๔๕๐ ตัน ใช้นำราชทูตไทยไปเจริญไมตรีกับประเทศจีน พ.ศ. ๒๓๙๕ นำสมณทูตไปลังกา มีหมื่นแกล้วสาครเป็นนายเรือ

เรือต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ใช้เป็นทั้งเรือค้าขาย เรือรบ เรือลาดตระเวน แล้วแต่สภาวะของเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น

การค้าสำเภาในสมัยรัชกาลที่ ๓ เจริญรุ่งเรืองมากทำให้ได้รายได้เข้าพระคลังมากขึ้นกว่าเดิม สินค้าที่ขายได้ดีมากคือ ฝาง ซึ่งขายได้เพิ่มมากกว่าเดิมถึงแสนหาบ และนอกจากการค้าแล้วรายได้ยังเกิดจากการเก็บภาษีซึ่งกำหนดขึ้นในรัชสมัยขึ้นอีกหลายอย่าง ทำให้ยิ่งเพิ่มรายได้มากขึ้น ต่อมาการแต่งสำเภาหลวงหรือกำปั่นหลวงออกไปขายยังต่างประเทศลดลง และเลิกไปอย่างเด็ดขาดในสมัยรัชกาลที่ ๕ คงมีแต่เรือของพวกขุนนางและเอกชนเท่านั้นที่ยังดำเนินการต่อไป

ในการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระปรีชาสามารถในการค้าสำเภาได้อย่างดี นั้นก็เนื่องจากทรงเคยกำกับกรมท่ามาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงดำรงพระอิสริยยศ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระองค์ทรงบังคับบัญชาราชการในกรมท่าสิทธิ์ขาด ในขณะนั้น กิจการค้าขายของกรมท่ายังมีไม่มาก ด้วยเหตุนี้ พระราชทรัพย์สำหรับจะนำมาใช้จ่ายในราชการแผ่นดินจึงมีน้อย คงมีรายได้แต่เฉพาะจากอากรค่านา ค่าสวนเป็นอากรสมพักสร รายได้เหล่านี้ไม่เพียงพอสำหรับใช้จ่ายในราชการ เพราะฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงกำกับงานในกรมท่า จึงทรงแต่งสำเภาบรรทุกสินค้าออกไปขายยังประเทศจีน เพื่อนำผลกำไรมาแก้ไขปัญหาในราชการ

การแต่งสำเภาออกไปค้าขายยังเมืองจีน เป็นพระราชภาระของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดสำเภาหลวงออกไปเมืองจีนตลอดมา พระองค์ทรงขวนขวายแสวงหาพระราชทรัพย์ทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระราชบิดา เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายพระราชกิจต่าง ๆ ของบ้านเมือง แม้ว่าในขณะนั้นการค้าขายจะยังไม่เจริญรุ่งเรืองก็ตาม เฉพาะส่วนพระองค์ก็ทรงแต่งสำเภาสินค้าควบคู่ไปกับสำเภาหลวงเช่นกัน การค้าจึงทำให้พระองค์มีพระราชทรัพย์มากพอที่จะฉลองพระเดชพระคุณพระราชบิดาอย่างไม่ขัดสน ด้วยเหตุนี้จึงทรงได้รับพระราชสมัญญาว่า *"เจ้าสัว"*

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๔๐

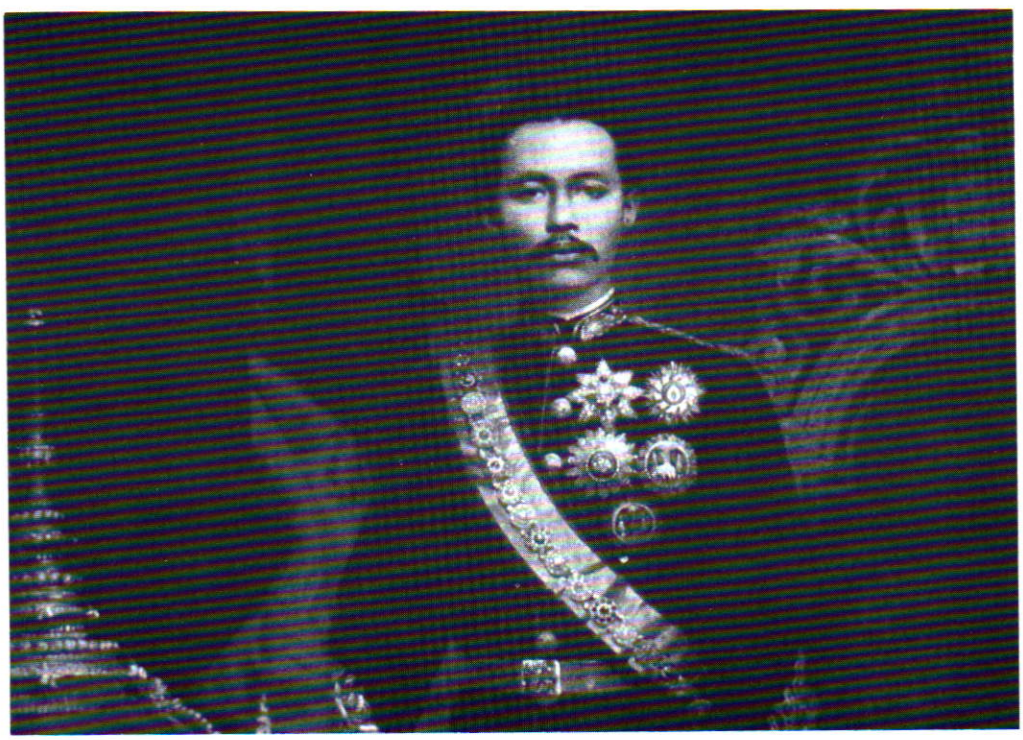

พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษา

การสื่อสาร

ประพาสต้น

การเลิกทาส

พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชกรณียกิจสำคัญ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

วันที่ ๒๓ ตุลาคม เป็นวันที่ระลึกถึงวันเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ พระองค์ทรงเป็นที่รักและเทิดทูนยิ่งของพสกนิกร ถึงกับถวายพระสมัญญาว่า *"สมเด็จพระปิยมหาราช"* พระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญตลอดรัชกาลซึ่งเป็นระยะเวลายาวนานถึง ๔๒ ปี ล้วนแสดงถึงพระเมตตากรุณาและพระปรีชาสามารถทำให้ประเทศไทยผ่านพ้นยุคแห่งการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจมาได้โดยปลอดภัย ทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกของไทยที่เสด็จประพาสยุโรปหลายประเทศถึง ๒ ครั้ง ซึ่งประมุขของแต่ละประเทศจัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ พระเกียรติยศของพระองค์เป็นที่ยกย่องแพร่หลาย ได้ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับนานาอารยประเทศเป็นผลดีแก่บ้านเมือง ได้ทรงนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศชาติหลายประการ ประกอบกับปีนี้เป็นวาระที่ครบ ๑๐๐ ปี ของการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกของพระองค์ คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงขออัญเชิญพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจบางประการมาสดุดีดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว และพระนางเธอพระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ ซึ่งได้ทรงรับสถาปนาต่อมาเป็นกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรามาตย์ พระองค์เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามตามพระปรมาภิไธยของรัชกาลที่ ๕ พระบรมชนกนาถ จึงใช้สีชมพูซึ่งเป็นสีตามวันพระราชสมภพเป็นสีของมหาวิทยาลัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ ขณะพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา เสด็จสวรรคตวันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สิริรวมพระชนมายุ ๕๘ พรรษา

เมื่อเสด็จสวรรคตนั้น ประชาชนชาวไทยโศกเศร้าอาลัยทั้งแผ่นดิน นายชิต บุรทัต กวีเอกในการประพันธ์ฉันท์ ได้พรรณนาความรู้สึกไว้ตอนหนึ่งว่าไม่ใช่เพียงแต่คนไทยเท่านั้นที่อาดูร แม้แต่ต่างประเทศก็อาลัย ได้แก่บทกวีที่ว่า

ชาวเราสยามโอ้ วิปโยคะทุกข์ครวญ
มีเหตุที่บังควร สลดมาอุบัติมี
ดินฟ้าอากาศพิศ พินิจดูก็เศร้าศรี
เฉกช่วยประชาชี สยามชาติคนึงถึง
แต่นี้ผิว์เราจัก สามิภักดิ์และรำพึง
ร้อนเร่าระรุมรึง อุระรุ่มสักปานใด
ก็ห่อนประสบเห็น อิศวเรนทร์ไผทไกร
องค์เดียวเสด็จไป ระลึกแล้วก็โหยหวน
ใช่แต่สยามเรา จะสร้อยเศร้าสลดครวญ
แม้ต่างประเทศชวน กันระทดแทบทุกแดน
ทราบเหตุก็อาลัย คะนึงในพระองค์แทน
เสด็จสู่วิมานแมน รีจะวายกมลครวญ

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีมากมายหลายประการ พระราชกรณียกิจซึ่งเป็นที่สดุดีมากคือ การเลิกทาส เพราะเป็นงานยาก เกี่ยวข้องกับคนทั้งแผ่นดิน เจ้านายและผู้มีอิทธิพลต่างมีทาสใช้งานมาแต่สมัยอยุธยาย่อมไม่พอใจ อาจเกิดการกบฏหรือศึกกลางเมืองขึ้นได้เช่นในอเมริกา แต่เพื่อให้ราษฎรผู้เป็นทาสได้พ้นจากความทุกข์ยากหนักหนา เพราะทาสนั้นกล่าวได้ว่าได้ถูกตัดสิทธิความมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์โดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทาสที่ถูกขายขาดและต้องเป็นทาสไปตลอดชีวิต หรือทาสเกิดในเรือนเบี้ย ได้แก่ ลูกของทาสที่เกิดขณะพ่อกับแม่เป็นทาส ลูกก็ต้องเป็นทาสตั้งแต่เกิด พระอัยการทาสเปรียบเทียบลูกทาสว่าเหมือนลูกโค มิใช่ลูกคน เพราะบัญญัติไว้ว่า *"หญิงทาสีท่านแห่งหนึ่ง สมรสด้วยชายทาสท่านแห่งหนึ่ง เกิดบุตรด้วยกันมากน้อยเท่าใด ท่านให้ลูกมันเป็นสิทธิ์แก่นายเงินแห่งหญิงทาสจนสิ้น อุประมาดังแม่โคอันปล่อยและเกิดลูกเท่าใด ๆ ให้สิทธิ์แก่นายโคตัวเมียนั้น"* ทาสมีฐานะที่น่าสมเพทเวทนามาก เพราะกฎหมายยอมให้นายเงินให้ทาสไปรับโทษแทนตัว ภริยาหรือบุตร หรือญาติพี่น้องก็ได้ หากนายเงินถูกเกณฑ์ไปรบทัพจับศึก ก็ให้ทาสไปรบแทนตัวได้ จะเฆี่ยนตีทรมานก็ได้ พระอัยการทาส ศักราช ๑๓๕๙ ลักษณะ ๘ บัญญัติไว้ว่า *"มาตราหนึ่ง ผู้ใดตั้งเคียดแก่ข้าคนตนใช้ ท่านให้ตีแต่พอให้หลาบ*

ปราบแต่พอให้กลัว ท่านมิให้ล้มตายเลย ถ้าเป็นคนร้ายสั่งสอนมิได้ให้ขายมันเสีย"

พระราชดำริในการเลิกทาสนั้น ได้ทรงดำเนินการอย่างมีขั้นตอน ไม่ได้หักหาญประกาศเลิกทาสในทันทีทันใด ได้มีพระราชบัญญัติพิกัดเกษียณอายุลูกทาส ลูกไทย จุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ขึ้น โดยแก้พิกัดเกษียณอายุลูกทาสและลูกไทยที่เกิดในรัชกาลของพระองค์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ ให้มีอายุการเป็นทาสจนถึงอายุ ๒๑ ปี ก็พ้นจากทาส และลูกไทยเมื่ออายุ ๒๑ ปี จะขายเป็นทาสไม่ได้ ส่วนลูกทาสลูกไทยที่เกิดก่อนนั้นคงใช้พิกัดเดิม พระราชปรารภของพระองค์ในเรื่องทาสและเกษียณอายุทาสมีตอนหนึ่งว่า *"ให้นายมีความกรุณาลดเกษียณอายุให้ลูกทาสจนถึง ๒๑ ปี เป็นสิ้นเกษียณอายุ พอจะได้ทันอุปสมบทและคิดทำมาหากินต่อไป ถ้าเป็นหญิงจะได้มีลูกผัวไปตามกาล"* การที่ทรงมีเหตุผลว่าเพื่อให้ทันอุปสมบท ย่อมเป็นเรื่องที่คัดค้านได้ยาก เพราะเป็นเรื่องบุญกุศลทางพุทธศาสนา ใครคัดค้านก็จะเป็นบาป พระบรมราโชบายของพระองค์จึงสำเร็จลุล่วงด้วยความเรียบร้อย

พระราชกรณียกิจอีกประการหนึ่ง คือ การฟื้นฟูเศรษฐกิจของบ้านเมือง ได้ทรงปรับปรุงภาษีอากร ให้ราษฎรเสียภาษีน้อยลง แต่แผ่นดินได้ผลประโยชน์มากขึ้น

สมัยโบราณการเก็บผลประโยชน์แผ่นดินมี ๔ อย่าง ได้แก่ จังกอบ อากร ส่วย ฤชา รวมเรียกว่า ส่วยสาอากร ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ จัดให้มีผู้ประมูลเงินหลวงรับผูกขาดไปเรียกเก็บจากราษฎร เรียกว่า เจ้าภาษี ซึ่งมีรวมทั้งหมด ๓๘ อย่าง เช่น ภาษีไม้ยาง ภาษีไม้แดง ภาษีเกลือ ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีไม้รวก ภาษีไม้ค้างพลู ภาษียาสูบ ภาษีปอ ภาษีน้ำตาลทราย เป็นต้น ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ มีภาษีอากรเพิ่มขึ้นใหม่ ๑๔ อย่าง เช่น ภาษีฝิ่น ภาษีสุกร ภาษีปลาสด ภาษีปลาทู ภาษีไหม ภาษีผึ้ง ภาษีผัก เจ้าภาษีนายอากรเกือบทั้งหมดเป็นคนต่างชาติ เช่น ภาษีสำเภา จีนซินรับทำ ภาษีเนื้อปลา จีนเล่าแซ รับทำ เมื่อประมูลได้ ก็ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ และราชทินนามตามประเภทภาษี เช่น เจ้าภาษีน้ำตาลเป็นหมื่นมธุรสวาณิช เจ้าภาษีถั่ว ๕ ชนิด เป็นขุนปัญจพีชากร จีนแป๊ะชิง นายอากรผูกขาดฟองเต่าในเกาะต่าง ๆ ทางฝั่งทะเลตะวันออก เป็นขุนสมุทรคีรี เจ้าภาษีนายอากรสมัยนั้นมีอำนาจและเอกสิทธิต่าง ๆ มาก แล้วก็มักจะค้างเงินหลวงสะสมทับถมกันจำนวนมาก จนยากจะสะสาง โดยเจ้าภาษีนำเงินไปค้าขายหาประโยชน์ของตัวเอง ทางราชการไม่ได้ผลประโยชน์เต็มเม็ดเต็มหน่วย ราษฎรถูกเก็บภาษีร้อยละสิบที่เรียกว่า *"ร้อยชักสิบ"* หรือ *"เก็บสิบหยิบหนึ่ง"* ไม่ว่าจะทำมาหากินอะไรก็ถูกเก็บภาษีไปทั้งนั้น ปรากฏในคำถวายโอวาทซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเป็นของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อพระองค์เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตอนหนึ่งว่า *"เงินภาษีอากรที่ขึ้นในตำแหน่งราชการหลายกรมนั้น*

ก็ประมูลกันขึ้นในท้องตรา แต่ให้มากเท่านั้น เงินก็ไม่ได้เข้าพระคลัง ผู้ทำภาษีก็เอาเงินไขว่ไปใช้เสียดีกว่า กู้เขาก็ไม่ต้องเสียดอกเบี้ย พากันเป็นหนี้หลวง คนหนึ่งนับร้อยชั่งก็มี นับพันชั่งก็มี การเรื่องนี้ก็จะต้องจัดเสียใหม่" นอกจากนี้ยังมีกลุ่มผู้มีอิทธิพลที่เรียกว่า *"ตั๋วเหีย"* คอยเข้าประมูลภาษีอากร ใครจะเข้าประมูลก็ไม่กล้าเพราะเกรงจะถูกเกะกะระราน หรือมิฉะนั้นก็ต้องยอมแบ่งผลประโยชน์ให้แก่ตั๋วเหีย แล้วตั๋วเหียก็ประมูลโดยกดราคาให้ต่ำ แต่ไปเก็บจากราษฎรได้มาก ๆ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ภายหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมีพระราชอำนาจสิทธิขาดแล้ว ได้ทรงจัดการแก้ไขระเบียบการเก็บภาษีใหม่ โดยโปรดให้ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ทรงตราพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นวางระเบียบเกี่ยวกับการเก็บภาษีให้รัดกุม กวดขันการส่งเงินภาษีจากเจ้าภาษีนายอากรไม่ให้รั่วไหลไขว่เขว กับมีข้อบัญญัติตอนหนึ่งว่า *"ให้เจ้าจำนวนในพระคลังนั้น ๆ มีห้องออฟฟิศของตัวสำหรับเก็บบาญชี และสำหรับชำระความภาษีที่ตัวได้ว่าอยู่นั้นทุก ๆ พระคลังที่ได้เป็นเจ้าจำนวนว่าการภาษีแล้วเจ้าจำนวนภาษีทุก ๆ พระคลังให้มานั่งออฟฟิศที่เป็นห้องของตัวเอง คอยฟังการเสนอจงทุกวันตั้งแต่เวลา ๔ โมงเช้า จนถึง ๔ โมงเย็น จึงให้ปิดออฟฟิศกลับบ้าน และการงานสิ่งใดที่เป็นการว่ากล่าวเกี่ยวข้องในการภาษีซึ่งตัวได้ว่ากล่าวอยู่นั้น ให้ทำในออฟฟิศ ห้ามมิให้ไปว่าการภาษีที่บ้านเรือนของตัวเป็นอันขาด"* นอกจากนี้ยังกำหนดให้เจ้าพนักงานในออฟฟิศนำเงินไปส่งพระคลังมหาสมบัติ ห้ามไม่ให้เจ้าภาษีนำเงินไปส่งเงินที่อื่นนอกออฟฟิศ

การที่ทรงเอาจริงเอาจังในเรื่องการเก็บภาษีอากร โดยกวดขันเจ้าหน้าที่และเลิกเก็บภาษีอากรจุกจิกจากราษฎร ไม่ให้ไปตกลงกันที่บ้าน ให้มีเอกสารการบัญชีที่เป็นหลักฐานยากจะแก้ไขเปลี่ยนแปลง ทำให้ได้เงินเข้าแผ่นดินมากขึ้น

นอกจากนี้ยังกำหนดโทษเจ้าภาษีนายอากรที่ส่งเงินขาดจำนวน มีทั้งกำหนดโทษจำคุกและริบ *"บ้านเรือน เรือแพ สวน ไร่นา"* เจ้าภาษีนายอากรก็พากันเกรงกลัว ผู้ที่คอยจะหาทางเป็นเจ้าภาษีรีดเงินภาษีเล็ก ๆ น้อย ๆ จากราษฎร พากันขอยกเลิก ราษฎรที่เคยต้องเสียภาษีจุกจิกจึงพ้นจากความเดือดร้อน

การปฏิรูประบบภาษีอากรในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรายละเอียดที่น่าสนใจอีกมาก ซึ่งทำให้มีเงินมาทนุบำรุงบ้านเมืองมากขึ้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสิ่งสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ที่เป็นประโยชน์สุขแก่ราษฎรหลายประการ นายชิต บุรทัต บรรยายสภาพบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองในครั้งนั้นไว้ในกาพย์เฉลิมพระเกียรติ งานพระเมรุทองท้องสนามหลวงว่า

"สารพัดอเนกมี *สถานที่ที่สำราญ*
ปลุกปลื้มหทัยบาน *เพราะเปลี่ยนแปลงตระการงาม*
ทางไกลก็เหมือนใกล้ *เพราะรถไอรถไฟหลาม*
ควรจักกระทำตาม *ประเทศใดก็ทำลง*
ที่รกก็กลายเป็น *ถนนเห็นน่าพิศวง*
เพราะเหตุพระองค์ทรง *พระปรีชาจะหาไหน*
โทรศัพท์ก็สรรเสก *โทรเลขก็ดังใจ*
ปานทิพโสตใน *บุราณกาลจะมีหรือ*
ในเขตนครหลวง *ประชาปวงระบือลือ*
อื้อเอิกเกริกอือ *สะพรั่งตามถนนหลวง*
มีพลตระเวนราย *ประจำสายสถลปวง*
ไฟฟ้าสว่างดวง *ประจำรัตติกาลควร*
ป้องกันคณาพาล *มิให้ราญรังแกกวน*
แก่ราษฎรมวล *เพราะสว่างกระจ่างแสง*
ถนนก็สะอาดสะอ้าง *มิรกร้างอาศัยแรง*
ค่าจ้างผดุงแปลง *พนักงานบำรุงเสมอ*
พฤกษาประจำราย *ตลอดสายถนนเลอ*
แลลิ่วละลานเออ *ก็ชอุ่มตระการงาม*
พิศเพ่งสะพานผอง *ที่ข้ามคลองตลอดตาม*
ถนนหลวงและมีนาม *ประจำด้วยตะลึงหลง"*

เนื่องในวันปิยมหาราช วันที่ ๒๓ ตุลาคม ขอเชิญชวนท่านผู้ฟังถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และน้อมจิตรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อประเทศชาติอย่างหาที่เปรียบปานมิได้

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๔๐

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดนตรีและนาฏศิลป์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๕

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

การบรรเลงดนตรีไทยและการขับร้องเพลงไทยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการมาตามลำดับ จนกระทั่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การบรรเลงดนตรีและการขับร้องเพลงไทยจึงได้วิวัฒนาการอย่างเต็มที่ เป็นผลให้ดนตรีไทยเจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายสืบมาจนทุกวันนี้ สิ่งแรกที่เกิดขึ้นในวงการดนตรีไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ คือการขับร้องและบรรเลงเพลงเถา เพลงเถาคือเพลงที่ขับร้องและบรรเลงเพลงตั้งแต่อัตราสามชั้น ซึ่งมีทำนองและจังหวะช้า ลงมาถึงสองชั้นมีทำนองและจังหวะปานกลางจนถึงชั้นเดียวมีท่วงทำนองและจังหวะเร็ว เพลงเถาเป็นเพลงที่มีผู้คิดแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ต่อมามีผู้แต่งเพลงเถาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งปัจจุบันนี้มีเพลงเถาประมาณเกือบ ๓๐๐ เพลง ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังเกิดวิวัฒนาการทางด้านดนตรีและการขับร้องเพลงไทยขึ้นอีกอย่างหนึ่งคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงปรับปรุงการบรรเลงและการขับร้องเพลงไทยโดยให้นักร้องชายและหญิงขับร้องเพลงต่าง ๆ ที่มีทำนองไพเราะเป็นการขับร้องแบบประสานเสียงชายหญิงเข้ากับเครื่องปี่พาทย์ ทรงเรียกการบรรเลงและขับร้องแบบนี้ว่า *"คอนเสิร์ต"* ใช้สำหรับรับแขกเมืองภายหลังเลี้ยงอาหารค่ำ ชาวต่างประเทศและชาวไทยที่ได้ฟังต่างก็พอใจ เพราะเป็นการฟังเพลงไทยที่บรรเลงอย่างไพเราะ ผิดกับการบรรเลงมโหรีปี่พาทย์ที่เคยฟังกันมาก่อน ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงคัดบทละครเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอิเหนามาปรับปรุงเป็นบทร้องลำนำต่าง ๆ ให้เข้ากับเรื่อง เรียกว่า *"คอนเสิร์ตเรื่อง"* และขยายการเล่นให้มีตัวละครออกมารำเข้ากับเพลงคอนเสิร์ตด้วย *"คอนเสิร์ตเรื่อง"* ดังกล่าวนี้เคยแสดงเรื่องปางนารายณ์ปราบนนทุกถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรที่มุขกระสันด้านตะวันตกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในการรับเจ้าฝรั่ง การแสดงคอนเสิร์ตเรื่องนับเป็นต้นกำเนิดของละครดึกดำบรรพ์ซึ่งเกิดขึ้นในรัชกาลนี้ และละครดึกดำบรรพ์ก็ทำให้เกิดวงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ขึ้น นับเป็นการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวงดนตรีประกอบการแสดงละครที่เรียกว่าวงปี่พาทย์ให้เหมาะสมกับการแสดงละคร

และโรงละครที่มีขนาดเล็ก วงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์คือวงปี่พาทย์ที่ตัดเครื่องดนตรีที่มีเสียงแหลมและดังกึกก้องหนวกหูผู้ชมออกไป แล้วเปลี่ยนเป็นเครื่องดนตรีชนิดอื่นเข้ามาแทน เช่น เปลี่ยนกลองทัดเป็นกลองตะโพน เปลี่ยนไม้ตีระนาดเอกจากไม้แข็งมาเป็นไม้นวม เปลี่ยนปี่เป็นขลุ่ย และต่อมาละครบางเรื่องมีการขับร้อง เพลงหุ่นกระบอกก็นำซออู้มาสีประกอบวงปี่พาทย์ดึกดำบรรพ์ด้วย

นอกจากนี้ยังเพิ่มเครื่องดนตรีที่มีเสียงทุ้มไพเราะขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งคือฆ้องหุ่ย มี ๗ ลูก ๗ เสียง แขวนเรียงกัน เวลาตีฆ้องหุ่ยจะตีแบบเว้นจังหวะ เพราะถ้าตีกระชั้นเกินไปจะทำให้ดังหนวกหู ส่วนเพลงที่ใช้ร้องประกอบละครดึกดำบรรพ์นั่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเลือกบรรจุเพลงให้เหมาะสมกับบทในตอนที่ตัวละครมีบทแสดงอารมณ์ฉุนเฉียวโกรธแค้นก็ร้องเพลงที่มีท่วงทำนองและจังหวะเร็ว ๆ บางเพลงที่ตามปกติก็ร้องเร็วอยู่แล้ว แต่เมื่อนำมาร้องในละครดึกดำบรรพ์ยังต้องปรับให้เร็วยิ่งขึ้นอีก เช่น เพลงร่าย ตัดเป็น *"ร่ายดั้น"* และ *"ร่ายรุด"* เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงดนตรีและเพลงไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว ก็จะขอเล่าถึงเรื่องนาฏศิลป์ไทยในสมัยนั้นด้วย เพื่อให้สมบูรณ์แบบของดนตรีและนาฏศิลป์ไทย นาฏศิลป์ไทยที่วิวัฒนาการในสมัยรัชกาลที่ ๕ คือการแสดงละครและโขน

การแสดงละครสมัยโบราณมีอยู่เพียง ๓ ชนิด คือ ละครชาตรี ละครนอก และละครใน ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยได้รับอิทธิพลศิลปะการละครจากทวีปยุโรป ทำให้เกิดวิวัฒนาการทางด้านการแสดงละครไทย ๔ ชนิด คือ ละครดึกดำบรรพ์ ละครพันทาง ละครเสภา และละครร้อง

ละครดึกดำบรรพ์

ละครดึกดำบรรพ์ เป็นละครชนิดแรกของไทยที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะการละครตะวันตก เหตุที่จะเกิดละครดึกดำบรรพ์ เป็นเพราะว่าใน พ.ศ. ๒๔๓๔ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร) ได้เดินทางไปยุโรป เห็นละครออปร่าที่ฝรั่งเล่นก็เกิดความพอใจ ครั้นกลับมาถึงเมืองไทยจึงเล่าความถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุน) ให้ทรงทราบ พร้อมทั้งทูลเชิญให้ทรงปรับปรุงการแสดงละครของไทยให้เป็นละครออปร่าของฝรั่ง เจ้าพระยาเทเวศรฯ ซึ่งมีตัวละครอยู่พร้อมแล้วรับอาสาจะจัดการสร้างโรงละครรวมทั้งการจัดทำฉาก และทำเครื่อง

แต่งกายตัวละคร สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ จึงทรงนำแบบแผนการแสดงประกอบบทร้องคอนเสิร์ตเรื่องที่เคยจัดทำไว้เดิมมาเป็นต้นแบบ ทรงคิดบทเพิ่มเติม และบรรจุเพลงร้องทำนองดนตรีขึ้นใหม่ ฝ่ายเจ้าพระยาเทเวศรฯ ก็จัดสร้างโรงละครขึ้นในบริเวณบ้านของท่านที่ริมถนนอัษฎางค์ ตั้งชื่อโรงละครว่า *"โรงละครดึกดำบรรพ์"* เป็นการประสงค์จะให้เป็นชื่อคณะละครของท่าน เพื่อมิให้คนทั่วไปเรียกละครเจ้าพระยาเทเวศรฯ เช่นแต่ก่อน แต่ผู้ที่เข้าไปชมละครแบบใหม่ที่ปรับปรุงแสดงในโรงละครดึกดำบรรพ์ พากันเรียกละครแบบนี้ว่าละครดึกดำบรรพ์ตามชื่อโรงละคร

ผู้ที่ร่วมปรับปรุงละครดึกดำบรรพ์ในครั้งนั้น คือเจ้าพระยาเทเวศรฯ ผู้เป็นเจ้าของโรงละคร เจ้าของคณะละคร และเจ้าของเครื่องแต่งกายละคร สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา-นริศรานุวัดติวงศ์ทรงแต่งบทละคร ออกแบบฉาก ทรงควบคุมทางด้านศิลปะ หม่อมเจ็ม กุญชร ควบคุมฝึกหัดตัวละครและคิดประดิษฐ์ท่ารำ พระประดิษฐ์ไพเราะ (ตาด) ควบคุมและคิดจัดดนตรี หลวงเสนาะดุริยางค์ (ทองดี) ควบคุมฝึกหัดการขับร้อง

ศิลปะการแสดงละครดึกดำบรรพ์ ดำเนินตามแบบละครในและละครนอก มีฉากประกอบตามท้องเรื่อง มีกลไกประกอบเรื่องให้เห็นจริง เช่น ฟ้าแลบ ไฟไหม้ ต้องใช้ไฟฟ้าเป็นเครื่องช่วย สำหรับบทละครเดิมที่ขึ้นต้นบทว่า *"เมื่อนั้น"* หรือ *"บัดนั้น"* และ *"มาจะกล่าวบทไป"* ตลอดจนบทที่บรรยายอารมณ์ความรู้สึก หรืออิริยาบถของตัวละครก็ตัดทิ้งไป คงมีแต่เพียงบทร้องที่เป็นคำพูดตัวละครร้องเองในบทของตน ถ้าถึงบทที่จะต้องดำเนินเรื่องให้รวดเร็วทันใจ ในตอนพูดจาโต้ตอบกันหรือทุ่มเถียงทะเลาะกันก็ใช้บทเจรจา บทเจรจาทรงแต่งให้มีสัมผัสต่อเนื่องกัน เพื่อให้ตัวละครจำได้ง่าย การรำเพลงหน้าพาทย์มีน้อย ไม่เหมือนกับละครในและละครนอก

ละครดึกดำบรรพ์จัดแสดงเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ในการต้อนรับเจ้าฝรั่งผู้เป็นพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็โปรดให้บรรดาแขกเมืองที่เข้ามาเฝ้าได้ชมละครดึกดำบรรพ์ตลอดรัชสมัยของพระองค์ และในเวลาปรกติ เจ้าพระยาเทเวศรฯ ก็จัดแสดงละครดึกดำบรรพ์ให้คนดูที่โรงละครดึกดำบรรพ์เหมือนอย่างละครโรงอื่น ๆ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ เจ้าพระยาเทเวศรฯ กราบถวายบังคมลาออกจากราชการและเลิกเล่นละครดึกดำบรรพ์เนื่องจากเจ็บป่วยทุพพลภาพ ละครดึกดำบรรพ์ที่ปรับปรุงแสดง ณ โรงละครดึกดำบรรพ์ในครั้งนั้นจึงพลอยเลิกล้มไปด้วย

ปัจจุบันนี้หาคณะที่จะแสดงละครดึกดำบรรพ์ได้ยาก เนื่องจากผู้แสดงละครดึกดำบรรพ์นอกจากจะต้องเป็นผู้มีรูปร่างหน้าตาดีและรำสวยงามแล้ว ยังจะต้องเสียงดีร้องเพลงได้ไพเราะอีกด้วย

ละครพันทาง

ละครพันทาง เป็นการแสดงละครที่เป็นแบบผสม คือนำเอาลีลาท่าทีและอิริยาบถของชนต่างชาติเข้ามาปรับปรุงกับท่ารำแบบไทย การแสดงละครชนิดนี้แต่เดิมเป็นการริเริ่มของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ซึ่งเป็นต้นคิดนำเอาเรื่องพงศาวดารของชาติต่าง ๆ มาแต่งเป็นบทละครสำหรับแสดง เช่น สามก๊ก, ราชาธิราช ส่วนมากจะมอบให้หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เป็นผู้แต่งบท อย่างไรก็ตามการแสดงละครแบบนี้ก็ยังไม่ได้กำหนดชื่อแน่นอนลงไป โดยเปิดการแสดงที่ปรินซเธียเตอร์ มีกำหนดแสดงเวลากลางคืนเดือนหงาย แต่แรกแสดงเดือนละหนึ่งสัปดาห์หรือ ๗ วัน เรียกตามภาษาอังกฤษว่า *"วิก"* ภายหลังเพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ๒ สัปดาห์ ตั้งแต่ขึ้น ๘ ค่ำ ไปจนถึงแรม ๗ ค่ำ แต่คนที่มาชมการแสดงก็ยังเรียกว่าวิกตามเดิม คำว่าวิก จึงติดปากคนในสมัยนั้นนำมาใช้เรียกโรงละคร โรงลิเก ว่า *"วิก"* สืบมาเป็นเวลาช้านาน

ต่อมาผู้ที่กำหนดชื่อการแสดงละครแบบนี้ว่าละครพันทาง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ โดยทรงปรับปรุงให้มีฉากประกอบการแสดงเช่นเดียวกับละครดึกดำบรรพ์ และปรับปรุงลีลาท่ารำของชนต่างชาติในบทของชนต่างชาติที่มีอยู่ในละครเรื่องนั้น ๆ เวลาที่มีตัวละครเป็นสามัญชนก็ปรับปรุงท่าทางอิริยาบถของสามัญชนเข้าแสดงในละครเรื่องนั้น เพลงร้องประกอบการแสดงและเพลงหน้าพาทย์ คือเพลงที่บรรเลงให้ตัวละครร่ายรำเป็นเพลงไทยที่เรียกว่า *"เพลงภาษา"* ถ้าแสดงเรื่องเกี่ยวกับจีนก็ร้องเพลงภาษาทำนองเพลงจีน เช่น เพลงจีนหลวง จีนหน้าเรือ จีนขิมเล็ก เป็นต้น แสดงเรื่องแขกก็ร้องเพลงภาษาทำนองแขก เช่น แขกพราหมณ์ แขกหนัง แขกอาหวัง เป็นต้น ส่วนมากต้นเสียงกับลูกคู่จะเป็นผู้ร้องให้ผู้แสดงรำ แต่ก็มีบางเรื่องบางตอนที่กำหนดให้ตัวแสดงร้องเพลงเอง ดนตรีที่บรรเลงประกอบการแสดงใช้วงปี่พาทย์ไม้นวม

ละครเสภา

ละครเสภา คือละครที่มีลักษณะคล้ายละครนอก นับตั้งแต่วิธีแสดง รวมทั้งเพลงร้องทำนองดนตรี ส่วนการแต่งกายมักไม่แต่งยืนเครื่อง ส่วนมากจะแต่งแบบพันทาง ข้อสำคัญคือจะต้องมีขับเสภาแทรกอยู่ด้วย จึงจะเรียกว่าละครเสภา มิฉะนั้นจะกลายเป็นละครนอก

เหตุที่จะเกิดละครเสภา ท่านผู้รู้เล่าว่ามีการขับเสภาเป็นเรื่องเป็นราวทำนองเล่านิทานมาก่อน เรื่องที่นำมาขับเสภาและนิยมกันอย่างแพร่หลาย คือเรื่องขุนช้างขุนแผน การขับเสภาในสมัยโบราณไม่มีเครื่องดนตรีประกอบนอกจากกรับที่ผู้ขับขยับประกอบแทรกแซงสอดสลับในทำนองขับเสภาของตนเท่านั้น กรับที่ใช้ขยับในการขับเสภานี้เรียกว่า *"กรับเสภา"* ครั้นต่อมาพระบาทสมเด็จ-พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งโปรดสดับการขับเสภาเป็นอย่างยิ่ง โปรดเกล้าฯ ให้จัดวงปี่พาทย์เข้าบรรเลงประกอบการขับเสภา และโปรดให้แทรกเพลงร้องส่งให้ปี่พาทย์รับด้วย นอกจากนี้ยังมีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบเหมือนอย่างการแสดงละครนอก ผิดกันแต่เพียงว่าไม่มีผู้แสดงออกมาร่ายรำเท่านั้น การดำเนินเรื่องส่วนมากใช้ขับเสภา ตอนใดที่เป็นถ้อยคำรำพันหรือบทที่ควรจะร้องเพลงก็ร้องเพลง ได้แก่เพลงช้าปี่ หรือเพลงโอ้ปี่ อย่างละครนอกก็ได้ ตอนใดที่เป็นบทเดินทางไปมาหรือรบกัน ปี่พาทย์ก็บรรเลงเพลงเชิด การขับเสภาและร้องรับกับการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบอย่างนี้ ต่อมาจึงวิวัฒนาการให้มีตัวแสดงออกมาร่ายรำเพลงหน้าพาทย์และรำตามบทร้องบทเสภา ครั้งแรก ๆ อาจจะเป็นเพียงตอนใดตอนหนึ่งที่เหมาะสมกับการที่จะต้องมีตัวแสดง ส่วนในตอนบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเรื่องก็ไม่ต้องมีตัวแสดงออกมาร่ายรำ การแทรกตัวแสดงออกมาร่ายรำเป็นบางตอนในการขับเสภาดังกล่าวมานี้ ภายหลังจึงจัดให้ตัวละครออกมาแสดงตลอดทั้งตอนที่ขับเสภา แล้วก็แก้ไขปรับปรุงบทที่จะขับเสภาให้เปลี่ยนมาเป็นบทละครมีการขึ้นต้นบทว่า *"เมื่อนั้น"* หรือ *"บัดนั้น"* บ้าง โดยการนำเอาศิลปะการแสดงละครนอกมาเป็นแบบแผน ดำเนินเรื่องโดยการร้องเพลงเป็นหลัก และขับเสภาเป็นส่วนประกอบในบางตอน ละครที่ปรับปรุงขึ้นนี้จึงมีชื่อว่า "ละครเสภา" ละครเสภาที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้รับอิทธิพลจากละครดึกดำบรรพ์ทำให้ละครเสภามีฉากประกอบตามท้องเรื่องด้วย

ละครร้อง

ละครร้อง เป็นการแสดงละครที่มีการร้องเพลงสลับการพูด แต่การดำเนินเรื่องยึดถือการร้องเพลงเป็นส่วนสำคัญ การพูดเป็นเพียงสอดแทรกและอาจจะพูดทวนบทที่ร้องมาแล้วเท่านั้น ถ้าจะตัดบทพูดออกเสียบ้าง คงไว้แต่บทร้อง ก็จะไม่ทำให้เสียเนื้อเรื่องแต่อย่างใด ศิลปะการร้องเพลงผู้แสดงต้องร้องเอง แต่ร้องเพียงเนื้อเพลงเท่านั้น ส่วนการเอื้อนทำนองจะมีลูกคู่หลายคนช่วยกันร้อง และบทที่ผู้แสดงจะร้องเองนั้นต้องเป็นบทที่เป็นคำพูดของตนเอง ถ้าเป็นบทบรรยายเหตุการณ์หรือกิริยาท่าทางและการกระทำอื่น ๆ ลูกคู่จะร้องแทน ผู้แสดงเพียงแต่รำหรือทำท่าตามบทเท่านั้น

เหตุที่จะเกิดการแสดงละครร้อง เล่ากันว่าในสมัยปลายรัชกาลที่ ๕ ในขณะนั้นพระบาท

สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งกำลังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารได้ทรงนำเอาบทและแบบอย่างการแสดงละครของชาวตะวันตก มาดัดแปลงเป็นบทละครไทย เช่น ละครพูดและละครพูดสลับลำ (คือละครพูดสลับการร้องเพลง) ในเวลาเดียวกันนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ก็ทรงนำละครของชาวตะวันตกมาดัดแปลงขึ้นเป็นละครแบบไทยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นละครที่แสดงบนเวทีเปลี่ยนฉากตามท้องเรื่อง ใช้ท่ารำและมีดนตรีไทยประกอบ ในการนี้เจ้าจอมมารดาเขียนซึ่งเป็นพระชนนีของพระองค์เป็นผู้ฝึกหัดประดิษฐ์ลีลาท่ารำ หม่อมหลวงต่วน วรวรรณ พระชายาของพระองค์เป็นผู้คิดเพลงร้องและทำนองดนตรี ส่วนพระองค์ท่านเป็นผู้ทรงนิพนธ์บทละคร และทรงกำกับการแสดงเรื่องที่นำมาแสดงส่วนมากเป็นเรื่องพระราชพงศาวดารและนิยายโบราณของไทย เช่น เรื่องสีหราชเดโช โคตรบองเป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงดัดแปลงเรื่องของต่างประเทศมาเป็นเรื่องราวแบบไทย เช่น เรื่องสาวเครือฟ้า เหตุที่กรมพระ-นราธิปประพันธ์พงศ์ จะทรงนิพนธ์ดัดแปลงเรื่องของต่างชาติมาเป็นเรื่องสาวเครือฟ้า คือเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ ๒ ใน ร.ศ. ๑๒๖ หรือ พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรละครออปร่าเรื่องมาดามบัตเตอร์ไฟลของปุชชินี่ ครั้นเสด็จกลับเมืองไทยจึงทรงนำมาเล่าประทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป-ประพันธ์พงศ์ พระองค์ท่านจึงทรงแปลงเนื้อเรื่องเดิม ซึ่งเป็นหญิงสาวชาวญี่ปุ่นกับผู้ชายชาวตะวันตก มาเปลี่ยนเป็นสาวชาวเหนือกับหนุ่มกรุงเทพ นอกจากเรื่องสาวเครือฟ้าแล้ว กรมพระนราธิป-ประพันธ์พงศ์ ยังทรงนิพนธ์บทละครร้องอีกหลายสิบเรื่อง และทรงตั้งคณะขึ้นแสดงละครร้องชื่อคณะ *"ละครนฤมิต"* ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรละครร้องคณะละครนฤมิต ทรงพอพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงโปรดยกย่องให้เป็นละครหลวง และให้เติมคำว่า *"หลวง"* ลงไปข้างหน้าชื่อคณะละครด้วย ละครของกรมพระนราธิปฯ จึงมีชื่อว่า *"ละครหลวงนฤมิต"*

ต่อมาละครร้องตามแบบแผนของกรมพระนราธิปฯ เกิดมีการเปลี่ยนแปลงวิธีแสดงจากการร่ายรำมาเป็นการทำบทด้วยกิริยาท่าทางอย่างธรรมชาติ เพลงร้องยังคงใช้เพลงไทยเดิมบ้าง ดัดแปลงและประดิษฐ์ขึ้นใหม่บ้าง เพลงร้องบางเพลงไม่ใช่ทำนองเพลงไทยเดิมที่เคยฟังกันทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้เพราะได้ประดิษฐ์ทำนองขึ้นใหม่ใช้ขับร้องสำหรับละครร้องที่ปรับปรุงขึ้นเท่านั้น การปรับปรุงในครั้งนั้นใช้ผู้หญิงแสดงเป็นตัวเอกทั้งเรื่อง ผู้ชายเป็นแต่เพียงตัวประกอบหรือตัวตลก ที่เรียกกันว่า *"ตัวตลกตามพระ"* ตัวตลกตามพระก็คือคนสนิท หรือคนใช้ของตัวพระเอกนั่นเอง มีบทต้องตามพระเอกไปทุกหนทุกแห่ง และในสมัยต่อมาเมื่อเลิกแสดงละครร้องแล้ว ตัวตลกตามพระก็ไปแสดงตลก

สลับฉากละครเวที และจัดตั้งคณะตลกออกแสดงตามงานต่าง ๆ สำหรับผู้หญิงที่แสดงละครร้องเป็นตัวพระเอก ตัวพ่อ หรือตัวผู้ชาย จะต้องตัดผมสั้นแบบผู้ชาย ละครร้องที่ปรับปรุงใหม่นี้เริ่มแสดงเป็นครั้งแรกที่โรงละครปรีดาลัย มุมแพร่งนรา ถนนบ้านตะนาว มีผู้เรียกละครร้องแบบนี้ว่า ละครร้องแบบปรีดาลัย เป็นที่นิยมกันมากในสมัยนั้น แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เคยเสด็จไปทอดพระเนตรถึงที่โรงละครปรีดาลัยหลายครั้ง ละครร้องแบบปรีดาลัย นับเป็นต้นกำเนิดของละครร้องที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง ๆ ต่อมา เพราะได้นำละครร้องแบบนี้ไปปรับปรุงแล้วจัดแสดงอีกหลายคณะ และหลายโรงดนตรีที่บรรเลงประกอบการแสดงมีทั้งดนตรีไทยและดนตรีสากล คณะละครร้องที่มีชื่อเสียงต่อจากละครร้องแบบปรีดาลัย ก็คือคณะปราโมทัย ปราโมทย์เมือง ประเทืองไทย วิไลกรุง ไฉวเวียง เสรีสำเริง บรรเทิงไทย และนาครบรรเทิง เป็นต้น ละครร้องแบบนี้ได้รับความนิยมต่อมาตลอดสมัยรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ ถึงแม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีผู้นิยมดูอยู่มิใช่น้อย แต่ทว่าหาคณะแสดงได้ยาก ผู้ชำนาญในการแสดงและร้องเพลงก็ซราลงไปทุกวัน มิหนำซ้ำคนเก่ง ๆ ที่เคยแสดงละครร้องและชำนาญในการจัดแสดงละครร้อง ก็ถึงแก่กรรมไปเสียเกือบจะหมดแล้ว จึงทำให้เกิดความเสียดายว่าต่อไปในอนาคตละครร้องอาจจะสูญไปจากเมืองไทยก็ได้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากจะเกิดมีละครชนิดใหม่ ๆ ๔ ชนิดดังกล่าวแล้ว โขนก็ยังได้รับอิทธิพลจากการแสดงละครตะวันตกตามไปด้วย กล่าวคือในสมัยโบราณการแสดงโขนยังไม่มีฉากประกอบตามท้องเรื่อง ภายหลังที่เกิดละครดึกดำบรรพ์ขึ้น โขนจึงเลียนแบบละครดึกดำบรรพ์โดยการจัดทำฉากประกอบ เรียกว่า *"โขนฉาก"*

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าศิลปะการแสดงคือโขนละครและดนตรีของไทยได้วิวัฒนาการและเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ นับเป็นศิลปะสมบัติสืบทอดมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๔๐

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๑ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

เกร็ดความรู้จากจดหมายเหตุ เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

เรื่องที่จะนำมาเสนอในวันนี้เป็นเรื่องเมื่อร้อยปีก่อน ผู้ที่มีชีวิตอยู่ในปัจจุบันไม่มีผู้ใดร่วมอยู่ในเหตุการณ์ครั้งนั้น แต่ภาพถ่าย เรื่องราว และผลสืบเนื่อง ได้นำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศชาติและประชาชนชาวไทย ชื่อเสียงของประเทศไทยได้เป็นที่รู้จักไปในนานาอารยประเทศ พระมหากษัตริย์ไทยทรงได้รับการถวายพระเกียรติยศจากพระมหากษัตริย์ และประมุขของประเทศมหาอำนาจในยุโรปอย่างที่คนไทยควรภาคภูมิใจอย่างยิ่ง ได้ถวายพระเกียรติยศพระเกียรติคุณแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างสูง คนไทยภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งตลอดมา

เรื่องที่จะนำมาเสนอในวันนี้ คือเรื่องการเสด็จประพาสยุโรป รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสยุโรป ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖ หรือ พ.ศ. ๒๔๔๐ ครั้งหลังใน พ.ศ. ๒๔๕๐ การเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ พระราชทานสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ขึ้นต้นว่า *"ถึงแม่เล็ก"* ในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง มีลายพระราชหัตถเลขาพระราชทานมายังสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล กรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี ทรงขึ้นต้นพระราชหัตถเลขาว่า *"หญิงน้อย"* โดยทรงพระอักษรทุกคืนติดต่อกัน ๒๒๕ คืน เป็นพระราชหัตถเลขา ๔๓ ฉบับ โปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ผู้อื่นอ่านได้อีกบ้าง เมื่อรวมพิมพ์มีชื่อพระราชนิพนธ์ว่า *"ไกลบ้าน"* เป็นพระราชนิพนธ์ที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี โดยทั่วไป เพราะเป็นพระราชนิพนธ์ที่มีคุณค่า หลายด้าน รวมตลอดถึงพระปรีชาสามารถ พระราชดำริ พระราชวินิจฉัยของผู้ทรงพระราชนิพนธ์ แต่เรื่องที่จะนำมาเสนอต่อท่านผู้ฟังในวันนี้มิใช่พระราชนิพนธ์ หากแต่เป็นจดหมายเหตุที่พระยามหาอำมาตย์ธิบดี (เส็ง วิริยสิริ) เมื่อครั้งที่เป็นพระยาสฤษดิ์พจนกร ดำรงตำแหน่งราชเลขานุการในพระองค์ซึ่งตามเสด็จเป็นผู้บันทึก เป็นการบันทึกที่ใช้สำนวนภาษาเรียบง่าย

ละเอียดถี่ถ้วน แม้ว่าผู้บันทึกจะออกตัวไว้ใน *"คำนำ"* เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๖ ขณะดำรงตำแหน่ง พระยาศรีสหเทพ ว่า *"จดหมายเหตุในเวลาเสด็จพระราชดำเนินตามเมืองต่างประเทศนั้น ขอให้ท่านทั้งปวงเข้าใจว่าเป็นแต่รายวันจดเรื่องราวเกี่ยวด้วยการเสด็จพระราชดำเนิน นอกจากนี้ที่ว่าด้วยสิ่งใดจะเป็นข้อความที่พรรณนาว่าด้วยพื้นที่ หรือคนหรือสิ่งของก็ดี ว่าด้วยเรื่องราวของคนหรือพงษาวดารก็ดีเป็นการที่จดแลเขียนเท่ากับเวลาว่างที่มีไม่เป็นกำหนดได้ และเวลาเดินทางเช่นนั้น นอกจากราชการอื่น ๆ ยังมีเรื่องถูกรับรองในทางราชการบางวันต้องแต่งเต็มยศกว่า ๑๒ ชั่วโมงก็มี ผู้ที่เดินทางหรือผู้ที่ได้เคยเข้าในราชสำนักย่อมทราบดีอยู่แล้วว่ามีเวลาน้อย แลเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าเพียงใด"*

การเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก เมื่อ ๑๐๐ ปีก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี ออกจากปากน้ำเมืองสมุทรปราการ เมื่อวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้เสด็จประพาสเมืองเก่า ๑๕ ประเทศ เสด็จนิวัติกรุงเทพฯ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นเวลารวม ๙ เดือน

จดหมายเหตุนี้ จัดพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๕๐ คือ ๑๐ ปี ภายหลังการเสด็จ พิมพ์ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ และครั้งหลังสุด ซึ่งเป็นครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๕๓๙ บริษัท เงินทุนหลักทรัพย์ธนไทย จำกัด (มหาชน) จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ น้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลวโรกาส ฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๕๐ ปี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจในการพัฒนาบ้านเมือง และทรงเป็นที่รักเทิดทูนของชาวไทยเช่นเดียวกัน

จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ บันทึกเรื่องราวนับตั้งแต่การเตรียมการก่อนเสด็จ เริ่มตั้งแต่พระราชปรารภในการเสด็จประพาส การตั้งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินระหว่างเสด็จโดยตราเป็นพระราชกำหนดมี ๒๐ มาตรา บางมาตราแสดงถึงน้ำพระราชหฤทัยแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงเมตตาอาทรประชาราษฎร อย่างลึกซึ้ง เช่น *"มาตรา ๑๙ ให้สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ ทรงรับเรื่องราวฎีกาจากราษฎรโดยเนือง ๆ ดังเช่น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับอยู่เสมอ เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าจะเสด็จออกทรงรับเองไม่ได้จะโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขานุการ หรือเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม รับมาทูลเกล้าฯ ถวายก็ได้ แล้วจะได้มีพระราชเสาวนีให้ชำระหรือไต่สวนข้อความในฎีกานั้น ณ ศาลใด ๆ หรือ ณ กรรมการกองใด ๆ ที่จะทรงตั้งขึ้นตามข้อความที่กล่าวไว้ในมาตรา ๖ แล้วก็ได้ตามควร"*

นอกจากพระเมตตาอาทรแก่ราษฎรแล้ว พระราชกำหนดฉบับนี้ยังแสดงถึงพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องที่ในปัจจุบันเรียกว่า *"ความโปร่งใส"* และ

ความสำคัญของการประชาสัมพันธ์คือ *"มาตรา ๒๐ ให้เจ้ากระทรวงทบวงการมีหมายประกาศแก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารพลเรือน ในกรุงและหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือ ให้ป่าวร้องแก่อาณาประชาราษฎร ผู้ที่ได้พึ่งพำนักนิ์พระราชสมภารให้ทราบทั่วกันตลอดพระราชอาณาเขตร์ ให้ประพฤติแลกระทำตามพระราชกำหนดนี้ ให้เชื่อฟังกระทำตามแลช่วยอุดหนุนการทั้งปวงที่สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนารถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ มีพระราชเสาวนีให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปกระทำการนั้น ตั้งแต่เวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนครตราบเท่าถึงเวลาเสด็จพระราชดำเนินกลับคืนยังพระนครหรือจนเวลาที่จะได้ทรงพระราชวินิจฉัยให้กำหนดสืบไปภายน่านั้นทุกประการเทอญ"*

พระยามหาอำมาตย์ ผู้บันทึกจดหมายเหตุ ได้บันทึกรายพระนาม และรายนามพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และนักเรียนที่จะไปเล่าเรียนที่ประเทศยุโรปครั้งนั้นไว้อย่างครบถ้วน ซึ่งผู้ที่จะไปเล่าเรียน จำนวน ๑๙ คน ในครั้งนั้น เป็นสามัญชนบุตรข้าราชบริพารถึง ๑๐ คน

ในการเตรียมตัวเพื่อปรับสภาพความเป็นอยู่ที่จะต้องไปใช้ชีวิตในต่างแดนยาวนาน ได้โปรดเกล้าฯ ให้ออกข้อบังคับให้ทุกพระองค์และทุกคนใช้ภาษาอังกฤษระหว่างเวลาตามเสด็จพระราชดำเนิน เวลาว่างราชการ ก็ให้เรียนและพูดภาษาอังกฤษ อาหารในเรือ โปรดให้จัดตามแบบอย่างของยุโรปคือ *"เวลาเช้า ๑ โมง เลี้ยงกาแฟ มีขนมปัง นม เนย ผลไม้ อาหารเช้าเวลา ๔ โมง อาหารกลางวันเวลาบ่าย ๑ โมง ถึงเวลาบ่าย ๔ โมง มีน้ำชา และขนมปังหวาน อาหารเย็นเวลา ๒ ทุ่ม เวลาเลี้ยงอาหารบ่าย และอาหารเย็น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับเสวยพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนิน"*

การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับเสวยด้วยนั้น ท่านผู้ฟังคงจะพอเดาออกว่า ทุกคนคงจะต้องระมัดระวังการใช้ช้อน ส้อม มีด การวางแก้วน้ำ และอื่น ๆ ให้ถูกต้องตามธรรมเนียมยุโรปเมื่อไปถึงยุโรปทุกคนก็คงจะใช้ได้อย่างคล่องแคล่วแล้ว

นอกจากนี้ พระยามหาอำมาตย์ ได้บันทึกพระบรมราโชวาทที่แสดงถึงน้ำพระราชหฤทัยในความห่วงใยทุกคนที่ตามเสด็จ เช่นวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๔๐ *"เวลาเช้า ๔ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ทรงตรวจทอดพระเนตรแถวพลเรือ แลพวกช่างกลทั่วทุกคน แล้วเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรห้องเจ้าพนักงานแลที่คนอยู่กับที่ทำครัวทั่วทุกแห่ง มีพระราชปราไศยไต่ถามการต่าง ๆ พอพระราชหฤทัยในการที่กรมทหารเรือกรุงเทพฯ ได้จัดสรรคนเหล่านี้มารับราชการ กัปตันต้นหน นายเรือ แลพวกพลเรือ มารวมเฝ้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บนดาดฟ้าชั้นบน ตอนกลางเรือ*

พระที่นั่งแล้วมีพระราชดำรัสว่า คราวนี้เป็นคราวแรกที่เจ้าทั้งปวงได้มารับราชการ ในบ้านเมืองและหมู่คนซึ่งเป็นต่างประเทศ ต่างชาติ ต่างภาษา เป็นเมืองต่างประเทศที่เขาถือชาติรักษาเกียรติยศขนบธรรมเนียมแบบแผนของเขาอย่างกวดขันพวกเราเป็นชาติหนึ่งซึ่งได้มาอยู่ แลจะไปในท่ามกลางคนต่างประเทศเหล่านี้เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าทั้งปวงประพฤติตนจงดี แลรักษาแบบแผนขนบธรรมเนียมโดยกวดขันอย่าให้เขาติเตียนได้ว่าพวกเราเป็นคนชาติเลวทรามแลหมั่นสังเกตทำการตามน่าที่ทั้งปวงให้เขาเห็นว่าเราเป็นคนในชาติชาติหนึ่ง ถ้าผู้ใดไม่สบาย ฤๅมีความเดือดร้อนอย่างใดให้มาบอกแก่เราที่มาด้วยกันในที่เที่ยวนี้ก็ไม่มากหมดด้วยกันสัก ๓๐๐ คนเท่านั้น ให้เชื่อเสียว่าเป็นอย่างเช่นพี่น้องมาในเมืองต่างประเทศด้วยกันเถิด"

จดหมายเหตุเรื่องนี้พระยามหาอำมาตย์ได้บอกไว้ในคำนำว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระมหากรุณาตรวจแก้ แลมีพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมเป็นอันมาก พระราชดำรัสข้างต้นที่ว่า *"ให้ถือเสียว่าเป็นอย่างพี่น้องกัน"* ผู้ใดรับใส่เกล้าฯ ย่อมรู้สึกอบอุ่นใจยิ่งนัก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นที่ทราบกันดีว่า มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ในประวัติการศึกษาของไทย นอกจากจะโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ ข้าราชการ และบุตรข้าราชบริพาร ไปศึกษาต่างประเทศแล้ว ยังได้ทรงเล็งเห็นถึงโอกาสในการฝึกหัดอบรมต่าง ๆ ในการเสด็จประพาสยุโรปครั้งนั้น จดหมายเหตุบันทึกไว้ว่า *"ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงษ์ รับราชการตำแหน่งออฟฟิเซอร์ในเรือ อยู่ในบังคับกัปตันคัมมิง เพื่อได้เป็นการฝึกหัดในการเดินเรือ"*

กัปตันคัมมิงเป็นใคร จึงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยถึงกับให้พระเจ้าลูกยาเธออยู่ในบังคับ เรื่องนี้พระยามหาอำมาตย์บันทึกพระราชดำรัสภาษาอังกฤษของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในงานเลี้ยงอาหารกลางวันในเรือ ซึ่งได้แปลเป็นภาษาไทยตอนหนึ่งว่า *"กัปตันคัมมิงไม่ใช่คนในราชการกรมทหารเรือของเรา เป็นคนที่กรมทหารเรือกรุงอังกฤษให้ยืมมารับราชการกับเราในเที่ยวนี้ แต่เราทั้งหลายควรชมว่า กัปตันคัมมิงเป็นผู้มีวิชาในการเดินเรือเป็นอย่างดี รู้จักปกครองคนได้เรียบร้อย เราทั้งหลายที่ได้พบเห็นกัปตันคัมมิงย่อมมีความรักใคร่นับถือทุกคน เพราะกัปตันคัมมิงเป็นคนที่ได้เป็นธุระช่วยเหลือ ใช่แต่ว่าตัวเราเขาได้ช่วยเหลือเกื้อกูลตลอดลงไปถึงนักเรียน ใช่แต่ว่าในเรือถึงบนบกเขาก็เป็นธุระระวังรักษาแข็งแรงเรียบร้อย"*

สมเด็จพระปิยมหาราช ทรงเป็นที่รักยิ่งของปวงชนชาวไทย และพระปิยวาจาที่มีพระราชดำรัสข้างต้น ย่อมผูกพันใจได้อย่างเหนียวแน่น มิใช่แต่คนไทยเท่านั้น หากแต่ทุกคนที่ได้รับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาท จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ ยังมีเรื่องราวที่น่ารู้อีกมาก

เรื่องความเป็นระเบียบแบบแผนในการใช้ถ้อยคำ เป็นเรื่องที่สมัยนั้นพิถีพิถัน เนื่องจากภาษาเป็นวัฒนธรรมของชาติ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นชาติ การใช้ถ้อยคำที่เหมาะแก่บุคคลและกาลเทศะเป็นคุณลักษณะหนึ่งของภาษาไทย จดหมายเหตุได้บันทึกประกาศ ลงวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖ กำหนดแบบแผนแห่งถ้อยคำที่จะใช้ในส่วนราชการตอนหนึ่งว่า

"๑. นับตั้งแต่วันที่ ๒๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ ไปจนถึงเวลาที่ได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนคร แลเวลาเสด็จกลับคืนยังพระนคร ถ้าจะใช้บัตร์หมายออกพระนาม สมเด็จพระนางเจ้า พระ-อรรคราชเทวี นั้น ก็ให้ใช้ได้เป็น ๓ อย่าง ดังนี้

๑. ว่า สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

๒. ว่า สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

๓. ว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ให้ใช้ตามประเภทแห่งการที่ควรใช้ ตั้งแต่เวลาเสด็จออกจากพระนครไปจนเวลาเสด็จกลับยังพระนคร ให้เพิ่มท้ายอีกว่า ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์

๒. ในบัตร์หมาย แลหนังสือราชการทั้งปวง ซึ่งเคยรับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ให้ใช้ว่า รับพระเสาวนีใส่เกล้าฯ

๓. คำที่กราบทูลทั้งปวง ให้ใช้ถ้อยคำเสนอกราบบังคมทูลพระกรุณา ยกเว้นแต่คำที่มี บรม ให้ยกคำ บรม นั้นเสีย เช่นคำว่า พระบรมราชวโรกาส ให้ใช้ว่า พระราชวโรกาส พระบรมราชานุญาต ให้ใช้ว่า พระราชานุญาต"

นอกจากถ้อยคำในการกราบบังคมทูล และบัตร์หมายแล้ว ในสารตราก็ได้กำหนดแบบแผนไว้อย่างชัดเจนว่า ศุภอักษรให้ใช้เริ่มต้นอย่างไร สารตราถึงหัวเมืองมลายู ให้ขึ้นต้นอย่างไร และสารตราเมืองชั้นในให้ใช้อย่างไร

ในการบันทึกจดหมายเหตุ ถ้อยคำสำนวนภาษาหลายแห่งจะแตกต่างไปจากปัจจุบัน เช่น คำว่า *"ผู้มีเกียรติ"* ในสมัยนั้นไม่ได้มีปรากฏอยู่ แต่ใช้คำว่า *"ผู้ดี"* เช่น *"มีพระราชปราไศรยด้วยพระสงฆ์ กรรมการ แลชายหญิงผู้ดีที่มารับเสด็จพระราชดำเนิน"* อีกแห่งหนึ่งว่า *"พระบาท-สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชดำรัสตอบเป็นภาษาอังกฤษ แปลได้ความว่า "ท่านประธานาธิบดี แลท่านผู้ดีทั้งปวง ข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมากที่ได้มีการรับรองอันมีอัธยาไศรยของท่าน"* หรืออีกตอนหนึ่งว่า *"เซอวิลเลี่ยม เฟลาเวอ นำผู้ดีทั้งชายหญิง ซึ่งเซอวิลเลียม เฟลาเวอ ได้เชิญมาเพื่อเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท"* และอีกแห่งหนึ่งในพระราชดำรัส ขึ้นต้นว่า *"ท่านสภานายก แลท่านผู้ดีทั้งหลาย"*

คำว่า *"ดูเล่น"* ปัจจุบันมักจะใช้กับสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่สมัยนั้นใช้กับของหรือสถานที่ขนาดใหญ่ เช่น บันทึกเกี่ยวกับป้อมโบราณที่เมืองเอเด็นว่า *"มีป้อม มีเชิงเทิน ค่าย หอรบ ช่องปืน ก่อด้วยศิลาทุกแห่ง รูปที่ก่อสร้างนั้นก็ต่างกัน พึงให้เห็นได้ว่าผู้ที่สร้างนั้นหลายชาติด้วยกัน ป้อมเหล่านี้เป็นของโบราณยังคงดีอยู่โดยมาก อายุที่สร้างต่าง ๆ กัน จนบางแห่งไม่มีใครได้ทราบว่าสร้างมาแต่เมื่อใด แลใครเป็นผู้สร้าง แต่บัดนี้เป็นที่ทิ้งไว้สำหรับดูเล่น"*

คำว่า *"พระจันทร์แหว่ง"* ซึ่งปัจจุบันมักใช้ *"พระจันทร์เสี้ยว"* *"ขีกวงเดือน"* หรือ *"พระจันทร์ข้างแรม"* จดหมายเหตุบันทึกว่า *"ธงของชาติอียิปต์แลดูไกล ๆ คล้ายกับธงช้าง เพราะพื้นแดงกลางเป็นรูปดวงพระจันทร์แหว่ง แล้วมีดาวอยู่ข้างในฝ่ายซ้ายดวงพระจันทร์"*

คำว่า *"ประกวด"* จดหมายเหตุใช้คำว่า *"ประชัน"* เมื่อบรรยายถึงการประกวดภาพเขียนว่า *"ในห้องมีรูปภาพเขียนด้วยสีน้ำมัน ซึ่งช่างเขียนฝีมือดีส่งมาแต่ประเทศต่าง ๆ เป็นการประชันกันสามปีครั้งหนึ่ง แล้วมีกรรมการตัดสินให้รางวัล"*

คำที่ปัจจุบันใช้ว่า *"ศูนย์กลาง"* สมัยนั้นใช้ว่า *"สูนย์ไส้"* เช่น เมื่อบรรยายให้เห็น คอลอซเลียมที่อิตาลีบรรยายว่า *"รูปคล้ายกับถังใหญ่ ๆ ทลวงพื้นล่างออกเสียเอาไปตั้งไว้ เป็นที่ใหญ่โตมาก ก่อกั้นเอาเนื้อที่ไว้ถึงราว ๑๕ ไร่ อ้อมรอบยาวถึง ๒๖๗ วา กว้างสูนย์ไส้ ความขวางราว ๙๐ วา สูงถึง ๒๔ วา ๒ ศอก ก่อด้วยศิลา ไส้ในใช้อิฐโบราณทนทานมั่นคงมาก ข้างในใช้เหล็กตรึงจับให้มั่น เหล็กเช่นนี้ค้นหากันจนไม่ใคร่เหลือ เพราะนับถือกันว่าเป็นเหล็กวิเศษ"* และอีกตอนหนึ่งเมื่อเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรพิพิธภัณฑ์ที่ตำบลเคนสิงตัน กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษว่า *"ในเฉลียงห้องนั้น มีไม้ซึ่งเลื่อยมาจากไม้ใหญ่ต้นหนึ่งโตมาก สูนย์ไส้ถึง ๕๖ ฟิตเสส"*

คำที่เป็นภาษาอังกฤษซึ่งปัจจุบันได้มีการบัญญัติศัพท์ภาษาไทยไว้แล้ว แต่เมื่อร้อยปีก่อนยังใช้คำทับศัพท์อยู่ เช่น สะเตชั่นรถไฟ สะเตชั่นรถราง เอดิเตอร์หนังสือพิมพ์ หรืองานนิทรรศการก็ใช้ว่าเอกสะซิบิชั่น เช่น *"เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรฮอติคัลเซอร์รัล เอกสะซิบิชั่นคือที่แสดงบรรดาต้นไม้ ใบไม้ ดอก ผักต่าง ๆ"*

คำว่า *"ปฏิวัติ"* เข้าใจว่าสมัยเมื่อร้อยปีก่อนยังไม่มี มีแต่คำว่า *"ขบถ"* เช่น เมื่อบันทึกเรื่องพระราชวังแวร์ซาย จดหมายเหตุบันทึกว่า *"ทรงพระราชดำเนินขึ้นวังแวร์ซาย พักในห้องซึ่งจัดไว้สรงพระภักตร์ แล้วเสด็จประทับโต๊ะเสวย ซึ่งตั้งในห้องสุดวังด้านตะวันออก เรียกห้องขบถ "Salle de la Revolution"*

คำว่า *"รายงาน"* ในสมัยเมื่อ ๑๐๐ ปีก่อน คงจะยังไม่มีใช้หรือไม่เป็นที่นิยม แต่ใช้คำว่า

"จดหมายเหตุ" แทน และคำว่า *"ประชุม"* ก็ใช้รวม ๆ กับคำว่า *"ชุมนุม"* เช่น *"มาตรา ๑๓ ให้มีจดหมายเหตุการประชุมที่ปฤกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ที่ได้กระทำการทั้งปวงนั้นให้เสมอ และเมื่อชุมนุมกันคราวใด ให้อ่านจดหมายเหตุที่ชุมนุมครั้งก่อนคราวนั้น แล้วให้ยืนยันข้อความเดิมไว้ หรือแก้ไขความเสียใหม่ตามที่เห็นสมควร แล้วจึงให้กระทำการอื่น ๆ ต่อไป"* ท่านจะเห็นว่าการรับรองรายงานการประชุมนั้น เป็นสิ่งที่ได้กระทำมาแล้วเมื่อร้อยปีก่อน

ในการบันทึกเรื่องราว พระยามหาอำมาตย์ได้บันทึกกิริยาอาการของผู้คนในเหตุการณ์ไว้ด้วยในบางแห่ง เช่น เมื่อเสด็จสก๊อตแลนด์ มิสเตอร์กัลแลนด์ กราบบังคมทูล และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีพระราชดำรัสตอบ พระยามหาอำมาตย์บันทึกโดยวงเล็บกิริยาอาการของบุคคลไว้ตอนหนึ่งว่า *"โดยเหตุที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสในเมืองหลวงของสก๊อตแลนด์คราวนี้ (ตบโต๊ะ เห็นชอบด้วยเชียร์แชม) ขอให้ท่านทั้งหลายดื่มแล้วร้องแสดงไชยมงคล ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ผู้นั่งในโต๊ะดื่มแล้วร้องฮิบฮูเร ถวายไชยมงคลเสียงสนั่นพร้อมกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบ (เมื่อเวลาขยับพระองค์จากที่ประทับ เสียงคนในโต๊ะแสดงความยินดีเชียร์แชม)"*

เกร็ดความรู้จากจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ อีกอย่างหนึ่งคือ ความรู้เกี่ยวกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ และการแต่งกายของผู้คนในประเทศต่าง ๆ เช่น ที่เมืองทูล ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ พระยามหาอำมาตย์บรรยายเรื่องการแต่งกายของชาวชนบทไว้ตอนหนึ่งว่า *"ราษฎรเป็นคนอย่างบ้านนอกของสวิตเซอร์แลนด์ แต่งตัวประกวดประชันกันมา อยู่ข้างจะชอบสีสดดังเช่น เขียว เหลือง แดง ประสาคนบ้านนอก พึงเห็นได้ว่าคนชาวบ้านนอกของฝรั่งแต่งกายอย่างใดคนพลเรือนตามธรรมดา ถ้าชายก็สวมกางเกง แลถุงเท้าอย่างหนา รองเท้าก็อย่างหนาราวกับหนังกระบือ เสื้อที่สวมชั้นนอกใช้อย่างลูกกระดุมแถวเดียว เปิดคอ ชั้นในก็มีเสื้อเชิ้ตสักกะหลาด"*

เรื่องสภาพภูมิประเทศต่าง ๆ ที่ผู้ชอบการเดินทางจะสนุกมากกับการอ่านจดหมายเหตุนี้ เพราะจะได้เปรียบเทียบกับสภาพภูมิประเทศในปัจจุบัน ซึ่งบางแห่งยังคงสภาพเดิมไว้เป็นอย่างดียิ่ง เช่น เมืองเวนิส ประเทศอิตาลี จดหมายเหตุบันทึกไว้ว่า *"เมืองเวนิสเป็นเมืองที่ไม่มีถนน ใช้คลองเป็นถนนทีเดียว จะไปบ้านใดไปเรือถึงประตูบ้านได้ทุกแห่ง ในเมืองไม่มีรถม้า ทางเดินมีแต่กรอกเล็กอย่างกรอกสำเพ็ง แต่รักษาสอาด แลสองข้างตรอกเป็นตึก ๖ ชั้น ๗ ชั้น สูง ๆ ดูเหมือนจะเอื้อมมือไปจากตึกหนึ่งถึงตึกหนึ่งได้ เรือเล็กที่ไปมา ใช้เรือเรียกว่า คอนโดลา เป็นเรือทาสีดำทั้งนั้น เขาไปมาได้เร็วคล่องแคล่ว"*

ประวัติความเป็นมาของสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติของสถานที่และเมือง พระยามหาอำมาตย์ได้บันทึกไว้เป็นอย่างดียิ่ง น่ารู้ น่าสนใจ ใช้ถ้อยคำสำนวนที่แปลกและแตกต่างไปจาก

สารคดีท่องเที่ยวในปัจจุบัน เช่นเรื่องพิพิธภัณฑ์ลูฟร์ที่ประเทศฝรั่งเศส จดหมายเหตุเล่าประวัติไว้อย่างตั้งใจที่จะให้เป็นเรื่องอ้างอิงได้ เพราะมีชื่อทั้งภาษาไทยและภาษาฝรั่งเศส มีรายละเอียดในการจัดพิพิธภัณฑ์ในสมัยนั้นว่ามีอะไรอยู่ในห้องไหน ตั้งไว้อย่างไร เช่น ตอนหนึ่งที่เกี่ยวกับประวัติเล่าว่า

"มิวเซียมลูฟร์นี้มีมาช้านานมาก ตามตำนานว่าเป็นวังพระเจ้าแผ่นดินกรุงฝรั่งเศสมาแต่คฤสตศก ๖๒๘ แผ่นดินดาโคแบร์ตที่ ๑ (Dagobert I) ซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินมีชื่อเสียงปรากฏเยี่ยมกว่าผู้อื่นในวงษ์เมโรวินเยียน (Merovingian) ต่อมาเมื่อคฤสตศก ๑๒๐๔ ฟิลิปที่ ๒ (Philip II) หรือที่เรียกกันว่าฟิลิปออกัสตัส (Philip Augustus) แห่งวงษ์คาเปต์ (Capets) ได้ทำลูฟร์นี้ขึ้นเป็นป้อมที่ขังนักโทษ ต่อมาได้ใช้เป็นหอสมุดหลวง และเมื่อคฤสตศกได้ประมาณ ๑๓๖๔ ปี ชาลส์ที่ ๖ ซึ่งมีฉายาว่า "พึงรัก" (Charles VI the Beloved) เจ้าแผ่นดินที่ ๔ แห่งวงษ์วาลัวส์ (Valois) ได้ใช้เป็นพระราชวังอีกครั้งเมื่อคฤสตศก ๑๕๒๘ ฟรานซิสที่ ๑ (Francis I) แห่งวงษ์วาลัวส์ ซึ่งมีฉายาว่า "พระบิดาของหนังสือ" (The father of letter) นั้น ได้เริ่มสร้างตึกลูฟร์ใหม่..." จากนั้นได้เล่าต่อไปตามลำดับเหตุการณ์และผู้ที่ทำการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ซ่อมแซม และการใช้ประโยชน์ รวมทั้งความสำคัญของสถานที่นั้น เช่นอีกตอนหนึ่งว่า *"ครั้นเมื่อถึงนะโปเลียนโบนะปาร์ตได้เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น ได้จัดวังลูฟร์นี้ให้เป็นพิพิธภัณฑ์สถาน และได้จัดหารูปภาพ รูปแกะหล่อหรือปั้น และเครื่องที่เป็นฝีมือช่างดี ๆ มาจากประเทศอื่น ๆ มารวบรวมไว้ในที่นี้มากมาย ไม่มีที่อื่นในโลกย์ที่มีของงาม และวิเสศได้มารวบรวมอยู่ในแห่งเดียวกันมากที่ที่ลูฟร์ฯ*

หรือมีตำนานเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ เช่น เรื่องหน้าผาริมแม่น้ำไรน์ ประเทศเยอรมัน พระยามหาอำมาตย์เล่าไว้ว่า *"เรื่องของน่าผาชื่อ ลอร์ไลริมฝั่งแม่น้ำไรน์นั้น ตามที่เขาเล่ากันมาว่าเดิมมีนางปีศาจคนหนึ่ง มีความเสน่หารักใคร่ชายชาวประมงผู้หนึ่ง จึงจำแลงตัวให้รูปร่างงดงามไปล่อชายนั้น จนชายนั้นติดใจทิ้งลูกเมียตามนางปีศาจนั้นมาจนถึงภูเขานี้ มารู้สึกตัวขึ้นว่าตัวได้กระทำผิดทิ้งลูกเมียมาแล้วมีความเสียใจ จึงกระโจนลงไปในแม่น้ำไรน์จมน้ำตาย แต่นั้นมานางปีศาจลอร์ไลนั้นก็เลยนั่งอยู่ที่ท่าริมน้ำนั้น และพอถึงเวลาใดเวลาหนึ่งก็เล่นดนตรีแลร้องเพลงกล่อมชาวประมงที่ตายนั้นเสียงนางปีศาจนั้นเพราะนัก ใครได้ยินก็จำจะต้องหลงไหลเสียงที่ร้องนั้นก้องกังวาฬไปหลายคุ้งน้ำ คนแล่นเรือมาตามแถบนั้นฟังเพลงเพลิน พอถึงที่ผาลอร์ไลน้ำเชี่ยวจัดควรจะต้องระวังเรือ หูก็มัวฟังเพลงเสีย ทั้งบางทีหนำซ้ำเห็นรูปนางปีศาจอันมีรูปประเสริฐนั้น นั่งอยู่ที่น่าผาอีก เพลินทั้งหู ทั้งตา ก็มักจะทำให้เรือล่มจมลงที่ตรงนี้เป็นอันมาก ตามที่ราษฎรเก่า ๆ กล่าวกันมาว่านางลอร์ไลแสร้งร้องเพลงและมานั่งให้ยั่วยวนใจคนเดินเรือเพื่อจะได้เผลอปล่อยสติ แล้วจะได้ทำให้จมน้ำตายไปเป็นเพื่อนชายที่นางรัก"*

เหรียญประพาสมาลา พ.ศ. ๒๔๔๐ (ด้านหน้า)

เหรียญประพาสมาลา พ.ศ. ๒๔๔๐ (ด้านหลัง)

นอกจากนี้สิ่งที่ผู้อ่านจะได้มากจากการอ่านจดหมายเหตุ เสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ คือ พระวิริยะอุตสาหะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเจริญสัมพันธไมตรีกับอารยประเทศ การเสด็จทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ เพื่อนำความรู้ ความเจริญรุ่งเรือง มาพัฒนาประเทศ และพระเกียรติยศที่ประเทศต่าง ๆ จัดถวายในการรับเสด็จ จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. ๑๑๖ จึงเป็นหนังสือที่น่าอ่านมีคุณค่ามาก

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๒ และ ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๔๐

พระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

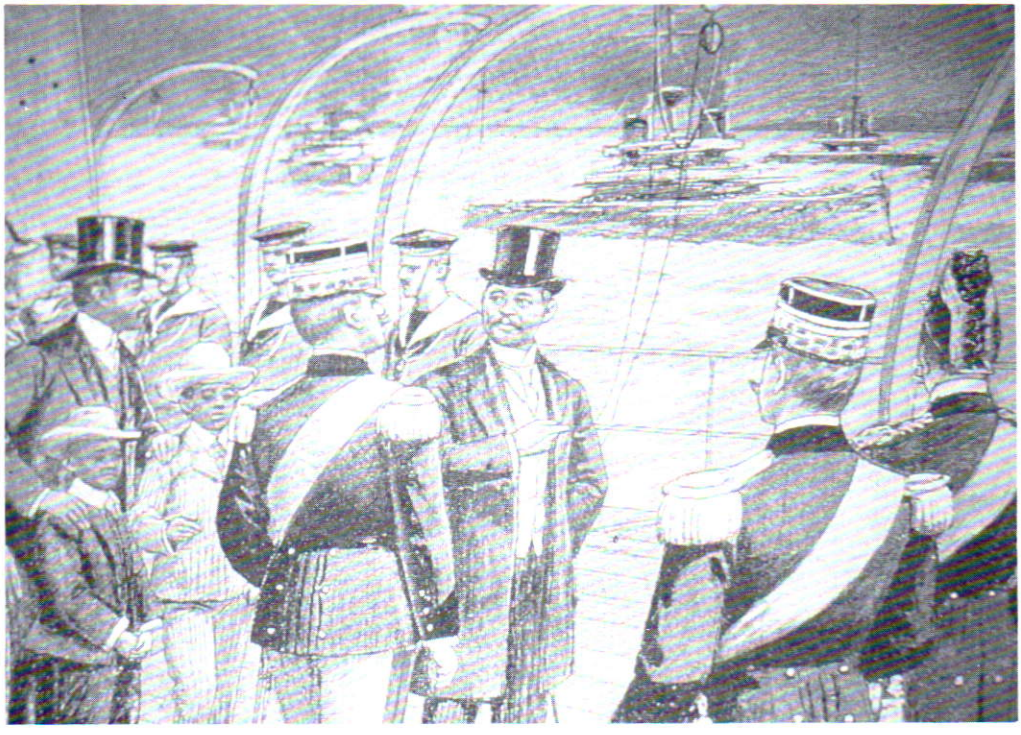

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเยือนยุโรป

เย็นศิระเพราะพระบริบาล

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ เป็นสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช คือปู่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๙๖ ทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ ขณะมีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษากับ ๑๐ วัน เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ ทรงดำรงสิริราชสมบัติยืนนานถึง ๔๒ ปี กับ ๒๓ วัน สิริรวมพระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา ๑ เดือนกับ ๓ วัน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการถวายพระราชสมัญญาตั้งแต่ยังมีพระชนม์ชีพว่า *"พระปิยมหาราช"* คือพระราชาผู้เป็นที่รักของประชาชน ทรงจำเริญรอยพระยุคล-บาทสมเด็จพระราชบิดารัชกาลที่ ๔ ในการรักษาเอกราชของชาติ และปรับปรุงบ้านเมืองให้ก้าวหน้าเยี่ยงอารยประเทศ พระราชกรณียกิจของพระองค์มีมากมายสุดที่จะรำพันในระยะเวลาอันสั้น ๆ ได้ เช่นทรงปฏิรูประบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ ซึ่งใช้สืบเนื่องกันมากว่า ๔๐๐ ปี เป็นกระทรวงทบวงกรมดังปัจจุบัน ทรงวางระบบมณฑลเทศาภิบาลปกครองท้องที่ โดยรวบรวมพื้นที่ขึ้นเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ เมือง และมณฑล สร้างความเป็นเอกภาพให้แก่ประเทศโดยเป็นราชอาณาจักรอันหนึ่งอันเดียวกัน พร้อมทั้งทรงริเริ่มการปกครองท้องถิ่นในรูปสุขาภิบาล ทรงเลิกระบบทาส ด้วยการออกกฎหมายกำหนดค่าตัวลูกทาสให้ลดต่ำลงตามลำดับอายุจนเป็นไทแก่ตัว ซึ่งต้องใช้เวลาถึง ๓๐ ปี จึงทำให้ทุกฝ่ายมีเวลาปรับสภาพของตน ทรงเลิกระบบไพร่หรือการเกณฑ์แรงงานประชาชนมารับราชการโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน ด้วยการออกกฎหมายลักษณะเกณฑ์ทหารแทน ทรงวางรากฐานระบบการคลัง การทหาร การศึกษา การสาธารณสุข การยุติธรรม การเกษตร การศาสนา การดูแลรักษาทรัพยากรของชาติ ตลอดจนการสาธารณูปโภคต่าง ๆ

เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งว่า พระราชประวัติส่วนพระองค์และพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญเพื่อราชอาณาจักรและทวยราษฎร์ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มีความละม้ายแม้นกันหลายประการ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร หลังจากทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ ก็ทรงพระประชวรด้วยพระโรคไข้ป่าเป็นเวลาไม่กี่วันก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงพระประชวรหนัก ต้องประทับพระเก้าอี้หามไปถวายบังคมพระบรมศพ แล้วก็ทรงสลบไปด้วยความเสียพระราชหฤทัยอย่างแรงกล้า พระมหากษัตริย์องค์ใหม่มีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษากับ ๑๐ วัน จึงต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ทรงใช้เวลาชั้นแรกนั้นศึกษาการบริหารราชการแผ่นดิน และมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปยังทวีปยุโรป เพื่อทอดพระเนตรความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมืองเหล่านั้นมาปรับปรุงเมืองไทยในโอกาสต่อไป แต่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเห็นว่าการเสด็จพระราชดำเนินไปเป็นระยะทางไกลอาจเป็นอันตรายแก่พระองค์ได้ จึงยินยอมแต่เพียงให้เสด็จพระราชดำเนินประพาสสิงคโปร์ ปัตตาเวีย และสมารังครั้งหนึ่ง พม่าและอินเดียของอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง แต่ผลของการเสด็จพระราชดำเนินประพาสต่างประเทศทั้ง ๒ ครั้ง ได้เกิดประโยชน์แก่ประเทศไทยมาก ทำให้มีพระราชดำริให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง มีการปรับปรุงและจัดสร้างถนนหนทางในพระนครขึ้นหลายสาย พร้อมกับสร้างตึกแถวสองชั้นริมถนนเช่นเดียวกับที่สิงคโปร์ บุคคลชั้นนำของสังคมสมัยนั้นก็เกิดความตื่นตัวที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นตามมาตรฐานของชาวตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ก็จำต้องเสด็จเสวยราชสมบัติอย่างมิได้คาดฝัน เพราะทรงตระหนักถึงพระราชภาระความรับผิดชอบต่อแผ่นดิน ต้องทรงเศร้าสลดอาลัยรักในสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชเป็นอย่างยิ่ง และเนื่องจากยังมีพระชนมายุไม่ครบ ๒๐ พรรษา จึงต้องมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และต้องเสด็จพระราชดำเนินกลับไปยังประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพื่อทรงศึกษาวิทยาการให้พร้อมที่จะทรงรับพระราชภาระในการเป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยต่อไป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษาบริบูรณ์ เมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๑๖ ก็ได้ทรงสละราชสมบัติออกทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ศกนั้น โดยเสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรม ณ พระที่นั่งทรงผนวช ในบริเวณพุทธรัตนสถานมนทิราราม สวนศิวาลัยในพระบรมมหาราชวัง เป็นเวลา ๑๕ ราตรี โดยมีพระราชาคณะมาร่วมพักอยู่ด้วย และทรงลาสิกขาเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม จากนั้นก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งการพระราชพิธี

บรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่สองเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๑๖ เท่ากับเป็นการประกาศให้มหาชนรับทราบว่า ต่อไปนี้จะทรงบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงพระผนวชในระหว่างที่ดำรงสิริราชสมบัติ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่สองแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ที่เสด็จออกทรงพระผนวชในระหว่างที่ดำรงสิริราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ ได้เสด็จพระราชดำเนินออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระบรมมหาราชวัง เพื่อทรงแถลงพระราชดำริในการเสด็จออกทรงพระผนวช ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และคณะทูตานุทูต แล้วเสด็จฯ ออกสีหบัญชรพระที่นั่งสุทไธยสวรรค์ปราสาทให้ราษฎรเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มีพระราชดำรัสแก่ประชาชน แถลงพระราชดำริในการเสด็จออกทรงพระผนวช ดังมีความตอนหนึ่งว่า

"...อันพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของเรานี้ ตามความอบรมที่ได้รับมาก็ดี ตามความศรัทธาเชื่อถือส่วนตัวข้าพเจ้าก็ดี เห็นเป็นศาสนาที่ดีศาสนาหนึ่ง มีคำสั่งสอนให้คนประพฤติตนเป็นคนดี ทั้งเพียบพร้อมด้วยบรรดาสัจจธรรมอันชอบด้วยเหตุผลน่าเลื่อมใสยิ่งนัก ข้าพเจ้าเคยคิดอยู่ว่า ถ้าโอกาสอำนวยก็น่าจักได้อุปสมบทในพระศาสนาตามพระราชประเพณีสักเวลาหนึ่ง ซึ่งจักเป็นทางสนองพระเดชพระคุณพระราชบูรพการีตามคตินิยมอีกโสดหนึ่งด้วย..."

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๒ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเจ้าอาวาส เมื่อสมัยยังทรงดำรงสมณเพศ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจระหว่างทรงครองสมณเพศโดยเคร่งครัดตามพระธรรมวินัยเช่นเดียวกับพระภิกษุสงฆ์อื่น โดยเวลา ๐๘.๐๐ น. เสด็จพระราชดำเนินลงพระอุโบสถ ทรงทำวัตรเช้า แล้วทรงสดับพระวินัยและพระธรรมตามปกติ เวลา ๑๗.๐๐ น. ทรงทำวัตรเย็นอีกครั้งหนึ่ง ระหว่างทรงพระผนวชเสด็จพระราชดำเนินไปถวายสักการะพระอัฐิสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เสด็จพระราชดำเนินไปแผ่พระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชชนก ที่อนุสรณ์สถานรังษีวัฒนา สุสานหลวงวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และเสด็จพระราชดำเนินไปสักการะพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม นอกจากจะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงรับบิณฑบาตที่พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต วังสระปทุม และทำเนียบรัฐบาลแล้วยังได้

เสด็จพระราชดำเนินโดยไม่มีหมายกำหนดการ ออกทรงรับบิณฑบาตจากประชาชนที่ถนนพระสุเมรุ แล้วประทับรถยนต์พระที่นั่ง แวะทรงรับบิณฑบาตที่ใกล้อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ และที่สี่แยกราชเทวี ถนนเพชรบุรีอีกด้วย ทำให้ประชาชนที่ออกมาใส่บาตรตามปกติและโชคดี ได้ถวายอาหารบิณฑบาต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระผนวช เกิดความปลื้มปีติยินดีเป็นที่ยิ่ง ได้ทรงลาสิกขาเมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๙๙ รวมเวลาที่ทรงพระผนวช ๑๕ วัน ทำให้ชาวพุทธทั่วประเทศมีความชื่นชมยินดี และถวายอนุโมทนาสาธุการในพระราชจริยวัตรครั้งนี้โดยทั่วกัน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะเวลาที่มหาอำนาจชาติตะวันตกกำลังแข่งขันกันล่าอาณานิคม เข้ายึดครองดินแดนของประเทศที่อ่อนแอกว่า จนดินแดนในทวีปอาฟริกาและทวีปเอเชียต้องตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกเกือบหมดสิ้น รวมทั้งดินแดนในเขตเอเชียอาคเนย์ล้อมรอบประเทศไทยนี้ด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้นโยบายเสียสละส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ไว้ จนดินแดนที่เคยอยู่ในอารักขาของประเทศไทยต้องหดหายไปตามลำดับ พระองค์จึงมีพระราชดำริที่จะเสด็จประพาสทวีปยุโรปเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศเหล่านั้น จึงได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ ใช้เวลาเดินทางเกือบปี ทรงประสบความสำเร็จเป็นอย่างดียิ่งในการผูกสัมพันธ์กับประมุขของประเทศต่าง ๆ และบรรดาชาวยุโรปที่คาดหวังว่า จะได้พบกับพระมหากษัตริย์ชาติผิวเหลืองที่ด้อยความเจริญ ต่างก็ตื่นตะลึงในพระอัจฉริยภาพ ไม่ว่าจะเป็นพระราชบุคลิกลักษณะหรือพระปรีชาสามารถในด้านต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ทรงกังวลพระราชหฤทัยก่อนที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปเช่นกัน ดังปรากฏในพระราชดำรัสตอบประชาชนชาวสยาม ที่พลับพลาหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๔๐ อันเป็นเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินกลับถึงประเทศไทย ความตอนหนึ่งมีว่า

"...ในขณะเมื่อคิดที่จะไปนั้น เราก็รู้อยู่แล้วว่าย่อมจะมีความยากลำบากหลายอย่างเกิดขึ้นได้ในการที่จะไปดังนั้น ใช่ว่าเราจะได้มีความกลัวเกรงอันตรายอันใดที่จะมีแก่ตัวเรานั้นก็หามิได้ แต่ว่าข้อที่หนึ่ง เรารู้สึกความรับผิดชอบอันใหญ่ยิ่งในการที่เหมือนหนึ่งว่า เราละทิ้งการปกครองบ้านเมืองของเราไปเกือบเต็มเวลาปีหนึ่ง แลข้อที่สองนั้น ถึงแม้ว่าเราเชื่อได้แท้แล้วว่า ผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ในประเทศทั้งหลายที่เราจงใจจะไปนั้น คงจะต้อนรับโดยอัธยาศัยไมตรีแล้วก็ดี เราก็ยังควรที่จะมีความวิตกอยู่ได้บ้าง ในทางที่ผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่แลราษฎรในประเทศเหล่านั้น เขาจะคิดเห็นเป็นฉันใดในตัวเราซึ่งเป็นเจ้าแผ่นดินสยามคนแรกที่ไปเยี่ยมเยียนดังนี้

แต่เป็นที่น่ายินดีนัก ที่ความยากลำบากทั้งสองประการนั้น ก็เป็นอันล่วงพ้นสิ้นไปแล้ว เราจึงมีความชอบใจในฝ่ายหนึ่ง ต่อความปรีชาฉลาดในการปกครองของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ แลอีกฝ่ายหนึ่ง ชอบใจต่อความเมตตาอารีทั่วไป ทั้งในการรับรองอันเป็นที่น่าชมของพระเจ้าแผ่นดิน และผู้เป็นใหญ่ในประเทศทั้งหลาย กับทั้งอาณาประชาชนในเมืองซึ่งเราได้ไปถึงนั้นทั้งสิ้น..."

และพระราชดำรัสตอบผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ณ พระนั่งราชกิจวินิจฉัย เมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๔๐ ความตอนหนึ่งก็มีว่า

"...เราได้รู้สึกคุณของทุกประเทศซึ่งเราได้ไปเยี่ยม แล้วได้ต้อนรับเราด้วยความครึกครื้นแลความรักใคร่เป็นอันดีทั่วทุกแห่งไม่มีที่ยกเว้นเลย ด้วยเหตุอันนี้ย่อมทำให้เรามีความปรารถนาเป็นอันมาก ที่จะได้ขยายการเดินทางของเราออกไปอีกในเวลาอื่น ไปถึงประเทศซึ่งเรายังมิได้ไปถึง อันได้บอกเชื้อเชิญโดยถ้อยคำอันโอบอ้อมต่อตัวเรา เรามีความเห็นประจักษ์มั่นแก่ใจอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งได้เกิดขึ้นแลติดมาจากการซึ่งเราได้ไปพบเห็นในครั้งนี้ว่าไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้ชาติหนึ่งต่อชาติหนึ่งเกิดความไมตรีต่อกันแลกัน ยิ่งกว่าซึ่งได้ต่างรู้จักกันแลกันเป็นอันดี..."

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินประพาสทวีปยุโรปอีกเป็นครั้งที่สองเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๐ เพื่อทรงรักษาพระองค์ ณ ประเทศเยอรมนีเป็นเวลา ๘ เดือน และทรงเยี่ยมเยียนมิตรประเทศเหล่านั้นอีกครั้ง

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนประเทศเพื่อนบ้าน และมิตรประเทศในทวีปอเมริกาทวีปยุโรปออสเตรเลียและทวีปเอเชีย เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีเช่นกัน กล่าวคือได้เสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศใกล้เคียงเป็นลำดับแรก ได้แก่ เวียดนามและอินโดนีเซีย ในพุทธศักราช ๒๕๐๒ พม่าในพุทธศักราช ๒๕๐๓ การเสด็จเยือนต่างประเทศเป็นทางการครั้งยิ่งใหญ่เป็นประวัติการณ์ คือ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ ใช้เวลานานถึง ๗ เดือนเศษ เสด็จฯ เยือนประเทศต่าง ๆ รวม ๑๔ ประเทศ คือ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ เยอรมัน โปรตุเกส สวิตเซอร์แลนด์ เดนมาร์ก นอรเว สวีเดน อิตาลี เบลเยี่ยม ฝรั่งเศส ลักเซมเบิร์ก เนเธอร์แลนด์ และสเปน

อีก ๒ ปีต่อมาคือพุทธศักราช ๒๕๐๕ เสด็จพระราชดำเนินเยือนปากีสถาน มาลายา นิวซีแลนด์ และออสเตรเลีย พุทธศักราช ๒๕๐๖ เสด็จฯ เยือนญี่ปุ่น จีน ฟิลิปปินส์ พุทธศักราช

๒๕๐๗ เสด็จฯ เยือนออสเตรเลีย พุทธศักราช ๒๕๐๙ เสด็จฯ เยือนอังกฤษ เยอรมัน และออสเตรีย พุทธศักราช ๒๕๑๐ เสด็จฯ เยือนอิหร่าน สหรัฐอเมริกา และแคนาดา ทั้งทรงแวะเยือนอังกฤษอย่างไม่เป็นทางการก่อนเสด็จนิวัตสู่ประเทศไทย จากนั้นมาก็มิได้เสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระราชอาณาจักรอีกเลย โดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถทรงเล่าว่า

"การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เสด็จประพาสต่างประเทศ ก็เพราะพระองค์ทรงทราบว่าเมืองไทยกำลังตกอยู่ในอันตราย พระองค์ก็ต้องการอยู่ใกล้พสกนิกรของพระองค์ เพื่อช่วยเหลือคนยากจน"

จนกระทั่งถึงวันที่ ๘-๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๗ จึงได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดสะพานมิตรภาพไทย-ลาว ร่วมกับประธานประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สะพานดังกล่าวเป็นสะพานข้ามแม่น้ำโขงที่จังหวัดหนองคาย รัฐบาลออสเตรเลียเป็นผู้สร้างให้แก่ประเทศไทยและประเทศลาว จากนั้นได้เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนประเทศลาวอย่างเป็นทางการ ทรงประกอบพิธีเปิดแพรคลุมป้ายศูนย์พัฒนาและบริการด้านการเกษตรห้วยซอน-ห้วยซั้ว อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่เมืองโพนโฮง แขวงเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นศูนย์ที่นายไกสอน พมวิหาน อดีตประธานประเทศลาวได้ขอพระราชทานความช่วยเหลือ เพื่อเป็นแบบอย่างและเป็นสถานที่ถ่ายทอดวิชาการและประสบการณ์แก่ราษฎรลาวและนักพัฒนาชนบททั้งหลาย

การเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศแต่ละครั้ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงกรากกรำพระวรกายเป็นอย่างยิ่งในการเดินทาง การเยี่ยมเยือนบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ ต้องเตรียมพระองค์ในการที่จะมีพระราชดำรัสต่าง ๆ ให้ถูกต้องกาลเทศะ และก่อให้เกิดความประทับใจแก่ผู้พบผู้ฟัง โดยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับศึกษาในยุโรปเป็นเวลานาน ทำให้ทรงมีความรู้และความสามารถตรัสภาษาต่างประเทศได้หลายภาษา และทรงทราบถึงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของคนต่างชาติ จึงทำให้พระราชภารกิจในการสร้างสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศสำเร็จได้อย่างงดงาม

พระราชจริยาวัตรอันงดงามของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสต่างประเทศ มีความละม้ายแม้นกันเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง ดังเช่นการสร้างความสนิทสนมกับราชสำนักในทวีปยุโรป เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินอำลาจากราชสำนักรัสเซีย

สมเด็จพระพันปีหลวงแห่งพระเจ้าซาร์ นิโคลาสที่ ๒ ทรงแสดงความรักสนิทสนมต่อพระองค์เป็นอย่างมาก ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระบรมราชินีนาถที่กรุงเทพ ความตอนหนึ่งดังนี้

"...ด้วยวันนี้เบร็กฟัสส่ง เจ้านายทั้งปวงช่างคุ้นเคยเป็นกันเองไปหมด เอมเปรสส์เกือบจะทรงกันแสง สั่งแล้วสั่งเล่า รับปวารณากันว่าจะคิดว่าฉันเป็นลูก ฉันก็จะคิดว่าเป็นแม่ตั้งแต่นี้ไป ทุกวันเป็นแต่จูบฉัน วันนี้ตกลงเป็นแม่ลูกกันแล้ว เอียงพระปรางให้ฉันจูบ บรรดาลูกทั้งผู้ชายทั้งผู้หญิงนับว่าเป็นพี่น้องกัน ต่างจูบกันกับฉันทุกคน..."

เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนประเทศอังกฤษ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ พระราชวงศ์และประชาชนชาวอังกฤษได้รับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ เป็นที่ปลาบปลื้มพระราชหฤทัยมาก ดังกระแสพระราชดำรัสพระราชทานพสกนิกรของพระองค์ตอนหนึ่งว่า

"...การเยือนประเทศอังกฤษครั้งนี้ ประสบผลเป็นที่น่าพอใจยิ่ง สมเด็จพระราชินีเอลิซาเบธ ดยุ๊คแห่งเอดินเบอเรอ และสมาชิกพระราชวงศ์พระองค์อื่น ๆ ตลอดจนรัฐบาลอังกฤษ ได้ให้การต้อนรับเราด้วยความกรุณาและเปี่ยมด้วยไมตรีจิตอย่างดีที่สุด ประชาชนชาวอังกฤษช่างดีเหลือเกิน ทั้ง ๆ ที่ฝนตกและมีพายุ ได้พากันมาชุมนุมอย่างคับคั่งไม่ว่าเวลาใด เพื่อแสดงความยินดีและต้อนรับเราทุกคนทุกแห่งที่เราผ่านไป เรารู้สึกว่าการไปเยือนประเทศอังกฤษครั้งนี้ ทำให้พระราชวงศ์ทั้งสองมีความใกล้ชิดสนิทสนมยิ่งขึ้นเป็นอันมาก และทำให้ประชาชนชาวอังกฤษในปัจจุบันนี้ รู้จักและมีความสนใจในประเทศเรามากขึ้น..."

และที่ยิ่งกว่าพระราชวงศ์อังกฤษคือพระราชวงศ์เบลเยี่ยม ได้มีความสนิทสนมกับพระราชวงศ์จักรี ราวกับเป็นพระญาติสนิทจนปัจจุบัน

มีเรื่องที่น่าพิศวงไปกว่านั้นคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเฝ้าสันตปาปาประมุขแห่งศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก แม้พระองค์จะทรงเป็นพุทธศาสนิกชน แต่ก็ทรงทำความเคารพสันตปาปาได้อย่างงดงาม ดังพระราชหัตถเลขาถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังทรงเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น ตอนหนึ่งว่า

"...จะต้องทูลสารภาพอย่างหนึ่ง เรื่องไปจูบมือโป๊ป ขอให้ทรงเข้าพระทัยว่า ตั้งใจจะจูบ

มือคนแก่เท่านั้น เพราะเจ้าฝรั่งเขาจูบตีนกัน...แต่ความจริงโป๊ปเป็นคนแก่ควรบูชาและความประพฤติก็อยู่ในสุจริตประกอบไปด้วยมัธยัสถ์และสันโดษ..."

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ ห่างจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปเฝ้าสันตปาปามา ๖๓ ปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเยือนรัฐวาติกันและเข้าเฝ้าพระสันตปาปาจอห์นที่ ๒๓ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้ทรงบันทึกเหตุการณ์ไว้ในเรื่องความทรงจำในการเสด็จต่างประเทศทางราชการ ความตอนหนึ่งว่า

"...เมื่อพระสันตปาปาทรงยื่นพระหัตถ์มาพระเจ้าอยู่หัวทรงก้มพระองค์ลงคำนับแล้วจับพระหัตถ์ ทรงเล่าประทานข้าพเจ้าภายหลังว่า สันตปาปาทรงเอื้อมกรมายึดพระองค์ไว้ไม่ให้ทรงก้มต่ำเกินไป เราทั้งสองคิดเอาเองว่าเห็นจะเป็นเพราะท่านมีพระเมตตาไม่อยากให้เราทำสิ่งใดที่ไม่ถูกต่อกฎศาสนาของเรากระมัง ส่วนข้าพเจ้าเมื่อท่านส่งหัตถ์มาประทานก็ถอนสายบัวถวายท่านด้วยความเคารพ ขณะจับพระหัตถ์ เราทั้งสองเห็นว่า นอกจากท่านจะทรงมีวัยวุฒิแล้วยังมีคุณวุฒิที่สาธุชนนับถือกันทั่วโลกอีกด้วย พระบรมศาสดาของเราก็ทรงสอนเราไว้ว่า การบูชาผู้ควรบูชาเป็นมงคลยิ่งนัก..."

นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงสง่างาม มีพระราชอัธยาศัยเต็มไปด้วยพระเมตตากรุณาแล้ว เรื่องที่ประทับใจชาวต่างประเทศมากอีกประการคือ กระแสพระราชดำรัสที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ ไม่เพียงแต่จะทรงตรัสได้หลายภาษาแล้ว ยังมีพระปรีชาสามารถในการสรรหาถ้อยคำมาจูงใจให้ผู้ฟังเกิดความเลื่อมใสยินดี พระสุรเสียงชวนให้เคารพ ตรัสจากพระราชหฤทัยก่อให้เกิดความเชื่อถือ นอกจากนี้พระราชดำรัสหลายองค์แสดงให้เห็นถึงพระราชปฏิภาณอันฉับไวสุขุมรอบคอบ บางโอกาสก็แฝงความเป็นกันเองไว้ มีพระอารมณ์ขันเหมาะแก่กาลเทศะ

พระราชดำรัสองค์หนึ่งซึ่งเป็นที่เลื่องลือกันมาก คือพระราชดำรัสในที่ประชุมรัฐสภาอเมริกันเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๐๓ ที่ตรัสอย่างชัดถ้อยชัดคำ มีใจความว่า เหตุผลที่เสด็จพระราชดำเนินเยือนสหรัฐอเมริกาในครั้งนั้น ก็เพื่อที่จะทอดพระเนตรและเรียนรู้เรื่องของสหรัฐ เพื่อทรงนำมิตรภาพและคำอำนวยพรของชาวไทยมามอบแก่ชาวอเมริกันด้วยพระองค์เอง และเพื่อเสด็จฯ มาเยี่ยมสถานที่ทรงพระราชสมภพ พระราชดำรัสได้กล่าวถึงความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาที่มีต่อประเทศในภูมิภาคเอเชียและต่อประเทศไทย แต่ทรงหวังว่าวันหนึ่งข้างหน้าประเทศไทยจะไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือนั้น เมื่อตรัสเช่นนี้แล้วผู้ฟังชอบใจมาก ปรบมือถวายกันกราวใหญ่ พระราชดำรัสใน

วันนั้นผู้ฟังปรบมือถวายรวมทั้งสิ้น ๑๗ ครั้ง และเมื่อจบลงผู้มาร่วมชุมนุมในรัฐสภาก็ยืนขึ้นปรบมือเสียงสนั่น อันยากที่จะกระทำต่อแขกผู้มีเกียรติคนอื่น ๆ ที่เคยมาเยือนรัฐสภาอเมริกัน

เมื่อพระราชกรณียกิจในการเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ เป็นระยะเวลายาวนานถึง ๗ เดือนเศษเสร็จสิ้นลง ก็เสด็จพระราชดำเนินนิวัตพระนครถึงท่าอากาศยานทหารอากาศดอนเมือง เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ รัฐบาลและประชาชนชาวไทยได้พร้อมใจกันรับเสด็จพระราชดำเนินกลับอย่างมโหฬารด้วยความปลื้มปีติยินดี ไม่แพ้พี่น้องชาวไทยได้ร่วมรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสทวีปยุโรปเมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๐ กล่าวคือ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงประเทศไทย ประชาชนทั่วราชอาณาจักรก็ทราบทางวิทยุกระจายเสียง พระสงฆ์ทั่วประเทศสวดชัยมงคลคาถา วัดวาอารามและศาสนสถานทุกศาสนาย่ำฆ้องกลองระฆัง รับเสด็จอย่างพร้อมเพรียง ตามเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินจากดอนเมืองมายังพระบรมมหาราชวังและสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เต็มไปด้วยประชาชนมาคอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มีชุ้มรับเสด็จและโต๊ะหมู่บูชางดงามยิ่งจำนวนมากเป็นระยะ ๆ ตลอดเส้นทาง

ในวันที่ ๑๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ ทางราชการได้จัดให้มีพระราชพิธีสมโภชพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระบรมมหาราชวัง และในบ่ายวันเดียวกันนั้น ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินออกสีหบัญชรทักษิณทิศ พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต เพื่อให้ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสเสด็จนิวัตพระนคร

วันที่ ๒๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ กองทัพบกกองทัพเรือและกองทัพอากาศ ได้ประกอบพิธีสวนสนามในวัน *"พระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม"* ณ บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เพื่อสำแดงความจงรักภักดีแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และรัฐบาลได้จัดงานถวายพระกระยาหารค่ำที่ทำเนียบรัฐบาลในค่ำวันที่ ๒๓ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๔ เป็นงานอันยิ่งใหญ่ที่ไม่เคยจัดให้มีที่ทำเนียบรัฐบาลมาแต่ก่อน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสแก่พสกนิกรชาวไทยเมื่อเสร็จสิ้นพระราชภารกิจสำคัญในด้านการต่างประเทศ สาระสำคัญตอนหนึ่งมีว่า

"...ในที่สุด ข้าพเจ้าและสมเด็จพระราชินี ก็ได้ปฏิบัติสิ่งที่ได้กำหนดจะกระทำไว้เสร็จสิ้นไปแล้ว อาทิ นำสันถวไมตรีของประชาชนชาวไทยไปยังประชาชนของประเทศต่าง ๆ ซึ่งได้ไปเยือน

เป็นผู้แทนของชาติและอารยธรรมของเรา ก่อให้เกิดและเพิ่มพูนความสนใจในประเทศของเราแก่บรรดาประเทศทั้งหลาย ในอันที่จะให้มีความร่วมมือกันใกล้ชิดยิ่งขึ้น ทั้งในด้านเศรษฐกิจและในด้านสันติภาพของโลก ตลอดจนให้มีความเข้าใจอันดีต่อกัน และท้ายที่สุดก็คือ ส่งเสริมมิตรภาพที่มีอยู่แล้วให้แน่นแฟ้นและสร้างมิตรใหม่ให้เกิดขึ้นสำหรับประเทศอันเป็นที่รักยิ่งของเรา..."

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงประเทศไทย
วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๓๙

พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะเมื่อดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงสนพระราชหฤทัยในการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีของบ้านเมืองอย่างยิ่ง ได้เสด็จพระราชดำเนินตรวจโบราณสถานตามเมืองโบราณหลายแห่ง โดยเฉพาะในปีพุทธศักราช ๒๔๕๐ ได้เสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองเหนือ ๖ เมือง เพื่อศึกษาร่องรอยถนนพระร่วงและเมืองพระร่วง เมืองโบราณในสมัยสุโขทัย การเดินทางครั้งนั้น เริ่มต้นที่เมืองนครสวรรค์ กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์ และพิจิตร ทรงเดินทางด้วยรถไฟจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๔ มกราคม ๒๔๕๐ และเสด็จฯ กลับ วันที่ ๙ มีนาคม รวมเวลาในการเดินทาง ๖๕ วัน หลังจากนั้นจึงทรงพระราชนิพนธ์บันทึกการสำรวจเมืองโบราณครั้งนั้นเป็นหนังสือสำคัญชื่อว่า *"เที่ยวเมืองพระร่วง"* ออกเผยแพร่เพื่อให้ชาวไทยมีโอกาสรับรู้และเข้าใจประวัติศาสตร์ของชาติตนว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก่อนแล้วแต่โบราณกาล

วันนี้คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จะได้นำพระราชวิริยะอุตสาหะในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระราชอิสริยยศสยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงสอบค้นเมืองพระร่วงเมื่อ ๙๐ ปีมาแล้วมาเล่าสู่ท่านผู้ฟัง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากนครสวรรค์โดยเรือมาจนถึงเมืองกำแพงเพชรในวันที่ ๑๕ มกราคม บวงสรวงศาลหลักเมืองและศาลพระอิศวรเป็นอันดับแรก จากนั้นทรงตรวจโบราณสถานภายในกำแพงเมืองเก่าคือ วัดพระแก้ว พระราชวังเดิม แล้วเสด็จฯ ไปทอดพระเนตรโบราณสถานภายนอกเมือง ได้แก่ วัดอาวาสใหญ่ วัดช้างรอบ วัดพระนอน หรือวัดพระสี่อริยาบท วัดตึกพราหมณ์

ครั้งนี้มีพระราชประสงค์หลักอีกประการหนึ่งคือ เพื่อสอบสวนไปตามร่องรอยของถนนพระร่วง และเมื่อพระยาวิเชียรปราการ ผู้ว่าราชการเมืองกำแพงเพชร แจ้งว่าได้ตรวจพบร่องรอยของถนนพระร่วงแล้ว ทรงยินดียิ่งนัก จึงให้ตั้งต้นการสำรวจโดยออกจากเมืองกำแพงเพชรเสด็จตามแนวทางถนนพระร่วงซึ่งเป็นถนนโบราณมุ่งไปสู่สุโขทัย พระยาวิเชียรปราการตามเสด็จฯด้วย

ลักษณะของโบราณที่เรียกกันว่าถนนพระร่วงขณะนั้น ส่วนใหญ่เป็นลักษณะคันดินสูง รถสามารถแล่นได้สะดวก สภาพบางตอนใช้เป็นคันนา บางแห่งสร้างบ้านพักอาศัยคร่อมทับ บางแห่งปลูกกล้วย บางตอนมีต้นไม้ขึ้นปกคลุมหนาทึบ บางตอนขาดหายไป แต่ก็มองเห็นเป็นลักษณะดินอัดแน่น หรือ เป็นแนวต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุม บางตอนถนนเป็นคันดินสูงมาก จากที่ทรงบรรยายว่าเมื่อทรงช้างไปช้าง ๆ ถนนขอบบนจะสูงเท่ากับหลังช้าง เรื่องถนนพระร่วงนั้นทรงสันนิษฐานไว้ในเบื้องต้นว่า คงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ด้วยศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์ที่สวรรคโลกซึ่งใช้เวลาถึง ๖ ปี พ่อขุนรามคำแหงมหาราชคงจะเสด็จฯ หรือมีผู้คนเดินทางไปบ่อย ๆ

เมื่อเสด็จผ่านบ้านพรานกระต่ายทรงบรรยายถึงการเดินทางที่ต้องนั่งเกวียนว่า *"ถ้าผู้ใดไม่เคยลองเดินทางด้วยเกวียนก็ควรจะต้องลองแต่ครั้งเดียวก็คงพอ เพราะถูกพัดไปพัดมาเมื่อยไปทั้งกาย"* ถนนพระร่วงนี้เมื่อใกล้จะถึงกำแพงเมืองสุโขทัยนั้นสูงอย่างเห็นได้ชัด

เสด็จฯ ถึงเมืองสุโขทัย วันที่ ๒๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๖ ทรงใช้เวลาตรวจสอบโบราณสถานอยู่ ๘ วัน ทรงกล่าวว่ากำแพงเมืองชั้นในเป็นกำแพงที่ยังพอมองเห็นศิลาแลงอยู่บางแห่ง ทรงสันนิษฐานว่าชั้นกลางและชั้นนอกคงสร้างเพิ่มเติมในภายหลังหน้าประตูชั้นกลางก็เห็นป้อมบังประตูอยู่ทั้งสี่ด้านตามที่จารึกได้บอกไว้

จากนั้นจึงเสด็จฯเข้าภายในเมือง ทางด้านตะวันออกผ่านสระตระพังเงิน ตระพังทอง และตระพังสอ ซึ่งอยู่ทางตะวันออก ตะวันตก และด้านเหนือ ตามลำดับ ผ่านไปยังวัดตระพังทอง วัดใหม่วัดตระกวน ศาลตาผาแดง วัดมหาธาตุ ที่สำคัญและเป็นวัดที่ทรงตรวจตราอย่างละเอียดคือวัดมหาธาตุ วัดนี้ชาวบ้านเรียกว่าวัดใหญ่บ้าง หรือ วัดมหาธาตุบ้าง ด้วยเป็นวัดใหญ่ที่อยู่เกือบใจกลางเมือง มีพระมหาธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัด (เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์) มีพระเจดีย์น้อยใหญ่มีพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่ง คือ พระศรีสากยมุนี เป็นพระพุทธรูปหล่อสำริดขนาดใหญ่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดฯ ให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดสุทัศน์-เทพวราราม วัดมหาธาตุโดยรอบมีกำแพงแก้วและคูน้ำล้อม ใกล้กับพระราชวัง ดังที่ปรากฏใน

ศิลาจารึกว่า *"กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหารมีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฏฐารส มีพระพุทธรูปมีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันงาม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปู่ครู...มีเถร มีมหาเถร"*

เสด็จฯ ตรวจภายในวัดศรีสวาย มีลักษณะเป็นปรางค์สามองค์สร้างติดกัน ด้านหน้าเป็นวิหาร ทรงสันนิษฐานว่าแต่เดิมคงเป็นโบสถ์พราหมณ์มาก่อน

ในการเสด็จฯ แหล่งที่สนพระราชหฤทัย ก่อนที่จะออกตรวจสถานที่นั้น จะทรงอ่านหนังสือก่อนทุกครั้ง ว่าที่ใดบ้างควรจะต้องตรวจค้น โดยเฉพาะการเสด็จฯ คราวนี้ทรงสอบสวนจากความในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ซึ่งทรงได้กล่าวพิจารณาเป็นทิศ ๆ ไป คือ

ด้านตะวันตก เสด็จฯ วัดป่ามะม่วง วัดตึก วัดเขาพระบาทน้อย วัดมังกรหรือวัดช้างล้อม วัดตะพานหิน และวัดตระพังช้างเผือก ซึ่งเป็นวัดในเขตอรัญญิก

ด้านตะวันออก เสด็จฯ ไปดูวัดตระพังทองหลาง และบริเวณทะเลหลวงเดิม ทรงกล่าวถึงกรุงสุโขทัยในอดีตว่า *"นึกดูก็น่าเสียดายที่คนชั้นเก่า ๆ ไม่ได้คิดเรื่องบำรุงรักษาน้ำเลย ถ้าได้จัดการทำทำนบและฝายเสียแล้ว เมืองสุโขทัยก็จะเป็นเมืองสมบูรณ์มั่งคั่งดี ตั้งแต่ครั้งพระเจ้ารามคำแหงตลอดมาจนกาลปัตยุบันนี้ได้"*

ด้านทิศใต้ เสด็จฯ ตรวจดูวัดพระเชตุพน ทรงสนพระราชหฤทัยในวัดนี้มากด้านการก่อสร้าง โดยเฉพาะผนัง และกรอบประตูสร้างด้วยศิลาชนวนขนาดใหญ่ เป็นที่อวดชาวต่างเมืองได้ ขณะที่ทรงตรวจตราวัดนี้เห็นว่าผนังบางด้านใกล้จะทรุดพังก็ได้รับสั่งให้พระยาพยุหาภิบาล (ผู้ว่าราชการเมืองสุโขทัย) ทำค้ำยันไว้มิให้หักพังลงมา

ด้านทิศเหนือ เสด็จฯ วัดศรีชุมตรวจดูภายในช่องทางเดินหรืออุโมงค์ ที่มีภาพสลักบนแผ่นหิน ทรงสนพระราชหฤทัยสถาปัตยกรรมหลังคาวัดศรีชุมซึ่งในขณะนั้นหักพังลงมาจนไม่อาจทราบเค้าได้ แต่ทรงสันนิษฐานว่า คงจะทำเป็นรูปคล้ายชามคว่ำ มีจั่วอยู่ทั้งด้านหน้าและหลัง จากนั้นเสด็จต่อไปยังวัดพระพายหลวง ซึ่งมีลักษณะเป็นปรางค์สามองค์สร้างติดกันแต่ขณะนั้นหักพังลงมาเหลือเพียงองค์เดียว แล้วเลยไปตรวจดูเตาเผาเครื่องถ้วยสุโขทัยและวัดสังกะวาดที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน

การเสด็จฯประพาสเมืองเก่าสุโขทัยครั้งนี้ ทรงใช้เวลาอยู่ที่เมืองเก่าตรวจค้นหาโบราณวัตถุสถานอยู่ ๗ วัน สำราญพระราชอิริยาบถ ๑ วันอยู่ที่โชกชมภู่ (โชกชมพู) อันเป็นสถานที่ร่มเย็นมี

ลำธารน้ำใสอยู่ห่างจากเมืองเก่าประมาณ ๑๘๐ เส้น และเสด็จฯ ชมตลาดเมืองใหม่ (บ้านธานี) อีก ๑ วัน และทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถอีก ๒ วัน เพื่อให้ผู้ติดตามและพาหนะได้หยุดพัก

ในวันที่ ๓๑ มกราคม เสด็จฯ ออกจากที่ประทับแรมนอกเมืองเข้ามาในเมืองด้านทิศตะวันออกอีกครั้งหนึ่ง เพื่อบวงสรวงหลักเมืองและศาลเทพารักษ์ หรือศาลตาผ้าแดง (ศาลตาผาแดง) แล้วจึงทรงม้าออกเดินทางต่อไปทางประตูด้านเหนือ ไปตามถนนพระร่วงโบราณ ผ่านวัดชื่อวัดป่าแดงใต้อันเป็นวัดร้าง ระยะทางช่วงนี้ต้องใช้ช้างเป็นพาหนะ เมื่อผ่านวัดโบสถ์ไปแล้วจึงทรงม้าดังเดิมด้วยเส้นทางสะดวก ร่มเงามีมากเดินทางในป่าเป็นหลัก จนกระทั่งถึงกำแพงเมืองสวรรคโลกในวันที่ ๒ กุมภาพันธ์

เสด็จฯ เข้าประตูทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ ทอดพระเนตรกำแพงก่อด้วยศิลาแลง และทรงเลือกประทับแรมที่ริมแม่น้ำยมฝั่งใต้มองเห็นแก่งสักได้ชัดเจน

ที่สวรรคโลก ทรงตรวจดูกำแพงเมืองก่อนอื่น และสอบสวนกับที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเหนือด้วยไม่ทรงเชื่อถือความในพงศาวดารเหนือนัก เมื่อให้ขุนวิจารณ์รัฐขันธ์ ทำแผนที่แล้วก็ปรากฏว่าขนาดของเมืองเล็กกว่าเมืองสวรรคโลกที่กล่าวไว้ในพงศาวดารเหนือจริง ๆ

ได้เสด็จฯ ขึ้นไปทอดพระเนตรบนเขาพนมเพลิง ภายในเมืองอยู่ติดกับกำแพงด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่านไปยอดเขาสุวรรณคีรี มีพระเจดีย์ทรงลังกาเป็นจุดสำคัญ และบนนี้เป็นที่สูงมองสำรวจภูมิประเทศได้ดี มองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เห็นเขาพระศรีและถนนพระร่วงโบราณที่มาจากสุโขทัย ลงจากเขาพนมเพลิงเสด็จฯ วัดช้างล้อม เชิงเขาลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังมีกำแพงแก้วทำด้วยศิลาแลงเป็นเสากลม ๆ ปักชิดกัน ที่ใต้ฐานเจดีย์มีซุ้มคูหาเป็นระยะมีรูปปั้นช้างยืนหันหน้าออกรวม ๓๖ เชือก เสด็จฯต่อไปยังวัดเจดีย์เจ็ดแถวซึ่งเป็นวัดใหญ่น่าดูมาก มีเจดีย์สำคัญคือวัดมหาธาตุ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นเจดีย์ประธาน มีเจดีย์บริวารก่อเรียงรายสลับกันด้วยรูปทรงต่าง ๆ จึงเรียกกันว่าเจดีย์เจ็ดแถว ผ่านไปวัดอุทยานใหญ่ วัดนางพญาทรงสนพระราชหฤทัยกับภาพปูนปั้น ที่ลูกกรงของอาคารที่ปั้นเป็นลายรักร้อยแข้งสิงห์และเลยเสด็จฯ ทอดพระ-เนตรพระราชวังเดิม

ภายนอกกำแพงวัดทรงตรวจดูวัดสวนแก้ว ซึ่งคงเป็นวัดที่สร้างสำหรับวัง ด้วยอยู่ใกล้เขตวัง และมีฝีมือในการสร้างประณีต

วัดมหาธาตุในเมืองสวรรคโลกเป็นวัดที่ทรงสนพระราชหฤทัยเป็นพิเศษอีกวัดหนึ่ง

ทรงกล่าวว่ารูปทรงคล้ายพระปรางค์วัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลก ทรงตรวจวินิจฉัยกับพงศาวดารเหนือ มีข้อสันนิษฐานเป็นประโยชน์หลายประการ สำหรับวัดภายนอกเมือง นอกจากวัดมหาธาตุแล้ว ยังมี วัดเจ้าจันทร์ วัดโคกสิงคาราม วัดเขารังแร้ง วัดสระประทุม วัดเขาใหญ่ วัดกูบ เสด็จฯ ข้ามแม่น้ำยม ไปทางฟากตรงข้ามเมืองเพื่อประพาสวัดไตรภูมิป่าแก้วกับวัดเขาอินทร์

ในภายหลังเสด็จฯบริเวณเตาเผาเครื่องถ้วยชาม กระปุก ตุ๊กตา รูปสัตว์ บราลี (เครื่องประดับสันหลังคา) ข้าราชการที่ตามเสด็จฯ ลองขุดหาเครื่องถ้วยและพระองค์ทรงลองขุดหาเองบ้าง มิได้พบชิ้นที่สวยงาม

ถึงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ เสร็จสิ้นการประพาสเมืองสวรรคโลกและสิ้นการเดินทางตามรอยถนนพระร่วง ด้วยถนนมายุติอยู่ที่สวรรคโลกนี้เท่านั้น

๑๕ กุมภาพันธ์ ทรงม้าไปยังอุตรดิตถ์ เพื่อสักการะพระแท่นศิลาอาสน์ เสด็จต่อไปยังเมืองลับแล ทุ่งยั้ง ภายหลังล่องเรือจากอุตรดิตถ์ไปจนถึงเมืองพิชัยเพื่อตรวจดูเมืองพิชัยเก่า เสด็จโดยทางเรือถึงเมืองพิษณุโลกในวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ทรงเข้านมัสการพระพุทธชินราช ซึ่งทรงกล่าวว่าเป็นธรรมเนียมของเจ้านาย แล้วทรงไปบวงสรวงเทพารักษ์ที่วังจันทร์ ภายหลังได้เสด็จฯ วัดจุฬามณี ทรงสอบสวนวัดจุฬามณีกับพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ เสด็จฯ ออกจากเมืองพิษณุโลกไปยังเมืองพิจิตร โดยรถไฟ ถึงเมืองพิจิตรวันที่ ๖ มีนาคม วันรุ่งขึ้น ทรงตรวจเมืองพิจิตรเก่า วันที่ ๙ มีนาคม จึงเสด็จฯ โดยทางรถไฟถึงสถานีรถไฟสามเสนในเวลาบ่าย ๕ โมง ๕๕ นาที

หลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากการศึกษา ประวัติศาสตร์โบราณคดีทางเมืองเหนือครั้งนั้นแล้ว ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเป็นข้อวินิจฉัยและเล่าเรื่องการเสด็จประพาสไว้นับเป็นหนังสือที่ช่วยในการศึกษาเมืองโบราณและสถานที่สำคัญในเขต กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์ และพิษณุโลกได้เป็นอย่างดี ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงไว้ในคำนำหนังสือ พระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง ว่า

"หนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์แล้วโปรดให้พิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ในเวลานั้นยังดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จขึ้นไปประพาสเมืองกำแพงเพชร เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก เมืองอุตรดิตถ์ และเมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงตรวจตราโบราณวัตถุสถานอย่างถ้วนถี่และสอบสวนเรื่องตำนานของเมืองเหล่านั้น อันปรากฏอยู่ในหนังสือเก่า มาทรงพระราชวินิจฉัยชี้แจงดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ก่อน

นั้น ผู้อื่นมีน้อยตัวที่ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดในทางโบราณคดี พอหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงพิมพ์ปรากฏก็เกิดความเห็นเป็นอันเดียวกันว่า ทรงสามารถในการวินิจฉัยเรื่องโบราณคดีแต่นั้นมาและนับถือกันว่าเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงนี้ควรใช้เป็นตำรานำทางเที่ยวตรวจตราโบราณวัตถุที่เมืองพระร่วงดีกว่าหนังสือเรื่องอื่น ๆ อันมีมาแต่ก่อน"

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๔๐

พระบรมสาทิสลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

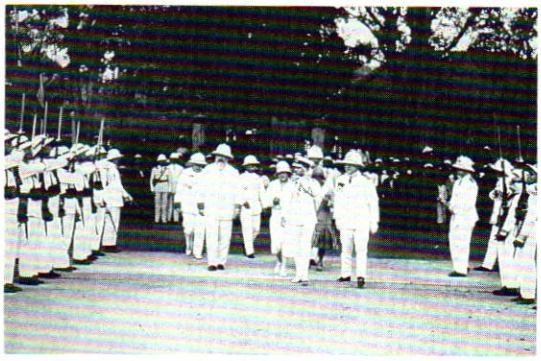

พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

นางอุทัยศรี ณ นคร เรียบเรียง

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน เป็นบันทึกว่าด้วยพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติในรอบวันหนึ่ง ๆ เท่าที่ได้พบหลักฐานการบันทึกเริ่มมีขึ้นเป็นครั้งแรกในตอนปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยในครั้งนั้น ใช้วิธีบันทึกด้วยสมุดไทยดำเส้นดินสอขาว ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้เปลี่ยนมาเป็นบันทึกด้วยสมุดฝรั่ง ขนาดใหญ่ที่ใช้สำหรับจดบันทึกรายวัน อย่างที่นิยมเรียกกันทุกวันนี้ว่า ไดอารี เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๒๐ เป็นต้นมา ในปีแรก ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบันทึกด้วยพระองค์เองเกือบตลอดทั้งเล่ม ภายหลังต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นภาระหน้าที่ของกรมราชเลขานุการบันทึกถวาย เข้าใจว่าได้ปฏิบัติเป็นราชประเพณีดังนี้ สืบมาจนตลอดสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มขึ้นนับแต่วันที่ได้เสวยราชสมบัติเมื่อ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ จนถึงวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๔๗๕ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันฉบับนี้นอกจากจะบันทึกพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า-เจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิบัติในรอบวันหนึ่ง ๆ แล้ว ยังบันทึกเหตุการณ์สำคัญบางประการของบ้านเมืองในรัชสมัยเข้าไว้ด้วย โดยเฉพาะในเรื่อง การเมืองการปกครอง ได้ทรงริเริ่มปรับปรุงการปกครอง ตั้งแต่วาระแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์ ดังจะเห็นได้จากบันทึกเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๖๘ ซึ่งบันทึกไว้ว่า

"โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีตั้งองคมนตรีใหม่ ตามประเพณีแห่งองคมนตรีสภา ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ปฤกษาราชการในพระองค์มีอยู่ว่าถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จสวรรคตเมื่อใด ตำแหน่งองคมนตรีเป็นอันขาดเมื่อนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะทรงตั้งเจ้านายข้าราชการซึ่งได้เป็นองคมนตรีในรัชกาลก่อนให้เป็นองคมนตรีรัชกาลปัจจุบัน

เจ้าพนักงานได้เตรียมการที่พระที่นั่งอมรินทร์ ทอดพระแท่นรัตนสิงหาสน์ เชิญพระไชยวัฒน์รัชกาลที่ ๑ พระไชยเนาวโลหะ พระแก้วน้อย และพระคัมภีร์พระธรรมสังเขปขึ้นประดิษฐานบนพระแท่น ตั้งเครื่องนมัสการลงยาพระแท่นทรงกราบ ทอดพระราชบัลลังก์ตั้งอาศนสงฆ์ อาราธนาพระราชาคณะ ๕ รูป มีพระธรรมปาโมกข์เป็นประธานมาในที่ประชุม

เวลา ๔.๑๐ ล.ท. ทรงเครื่องครึ่งยศทหารบกประดับตราเสด็จออกพระที่นั่งอมรินทร์ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว ประทับพระราชบัลลังก์ ชาวประโคมกระทั่งแตรมโหรธึก สุดเสียงประโคม โปรดให้ผู้ที่เป็นองคมนตรีเฝ้าถวายสัตย์ปฏิญาณ เฉพาะหน้าพระที่นั่งและพระศรีรัตนตรัย มีพระราชดำรัสตอบแล้วมีกระแสพระราชดำรัสตั้งอภิรัฐมนตรีและพระราชทานพรแก่องคมนตรีทั้งหลาย พระสงฆ์ถวายอดิเรก ถวายพระพรลากลับ เวลา ๔.๒๕ ล.ท. เสด็จขึ้น กระทั่งแตรมโหรธึกอีกครั้ง ๑

เวลา ๖.๐๐ ล.ท. ทรงรถยนต์พระที่นั่งแต่พระที่นั่งบรมพิมาน เสด็จประทับพระมหาปราสาท ทรงจุดเทียนเครื่องราชสักการแล้ว ทรงเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายเทศน์กัณฑ์ ๑ จบแล้ว พระสงฆ์รับสัพพี ๔ รูป ทรงทอดผ้าสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา เวลา ๗.๐๐ ล.ท. เศษเสด็จขึ้น

สำเนากระแสพระราชดำรัสทรงตั้งอภิรัฐมนตรี

ขอขอบพระทัยและขอบใจท่านทั้งหลายผู้เป็นองคมนตรีที่ได้ กระทำสัตย์สัญญารับปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อตรงจงรักต่อตัวเรา

ตั้งแต่เราได้รับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์แห่งสมเด็จพระบรมมหาราชเจ้า ซึ่งได้ทรงปกครองป้องกันและทำนุบำรุงสยามประเทศอันเป็นที่รักของเราทั้งหลาย ให้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบมาช้านาน เราก็รู้สึกความรับผิดชอบในส่วนเรา ซึ่งจะต้องพยายามปกครองสยามประเทศกับทั้งประชาชนทั้งหลายให้ร่มเย็นเป็นสันติสุข และให้บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองโดยเต็มความสามารถของเราที่จะพึงกระทำ

ได้ทุกอย่างทุกประการต่อไปจนสุดกำลัง อาศรัยความปรารภที่กล่าวมา เราคิดเห็นว่าตามราชประเพณีซึ่งมีอยู่ในบัดนี้ พระเจ้าแผ่นดินมีมนตรีสำหรับเปนที่ทรงปรึกษาหารือสองคณะด้วยกัน คือองคมนตรีซึ่งทรงตั้งไว้เปนจำนวนมากสำหรับทรงปฤกษากิจการพิเศษ อันเกิดขึ้นเฉพาะสิ่งเฉพาะอย่างคณะ ๑ กับเสนาบดีสภาผู้บังคับบัญชาราชการกระทรวงต่าง ๆ มีจำนวนหย่อนญี่สิบ สำหรับทรงปรึกษาหารือราชการอันกำหนดไว้เปนหน้าที่ในกระทรวงนั้น ๆ คณะ ๑ แต่ยังมีราชการอีกอย่างหนึ่งซึ่งเปนการสำคัญอย่างยิ่ง กล่าวคือที่จะคิดให้กิจการตลอดจนรัฏฐาภิบาลโนบายของรัฐบาลเปนอุปการอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุกกระทรวงทบวงการ แต่ก่อนมาตกอยู่แต่ตามพระบรมราชวินิจฉัย แม้มีพระราชประสงค์จะทรงปรึกษาหารือผู้อื่นก็ได้อาศรัยแต่เสนาบดีสภา เราเห็นว่ายังไม่เหมาะ เพราะเหตุที่เสนาบดีสภา สมาชิกตั้งตามตำแหน่งกระทรวงมีจำนวนมากนั้นอย่าง ๑ และล้วนเปนเจ้าหน้าที่เฉพาะกิจการกระทรวงใดกระทรวงหนึ่งนั้นอีกอย่าง ๑ เราจึงคิดจะตั้งองคมนตรีขึ้นใหม่อีกคณะหนึ่ง เรียกว่า "อภิรัฐมนตรีสภา" ให้มีจำนวนสมาชิกแต่น้อย สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทรงปรึกษาราชการทั้งปวงเปนนิจ เพื่อจะได้เปนกำลังแก่การที่ทรงพระราชวินิจฉัยราชการทั้งปวง ในการตั้งสภาอภิรัฐมนตรีนี้ ผู้ซึ่งสมควรจะเปนสมาชิกจำต้องเปนผู้ซึ่งมีความคุ้นเคยและชำนิชำนาญราชการมากมาแต่ก่อน และประกอบด้วยเกียรติคุณทั้งความปรีชาสามารถ สมควรเปนที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนมหาชนทั้งหลายเราจึงได้เลือกสรร

สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภานุพันธุวงศ์วรเดช พระองค์ ๑
สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต พระองค์ ๑
สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ ๑
กรมพระดำรงราชานุภาพ พระองค์ ๑
กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระองค์ ๑

ด้วยทั้ง ๕ องค์นี้ได้ทรงรับราชการในตำแหน่งสำคัญมาแต่รัชกาลที่ ๕ เคยเปนที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ทั้งได้คุ้นเคยทราบกระแสพระราชดำริห์ และพระบรมราโชบายของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมาแต่ก่อน ล้วนทรงปรีชาสามารถ และมีเกียรติคุณจะหาผู้อื่นเสมอเหมือนได้โดยยาก เราตั้งใจให้เจ้านายผู้ใหญ่ทั้ง ๕ พระองค์ เปนอภิรัฐมนตรีแต่นี้ไป ด้วยไว้วางใจในความซื่อตรงจงรักภักดีซึ่งมีต่อบ้านเมืองและตัวเราด้วยกันทุกพระองค์ การที่เราคิดจัดดังกล่าวมานี้หวังว่าจะเปนคุณประโยชน์สืบต่อไป"

อภิรัฐมนตรีสภานี้ ทรงตั้งขึ้น เพื่อรวบรวมเอาพระบรมวงศ์ที่ทรงอาวุโสที่สุดและยังทรงทันสมัยด้วยมีพระสบการณ์มามากให้เสด็จมาทรงทำงานร่วมกัน โดยทรงมุ่งประสงค์ให้สภานี้เป็นสถาบันอันทรงอิทธิพลคอยเหนี่ยวรั้งการใช้พระราชอำนาจในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชของพระองค์ และช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของพระองค์ โดยกระจายพระราชอำนาจลงสู่กลุ่ม พระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ดังกล่าวซึ่งทุกพระองค์ล้วนทรงเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องนับถืออยู่ในหมู่ประชาชนทั้งสิ้น

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่เตรียมการจะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทยตั้งแต่ต้นรัชกาล ระหว่างที่พระยากัลยาณไมตรี (Dr. Francis B.Sayer) ที่ปรึกษาราชการต่างประเทศคนเก่า มาเยือนประเทศไทย พระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยากัลยาณไมตรี เมื่อวันที่ ๒๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ประกอบด้วยพระราชปุจฉา ๙ ข้อ เกี่ยวกับสถานการณ์ทางการเมืองของไทย ทรงปรึกษาว่าถึงเวลาหรือยัง ที่ประเทศไทยจะเปลี่ยนรูปการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยโดยมีรัฐสภาและควรมีรัฐธรรมนูญในรูปใด

พระยากัลยาณไมตรีได้กราบบังคมทูลตอบพระราชปุจฉาและมีความเห็นว่าในขณะนั้นประเทศไทยยังไม่ควรปกครองโดยระบอบรัฐสภา เพราะประชาชนยังไม่มีความรู้ในการปกครองในระบอบประชาธิปไตยพอที่จะรับเอาการปกครองชนิดนั้นมาใช้ได้อย่างปลอดภัย และในที่ประชุมอภิรัฐมนตรีสภาโดยสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กราบบังคมทูลฯ พระราชปฏิบัติการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชยังใช้ได้อยู่ ขอให้แก้ไขระบบบริหารราชการให้ดีขึ้นเท่านั้นก็พอ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงเห็นด้วยกับความเห็นและข้อเสนอแนะดังกล่าว พระองค์มีพระราชดำริว่าการที่จะให้ประชาชนมีความรู้ในการปกครองดังกล่าวนี้ได้ต้องมีการฝึกอบรมและทดลองให้เห็นจริงประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งจะต้องทรงปรับปรุงการบริหารการปกครองให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นตามที่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลพระราชปฏิบัติพร้อมคู่กันไป

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงริเริ่มปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการบริหารราชการส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นหลายประการ ทรงเตรียมการพระราชทานธรรมนูญการปกครอง โดยทรงเริ่มปูพื้นฐานการปกครองระบอบรัฐสภาให้แก่ประชาชน ด้วยการปรับปรุงองคมนตรีและจัดตั้งสภากรรมการองคมนตรี เพื่อให้เป็นวิธีการทดลองและเรียนรู้ถึงวิธีการประชุมปรึกษาของรัฐสภา กับเพื่อให้เป็นเครื่องหน่วงเหนี่ยว ต้านทานการใช้พระราชอำนาจในทางที่ผิดของพระมหากษัตริย์ สำหรับการปกครองส่วนท้องถิ่นได้มีพระราชดำริให้มีการจัดระบบ

เทศบาลเพื่อฝึกหัดประชาชนให้รู้จักใช้สิทธิในการออกเสียงควบคุมกิจการท้องถิ่นเป็นลำดับแรก ก่อนที่จะเข้ามาควบคุมกิจการของรัฐในรูปของรัฐสภา โดยมีพระราชดำริว่า *"...เราจะต้องสอนประชาชนว่าจะออกเสียงอย่างไร และจะเลือกผู้แทนที่มีจิตใจฝักใฝ่กับผลประโยชน์ของพวกเขาอย่างแท้จริงอย่างไร"*

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐

พระราชกรณียกิจด้านการสื่อสารโทรคมนาคม

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เสด็จดำรงสิริราชสมบัติตั้งแต่วันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๙ จนถึงวันที่ ๙ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๙ เป็นเวลา ๕๐ ปี บริบูรณ์ อันเป็นรัชสมัยที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย จึงยังความปลื้มปีติยินดีแก่พี่น้องชาวไทยทั่วราชอาณาจักร เพราะทุกคนเปี่ยมล้นไปด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงพระวิริยะอุตสาหะลำบากกรากกรำบำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน สมกับพระราชปณิธานที่มีพระประถมบรมราชโองการพระราชทานอารักขาประชาชนชาวไทยว่า *"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"* ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓ นั้น อุปกรณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่ทรงใช้ในการประกอบพระราชกรณียกิจ คือเครื่องรับส่งวิทยุสื่อสารขนาดเล็กหรือเรียกสั้น ๆ ว่าวิทยุมือถือ ดังภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประชาชนไทยเห็นจนชินตา จะปรากฏว่ามีแผนที่ ดินสอที่มียางลบอยู่ท้ายแท่ง กล้องถ่ายภาพ วิทยุมือถือ และที่จะขาดเสียมิได้คือพระเสโทที่หลั่งไหลเปื้อนพระพักตร์ และแน่นอนคงจะชุ่มฉลองพระองค์เพราะความร้อนของแสงแดดและความลำบากของเส้นทางที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนพสกนิกรของพระองค์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริถึงความสำคัญของการสื่อสารว่า การสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญในการดำเนินธุรกิจทุกประเภท เป็นหัวใจของความมั่นคงของประเทศและเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศให้ประชาชนอยู่ดีกินดี ดังจะขออัญเชิญพระบรมราโชวาทในเรื่องนี้มาทั้งองค์ดังนี้

"การสื่อสารเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในการพัฒนาสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้า รวมทั้งรักษาความมั่นคงและปลอดภัยของประเทศด้วย ยิ่งในสมัยปัจจุบันที่สถานการณ์ของโลกเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ การติดต่อสื่อสารที่รวดเร็วทันต่อเหตุการณ์ย่อมมีความสำคัญมากเป็นพิเศษ ทุกฝ่ายและทุกหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารของประเทศ จึงควรจะได้ร่วมมือกันดำเนินงานและ

ประสานผลงานกันอย่างใกล้ชิดและสอดคล้อง สำคัญที่สุดควรจะได้พยายามศึกษาค้นคว้าวิชาการและเทคโนโลยีอันทันสมัยให้ลึกซึ้งและกว้างขวาง แล้วพิจารณาเลือกเฟ้นส่วนที่ดี มีประสิทธิภาพแน่นอน มาปรับปรุงใช้ด้วยความฉลาดริเริ่ม ให้พอเหมาะสมกับฐานะและสภาพของบ้านเมืองของเรา เพื่อให้กิจการสื่อสารของชาติมีโอกาสได้พัฒนาอย่างเต็มที่ และสามารถอำนวยประโยชน์แก่การสร้างเสริมเศรษฐกิจ สังคม และเสถียรภาพของบ้านเมืองได้อย่างสมบูรณ์แท้จริง

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๒๖"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัย และมีพระอัจฉริยะในวิชาวิทยาศาสตร์และการสื่อสารโทรคมนาคมมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ พระบรมราโชวาทที่พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ โดยเฉพาะที่อัญเชิญมาข้างต้น พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาด้วยพระองค์เองแล้วทั้งนั้น ดังประโยค *"สำคัญที่สุดควรจะได้พยายามศึกษาค้นคว้าวิชาการและเทคโนโลยีอันทันสมัยให้ลึกซึ้งและกว้างขวาง"* จึงเป็นแบบอย่างที่ดีของพสกนิกร โดยเฉพาะในเรื่องของการใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเอง

พลอากาศตรีกำธน สินธวานนท์ องคมนตรี กล่าวถึงเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยมีพระราชดำรัสเล่าให้ฟังว่า เมื่อสมัยทรงพระเยาว์ประทับอยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทรงร่วมกับสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ นำรถไฟฟ้าของเล่นลงจากพระตำหนักมาเล่นที่สนาม โดยทรงใช้ลวดทองแดงเส้นเล็ก ๆ เส้นเดียว เสียบเข้าที่เต้ารับบนพระตำหนัก แล้วล่ามลงมาเป็นระยะยาวจนถึงสนามเพื่อต่อกับรถไฟฟ้านั้น ปรากฏว่ารถไฟฟ้าสามารถวิ่งได้โดยไม่ต้องใช้สายไฟฟ้า ๒ สายอย่างปกติ อันเป็นหลักวิชาเดียวกับระบบไฟฟ้าสายเดียวที่การไฟฟ้าในชนบทใช้กันอยู่ในบางท้องที่ ทำให้เป็นที่น่าแปลกใจว่าขณะที่ทรงพระเยาว์มากขณะนั้น เหตุใดจึงทรงทราบว่าในวิชาการไฟฟ้าถือว่าพื้นดินเป็นสายนำไฟฟ้าให้ครบวงจรได้สายหนึ่ง อุปสรรคสำคัญคือความมั่นคงในการต่อสายลงดิน ซึ่งต้องทำให้ดีมิฉนั้นอาจเกิดอันตรายได้ จึงเหมาะสำหรับใช้เป็นการชั่วคราวในกรณีที่มีภาระน้อย ๆ เช่นด้านแสงสว่าง ในประเทศออสเตรเลียก็เคยมีการใช้ไฟฟ้าสายเดียวกับเครื่องตัดขนแกะในพื้นที่ที่ยังไม่มีการเดินไฟฟ้าถาวรไปถึง อย่างใดก็ตามระหว่างที่ทรงทดลองแล่นรถไฟฟ้าทรงรอบคอบอย่างยิ่ง เกรงว่าอาจมีผู้ใดไปถูกกับสายไฟฟ้าที่ต่อลงมายังสนามเป็น

อันตรายได้ จึงทรงทำเครื่องหมายเป็นรูปหัวกระโหลกมีกระดูกไขว้ และเขียนเป็นภาษาเยอรมันแปลว่าระวังอันตรายไว้ที่เต้ารับด้วย

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุมากขึ้น ทรงสนพระราชหฤทัยถึงเรื่องการส่งและรับวิทยุกระจายเสียง ซึ่งขณะนั้นเครื่องรับวิทยุยังใช้แร่ วันหนึ่งทรงจับสลากได้แร่ชนิดลวดหนวดแมว ซึ่งเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งของเครื่องรับวิทยุมาด้วยความสนพระราชหฤทัยประกอบกับทรงมีความรู้พื้นฐานทางวิทยุบ้าง จึงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ไปซื้ออุปกรณ์เพิ่มเติม คือขดลวด คอนเดนเซอร์ และหูฟัง มาประกอบเป็นวงจรเครื่องรับจนสำเร็จ ทรงทดลองหมุนหาสถานีวิทยุกระจายเสียง ปรากฏว่ารับฟังได้หลายสถานีรวมทั้งสถานีที่ส่งมาจากประเทศอื่นในยุโรปนั้นด้วย จึงพอพระราชหฤทัยในความสำเร็จครั้งนี้มาก

ครั้นเมื่อเทคโนโลยีด้านอิเล็กทรอนิกส์เกิดขึ้นในโลก มีการผลิตหลอดสูญญากาศมาทำเป็นหลอดวิทยุ วงจรเครื่องรับวิทยุได้รับการพัฒนามีประสิทธิภาพมากขึ้น ในการนี้ได้ทรงทดลองต่อสายไฟพ่วงขนานกับลำโพงขยายของเครื่องรับวิทยุส่วนพระองค์ จากห้องประทับไปยังห้องสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ปรากฏว่าได้ผลดี ทั้งสองพระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยในบริการเสียงตามสายมิใช่น้อย

ด้วยความสนพระราชหฤทัยในวิทยาการด้านวิศวกรรมศาสตร์นี้เอง ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตัดสินพระราชหฤทัยที่จะเข้าศึกษาต่อในคณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยโลซาน แต่เหตุที่ต้องทรงรับสิริราชสมบัติอย่างกระทันหัน จึงต้องทรงเปลี่ยนแนวการศึกษาเป็นด้านรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ เพื่อรับพระราชภาระอันหนักในฐานะพระเจ้าแผ่นดินต่อไป

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับในประเทศไทยเป็นการถาวรแล้ว มีพระราชประสงค์จะทรงทราบข่าวคราวทุกข์สุขของประชาชนอย่างรวดเร็วและตรงกับความเป็นจริง เพื่อจะได้ทรงช่วยเหลือบำบัดทุกข์บำรุงสุขได้ทันการณ์ และทรงตระหนักดีว่าการสื่อสารทางวิทยุเป็นสื่ออย่างดีที่จะช่วยให้บรรลุพระราชประสงค์ในเรื่องนี้ ครั้นทรงศึกษาถึงหลักการความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการรับส่งวิทยุจากตำรา และจากผู้รู้ที่ปฏิบัติหน้าที่โดยตรง เช่น พลตำรวจตรีสุชาติ เผือกสกนธ์ หัวหน้ากองการสื่อสาร กรมตำรวจ ในขณะนั้น ทำให้ทรงจับจุดสำคัญที่สุดได้ประการหนึ่ง คือเรื่องประสิทธิภาพของสายอากาศ โดยรับสั่งว่า การรับวิทยุก็ดีการส่งวิทยุก็ดี ถ้าไม่มีสายอากาศหรือสายอากาศไม่ดี จะใช้เครื่องส่งกำลังสูงเพียงใด เครื่องรับจะดีเพียงใด ก็

ไม่สามารถช่วยให้การติดต่อสื่อสารทางวิทยุมีประสิทธิภาพสูงได้ จากประเด็นนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นให้มีการพัฒนาสายอากาศของประเทศอย่างแท้จริง

ในระยะเวลานั้นกรมตำรวจได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาในด้านการปรับปรุงระบบการสื่อสารตำรวจแห่งชาติ โดยมอบเครื่องรับส่งวิทยุและอุปกรณ์สื่อสารต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กรมตำรวจจึงได้นำเครื่องรับ-ส่งวิทยุ FM-๕ จำนวน ๒ เครื่อง พร้อมทั้งประมวลสัญญาณเรียกขาน ประมวลคำย่อที่ใช้ในราชการตำรวจ ไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเพื่อทรงใช้งาน โดยถวายสัญญาณเรียกขานของศูนย์ควบคุมข่ายใช้สัญญาณเรียกขาน *"ปทุมวัน"* ว่า *"กส.๙"* และ *"รอ.๓"* และข่าย *"ผ่านฟ้า"* ของกองบัญชาการตำรวจนครบาลว่า *"น.๙"* พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เครื่องวิทยุที่ได้รับทูลเกล้าฯ ถวายเฝ้าฟังและติดต่อกับ *"ปทุมวัน"* และ *"ผ่านฟ้า"* เป็นครั้งคราว ทำให้ทรงทราบข่าวรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ เช่นข่าวโจรกรรม ข่าวอัคคีภัย ภาวะการจราจร ได้ตลอดเวลา จากการที่ทรงใช้วิทยุตำรวจเป็นประจำ จึงช่วยให้การติดต่อสื่อสารในข่ายวิทยุตำรวจเข้ารูปเข้ารอยจนได้มาตรฐานในปัจจุบัน ผู้ใช้วิทยุตำรวจทุกระดับรู้จักระมัดระวังการใช้ถ้อยคำและจดจำคำย่อต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

ดังได้กล่าวแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของประสิทธิภาพของสายอากาศ เพราะขณะนั้นเครื่องวิทยุสื่อสารขนาดเล็กหรือชนิดมือถือ และที่ขนาดใหญ่ขึ้นมาใช้พกพาติดตัว เมื่อนำมาใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในป่าเขา จะใช้ติดต่อได้ในระยะทางไม่เกิน ๑ กิโลเมตร จึงมีพระราชดำริว่าน่าจะให้การใช้งานของเครื่องวิทยุเหล่านี้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่ถ้าจะนำเครื่องวิทยุต่าง ๆ มาปรับปรุงแก้ไข ก็จะเป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อน จึงน่าที่จะมุ่งการปรับปรุงไปที่ตัวสายอากาศเป็นสำคัญ หากงานที่ทำนี้สำเร็จก็จะพระราชทานให้หน่วยราชการต่าง ๆ ได้ใช้ด้วย และเป็นการส่งเสริมให้คนไทยที่มีความรู้ความสามารถและตั้งใจจริงได้ศึกษาค้นคว้าออกแบบสร้างสายอากาศพัฒนาระบบวิทยุสื่อสารขึ้นใช้เองในประเทศ ก็จะเป็นการลดดุลทางการค้าและเพิ่มดุลทางเทคโนโลยีให้แก่ประเทศ

ในการนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบให้ ดร.สุธี อักษรกิตติ์ ซึ่งขณะนั้นเป็นที่ปรึกษาศูนย์วิจัยและพัฒนาการทหาร เกี่ยวกับงานทางอิเล็กทรอนิกส์ ระบบสื่อสารและสายอากาศไปศึกษาออกแบบและสร้างสายอากาศย่านความถี่สูงมาก (วี.เอช.เอฟ.) ชนิดต่าง ๆ เช่น สายอากาศหาทิศทาง สายอากาศสำหรับวิทยุขนาดเล็ก สายอากาศที่ออกอากาศได้รอบตัว และสามารถติดต่อได้ระยะไกล และสายอากาศแบบพิเศษที่สามารถรับได้ดีมีประสิทธิภาพแม้ต้องผ่านพื้นที่ที่มีลักษณะ

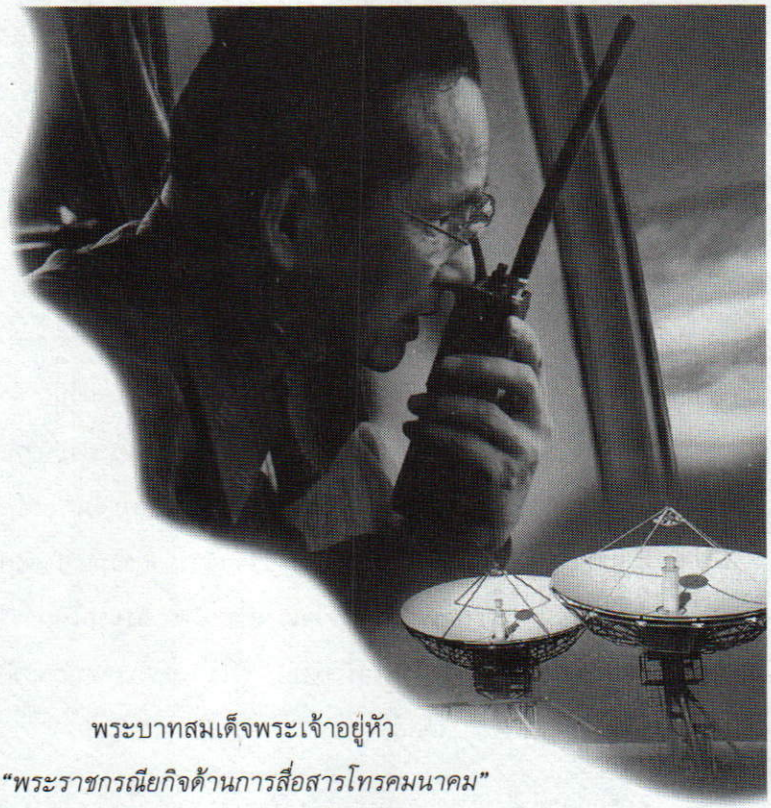

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
"พระราชกรณียกิจด้านการสื่อสารโทรคมนาคม"

เป็นป่าเขา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทดลองสายอากาศชนิดต่าง ๆ ดังกล่าวได้ผลดีเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว จึงพระราชทานชื่อสายอากาศนั้นว่า สุธี-๑, สุธี-๒, สุธี-๓ และสุธี-๔ อันเป็นเกียรติประวัติ ขวัญและกำลังใจแก่นักวิทยาศาสตร์ไทยผู้มีความรู้ความสามารถเป็นอย่างยิ่ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณแก่วงการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ของไทยอย่างหาที่สุดมิได้ ทรงสนพระราชหฤทัยสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าทดลองและขยายงานด้านนี้อยู่ตลอดเวลา โดยทรงกำหนดวัตถุประสงค์ในการใช้งานตลอดจนคุณสมบัติทางเทคนิคด้วยพระองค์เอง เช่นมีพระราชดำริเรื่องการติดต่อสื่อสารทางไกลด้วยเครื่องรับ-ส่งวิทยุมือถือ จึงได้เกิดระบบถ่ายทอดสัญญาณด้วยการเชื่อมต่อกับวงจรโทรคมนาคมขององค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย ทำให้สามารถติดต่อโต้ตอบระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพได้อย่างชัดเจน ต่อมาได้มีพระบรมราชานุญาตให้มูลนิธิแพทย์อาสาในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พอ.สว.) นำไปพัฒนาใช้แทนระบบวิทยุที่มีอยู่เดิม ในการช่วยเหลือรักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยในท้องถิ่นห่างไกลปรากฏว่าได้ผลดียิ่ง

เรื่องหนึ่งที่ทรงปฏิบัติเป็นประจำในการเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ

ในต่างจังหวัดโดยทางเครื่องบิน จะทรงทดลองติดต่อทางวิทยุจากเครื่องบินพระที่นั่งกับเครื่องบินในขบวน รวมทั้งหน่วยและเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติหน้าที่ตามเส้นทางเสด็จฯ ในระยะแรกก็เป็นไปอย่างไม่ราบรื่นนัก ได้มีการปรับปรุงแก้ไขจนปัจจุบัน ข่ายการสื่อสารระหว่างเครื่องบินพระที่นั่งกับผู้เกี่ยวข้องทั้งบนอากาศและภาคพื้นดินมีประสิทธิภาพสูงมาก ไม่เกิดช่องว่างขาดการติดต่อเลย

เมื่อโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งระบบการสื่อสารทางวิทยุขึ้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานคำแนะนำทางเทคนิควิทยุแก่เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะเรื่องระบบสายอากาศ วิธีป้องกันและขจัดการรบกวนจากสถานีวิทยุอื่น การทดสอบประสิทธิภาพการทำงานของศูนย์ควบคุมข่ายสัญญาณของโรงพยาบาล วิธีปฏิบัติและวินัยในการควบคุมข่ายสัญญาณฯลฯ นอกจากนั้นยังได้พระราชทานเครื่องรับ-ส่งวิทยุที่มีประสิทธิภาพสูง ๒ เครื่องไว้ใช้งาน ในระหว่างเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับแรมยังภูมิภาค เมื่อมีโอกาสจะทรงตรวจสอบเฝ้าฟังติดตามความเคลื่อนไหวของข่ายนี้ โดยใช้ข่ายวิทยุถ่ายทอดระบบพิเศษส่วนพระองค์ เมื่อมีปัญหาก็จะพระราชทานคำแนะนำแก้ไขโดยทางวิทยุแก่เจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมข่ายสัญญาณโดยตรง มีครั้งหนึ่งในยามใกล้รุ่งประมาณ ๐๓-๐๔.๐๐ น. นายแพทย์โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ คนหนึ่งมีความประสงค์จะติดต่อทางวิทยุเพื่อปฏิบัติภารกิจแพทย์กรณีฉุกเฉิน แต่เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์ควบคุมข่ายไม่สามารถติดต่อรับสัญญาณได้ ก็ทรงรับเป็นพระราชภาระติดต่อประสานงานให้นายแพทย์ผู้นั้นจนเป็นที่เรียบร้อย และในการเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนราษฎรตามภูมิภาคต่าง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะแพทย์อาสาสมัครที่เป็นผู้เชี่ยวชาญแต่ละสาขาจากโรงพยาบาลต่าง ๆ ตามเสด็จในขบวน เข้าร่วมเป็นลูกข่ายวิทยุของโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ ในการติดต่อประสานงานเพื่อรักษาพยาบาลประชาชน ปรากฏว่าได้ประสบความสำเร็จมาแล้วเป็นอย่างดี

บทความนี้จะขาดสาระสำคัญอีกเรื่องหนึ่งถ้าไม่กล่าวถึงสถานีวิทยุ อ.ส. อุปกรณ์สื่อสารอิเล็กทรอนิกส์สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เพื่อประชาชน คือสถานีวิทยุกระจายเสียง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต คราวที่ทำการต่อเติมพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน สวนจิตรลดา รัฐบาลได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายและติดตั้งเครื่องส่งวิทยุคลื่นยาวและคลื่นสั้น ขนาดกำลังส่ง ๑๐๐ วัตต์ พระราชทานชื่อสถานีวิทยุนี้ว่า สถานีวิทยุกระจายเสียง อ.ส.พระราชวังดุสิต อ.ส.ก็คืออัมพรสถานนั่นเอง ต่อมาสถานีวิทยุแห่งนี้ได้ย้ายไปตั้งในสวนจิตรลดา

พระราชประสงค์ในการจัดตั้งสถานีวิทยุ อ.ส. เพื่อเปิดโอกาสให้พสกนิกรมีช่องทางในการติดต่อกับพระองค์ได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องผ่านขั้นตอนตามพิธีการเหมือนสมัยก่อน ทรงใช้สถานีวิทยุเป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์ติดต่อข่าวสารกับประชาชน และทำให้ประชาชนได้ประจักษ์ถึงพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อราษฎรอย่างหาที่สุดมิได้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้สถานีวิทยุให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั่วประเทศ เมื่อเริ่มตั้งสถานีใหม่ ๆ ทรงปรับเครื่องส่งวิทยุเอง ทรงจัดรายการและเปิดแผ่นเสียงเอง ทรงบันทึกเสียงรายการวงดนตรีที่มาบรรเลงที่สถานี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ผู้มีความรู้ความสามารถไม่ว่าจะเป็นหน่วยราชการหรือเอกชนมาบรรยายเพื่อเป็นวิทยาทาน เหมือนกับวิทยุศึกษาในปัจจุบัน เมื่อมีการเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนประชาชนทั่วทุกภาคของประเทศ สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิตร่วมกับสถานีวิทยุ จ.ส.กรมการทหารสื่อสาร ได้รายงานการเสด็จพระราชดำเนินทุกครั้ง ทำให้ประชาชนทั้งในกรุงเทพและต่างจังหวัด ได้ฟังพระสุรเสียงที่พระราชทานแก่ประชาชนในจังหวัดนั้น ๆ ด้วย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงสนทนากับคณะผู้จัดงานไอทีเฉลิมพระเกียรติ ตอนหนึ่งทรงเล่าว่า เรื่องที่สมัยก่อนไม่เคยมี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทำเป็นพระองค์แรกคือ การรับบริจาคเงินช่วยการกุศลผ่านทางวิทยุ ตอนนั้นมีวาตภัยที่แหลมตะลุมพุก ทรงเล่นดนตรีให้คนขอเพลง โดยบริจาคช่วยผู้ประสบภัยที่แหลมตะลุมพุก เป็นการใช้สื่อวิทยุในกิจการนี้เป็นครั้งแรก ที่จำได้มีคนโทรศัพท์บริจาคเงินขอเพลง และมีคนโทรศัพท์มาบริจาคเงินขอให้หยุดร้องด้วย คงล้อกันแต่ว่าขำดี ก็รวบรวมเงินได้พอควร มีผู้บริจาคเป็นเสื้อผ้าเป็นของอะไรเยอะแยะ ต่อจากนั้นจึงได้ทำเป็นเรื่องเป็นราว ตั้งเป็นมูลนิธิราชประชานุเคราะห์เป็นต้นกำเนิดตรงนั้น

ความจริงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้วิทยุ อ.ส.เชิญชวนให้ประชาชนร่วมบริจาคเงินเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบทุกข์ภัยนั้นได้เคยทำมาก่อนเกิดวาตภัยแหลมตะลุมพุกแล้ว เช่น เชิญชวนบริจาคเงินซื้อเวชภัณฑ์และอุปกรณ์การแพทย์ให้แก่สภากาชาดต่อสู้กับการระบาดของอหิวาตกโรค แต่เหตุการณ์ที่แหลมตะลุมพุกนั้นร้ายแรงมากจึงมีผู้จำพระราชกรณียกิจช่วยเหลือประชาชนในครั้งนี้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้การสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์เป็นเครื่องมือในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์สุขของมหาชนชาวสยาม จนประสบผลสำเร็จดังพระราชประสงค์ ในบริเวณพระราชฐานไม่ว่าจะเป็นสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ในกรุงเทพมหานคร หรือพระราชฐาน

ตามภูมิภาคต่าง ๆ เราจะเห็นเสาอากาศของวิทยุสื่อสารระบบต่าง ๆ ติดระโยงระยางเต็มไปหมด ในการเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับแรมตามภูมิภาคทุกครั้ง จะทรงนำเครื่องมือสื่อสารนานาชนิดไปด้วย และจะทรงติดตั้งเครื่องมือสื่อสารเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ทำให้ทรงสามารถติดต่อกับบุคคลหรือหน่วยงานที่ต้องการจากสถานที่ทุกแห่งที่ประทับอยู่ รวมทั้งรถยนต์พระที่นั่งและเครื่องบินพระที่นั่งด้วย ผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทได้เล่าว่า ในห้องทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นเต็มไปด้วยเครื่องมือสื่อสารนานาชนิดและแทบทุกข่ายควบคุมสัญญาณ รวมทั้งข่ายพิเศษที่ทรงใช้กับผู้ใกล้ชิดโดยเฉพาะ ห้องทรงงานจึงเป็นศูนย์รวมข่าวสารที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย เพราะเหตุการณ์หรือสถานการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และมีการรายงานข่าวอย่างทันทีทันใดด้วยวิทยุสื่อสารนั้น จะทรงทราบถึงความเคลื่อนไหวดังกล่าวอยู่เสมอ ถ้าเป็นข่าวเกี่ยวกับความเดือดร้อนของประชาชน ก็จะทรงหาทางช่วยเหลือแก้ไขโดยทันที เช่นทรงใช้วิทยุติดต่อเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องเพื่อพระราชทานพระราชดำริ หรือโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในขณะนั้น ทุกครั้งที่เกิดเหตุการณ์จลาจลขึ้นในบ้านเมือง ผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทเล่าว่า ทรงติดตามฟังความเคลื่อนไหวของเหตุการณ์ทางข่ายการสื่อสารทางวิทยุของตำรวจและทหารภายในห้องทรงงานนั้น โดยทรงบรรทมหลับ ๆ ตื่น ๆ อยู่บนพื้นห้องทรงงานตลอดทั้งคืน มีพระราชกระแสรับสั่งให้เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติการใช้มาตรการระงับเหตุการณ์ด้วยวิธีการผ่อนหนักผ่อนเบา ป้องกันมิให้มีการสูญเสียเลือดเนื้อชีวิตคนไทยด้วยกันไปมากกว่านั้น และเมื่อเหตุการณ์รุนแรงถึงที่สุด ก็ทรงตัดสินพระราชหฤทัยเข้ายุติเหตุการณ์นั้นด้วยพระองค์เอง บ้านเมืองจึงเกิดความสงบขึ้นได้อย่างรวดเร็วเพราะพระบารมีโดยแท้

แม้ว่าประชาชนชาวไทยจะมีความชื่นชมยินดีในงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี และในพระราชพิธีกาญจนาภิเษก ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระมหาธรรมิกราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ประชาชนชาวไทยก็ยังหวังในคุณพระศรีรัตนตรัย และพระบารมีแห่งสมเด็จพระบูรพ-มหากษัตราธิราชเจ้า ได้อภิบาลให้บังเกิดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๗๕ ปี และมีพระราชพิธีวชิราภิเษก เพื่อที่จะได้อาศัยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม รับแต่ความร่มเย็นเป็นสุขทั่วพื้นแผ่นดินไทยตลอดกาลนาน

เอกสารที่ใช้ประกอบการเรียบเรียง

๑ พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศของคณะกรรมการจัดงานไอทีเฉลิมพระเกียรติ

๒ บทสัมภาษณ์ทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย วันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ เรื่องพระราชกรณียกิจด้านการสื่อสาร โดย ผศ.ดร.สุธี อักษรกิตติ์

๓ บทความเรื่องพระราชอัจฉริยภาพของสมเด็จพระภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในด้านการสื่อสารของ พล.ต.ต.สุชาติ เผือกสกนธ์

๔ พระราชกรณียกิจด้านการสื่อสารในทางการแพทย์ของ พ.อ.นพ.เชิดชัย เจียมไชยศรี

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๙

พระราชกรณียกิจในด้านทรัพยากรน้ำ

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะยกฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรในชนบทที่ส่วนใหญ่ยากจน ให้มีสภาพการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น ด้วยการประกอบอาชีพที่มั่นคงและก้าวหน้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาชีพเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพหลักของชาวไทย จึงมีพระราชดำริเริ่มโครงการต่าง ๆ หลากหลายเพื่อพัฒนาดินและน้ำ อันเป็นปัจจัยสำคัญของการเกษตร มีพระวิริยะอุตสาหะติดตามผลการดำเนินงานอย่างใกล้ชิด ไม่ว่าจะอยู่ในถิ่นทุรกันดารสักปานใด ก็มิได้ทรงย่อท้อต่อความยากลำบากตรากตรำพระวรกาย ดังนั้นจึงขออัญเชิญพระราชกรณียกิจในด้านการจัดการทรัพยากรน้ำมาเผยแพร่ เพื่อให้พี่น้องชาวไทยได้ประจักษ์ในพระปรีชาสามารถและในพระมหากรุณาธิคุณว่ายิ่งใหญ่ล้นฟ้าล้นแผ่นดินเพียงใด

ปัจจุบันสถานการณ์เกี่ยวกับน้ำมีปัญหาเกิดขึ้นเป็นอันมาก ทั้งในด้านการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งและภาวะน้ำท่วมในฤดูฝน ทำความเสียหายแก่พืชผลและชุมชนในหลายท้องที่เป็นประจำเกือบทุกปี ตลอดจนการเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมทำให้คุณภาพน้ำตามแหล่งน้ำของชุมชนเมืองใหญ่ ๆ เสียไปไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ ซ้ำทำให้เกิดอันตรายหรือความเสียหายต่อบุคคล สัตว์ พืช และทรัพย์สินต่าง ๆ ของส่วนรวม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้ทุกคนได้ตระหนักถึงความสำคัญของน้ำ ที่มีต่อชีวิตและการยังชีพของผู้คน และจะต้องดำเนินการเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำให้ดีที่สุด ดังพระราชดำรัสที่พระราชทานไว้เมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ความตอนหนึ่งว่า

"...หลักสำคัญว่า ต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูกเพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้าไม่มีน้ำ คนอยู่ไม่ได้..."

เนื่องจากทรงประจักษ์ถึงปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรส่วนใหญ่ที่ขาดแคลนน้ำ ดังนั้นนอกจากจะทรงศึกษาค้นคว้าจากเอกสารที่หน่วยราชการที่เกี่ยวข้องในงานพัฒนาแหล่งน้ำนำขึ้นทูลเกล้าฯถวายแล้ว ยังทรงศึกษารายละเอียดจากแผนที่ ถึงพิกัดที่ตั้งหมู่บ้านในทุกท้องถิ่น

ชนบทที่ขาดแคลนน้ำ แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสภาพภูมิประเทศของจริง จากนั้นจึงทรงกำหนดโครงการต่าง ๆ ขึ้นบนแผนที่ และพระราชทานให้หน่วยงานที่รับผิดชอบ รับไปพิจารณาดำเนินการตามความเหมาะสมและถูกต้องในเชิงวิชาการ โครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริประเภทและขนาดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ทุกท้องถิ่นชนบททั่วประเทศ จึงทำให้ราษฎรได้มีน้ำใช้เพื่อการดำรงชีพ เพื่อการทำนา ทำไร่ ทำสวน และมีน้ำเพาะเลี้ยงปลา เลี้ยงสัตว์ สภาพความเป็นอยู่ก็ดีขึ้นตามลำดับ ประชาชนได้เย็นศิระเพราะพระบริบาลโดยแท้

กระแสพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ความตอนหนึ่งว่า

"...น้ำนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญ ที่กล่าวถึงข้อนี้ก็จะได้ให้ทราบถึงว่าทำไมการพัฒนาขั้นแรกหรือสิ่งแรกที่นึกถึง ก็คือทำโครงการชลประทานแล้วก็โครงการสิ่งแวดล้อมทำให้น้ำดี สองอย่างนี้อื่น ๆ ก็จะไปได้ ถ้าหากว่าปัญหาของน้ำนี้ เราได้สามารถที่จะแก้ไขหรืออย่างน้อยที่สุดก็ทำให้เราได้มีน้ำใช้ได้อย่างเพียงพอ ฉะนั้นการพัฒนานั้นสิ่งสำคัญก็อยู่ที่ตรงนี้ นอกจากนี้ก็เป็นสิ่งที่ต่อเนื่อง เช่นวิชาการในด้านการเพาะปลูก เป็นต้น ตลอดจนถึงวิชาการเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมหรือการค้า หรือการคลังอะไรพวกนี้ก็ต่อเนื่องต่อไป..."

โครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่รัฐบาลกำลังดำเนินการสนองพระราชดำริอยู่ในปัจจุบัน มี ๓ โครงการคือ โครงการเขื่อนเก็บกักน้ำแม่น้ำป่าสัก จังหวัดลพบุรีและจังหวัดสระบุรี โครงการเขื่อนเก็บกักน้ำแม่น้ำนครนายก จังหวัดนครนายก และโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสถึงโครงการทั้งสามดังกล่าวแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ความบางตอนว่า

"...วันนี้ก็ขอพูด ขออนุญาตที่จะพูด เพราะว่าอั้นมาหลายปีแล้วเคยพูดมาหลายปีแล้ว ในวิธีที่จะปฏิบัติเพื่อที่จะให้มีทรัพยากรน้ำพอเพียง และเหมาะสม คำว่า "พอเพียง" ก็หมายความว่าให้มีพอในการบริโภค ในการใช้ ทั้งในด้านการใช้บริโภคในบ้าน ทั้งในการใช้เพื่อการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม ต้องมีพอ ถ้าไม่มีทุกสิ่งทุกอย่างก็ชะงักลง แล้วทุกสิ่งทุกอย่างที่เราภูมิใจว่าประเทศเราก้าวหน้าเจริญก็ชะงัก ไม่มีทางที่จะมีความเจริญถ้าไม่มีน้ำ...โครงการที่คิดจะทำนี้ บอกได้ว่าไม่กล้าพูดมาหลายปีแล้ว เพราะเกรงว่าจะมีการคัดค้านจากทั้งผู้เชี่ยวชาญ ทั้งเหล่านักต่อต้านการทำโครงการแต่โครงการนี้เป็นโครงการที่อยู่ในวิสัยที่จะทำได้ แม้จะต้องเสียค่าใช้จ่ายไม่ใช่น้อย แต่ก็ถ้าดำเนินไปเดี๋ยวนี้ อีก ๕-๖ ปีข้างหน้าเราสบาย และถ้าไม่ทำ อีก ๕-๖ ปีข้างหน้าราคาค่าก่อสร้างค่าดำเนินการก็จะขึ้นสูงไป ๒ เท่า ๓ เท่า ลงท้ายก็จะต้องประวิงต่อไป และเมื่อประวิงต่อไปก็จะไม่ได้ทำเราก็จะต้องอดน้ำแน่จะกลายเป็นทะเลทราย แล้วเราจะอพยพไปที่ไหนก็ไม่ได้...

...โครงการนี้คือ สร้างอ่างเก็บน้ำ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งคือที่แม่น้ำป่าสัก อีกแห่งหนึ่งที่แม่น้ำนครนายก สองแห่งรวมกันจะกักเก็บน้ำเหมาะสมพอเพียงสำหรับบริโภค การใช้ในเขตกรุงเทพฯ และเขตใกล้เคียงในที่ราบลุ่มของประเทศนี้...

...อยากให้โครงการปากพนังนี้ สำเร็จสำหรับเฉลิมฉลอง ๕๐ ปี ของรัชกาลปัจจุบัน มีความหมายดี แล้วก็ทำให้ครึกครื้นดี ทำให้ปลื้มใจทั่วทั้งประเทศ โครงการนั้นก็คือ ควบคุมน้ำเค็มไม่ให้เข้ามาในคลองชะอวด และก็จะสามารถทำนาในเขตอำเภอเชียรใหญ่อย่างดีด้วย แม้ถูกน้ำท่วม ก็จะเก็บน้ำไว้ได้ เพื่อที่จะทำนาชดเชยต่อไปได้ หรือถ้าหากว่าทำโครงการดี ๆ แม้เมื่อฝนตกลงมามาก น้ำท่วมบ้างเล็กน้อย แต่ข้าวในเขตอำเภอเชียรใหญ่ก็จะไม่เสีย ปัจจุบันอำเภอเชียรใหญ่ซึ่งเป็นอำเภอใหญ่ร่วมทั้งหัวไทรและปากพนัง มีพื้นที่ทำนาเป็นแสนไร่ เดี๋ยวนี้ เวลานี้ทำข้าวไม่ค่อยมากเพราะเสีย ด้วยน้ำ

มากเกินไป หรือน้ำน้อยเกินไปทั้งสองอย่าง ถ้าเราลงทุนสักพันล้านก็จะคุ้ม จะสามารถควบคุมน้ำนั้นได้ ให้เป็นน้ำจืดน้ำใช้ได้...”

พระราชกรณียกิจในการจัดการทรัพยากรน้ำ อาจจำแนกออกตามลักษณะงานได้ดังนี้คือ

โครงการฝนหลวง

โครงการฝนหลวงเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำในบรรยากาศ กล่าวคือเป็นกระบวนการนำน้ำที่มีอยู่ในบรรยากาศมาใช้ประโยชน์ ด้วยการเหนี่ยวนำไอน้ำในบรรยากาศให้กลั่นตัวเป็นละอองน้ำ เมื่อละอองน้ำรวมตัวหนาแน่นจะเกิดเป็นเมฆ จากนั้นจึงกระตุ้นเร่งเร้าให้เมฆรวมตัวกันหนาแน่นขึ้นมีปริมาณมากขึ้นจนเกิดเป็นฝน ช่วยเพิ่มน้ำให้แก่แหล่งน้ำนอกเหนือไปจากฝนที่ตกตามธรรมชาติ จึงเรียกว่าการทำ *“ฝนเทียม”* ซึ่งต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เรียกว่า *“ฝนหลวง”* เพื่อเป็นสิริมงคลแก่คณะผู้ดำเนินการ และเป็นความปลาบปลื้มใจของชาวไร่ชาวนาที่กำลังเดือดร้อนเพราะฝนแล้ง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาถึงสภาพน้ำในบรรยากาศ ในรูปของความชื้นหรือไอน้ำที่มีตามธรรมชาติแล้ว มีพระราชดำริว่าประเทศไทยน่าจะมีโอกาสจัดการทรัพยากรน้ำในบรรยากาศ ในช่วงเวลาที่สภาพความชื้นในบรรยากาศมีความเหมาะสม ทำให้ฝนตกนอกเหนือจากธรรมชาติ เป็นการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในภาวะวิกฤติได้อย่างเหมาะสม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ จึงได้พระราชทานพระราชดำริแก่หม่อมราชวงศ์เทพฤทธิ์ เทวกุล นักวิชาการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ศึกษาวิจัยการทำฝนเทียมอย่างจริงจัง ซึ่งเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์สาขาต่าง ๆ ทั้งฟิสิกส์ เคมี อุตุนิยมวิทยา วิศวกรรม และการบิน

นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานการสนับสนุนหม่อมราชวงศ์เทพฤทธิ์ เทวกุล ให้ได้รับความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่ายแล้ว ยังพระราชทานพระราชดำริเพิ่มเติมหลายประการไปทดสอบจนนำไปใช้ได้ดี นอกจากนั้นยังทรงศึกษาวิจัยเป็นการส่วนพระองค์ในเรื่องเกี่ยวกับกระแสและทิศทางลมในแต่ละพื้นที่แต่ละเวลา จนทรงสามารถพระราชทานคำแนะนำให้ดึงหรือสร้างเมฆให้เกิดฝนตกในบริเวณที่ต้องการได้

พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ ๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการทำฝนหลวงมีดังนี้

"การทำฝนนี้ไม่ใช่สิ่งที่ง่าย จะต้องมีเครื่องอุปกรณ์ วัสดุ และเจ้าหน้าที่ งานที่ทำนี้ก็ต้องสิ้นเปลืองมิใช่น้อย แต่ถ้าผลที่ได้ก็คือจะเป็นผลที่น่าพอใจ การทำฝนนี้เป็นสิ่งที่ลำบากหลาย ๆ ประการทางด้านเทคนิค และในด้านจังหวะที่จะทำ เพราะถ้าพูดถึงด้านเทคนิค ฝนที่ทำนี้จะพลิกฤดูกาลไม่ได้ ไม่ใช่ว่าในเวลาฝนแล้ง จะบันดาลอย่างปาฏิหาริย์ ให้มีฝนพอเพียงกับการเพาะปลูกมิได้หรือจะแทนการชลประทานที่ขุดเรียบร้อยกว้างขวางก็ไม่ได้ แต่เป็นทางหนึ่งที่มีหวังสำหรับในฤดูกาลที่ควรจะมีฝน และฝนเทียมจะช่วยให้ประคองพืชผลไม่ให้สิ้นไปพอได้ การที่ทำฝนนี้เป็นสิ่งที่ใหม่ จึงต้องทำโครงการอย่างระมัดระวังเพราะว่าสิ้นเปลือง ถ้าทำแล้วไม่ได้ผลจะสิ้นเปลืองโดยใช่เหตุ..."

ทั้ง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชภารกิจที่จะต้องทรงปฏิบัติอยู่มากมาย แต่ก็ยังสนพระราชหฤทัยในการศึกษาค้นคว้าวิชาการในการทำฝนหลวง พร้อมทั้งพระราชทานข้อแนะนำเกี่ยวกับเทคนิคและวิธีการแก่คณะปฏิบัติการฝนหลวงทุกคณะอย่างใกล้ชิดมาโดยตลอดจนปัจจุบัน พระราชทานขวัญกำลังใจแก่คณะปฏิบัติการ ในพื้นที่ที่กำลังปฏิบัติการหรือปฏิบัติเสร็จแล้ว ดังจะขออัญเชิญสำเนาวิทยุรับสั่งเกี่ยวกับเรื่องนี้มาเป็นตัวอย่างคือ

วันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕

"ยินดีในความสำเร็จ ขอชมเชยเจ้าหน้าที่ทั้งหมด การปฏิบัติในครั้งต่อไปพยายามให้ตรงเป้าหมายยิ่งขึ้น แต่ที่ฝนได้ตกลงทางเหนือของจังหวัดก็เป็นการช่วยเหลือส่วนหนึ่งแล้ว เพราะเป็นการเพิ่มน้ำในแม่น้ำป่าสัก"

วันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕

"การปฏิบัติให้เจ้าหน้าที่ระวังมิให้สารเคมีฟุ้งขึ้นใน บ. เดี๋ยวจะเกิดอาการแพ้ตามผิวหนังและปอด (หมายเหตุ ให้ปฏิบัติการใช้สูตร ๑ ก่อนสูตร ๔ และ ๖)"

วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๑

"๑. ฤดูดีเปรสชั่นหมดแล้วสำหรับภาคเหนือ ปฏิบัติการไม่น่ามีอันตราย

๒. โดยสภาพอากาศแห้งเย็น ไม่ควรใช้วิธีเดิม มีสูตรเย็นควรโปรยตอนเช้า และสายถึงบ่ายใช้สูตรเย็นระดับต่ำ"

การพัฒนาแหล่งน้ำผิวดิน

การพัฒนาแหล่งน้ำผิวดิน คือการจัดหาและนำน้ำจากแหล่งผิวดินที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำและเพื่อประโยชน์อื่น ๆ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมราษฎรตามหมู่บ้านต่าง ๆ จะทรงสอบถามข้อมูลจากกำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรที่มาเฝ้าฯรับเสด็จ ถึงเรื่องการประกอบอาชีพ สภาพการทำนาและการเพาะปลูกอย่างอื่น สภาพฝนและแหล่งน้ำธรรมชาติในบริเวณนั้นมีพอใช้หรือขาดแคลนเป็นประการใดบ้าง เมื่อทรงศึกษาข้อมูลจากราษฎรโดยละเอียดแล้ว ถ้าปรากฏว่าสภาพภูมิประเทศและแหล่งน้ำธรรมชาติของบริเวณหมู่บ้านใดตำบลใด พอมีลู่ทางก่อสร้างโครงการพัฒนาแหล่งน้ำในลำน้ำลำห้วยที่เหมาะสมขึ้นได้ ก็จะพระราชทานพระราชดำริแก่เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ให้นำไปพิจารณาความเหมาะสมก่อนวางโครงการในขั้นรายละเอียดและดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ จนถึงการก่อสร้างต่อไป งานพัฒนาแหล่งน้ำผิวดินตามพระราชดำริมีหลายประเภท ได้แก่อ่างเก็บน้ำ ฝายทดน้ำ การขุดลอกหนองบึง และสระเก็บน้ำประจำไร่นา โดยมีลักษณะของงานแต่ละประเภทสรุปได้ดังนี้

งานอ่างเก็บน้ำ อ่างเก็บน้ำเป็นบริเวณหรือแหล่งเก็บน้ำที่ไหลมาตามร่องน้ำหรือลำน้ำตามธรรมชาติ โดยการสร้างเขื่อนปิดกั้นระหว่างหุบเขาหรือเนินสูง เพื่อเก็บกักน้ำรวมไว้ในระหว่างหุบเขาหรือเนินสูงนั้น จนเกิดเป็นแหล่งเก็บน้ำที่มีขนาดต่าง ๆ กัน เขื่อนเก็บกักน้ำตามพระราชดำริดังกล่าวส่วนใหญ่มีความสูงไม่มากนัก จึงนิยมก่อสร้างด้วยดิน แต่เขื่อนดินนั้นจะต้องมีการสำรวจออกแบบและก่อสร้างให้ถูกต้องตามหลักวิชาการเสมอ เพื่อให้มีความมั่นคงแข็งแรงใช้ประโยชน์ได้นาน

งานอ่างเก็บน้ำทุกแห่ง นอกจากจะมีเขื่อนเก็บกักน้ำแล้ว จะต้องสร้างอาคารระบายน้ำล้นสำหรับควบคุมระดับน้ำในอ่างไม่ให้ล้นข้ามสันเขื่อน และมีท่อส่งน้ำออกไปยังพื้นที่เพาะปลูกในบริเวณท้ายอ่างเก็บน้ำแต่ละแห่ง

อ่างเก็บน้ำนอกจากใช้ประโยชน์เพื่อการเพาะปลูกและอุปโภคบริโภคแล้ว ยังเป็นแหล่งเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรอ่างเก็บน้ำต่าง ๆ เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ก็จะทรงปล่อยลูกปลาลูกกุ้งลงในอ่างเก็บน้ำนั้นเป็นปฐมฤกษ์ เพื่อพระราชทานแก่ราษฎรในบริเวณนั้นโดยส่วนรวม ให้มีอาหารสัตว์น้ำไว้บริโภคในเวลาต่อมา

งานอ่างเก็บน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้มีการก่อสร้างในภาคต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น

ภาคเหนือ เช่น อ่างเก็บน้ำแม่งัดสมบูรณ์ชล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ อ่างเก็บน้ำแม่ตำ อำเภอเมืองพะเยา จังหวัดพะเยา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น อ่างเก็บน้ำห้วยเดียก อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร อ่างเก็บน้ำห้วยสามพาด อำเภอหนองแสง จังหวัดอุดรธานี

ภาคกลาง เช่น อ่างเก็บน้ำคลองทรายทอง อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก อ่างเก็บน้ำห้วยซับตะเคียน อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี

ภาคใต้ เช่น อ่างเก็บน้ำใกล้บ้าน อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส อ่างเก็บน้ำคลองหลา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

งานฝายทดน้ำ ฝายทดน้ำเป็นอาคารที่สร้างปิดขวางทางไหล เพื่อทดน้ำที่ไหลมาให้มีระดับสูงขึ้น จนสามารถผันเข้าไปตามลำคลองหรือคูส่งน้ำ ให้แก่พื้นที่เพาะปลูกสองฝั่งลำน้ำ ส่วนน้ำ

ที่เหลือจะไหลข้ามสันฝายไปเอง นอกจากนั้นน้ำที่เก็บไว้ในลำน้ำหน้าฝาย ยังใช้อุปโภคบริโภคในฤดูแล้งได้อีกด้วย

การก่อสร้างฝายปิดกั้นลำน้ำดังกล่าว ในกรณีที่เป็นลำน้ำขนาดใหญ่และมีน้ำไหลมากในฤดูฝน จะนิยมสร้างเป็นเขื่อนทดน้ำอีกแบบหนึ่ง มีลักษณะไม่ทึบตันเหมือนฝายเรียกว่า *"เขื่อนระบายน้ำ"* โดยสามารถทดน้ำได้สูงทุกระดับตามที่ต้องการ ในเวลาน้ำหลากมากเกินไป เขื่อนระบายน้ำก็ยังสามารถระบายน้ำให้ผ่านไปได้ทันทีในปริมาณที่มากกว่าฝาย

งานฝายทดน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ก่อสร้างอยู่มากในภาคใต้และภาคเหนือ เช่น ฝายทดน้ำไอร์ดาอง จังหวัดนราธิวาส ฝายทดน้ำบ้านแหร จังหวัดยะลา ฝายทดน้ำคลองไม้เสียบ จังหวัดนครศรีธรรมราช ฝายทดน้ำปางตองและฝายทดน้ำหลวงต่อแพ จังหวัดแม่ฮ่องสอน และเขื่อนระบายน้ำ ลำน้ำเชิน อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

งานขุดลอกหนองและบึง เป็นงานขุดลอกดินในหนองและบึงธรรมชาติที่ตื้นเขิน ให้มีความลึกจนสามารถเก็บน้ำได้เพิ่มมากขึ้น การเพิ่มปริมาณน้ำเก็บกักไว้ในหนองและบึงให้มากขึ้นนั้น อาจทำได้ด้วยการสร้างเขื่อนดินขนาดเล็กปิดกั้นช่องระบายน้ำที่อยู่ต่ำกว่า วิธีนี้เสียค่าใช้จ่ายไม่มาก แต่มักมีปัญหาคือน้ำที่เพิ่มนั้นจะแผ่ออกไปท่วมพื้นที่เพาะปลูกตามขอบหนองและบึงเป็นบริเวณกว้าง การขุดลอกหนองและบึงให้ลึกลงจึงเป็นวิธีการเพิ่มจำนวนน้ำที่จะเก็บกักเท่าของเดิมที่เคยมีแต่ควรพิจารณาถึงค่าใช้จ่ายให้รอบคอบ เพราะน้ำจะเพิ่มได้ปริมาณเท่ากับดินที่ขุดลอกออกไปนั่นเอง

ปัจจุบันแหล่งน้ำธรรมชาติพวกห้วยหนองคลองบึงมักจะตื้นเขินและถูกบุกรุกยึดครองโดยมิชอบ ทำให้หมู่บ้านต่าง ๆ มีน้ำใช้ไม่เพียงพอตลอดปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานพระราชดำริว่า ในท้องที่ซึ่งมีหนองและบึงนั้น จะทำหน้าที่เป็นอ่างเก็บน้ำตามธรรมชาติอยู่แล้ว เมื่อมีสภาพตื้นเขินและถูกบุกรุก ความทุกข์ยากเนื่องจากชุมชนขาดแคลนน้ำก็จะเกิดขึ้น จึงพระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานต่าง ๆ พิจารณาบูรณะฟื้นฟูขุดลอกหนองและบึงธรรมชาติตามท้องที่ต่าง ๆ อยู่ตลอดมา เช่นในท้องที่อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอวาริชภูมิ อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร อำเภอนาแก อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม ตลอดจนในภาคกลางอีกหลายจังหวัด

งานสระเก็บน้ำ สระเก็บน้ำเป็นการขุดดินให้เป็นสระเพื่อเป็นแหล่งเก็บกักน้ำฝน น้ำท่าหรือน้ำที่ไหลออกมาจากดิน สระส่วนมากมีความจุน้ำน้อย นิยมสร้างในท้องที่ที่ไม่มีลำน้ำธรรมชาติหรือ

สภาพภูมิประเทศไม่เอื้ออำนวยให้สร้างที่เก็บกักน้ำประเภทอื่น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า หมู่บ้านต่าง ๆ และพื้นที่เพาะปลูกที่ขาดแคลนน้ำในทุก ๆ ภาคของประเทศนั้น ย่อมไม่สามารถจัดสร้างอ่างเก็บน้ำ ฝายทดน้ำ หรือการขุดลอกหนองบึงเข้าไปช่วยเหลือได้อย่างทั่วถึง เนื่องจากมีขอบเขตจำกัดเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศ ตลอดจนฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องที่ ดังนั้นจึงทรงสนพระราชหฤทัยในการจัดหาน้ำด้วยการขุดสระเก็บน้ำประจำไร่นา จึงได้พระราชทานแนวพระราชดำริในการจัดหาน้ำสนับสนุนพื้นที่เพาะปลูกขนาดประมาณ ๑๕ ไร่ โดยแบ่งพื้นที่ขุดสระน้ำประมาณร้อยละ ๒๕-๓๐ ขุดสระลึก ๓.๕๐-๔.๐๐ เมตร พื้นที่เหลือจากนั้นร้อยละ ๓๐ แบ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าว ร้อยละ ๓๐ ปลูกไม้ผลหรือพืชไร่ ส่วนอีกร้อยละ ๑๐ เป็นพื้นที่ปลูกบ้านและโรงเรือน งานสระเก็บน้ำลักษณะนี้มีพระราชกระแสรับสั่งว่าเป็น *"ทฤษฎีใหม่"* ในการแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรให้แก่ชาวบ้านตามพื้นที่ทั่วไป ทฤษฎีใหม่ได้นำมาใช้เป็นครั้งแรกในที่ดินประมาณ ๑๖ ไร่ ของมูลนิธิชัยพัฒนา ข้างวัดมงคลชัยพัฒนา อำเภอเมืองสระบุรี จังหวัดสระบุรี และได้ขยายผลไปดำเนินการในที่ดินแห่งอื่นได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เกษตรกรแต่ละรายมีน้ำทำการเกษตรแบบผสมผสาน ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวอย่างน่าพอใจ

นอกจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะมีพระมหากรุณาพระราชทานแนวพระราชดำริในการพัฒนาแหล่งน้ำให้แก่ราษฎรตามชุมชนต่าง ๆ แล้ว ยังได้ทรงคำนึงถึงความเหมาะสมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนเหล่านั้น ประกอบพระราชวินิจฉัยตลอดมา โดยทรงพิจารณาถึงค่าลงทุนในการก่อสร้างโครงการ ว่าจะคุ้มค่าและเกิดประโยชน์แก่ชุมชนนั้นหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ทรงหลีกเลี่ยงการเข้าไปสร้างปัญหาความเดือดร้อนให้แก่คนกลุ่มหนึ่ง โดยสร้างประโยชน์ให้แก่คนอีกกลุ่มหนึ่ง ด้วยเหตุนี้การทำงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำทุกโครงการ จึงมีแนวพระราชดำริว่าราษฎรในหมู่บ้านที่จะได้รับประโยชน์ จะต้องดำเนินการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดิน โดยช่วยเหลือผู้เสียประโยชน์ตามความเหมาะสมที่ตกลงกันเอง เพื่อให้ทางราชการเข้าไปใช้ที่ดินนั้นก่อสร้างโดยไม่ต้องจัดซื้อที่ดิน อันเป็นพระบรมราโชบายที่มุ่งหวังให้ราษฎรมีส่วนร่วมกับรัฐบาล และช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในสังคมของตนเอง และเกิดความหวงแหนที่จะดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างนั้นต่อไปด้วย

ทรงแก้ไขปัญหาน้ำท่วม

งานป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำท่วมเป็นงานจัดการทรัพยากรน้ำที่มีความสำคัญทาง

เศรษฐกิจส่วนรวมเป็นอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริ ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไปพิจารณาดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการต่าง ๆ อันเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ความสามารถในการดำเนินงาน และเหมาะสมกับค่าใช้จ่ายที่คุ้มกับค่าเสียหายอันอาจเกิดขึ้น วิธีการป้องกันแก้ไขปัญหาน้ำท่วมตามพระราชดำริ อาจจำแนกได้เป็นดังนี้

การก่อสร้างคันกั้นน้ำ เป็นวิธีป้องกันน้ำท่วมที่นิยมทำกันมาแต่โบราณ โดยการเสริมขอบตลิ่งให้มีระดับความสูงมากกว่าเดิม อย่างน้อยต้องสูงจนพ้นระดับน้ำท่วมสูงสุดในอดีต นอกจากการก่อสร้างคันกั้นน้ำแล้ว ในกรณีที่คันนั้นผ่านร่องน้ำลำน้ำต่าง ๆ จึงต้องมีท่อระบายน้ำหรือประตูระบายน้ำประกอบ โดยมีบานประตูระบายน้ำไว้ป้องกันมิให้น้ำจากภายนอกคันไหลเข้ามา หรือในช่วงที่น้ำนอกคันลดระดับต่ำกว่าน้ำภายในคันก็ใช้ประตูระบายน้ำนี้ระบายน้ำออกจากพื้นที่ควบคุม

การป้องกันน้ำท่วมโดยคันกั้นน้ำนี้ กรมชลประทานได้ก่อสร้างสนองพระราชดำริไว้หลายแห่ง เช่น คันกั้นน้ำของโครงการมูโนะอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนราธิวาส คันกั้นน้ำของโครงการปิเหล็งอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนราธิวาส และร่วมกับกรุงเทพมหานคร กรมทางหลวง สร้างคันกั้นน้ำป้องกันน้ำท่วมในบริเวณต่าง ๆ ในโครงการป้องกันน้ำท่วมกรุงเทพมหานครและปริมณฑลอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

การก่อสร้างทางผันน้ำ เป็นการสร้างทางระบายน้ำหรือขุดคลองสายใหม่ต่อเชื่อมกับลำน้ำที่มีปัญหาน้ำท่วม เพื่อผันน้ำทั้งหมดหรือบางส่วนที่จะล้นตลิ่ง ออกไปสู่ลำน้ำสายอื่นหรือลงสู่ทะเล เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริ ให้กรมชลประทานพิจารณาแก้ไขปัญหาน้ำจากแม่น้ำโก-ลก ที่กั้นชายแดนไทยกับมาเลเซีย ซึ่งในฤดูฝนมักมีระดับสูงล้นตลิ่งไหลบ่าท่วมไร่นาของราษฎรหลายหมื่นไร่ ในเขตอำเภอสุไหงโก-ลก จังหวัดนราธิวาส โดยแก้ไขด้วยการขุดคลองผันน้ำแบ่งน้ำจากแม่น้ำโก-ลกในเวลาน้ำหลากลงสู่ทะเลอีกเส้นทางหนึ่ง กรมชลประทานจึงขุดคลองมูโนะสนองพระราชดำริเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ และคลองนี้ยังทำหน้าที่เก็บกักน้ำจากแม่น้ำโก-ลกไว้ใช้ประโยชน์ในการเกษตรกรรมอีกด้วย

การปรับปรุงสภาพลำน้ำ เป็นการปรับปรุงและตกแต่งลำน้ำ เพื่อช่วยให้น้ำสามารถไหลตามลำน้ำได้สะดวกยิ่งขึ้น ดังที่พระราชทานพระราชดำริให้ปรับปรุงคลองต่าง ๆ ทางทิศตะวันออกของกรุงเทพมหานคร ให้น้ำไหลลงสู่อ่าวไทยได้สะดวกยิ่งขึ้น เช่น ขยายช่วงตอหม้อของสะพานทางรถไฟในช่วงที่ผ่านคลองให้กว้างขึ้น ขุดลอกคลอง กำจัดวัชพืชพวกผักตบชวาและพืชลอยน้ำต่าง ๆ และรื้อ

ถอนอาคารที่ปลูกรุกล้ำลงไปในคลองสาธารณะ ซึ่งปรากฏว่าเป็นผลดีในการป้องกันแก้ไขปัญหาน้ำท่วมกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเป็นอย่างดี

การก่อสร้างเขื่อนเก็บกักน้ำ เขื่อนเก็บกักน้ำขนาดใหญ่นอกจากจะเก็บกักน้ำไว้ใช้ในการเกษตรแล้ว ยังสามารถก่อเกิดประโยชน์ได้อีกหลายด้าน เช่น การผลิตกระแสไฟฟ้า เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำ เป็นที่เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เป็นแหล่งทัศนาจรพักผ่อนหย่อนใจ และยังเป็นการป้องกันปัญหาน้ำท่วมฉับพลันได้เป็นอย่างดี ซึ่งเราเรียกเขื่อนลักษณะนี้ว่า *"เขื่อนอเนกประสงค์"*

เขื่อนเก็บกักน้ำขนาดใหญ่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ช่วยแก้ไขและบรรเทาปัญหาน้ำท่วมได้ดี คือ เขื่อนเก็บกักน้ำแม่งัดสมบูรณ์ชลอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สร้างปิดกั้นลำน้ำแม่งัดที่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ อ่างเก็บน้ำมีความจุประมาณ ๒๖๕ ล้านลูกบาศก์เมตร เพื่อประโยชน์ด้านชลประทานเป็นหลัก และสามารถป้องกันน้ำท่วมพื้นที่เพาะปลูกสองฝั่งลำน้ำแม่งัดและแม่ปิงจนถึงตัวเมืองเชียงใหม่ ที่เคยเกิดขึ้นเป็นประจำให้ลดน้อยลงไปได้มาก

การระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่ม ในพื้นที่ราบลุ่มคล้ายแอ่งรับน้ำที่ไหลจากพื้นที่สูงกว่าหรือรับน้ำจากลำน้ำเข้าไปเก็บขังไว้ แล้วไม่สามารถระบายน้ำนั้นออกไปได้โดยวิธีธรรมชาติ จนเกิดน้ำขังเป็นระยะเวลานานหลายเดือนในแต่ละปี พื้นที่ดังกล่าวย่อมไม่สามารถทำการเกษตรได้หรือถ้าเป็นพื้นที่ในเขตชุมชนก็จะทำความเสียหายแก่ทรัพย์สินประชาชน ไม่สะดวกในการเดินทางและอาจก่อให้เกิดโรคภัยหรือทำให้จิตใจของประชาชนเกิดความเครียด

ดังนั้นการระบายน้ำออกจากที่ลุ่มจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็น งานที่จะต้องดำเนินการคือขุดหรือปรับปรุงคลองระบายน้ำภายในบริเวณพื้นที่ลุ่ม เพื่อนำน้ำออกสู่ลำน้ำสายใหญ่หรือทะเลได้อย่างสะดวก ที่ปลายคลองระบายน้ำแต่ละสายควรสร้างอาคารเป็นประตูน้ำหรือท่อระบายน้ำ เพื่อควบคุมการเก็บกักน้ำไว้ในจำนวนที่เหมาะสม และป้องกันน้ำจากภายนอกที่มีระดับสูงกว่าไหลย้อนเข้ามา นอกจากนั้นถ้าเป็นพื้นที่มีความสำคัญ ก็ต้องมีโรงสูบน้ำขนาดใหญ่ช่วยในการควบคุมน้ำอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยห่วงใยในปัญหาน้ำท่วมขังเป็นอย่างยิ่ง เช่นกรณีน้ำท่วมขังกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ก็มีพระมหากรุณาศึกษาหาข้อมูลต่าง ๆ ที่ถูกต้องมาประกอบพระราชดำริ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังพื้นที่ทอดพระเนตรสภาพข้อเท็จจริง ทั้งทางอากาศทางรถยนต์และแม้กระทั่งต้องทรงพระดำเนินลุยน้ำท่วมเป็นระยะทางไกลนับกิโลเมตร แล้ว

พระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รับไปพิจารณาจัดทำโครงการดำเนินงานป้องกันและแก้ไขปัญหาโดยเร่งด่วน พระมหากรุณาธิคุณในเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่และมีความสำคัญ ที่จะต้องแยกไปกล่าวโดยเฉพาะในโอกาสอื่น

ทรงแก้ไขปัญหาน้ำเสีย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงห่วงใยแหล่งน้ำธรรมชาติในแต่ละภูมิภาค ที่คุณภาพน้ำมีสภาพเสื่อมโทรม ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเกิดจากการกระทำของมนุษย์ จึงพระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ไปศึกษาค้นคว้าทดลองและดำเนินการแก้ไขอย่างเป็นรูปธรรมทั้งในเขตกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด โดยทรงเน้นถึงการใช้วิธีการแก้ไขที่เป็นรูปแบบง่าย ๆ เสียค่าใช้จ่ายน้อยก่อน แล้วจึงพิจารณาถึงวิธีการที่มีความลึกซึ้งทางวิชาการและเป็นโครงการขนาดใหญ่เหมาะสมกับสภาพปัญหาของแต่ละท้องที่

แนวพระราชดำริในการป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำเสีย มีด้วยกันหลายเรื่องหลายกรณี ได้แก่

การแก้ไขปัญหาน้ำเค็มและน้ำกร่อย ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเช่นเขตอำเภอวานรนิวาสและอำเภอบ้านม่วง จังหวัดสกลนคร อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม มีปัญหาน้ำเค็มเนื่องจากการทำนาเกลือ โดยผู้ประกอบการทำนาเกลือมักปล่อยน้ำเค็มจากลานตากเกลือหรือน้ำฝนที่ชะลานตากเกลือ ไหลลงไปตามร่องน้ำลำห้วยและบริเวณใกล้เคียง โดยไม่มีการควบคุมที่ดีเท่าที่ควร น้ำเค็มจึงแผ่กระจายเป็นพื้นที่กว้าง จนไม่สามารถปลูกข้าวหรือได้รับผลผลิตข้าวน้อยลงทำความเสียหายแก่ชาวนาข้าว

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชดำริถึงแนวทางแก้ไข ให้ผู้ประกอบการทำนาเกลือสามารถดำเนินการต่อไปได้ โดยไม่ทำความเสียหายให้แก่นาข้าวใกล้เคียง ด้วยการจัดพื้นที่ส่วนใหญ่ที่บริเวณลานตากเกลือ ขุดเป็นสระเก็บน้ำขนาดใหญ่รองรับน้ำเค็มที่ปล่อยทิ้งจากลานตากเกลือให้หมด แล้วขุดบ่อน้ำบาดาลอัดน้ำเค็มเหล่านี้กลับไปสู่ชั้นเกลือที่สูบขึ้นมา ก็จะสามารถป้องกันมิให้น้ำเค็มทำอันตรายแก่นาข้าวได้

พระราชดำรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ ที่พระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ ความว่า

"...ยังมีกิจการนาเกลือหรือต้มเกลืออยู่อีกมาก ซึ่งมีผลเสียหลายประการ ข้อหนึ่งก็ทำให้ดินแถวนั้นเค็มไม่สามารถปลูกพืชต่าง ๆ ทำให้น้ำที่ลงมาในห้วยกร่อยหรือเค็ม ทำให้ไม่สามารถใช้น้ำทำการเพาะปลูกหรือบริโภค ข้อดีของการทำนาเกลือนี้ ก็คือทำให้ประชาชนมีรายได้ เพราะว่ารายได้ของการต้มเกลือหรือการทำนาเกลือนั้นก็ดีพอสมควร เพราะว่าตลาดโลกยังต้องการเกลือชนิดที่ผลิตในภาคอีสานมาก

แต่ถ้าเราสามารถทำทั้งนาเกลือด้วยและทำนาข้าวได้ด้วย โดยวางโครงการไว้ให้ดี รวมทั้งให้มีน้ำบริโภค ก็จะเป็นการดียิ่ง จึงได้พยายามหาทางปฏิบัติ เพื่อที่จะให้มีทั้งบ่อเกลือ คือนาเกลือ มีทั้งนาข้าวได้ และยังมีน้ำบริโภคด้วย วิธีซึ่งไม่ยากนักในการทำนาเกลือที่ป้องกันมิให้เกิดความเสียหายมากเกินไป คือ สูบน้ำจากในดินขึ้นมาทำนาเกลือและเมื่อใช้น้ำนั้นแล้ว แทนที่จะเทลงห้วยก็เทกลับลงไปในดิน ซึ่งทำได้เพราะว่าดูดน้ำขึ้นมาจากดินก็มีเกลือขึ้นมาด้วยย่อมทำให้มีโพรงดิน ถ้านำน้ำลงไปแทนที่ ก็ทำกันได้ แล้วก็ไม่สิ้นเปลืองมากนัก แต่ย่อมต้องมีการสิ้นเปลืองบ้าง ถ้าเทลงไปในห้วยไม่ต้องสิ้นเปลืองอะไรเลย แต่ว่าข้อเสียของการเทลงไปในห้วย ก็คือน้ำในห้วยกร่อยที่อื่นเขาจะทำน้ำประปาก็ไม่ได้ ทั้งใต้ดินก็เป็นโพรง มีการยุบลงไป ดังที่สื่อมวลชนได้รูปมาแพร่ข่าวเมื่อไม่กี่เดือนนี่..."

การแก้ไขปัญหาน้ำเน่าเสีย ปัจจุบันปัญหาน้ำเน่าเสียตามแหล่งน้ำและชุมชนต่าง ๆ ในทุกภาคของประเทศไทย เริ่มมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของประชาชนและระบบนิเวศน์อย่างเห็นได้ชัด น้ำเน่าเสียนอกจากจะสกปรกมีกลิ่นเหม็นและสีดำคล้ำแล้ว อาจมีสารเคมีที่เป็นพิษเจือปนอยู่ด้วย ทำความเสียหายแก่สุขภาพอนามัยของประชาชน และกระทบต่อเศรษฐกิจของประเทศด้วยโดยเฉพาะน้ำเน่าเสียในเขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ซึ่งมีประชากรสูงสุดของประเทศและเป็นหัวใจทางเศรษฐกิจของประเทศอีกด้วย

พระราชดำรัสที่พระราชทานแก่บุคคลคณะต่าง ๆ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ทรงกล่าวถึงปัญหาน้ำเสียของกรุงเทพมหานคร ดังนี้

"...กรุงเทพฯ นี้ไม่มีที่ที่จะทำให้สิ่งโสโครกนี้สลายตัวไปได้ มีแต่สร้างคือมลภาวะมันมีหลายด้าน แต่ถ้าพูดถึงด้านเดียว คนในกรุงกี่ล้านคนเดี๋ยวนี้ขึ้นไปถึง ๑๐ ล้านคน ไม่ทำตามธรรมชาติดั้งเดิม คือธรรมชาติดั้งเดิมก็มีการปลูกผักปลูกหญ้าปลูกต้นไม้แล้วก็นำมาบริโภคเสร็จแล้วต้นไม้ก็เติบโตขึ้นไปใหม่ มันก็จะกินปุ๋ยไปหมุนเวียน ต้นไม้ก็กินคาร์บอนไดออกไซด์

แล้วก็เอาออกซิเจนออกมา อันนี้ ตามหลักในกรุงเทพฯนี้ไม่ได้ทำอย่างนั้น เอาอาหารมาจากข้างนอกกรุงเทพฯมาจากนอกประเทศด้วยซ้ำ...แต่ว่าส่วนมากก็ในประเทศก็นอกกรุงเทพฯ อาหารเหล่านั้นปลูกแล้วแล้วก็ต้องใส่ปุ๋ยมาจากต่างประเทศ เดี๋ยวนี้กำลังจะทำปุ๋ยในประเทศ แต่ว่ารวมความแล้วเอาของที่สร้างที่ปลูกในต่างจังหวัดในชนบทเอามาในกรุงเทพฯ คือ ขนเข้ามาขนเข้ามาแล้ว คนก็บริโภคแล้วก็ถ่าย ถ้าได้สิ่งโสโครกมากก็ไม่มีทางที่จะทำให้สิ่งโสโครกเหล่านี้สลายไป เพราะเหตุว่าไม่มีพืชต้นไม้อะไรต่าง ๆ ที่จะกินสิ่งโสโครกเหล่านี้

ภายใน ๑๐ ปีที่ผ่านมา ได้สังเกต เพราะว่าบางทีก็ขึ้นเฮลิคอปเตอร์วนกรุงเทพฯหลายครั้ง ตรงไหนที่คลอง โดยเฉพาะคลองพระโขนงแล้วก็คลองตรงปลายคลองผดุงกรุงเกษม มันออกมาเป็นสีดำ เดี๋ยวนี้แม่น้ำเจ้าพระยาดำทั้งนั้น คือไม่เป็นบางแห่ง เพราะว่าสิ่งโสโครกออกมาก็ลงไปในทะเล ลงไปในทะเลก็ไปทำให้ทะเลโสโครก ปลาก็ตาย เมื่อปลาตายก็ประกอบตัวขึ้นเป็นสิ่งโสโครกโดยการเน่า มันไม่สามารถที่จะทำให้ได้วงจรที่ว่า สิ่งโสโครกกลายเป็นสิ่งที่ดี เช่นปุ๋ย แล้วก็ไม่สามารถที่จะทำให้สลาย อันนี้เป็นต้นเหตุของสิ่งโสโครก"

การแก้ไขปัญหาน้ำเน่าเสียตามแนวพระราชดำริมีหลายวิธี วิธีหนึ่ง คือการบำบัดน้ำเน่าเสียด้วยผักตบชวา ดังกระแสพระราชดำรัสองค์ดังกล่าว รับสั่งถึงการบำบัดน้ำเน่าเสียด้วยผักตบชวา ดังนี้

"เมื่อเราทราบต้นเหตุของสิ่งโสโครกแล้ว ทำไมมันเพิ่ม ก็ต้องพยายามทำให้ลดลงไป จึงทำโครงการอย่างที่ว่า "โครงการบึงมักกะสัน" เพราะเห็นว่า บึงมักกะสันนี่เป็นที่ที่ไม่ได้ทำอะไร เป็นที่ของรถไฟก็คิดมานานเป็นปีแล้วหลายปี ไม่กล้าพูดเพราะมันที่ใหญ่ตั้ง ๑๒๐ ไร่ แล้วนึกดูที่ตรงนั้นก็เรียกว่าอยู่กลางเมือง ถ้านับเพียงที่เขาขายกันตารางวาละหมื่นสองหมื่น ที่จริงเดี๋ยวนี้ขึ้นไปแล้ววาละแสนแล้ว จะเป็นกี่ร้อยกี่พันล้านจะทำก็ไม่กล้าที่จะไปเสนออะไร แต่วันหนึ่งก็ต้องกล้า เพราะว่าเห็นเขาไม่ทำ ก็เลยพูดถึงทำวิธีธรรมชาติด้วยผักตบชวา

ผักตบชวานี้มันกินสิ่งโสโครก แล้วผักตบชวานี้มันแพร่ได้เร็วก็ต้องยกเอาขึ้นมาแล้วทำประโยชน์ ถ้าไม่ทำประโยชน์ผักตบจะแพร่เต็มบึง แล้วก็จะเพิ่มสิ่งโสโครกด้วยซ้ำ เพราะว่าผักตบชวานั้นต้องโตขึ้นมาแล้วก็ตาย แล้วก็ลงไปในน้ำกลายเป็นน้ำเน่าต่อไปแต่ว่าวิธีที่ทำนี้ก็ใช้ประโยชน์จากผักตบชวา โดยนำขึ้นมาใช้เป็นปุ๋ยก็ได้ ก็ทำเป็นปุ๋ยก็เข้าเป็นจุดประสงค์เดิม คือว่าของที่ธรรมชาติปลูกแล้วมันก็กินปุ๋ย แทนที่จะให้ปุ๋ยก็เอาปุ๋ยที่ผลิตเองไปปลูกให้มัน แล้วก็

กลับมาหมักเป็นปุ๋ย เอาไปใช้ในที่ที่จำเป็นก็เป็นกำไรด้วย มาทำเป็นฟืนก็ได้ คือเอามาผสมกับแกลบแล้วก็อัดแล้วก็เผาเหมือนถ่าน หรือไม่งั้นก็เป็นอาหารสัตว์อันนี้ก็เป็นวิธีการธรรมชาติ มีเพียงแต่ว่าทำให้บึงนั้นเรียบร้อยขึ้น ทำคันแล้วก็ทำปั้มน้ำลงมาจากคลองสามเสน แล้วก็เอาออกไปให้ลงคลองแสนแสบและคลองสามเสน ก็ได้ผลดีพอสมควร..."

ในบริเวณบึงมักกะสัน มีการปลูกผักตบชวาอยู่ในคอกไม้ ลอยเป็นแนวขวางตัวกับบึงเป็นระยะ ๆ เพื่อให้ทำหน้าที่ดูดสารพิษ สารเคมี โลหะหนัก ตลอดจนสารอินทรีย์ที่แขวนลอยมากับน้ำ ปรากฏว่าผักตบชวาสามารถช่วยกำจัดสิ่งปฏิกูลในน้ำ ช่วยทำให้น้ำใสและมีสภาพดีกว่าเดิมได้ระดับหนึ่ง จากการทดสอบคุณภาพน้ำในบึงที่ผ่านการกรองด้วยผักตบชวาแล้ว พบว่าออกซิเจนละลายในน้ำมีปริมาณมากขึ้น ดังนั้นจึงมีการนำแนวพระราชดำรินี้ไปใช้บำบัดน้ำเสียในที่อื่น ๆ เพิ่มขึ้นอย่างแพร่หลาย

การบำบัดน้ำเสียตามแนวพระราชดำริอีกวิธีหนึ่งคือ วิธีการเติมอากาศ พระบาทสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาประดิษฐ์อุปกรณ์การเติมอากาศหรือออกซิเจน ให้แก่น้ำเน่าเสียในรูปแบบที่เรียบง่าย ประหยัด และสามารถเป็นต้นแบบให้หน่วยงานต่าง ๆ นำไปสร้างใช้งานโดยทั่วไปได้โดยง่าย ทั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มูลนิธิชัยพัฒนา สนับสนุนงบประมาณเพื่อการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับสิ่งประดิษฐ์ดังกล่าว และร่วมกับกรมชลประทานดำเนินการจัดสร้างเครื่องมือบำบัดน้ำเสียด้วยการเติมอากาศ และพระราชทานชื่อว่า *"กังหันน้ำชัยพัฒนา"* เป็นที่นิยมและนำไปใช้งานเกือบทั่วประเทศในขณะนี้ ต่อมากรมทรัพย์สินทางปัญญา กระทรวงพาณิชย์ ได้รับจดทะเบียนสิทธิบัตรเลขที่ ๓๑๒๗ ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐ์ นับเป็นสิ่งประดิษฐ์เครื่องกลเติมอากาศเครื่องที่ ๙ ของโลกที่ได้รับสิทธิบัตร

นอกจากแนวพระราชดำริในการบำบัดน้ำเสียด้วยผักตบชวาและการเติมอากาศดังกล่าวแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้ทรงศึกษาค้นคว้าหาวิธีการอื่น ๆ ต่อไป โดยยึดหลักประหยัด เรียบง่ายและเริ่มจากโครงการเล็กไปหาโครงการใหญ่ ดังจะอัญเชิญโครงการบำบัดน้ำเสียอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่มีความริเริ่มใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศบางโครงการมาเสนอคือ

โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาระบบบำบัดน้ำเสียบริเวณหนองหารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร

เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ

พระราชดำเนินไปทอดพระเนตรแหล่งน้ำเสียบริเวณหนองสนมและหนองหาร ในเขตเทศบาลเมืองสกลนคร และพระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันรวบรวมน้ำเสียจากเขตเทศบาลเมืองสกลนคร ประมาณ ๗๐ ที่ระบายลงหนองหาร มาไว้ ณ ที่เดียวกัน เพื่อจัดทำโครงการบำบัดน้ำเสียโดยวิธีธรรมชาติ ผสมผสานกับเทคโนโลยีแบบประหยัดและให้มีขนาดใหญ่สามารถรองรับการขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองสกลนครในอนาคตได้อีกด้วย

วิธีดำเนินการของโครงการนี้คือ สร้างระบบท่อส่งน้ำเสียในเขตเทศบาลเมืองสกลนครมายังระบบบ่อเติมอากาศแบบผึ่งแดด แล้วไหลผ่านไปยังบ่อบ่ม จากนั้นจึงระบายน้ำที่ได้รับการบำบัดให้ดีขึ้นมาระดับหนึ่งแล้วไปยังแปลงพืชน้ำที่หาง่ายในท้องถิ่น เช่น ธูปฤาษี กกเล็ก กกกลม แพงพวยน้ำ พุทธรักษา ผักบุ้ง ผักตบชวา ฯลฯ เป็นขั้นตอนสุดท้าย แล้วระบายน้ำลงสู่หนองหาร จากการศึกษาวิจัยพบว่า การบำบัดน้ำเสียตามระบบนี้จะได้ผลสูง เมื่อพืชน้ำทั้งหมดเจริญเติบโตสมบูรณ์เต็มที่แล้ว

โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาสิ่งแวดล้อมแหลมผักเบี้ยอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี

โครงการนี้เป็นโครงการศึกษาวิจัย วิธีการบำบัดน้ำเสีย กำจัดขยะมูลฝอย และการรักษาสภาพป่าชายเลนด้วยวิธีธรรมชาติ ตามแนวพระราชดำริที่พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยอาศัยป่าชายเลนช่วยบำบัดน้ำเสียด้วย ส่วนการกำจัดขยะมูลฝอยนั้นใช้วิธีฝังกลบตามธรรมชาติ และด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสม เมื่อขยะสลายตัวจะเป็นปุ๋ยนำไปใช้ในการปลูกและฟื้นฟูสภาพป่าชายเลนต่อไป

การก่อสร้างระบบบำบัดน้ำเสียประกอบไปด้วย

- สถานีสูบน้ำและท่อส่งน้ำเสีย สูบน้ำเสียจากแหล่งรวมน้ำเสียในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีและบริเวณใกล้เคียง ลำเลียงเข้าสู่ท่อส่งน้ำยาวประมาณ ๑๙ กิโลเมตร ไปยังระบบบำบัด

- ระบบบ่อบำบัดน้ำเสีย มีจำนวน ๕ บ่อ เป็นบ่อตกตะกอน ๑ บ่อ บ่อบำบัดแบบผึ่งแดด ๓ บ่อ และบ่อปรับคุณภาพน้ำขึ้นสุดท้ายอีก ๑ บ่อ

- ระบบบึงชีวภาพ เป็นบ่อดินตื้น ๆ ๔ บ่อ ปลูกพืชลำต้นเล็กแต่ขึ้นกระจายหนาแน่น มีระบบแผ่กระจายเกาะดินและเจริญเติบโตได้ดีในที่น้ำขัง ได้แก่ต้นอ้อ ต้นกกพันธุ์ต่าง ๆ น้ำเสียที่ส่งมา

บำบัดจะไหลเข้าทางต้นบึงแล้วค่อย ๆ ไหลไปท้ายบึงอย่างต่อเนื่อง พืชที่ปลูกในบึงจะช่วยดูดซับสารพิษต่าง ๆ รวมทั้งสารอินทรีย์อนินทรีย์ในน้ำให้น้อยลง

- ระบบกรองน้ำด้วยหญ้า สร้างแปลงหญ้า ๔ แปลงมีขนาดและลักษณะเหมือนบึงชีวภาพ ภายในแปลงปลูกหญ้าชนิดต่าง ๆ รับน้ำจากบ่อปรับคุณภาพน้ำเข้าไปขังในแปลงหญ้าเป็นระยะ ๆ นานครั้งละ ๑-๒ สัปดาห์ เพื่อบำบัดน้ำให้สะอาดยิ่งขึ้นก่อนปล่อยออกสู่ทะเล

โครงการนี้เป็นโครงการนำร่องในการบำบัดน้ำเสียและขยะมูลฝอยด้วยวิธีธรรมชาติ ซึ่งจะได้นำไปใช้ในพื้นที่อื่นต่อไป

จากการบรรยายเรื่องงานจัดการทรัพยากรน้ำมาทั้งหมดนี้คงจะทำให้ผู้อ่านได้ประจักษ์ถึงพระปรีชาญาณและพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่าทรงห่วงใยในทุกข์สุขของพสกนิกรเพียงใด ที่ทรงสนพระราชหฤทัยในงานจัดการทรัพยากรน้ำก็เพราะน้ำคือชีวิต น้ำเป็นปัจจัยสำคัญของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการดำรงอยู่ของชุมชน จึงได้มีพระวิริยะอุตสาหะศึกษาค้นคว้าสหวิทยาการ สู้เสด็จพระราชดำเนินไปตรวจสอบภูมิประเทศให้ทราบข้อมูลที่แท้จริง ไม่ว่าสถานที่นั้นจะลำบากทุรกันดารเพียงใด และเมื่อพระราชทานพระราชดำริให้คำแนะนำในการป้องกันและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำไปแล้ว ก็ทรงติดตามผลการดำเนินงานโดยใกล้ชิด พระราชทานคำแนะนำเพิ่มเติม ช่วยแก้ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้น และที่สำคัญยิ่งคือ พระราชทานขวัญกำลังใจแก่เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานอยู่ตลอดมา ประชาชนชาวไทยจึงเย็นศิระเพราะพระบริบาลโดยแท้ จึงพร้อมใจกันถวายชัยมงคล ขอคุณพระศรีรัตนตรัยและอานุภาพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ได้อภิบาลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญด้วยจตุรพิธพร เป็นฉัตรแก้วคุ้มครองให้ปวงชนชาวไทยได้ร่มเย็นด้วยพระบารมีตลอดกาลนาน

เย็นศิระเพราะพระบริบาล (ร.๑ กับ ร.๙)

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๙ แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ทรงสืบสายพระโลหิตโดยตรงย้อนไปถึงพระประถมบรมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์ กล่าวคือ เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระประถมบรมกษัตริย์แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ผู้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นมหานครเมืองหลวงของประเทศไทยจนปัจจุบัน เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ อันเป็นเวลาถึง ๒๑๔ ปีมาแล้ว

พระนามของมหาจักรีบรมราชวงศ์ ยังไม่พบหลักฐานชัดเจนว่าเริ่มใช้มาตั้งแต่เมื่อใด แต่ปรากฏในวรรคหนึ่งของพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า *"อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะหณีจักรีบรมนารถ"* แปลเอาความได้ว่า ทรงมีสายพระโลหิตอันบริสุทธิ์จากพระราชบิดาและพระราชมารดาที่สืบเนื่องมาจาก *"จักรีบรมนารถ"* คือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทั้งนี้เพราะเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธี ถวายพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ นั้น มีคำว่า *"มหาจักรีบรมนารถ"* อยู่ในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงสันนิษฐานได้ว่า พระนามพระราชวงศ์นั้นคงเป็นพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นเลิศในประวัติศาสตร์และอักษรศาสตร์

พระมหากษัตริย์แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ทุกพระองค์ มีพระราชกรณียกิจเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเหลือล้นที่จะพรรณนาได้โดยง่าย ประเด็นสำคัญคือพระราชกรณียกิจ

ของแต่รัชกาลนั้น ล้วนเหมาะแก่กาลสมัยเหมาะแก่เหตุการณ์ จึงทรงสามารถชักนำให้ชาติไทยสามารถดำรงรักษาอิสราธิปไตยและมีความอยู่เย็นเป็นสุขเจริญก้าวหน้ามาจนปัจจุบันนี้ได้ และที่น่าอัศจรรย์ไปกว่านั้นคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้วยพระวิริยะอุตสาหะ ด้วยพระราชหฤทัยผูกพันห่วงใยในความมั่นคงของชาติ และทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ สอดคล้องละม้ายกับพระราชกรณียกิจของพระราชบรรพบุรุษได้ทรงบำเพ็ญมา ดังจะได้อัญเชิญพระราชกรณียกิจบางประการอันละม้ายแม้นของอดีตกับปัจจุบัน มาให้พี่น้องชาวไทยได้รับทราบตามลำดับต่อไป

พระราชกรณียกิจที่ยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือ การสร้างและรักษาความมั่นคงของชาติ เกือบตลอดพระชนม์ชีพต้องทรงเป็นจอมทัพเสด็จพระราชดำเนินไปในงานสงคราม เผชิญต่อความยากลำบากในการเดินทางและกินอยู่ ทรงเอาพระวรกายเสี่ยงต่อคมหอกดาบง้าวธนูของอริราชศัตรู เพื่อทรงบัญชาการการรบและเป็นขวัญกำลังใจแก่กำลังพล งานสงครามที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย คือสงครามเก้าทัพและสงครามท่าดินแดง แขวงเมืองกาญจนบุรี เพราะสงครามเก้าทัพนั้นข้าศึกยกมาถึงเก้าทัพ รุกราชอาณาเขตทิศตะวันตกตั้งแต่เหนือจดใต้ และมีกำลังพลมากกว่าไทยถึงเท่าตัว แต่ไทยกำหนดยุทธศาสตร์ใหม่ออกไปยันทัพข้าศึกถึงชายแดนแทนการตั้งรับในเมืองหลวงเช่นเดิม เมื่อข้าศึกแตกพ่ายไปก็เตรียมตัวอย่างดีที่สุดเข้ามารุกรานใหม่เป็นการแก้ตัวที่เรียกว่าสงครามท่าดินแดง ซึ่งก็แตกพ่ายยับเยินไปอีกครั้ง

ปัจจุบันพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นจอมทัพตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ แต่มิได้ทรงเป็นจอมพลมีหน้าที่บัญชาการรบโดยตรง กระนั้นยามเมื่อประเทศเกิดความขัดแย้งในอุดมการณ์ทางการเมือง ฝ่ายตรงข้ามกับผู้นิยมลัทธิการปกครองแบบประชาธิปไตย จัดตั้งเป็นกองกำลังใช้อาวุธเข้าลอบทำร้ายเจ้าหน้าที่บ้านเมืองและตำรวจทหารที่มีหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อย เหตุการณ์รุนแรงและแผ่ขยายพื้นที่มากขึ้นตามลำดับ จวนเจียนจะกลายเป็นสงครามกลางเมือง มีตำรวจทหารและข้าราชการพลเรือนต้องเสียชีวิตและบาดเจ็บทุพพลภาพจากการต่อสู้ปะทะกันมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมหน่วยทหารตำรวจและอาสาสมัครถึงที่ตั้งหน่วยหรือถึงบริเวณที่เกิดเหตุต่อสู้กันโดยมิได้ทรงหวั่นเกรงต่อภยันตรายใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมตำรวจทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากสมรภูมิ ต้องกลับเข้ามารักษาตัวตามโรงพยาบาลต่าง ๆ และยังมีพระราชดำริถึงแนวทางที่จะสงเคราะห์ผู้บาดเจ็บถึงขั้นทุพพลภาพ ให้ได้รับสวัสดิการต่าง ๆ ตลอดจนได้รับการฝึกอาชีพเพื่อช่วยตนเองในระยะยาวต่อไป

พระราชกรณียกิจเหล่านี้ เป็นมิ่งขวัญกำลังใจแก่ผู้เสียสละปฏิบัติหน้าที่เพื่อบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่ง เหตุการณ์เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมทหารตำรวจและอาสาสมัครที่เขตอำเภอทุ่งช้าง จังหวัดน่าน เพราะเกิดการปะทะกันอย่างรุนแรง เมื่อทรงทราบว่ามีผู้บาดเจ็บตกค้างอยู่บริเวณที่เกิดเหตุ ก็เสด็จพระราชดำเนินโดยเครื่องบินปีกหมุนไปรับผู้บาดเจ็บทันที อันเป็นการเสี่ยงอันตรายอย่างมาก เหตุการณ์นี้จึงได้รับการจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ ที่แสดงให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยอันกล้าหาญและรักห่วงใยทหารหาญของพระองค์ท่านอย่างแท้จริง

เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองพุทธศักราช ๒๓๑๐ นั้น นอกจากบ้านเมืองจะถูกเผาผลาญยับเยินแล้ว พระราชกำหนดกฎหมายอันเป็นหลักในการปกครองราชอาณาจักร และพระไตรปิฎกซึ่งทรงไว้ด้วยพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็สูญหายขาดวิ่นพื้นเพื่อนเอาเป็นหลักมิได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงต้องประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตและท่านผู้เคยรอบรู้ในราชการ ชำระสะสางสร้างประมวลกฎหมายอันเรียกว่ากฎหมายตราสามดวง เพราะประทับด้วยตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ และตราบัวแก้ว อันหมายถึงตำแหน่งผู้ปกครองหัวเมืองทั่วราชอาณาจักรและทรงอาราธนาคณะสงฆ์และราชบัณฑิต กระทำสังคายนาพระไตรปิฎกให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นหลักแก่พระศาสนาถือปฏิบัติมาจนปัจจุบัน เป็นพระเดชพระคุณแก่ชาติไทยอย่างยิ่งใหญ่

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสมัยที่ไทยมีการปกครองแบบประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจผ่านสถาบันรัฐสภา คณะรัฐมนตรี และศาลสถิตยุติธรรม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และธรรมนูญการปกครองประเทศหลายฉบับเพื่อให้เหมาะสมกับภาวการณ์บ้านเมืองที่ผันแปรเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย โดยมีพระราชวิจารณ์ร่างรัฐธรรมนูญเหล่านั้นโดยถี่ถ้วนทั่วกระบวนความ และทรงระมัดระวังสอดส่องให้ผู้รับผิดชอบทุกฝ่าย ปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญโดยชอบตามครรลองของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ส่วนในด้านการทะนุบำรุงแกนหลักพระพุทธศาสนาเล่า มหาวิทยาลัยมหิดลได้นำข้อความในพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทยหลายสิบล้านตัวอักษรเข้าเครื่องคอมพิวเตอร์ เพื่อทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายเป็นพระเกียรติ เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก วันที่ ๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑ จึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เกือบ ๑ ล้าน ๕ แสนบาท ให้มหาวิทยาลัยมหิดลขยายการศึกษาพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์นี้ ให้ครอบคลุมไปถึงการศึกษา

อรรถกถา คือ หนังสืออธิบายขยายความพระไตรปิฎกและฎีกาคือหนังสืออธิบายขยายความอรรถกถา รวมเป็นหนังสือทั้งสิ้น ๙๘ เล่ม บันทึกไว้ในคอมพิวเตอร์งานได้เสร็จเรียบร้อยทันวันเฉลิมพระชนมพรรษาพุทธศักราช ๒๕๓๔ ประเทศไทยจึงเป็นประเทศแรกในโลกที่สามารถสร้างพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์ได้สะดวกในการรักษาความถูกต้องของพระพุทธวัจนะและอาจศึกษาค้นคว้าเผยแพร่ได้อย่างกว้างขวางรวดเร็ว เป็นที่ชื่นชมในพระบารมีไปทั่วโลก

นอกจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะเป็นวีรกษัตริย์ทำสงครามแผ่ขยายพระราชอาณาเขต ออกไปกว้างขวางมากที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทยแล้ว พระราชกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ชาติอีกประการคือ ทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของชาติทุกด้านทุกสาขา ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมงานช่างฝีมือ หรือวรรณกรรม และที่สำคัญอีกประการคือการฟื้นฟูพระราชพิธีและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ไว้เป็นหลักเป็นระเบียบแบบแผนของชาติ เช่นพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ พระราชพิธีเหล่านี้ล้วนแต่เป็นการยืนยันถึงความประณีต ความเจริญด้านวัฒนธรรมของชาติที่สืบเนื่องกันมาแต่บรรพบุรุษ เป็นเครื่องช่วยสร้างขวัญกำลังใจ สร้างระเบียบวินัยให้แก่ประชาชน อันเป็นการรวมความเป็นหมู่คณะเป็นความปึกแผ่นของชาติ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ฟื้นฟูพระราชพิธี ที่มีพระราชดำริว่ายังมีคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองขึ้นไว้หลายพระราชพิธี ดังจะเชิญมาเป็นตัวอย่างในที่นี้คือ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีเก่าแก่สืบเนื่องมาแต่โบราณกาล และมีพิธีทำนองเดียวกันนี้ในอีกหลายประเทศในทวีปเอเชีย ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่าพระราชพิธีนี้มีแต่พิธีพราหมณ์ จึงทรงเพิ่มพระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีทางพุทธศาสนาผนวกเข้าเป็นพระราชพิธีต่อเนื่องกัน เป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาติที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนถึงพุทธศักราช ๒๔๓๕ แล้วก็ว่างเว้นไป จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่าเป็นพระราชพิธีที่ดีงาม เป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่กสิกร ซึ่งเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของชาติ รัฐบาลจึงได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมฟื้นฟูพระราชพิธีนี้ขึ้นมาใหม่เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณแก่การพระราชพิธีพืชมงคลจรด

พระนังคัลแรกนาขวัญเป็นอย่างยิ่ง โดยเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธาน ทั้งในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และมณฑลพระราชพิธีท้องสนามหลวงอยู่ทุกปี ได้พระราชทานพันธุ์ข้าวที่ทรงปลูกในบริเวณสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต มาเข้าพระราชพิธีพืชมงคลใช้ในการแรกนาขวัญและส่งไปพระราชทานแก่เกษตรกรทั่วประเทศเพื่อความเป็นสิริมงคล และยังได้พระราชทานคำแนะนำในการปรับปรุงขั้นตอนของการแรกนาขวัญ ให้กระทัดรัดและเป็นระเบียบสวยงามยิ่งขึ้น แม้กระทั่งการตีฆ้องเมื่อไถกลบครบทุกรอบฟังดูเบาไปไม่เหมาะสมแก่สมัย ทรงเห็นสมควรให้มีดุริยางค์อย่างอื่นหรือเครื่องขยายเสียงเข้าช่วยเพื่อชักจูงผู้ชมได้ชื่นชมงานพระราชพิธีนี้ยิ่งขึ้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่สอง แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ทรงดำรงสิริราชสมบัติ ๑๔ ปี ๑๐ เดือนเศษ ในรัชกาลเป็นระยะที่ว่างจากศึกสงคราม แต่ก็ทรงสร้างป้อมค่าย เตรียมกำลังสรรพาวุธยุทโธปกรณ์พร้อมด้วยเสบียงอาหารมิได้ประมาท ทรงปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข พระราชทานเสรีภาพแก่ชายฉกรรจ์ในการเลือกสังกัดผู้บังคับบัญชา โปรดให้ผ่อนผันการเข้ารับราชการของพลเมืองชายเหลือเพียงปีละ ๓ เดือน คือมารับราชการ ๑ เดือน แล้วได้พักไปทำมาหากินส่วนตัว ๓ เดือน ในรัชกาลเมืองไทยมีการเดินเรือสำเภาออกไปค้าขายยังต่างประเทศอย่างเป็นล่ำเป็นสัน จนกระทั่งต้องทรงพระกรุณาให้ใช้รูปช้างเผือกสีขาวประดับบนพื้นธงสีแดง เป็นธงชาติประจำเรือสำเภาไทย อันเป็นมรดกต้นเค้าของธงราชนาวีในปัจจุบัน

เหตุที่ชาติไทยต้องผจญกับภัยสงครามต่อเนื่องกันมาช้านาน จิตใจของประชาชนส่วนใหญ่จึงมีความเครียดต้องเด็ดขาดดุดันเพื่อความอยู่รอดของชีวิต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงใช้ศาสนาและศิลปะกล่อมเกลาจิตใจของประชาชนให้คลายความเคร่งเครียด ทรงโน้มนำให้ราษฎรสนใจในพระพุทธศาสนา แข่งขันกันทำบุญทำทาน โปรดให้จัดงานวันวิสาขบูชาเป็นงานสำคัญระดับชาติ ในรัชกาล การศึกษาพระปริยัติธรรมเจริญรุ่งเรือง มีการจัดหลักสูตรการศึกษาภาษาบาลีออกเป็นเปรียญ ๑ ประโยค ถึง ๙ ประโยค และทรงส่งเสริมงานศิลปะต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นอัครศิลปินแทบทุกสาขา จนปัจจุบันทางราชการได้กำหนดให้วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ของทุกปี ซึ่งเป็นวันพระบรมราชสมภพ เป็นวันศิลปินแห่งชาติทรงโปรดปรานในงานปฏิมากรรม เช่นปั้นพระพักตร์พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามด้วยพระองค์เอง ทรงแกะไม้รักเป็นศีรษะหุ่นที่เรียกว่า พระยารักใหญ่

พระยารักน้อย บานทวารพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวรารามที่ทรงแกะสลักร่วมกับคณะช่าง อาจกล่าวได้ว่าเป็นงานแกะสลักไม้ที่งดงามที่สุดของประเทศไทย ทรงเชี่ยวชาญในการบรรเลงซอสามสายและมีเพลงพระราชนิพนธ์ เช่น เพลงบุหลันลอยเลื่อน เป็นเพลงที่ไพเราะเป็นอมตะจนปัจจุบัน และโดยเฉพาะพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา เรื่องรามเกียรติ์บางตอน และบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนบางตอน ต้องยอมรับว่าทรงเป็นรัตนกวีอย่างแท้จริง

เป็นการอัศจรรย์ยิ่งว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ผู้ทรงสืบสายพระโลหิตโดยตรงจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงเป็นอัครศิลปินหลายด้านหลายสาขาเป็นที่ประทับใจชื่นชมของปวงพสกนิกร และบางสาขาก็ได้รับการยอมรับนับถือจากนานาชาติอีกด้วย

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๘ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ ได้พิจารณาเห็นพ้องต้องกันว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นเลิศในศิลปะหลายสาขา เป็นต้นว่า ดุริยางค์ศิลป์ ทัศนศิลป์ นฤมิตศิลป์ และวรรณศิลป์ ทรงได้รับการยกย่องสดุดีในพระเกียรติคุณเป็นที่ประจักษ์ชัด บรรดาศิลปินต่างตระหนักในพระปรีชาสามารถอย่างหาที่เปรียบมิได้ จึงเห็นสมควรเทิดพระเกียรติให้เป็นที่ปรากฏแก่พสกนิกรและชาวโลก โดยจะขอพระราชทานถวายพระราชสมัญญาเป็นอัครศิลปิน ผู้ทรงเป็นเลิศในศิลปะทั้งปวง และทรงมีคุณูปการได้ทรงอุปถัมภ์ศิลปินทั้งหลายมาโดยตลอด ต่อมาคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท กราบบังคมทูลสดุดีพระเกียรติคุณ ถวายพระราชสมัญญา *"อัครศิลปิน"* เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๒๙ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เอกอัครราชศิลปิน และเป็นวันศิลปินแห่งชาติปีแรก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระอัจฉริยภาพทางศิลปะหลายด้านหลายประการ แต่ผลงานของพระองค์ท่านที่แพร่หลายกว้างขวางเป็นที่ชื่นชมของประชาชนมากที่สุด คงได้แก่งานด้านดุริยางค์ศิลป์ ทั้งนี้เพราะมีพระปรีชาสามารถในด้านการดนตรีเป็นพิเศษ โดยสนพระราชหฤทัยมาแต่ทรงพระเยาว์ สมเด็จพระบรมราชชนนี ทรงจัดหาครูดนตรีมาสอนถวายตามแบบฉบับการเรียนดนตรีอย่างแท้จริง คือการเรียนโน้ตและการบรรเลงแบบคลาสสิค พระอาจารย์ได้สอนและถวายคำแนะนำ ให้ทรงเรียนทรงฝึกอย่างเข้มงวดนานกว่า ๒ ปี จึงเริ่มทรงดนตรีในแบบแจ๊สที่โปรดเป็นพิเศษ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดทรงดนตรีประเภทเครื่องเป่าแทบทุกชนิด แต่ก็ยังทรงเล่นกีต้าร์และเปียโนได้อีกด้วย ครั้งเสด็จพระราชดำเนินเยือนนครนิวยอร์ก สหรัฐอเมริกา เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ ได้ทรงแซกโซโฟนและคลาริเนต บรรเลงโต้ตอบกับนักดนตรีผู้มีชื่อเสียงของโลกอย่างสนุกสนานครื้นเครงยิ่ง จนนักดนตรีเหล่านั้นต่างยกย่องว่า ทรงเป็นนักดนตรีแจ๊สผู้มีพระอัจฉริยภาพสูงส่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนอกจากจะทรงเชี่ยวชาญในการบรรเลงซอสามสายเป็นเลิศแล้ว ยังพระราชนิพนธ์เพลงขึ้นใหม่อีกหลายเพลง เช่น เพลงบุหลันลอยเลื่อน ที่มีความไพเราะ สง่างาม มีความเป็นอมตะจนปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน นอกจากจะทรงเป็นนักดนตรีที่มีความสามารถแล้ว ยังทรงเป็นนักแต่งเพลงที่ไพเราะยิ่งอีกด้วย

เพลงพระราชนิพนธ์เป็นจำนวนมาก เมื่อได้นำออกบรรเลงแล้วเป็นที่ซาบซึ้งและประทับใจแก่พสกนิกร จึงมีการนำออกบรรเลงในโอกาสต่าง ๆ บ่อยครั้งจนเป็นที่ชินหูของประชาชน เช่น เพลงยามเย็น สายฝน แสงเทียน ชะตาชีวิต ดวงใจกับความรัก และอาทิตย์อับแสง นอกจากนั้นยังได้พระราชนิพนธ์เพลงให้แก่มหาวิทยาลัยอีกหลายแห่ง ซึ่งชาวมหาวิทยาลัยนั้น ๆ ได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมรับไปเป็นเพลงประจำมหาวิทยาลัย เช่นเดียวกับที่หน่วยทหารบางหน่วยได้รับพระราชทานเพลงไป

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเยือนสาธารณรัฐออสเตรียอย่างเป็นทางการ วงดนตรีที่มีชื่อเสียงของประเทศนั้น ได้อัญเชิญเพลงพระราชนิพนธ์บางเพลงไปบรรเลงที่คอนเสิร์ตฮอลล์ กรุงเวียนนา พร้อมกับถ่ายทอดทางวิทยุกระจายเสียงด้วย จึงเป็นที่ชื่นชมยกย่องจากชาวเมืองเวียนนา นครแห่งการดนตรีเป็นอย่างยิ่ง หลังจากนั้น ๒ วัน สถาบันการดนตรีและศิลปะการแสดงแห่งกรุงเวียนนา จึงได้ทำพิธีน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายพระเกียรติให้ทรงดำรงตำแหน่งสมาชิกกิตติมศักดิ์ลำดับที่ ๒๓ ของสถาบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเป็นพระมหากษัตริย์และทรงเป็นชาวเอเชียคนแรก ที่ได้รับการยกย่องถวายพระเกียรติสูงสุดในโลกแห่งดนตรี ขณะที่ทรงเจริญพระชนมายุเพียง ๓๒ พรรษาเท่านั้น

เพลงพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฟังแล้วก่อให้เกิดอารมณ์ได้

หลายแบบ บางเพลงทำให้ชื่นชมกับธรรมชาติและของสวยของงาม บางเพลงทำให้ชวนคิดถึงความเป็นไปของชีวิตและบางเพลงทำให้จิตใจเกิดความรักบ้านเกิดเมืองมารดร ' ดังเพลงพระราชนิพนธ์ชื่อ *"เราสู้"* ซึ่งข้าราชบริพารผู้หนึ่ง แต่งเนื้อร้องจากกระแสพระราชดำรัสแล้ว ขอพระราชทานทรงพระราชนิพนธ์ทำนองเพลง ดังมีเนื้อร้อง ดังนี้

เราสู้

บรรพบุรุษของไทยแต่โบราณ ปกบ้านป้องเมืองคุ้มเหย้า
เสียเลือดเสียเนื้อมิใช่เบา หน้าที่เรารักษาสืบไป

ลูกหลานเหลนโหลนภายหน้า จะได้มีพสุธาอาศัย
อนาคตจะต้องมีประเทศไทย มิยอมให้ผู้ใดมาทำลาย

ถึงขู่ฆ่าล้างโคตรก็ไม่หวั่น จะสู้กันไม่หลบหนีหาย
สู้ตรงนี้ สู้ที่นี่ สู้จนตาย ถึงเป็นคนสุดท้ายก็ลองดู

บ้านเมืองเราเราต้องรักษา อยากทำลายเชิญมาเราสู้
เกียรติศักดิ์ของเราเราเชิดชู เราสู้ไม่ถอยจนก้าวเดียว

เพื่อให้ประชาชนคนไทยเข้าใจความหมายของคำว่า *"เราสู้"* ไปในแนวเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานคำอธิบายไว้ เมื่อคราวพระราชทานเหรียญเพื่อเชิดชูเกียรติแก่ผู้ที่ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๐ ดังนี้

"...ขอชี้แจงคำว่าเราสู้คืออะไร เพราะโดยมากเข้าใจผิด ในเพลงมีว่า เราสู้ไม่ถอย คือสู้ที่นี่ แต่เราไม่ได้ถอย แต่เราไม่ได้รุกรานไปที่ไหน เราสู้ทางกาย เราสู้อยู่ตรงนี้ หมายความว่า เราไม่ถอยไปทางไหน ใครจะมาไล่เราไม่ได้ เป็นสิทธิของเราที่อยู่ที่นี่ แต่ในทางใจนั้นสำคัญกว่า ในทางใจนั้น เราสู้ที่นี่ สู้ตรงนี้ ไม่ได้หมายความว่า เราไปคว้าเอาปืนหรือลูกระเบิดมาขว้างใส่คนอื่น สู้ด้วยใจนี้สำคัญ คือสู้ด้วยความใจเย็น ใจที่หนักแน่น สู้ที่นี่ สู้ตรงนี้ ถ้ามีอะไรอันตรายเข้ามาถึงเรา เราจะตัดสินใจได้ถูก ใจสู้ที่มั่นคงก็คือสู้ทางใจนี้ หมายความว่ามีกำลังใจที่เข้มแข็ง ที่รู้อะไรดีอะไรไม่ดี..."

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นทรงเป็นอัครศิลปินรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางดนตรี วรรณกรรม ปฏิมากรรม หรืองานหัตถกรรมช่างฝีมือต่าง ๆ โดยเฉพาะในประเด็นหลังนั้น ได้ทรงแกะสลักไม้บานทวารพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์เทพวราราม ร่วมกับคณะช่างใน

ราชสำนัก ผูกเป็นลายป่าหิมพานต์แกะสลักลอยตัวที่เรียกว่าขุดสามชั้น เป็นรูปสัตว์จตุบททวิบาท ไล่กันลดเลี้ยวไปตามไม้เครือเถา เป็นรูปที่มีชีวิตจิตใจงดงามยิ่ง จนมีผู้กล่าวว่าเป็นงานแกะสลักไม้ที่งดงามที่สุดชิ้นหนึ่งของประเทศไทย

เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ยิ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงสนพระราชหฤทัยรักในงานช่างมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ไม่ว่าจะเป็นช่างกล ช่างโลหะ ช่างไม้ ขณะประทับอยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทรงมีห้องปฏิบัติการทางงานช่างอยู่ในพระตำหนักวิลลาวัฒนา เมืองโลซานน์ และมีพระอาจารย์ทางด้านช่างฝีมือซึ่งโปรดที่จะทำงานร่วมกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประดิษฐ์เครื่องรับวิทยุแบบใช้แร่ สามารถรับฟังรายการจากสถานีวิทยุต่าง ๆ บางประเทศในยุโรปได้ดี เมื่อทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอในรัชกาลที่ ๘ ได้ทรงจำลองเรือรบหลวงศรีอยุธยาขึ้นลำหนึ่ง ต่อมาได้พระราชทานไปประมูลเพื่อการกุศลหาทุนบำรุงโรงพยาบาลปราบวัณโรค ได้เงินถึง ๒๐,๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากในขณะนั้น

จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดกีฬาเรือใบ จึงทรงต่อเรือใบพระที่นั่งเองเรือใบลำแรกที่ทรงต่อเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๗ พระราชทานชื่อว่า *"ราชปะแตน"* คือแบบของพระราชาจากนั้นก็ทรงต่อเรือใบประเภทต่าง ๆ อีกหลายลำ เช่น เรือนวฤกษ์ เรือเวคา เรือมด เรือซูเปอร์มดและเรือไมโครมด โดยเฉพาะเรือมดนั้น เป็นเรือใบขนาดเล็กเหมาะกับคนไทย มีน้ำหนักเบาสะดวกในการเคลื่อนย้าย ดูแลและเก็บรักษาง่าย มีราคาถูก ที่สำคัญมีคุณสมบัติว่องไวแล่นได้เร็ว เหตุที่เรือมดที่ทรงออกแบบได้มาตรฐานและมีคุณสมบัติดังกล่าว จึงทรงจดทะเบียนลิขสิทธิ์เป็นสากลไว้ที่ประเทศอังกฤษ

พระราชบรรพบุรุษสายตรงอีกพระองค์หนึ่ง ของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล-อดุลยเดช คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งทรงดำรงสิริราชสมบัติได้ ๑๗ ปี ๖ เดือน พระชนมายุ ๖๓ พรรษาบริบูรณ์

เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุเป็นเวลาถึง ๒๓ ปี ก่อนที่จะเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทำให้ทรงมีเวลาศึกษาภาษาต่างประเทศ และสมาคมคุ้นเคยกับชาวตะวันตก จนมีพระปรีชาญาณรู้เท่าทันสภาพเหตุการณ์ของโลกตะวันตกเป็นอย่างดี นอกจากนั้นการที่ได้เสด็จจาริกไปยังปูชนียสถานต่าง ๆ ในประเทศ ทำให้ทรงรู้จักผืนแผ่นดินของไทยและสภาพความเป็นอยู่และความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง เป็นผลดีเมื่อพระองค์เสด็จขึ้น

เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ทันสมัย สามารถนำสยามรัฐนาวาผ่านพ้นจากภัยของลัทธิล่าอาณานิคมของมหาอำนาจชาติตะวันตกในขณะนั้นมาได้

พระราชกรณียกิจสำคัญที่สุดของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการที่ทรงยินยอมเปิดประตูเมืองค้าขายกับชาติตะวันตก เพราะทรงทราบถึงผลร้ายที่ประเทศเพื่อนบ้านไม่ยอมประนีประนอมในการติดต่อกับชาติตะวันตก ถึงแม้การทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตก ไทยต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบในเรื่องถูกจำกัดอำนาจกำหนดอัตราภาษีศุลกากร และต้องเลิกระบบการค้าผูกขาดของรัฐบาล ตลอดจนต้องยอมรับในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือสถานกงสุลต่างประเทศมีอำนาจพิจารณาคดีคนในบังคับของตนได้ แต่ก็ทำให้เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศดีขึ้น มีการส่งสินค้าไปขายต่างประเทศได้มากกว่าเดิม

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยอมรับอารยธรรมความเจริญทางเทคนิควิทยาของตะวันตกมาใช้อย่างระมัดระวัง เช่น การสำรวจทำแผนที่พระราชอาณาเขต การฝึกหัดทหารแบบยุโรป การต่อเรือกลไฟ การนำเครื่องยนต์กลไกของชาวตะวันตกมาเป็นประโยชน์ คือ ตั้งโรงพิมพ์ พิมพ์หนังสือราชการ ตั้งโรงงานทำเหรียญกษาปณ์ โรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ และที่สำคัญที่สุดคือพระองค์มีพระวิญญาณเป็นนักวิทยาศาสตร์ สนพระราชหฤทัยในการศึกษาวิชาดาราศาสตร์ด้วยพระองค์เอง ถึงขั้นสามารถพยากรณ์การเกิดสุริยปราคาทุกขั้นตอนไว้ล่วงหน้าเป็นปีได้อย่างละเอียดและถูกต้องแม่นยำอย่างยิ่ง จนสมาคมนักวิทยาศาสตร์ไทยถือว่า วันที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๑๑ ซึ่งมีสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ครั้งนั้น เป็นวันเริ่มต้นวันวิทยาศาสตร์ไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์นักวิทยาศาสตร์ของไทยพระองค์แรก ทรงสนพระราชหฤทัยในการศึกษาวิชาภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ คณิตศาสตร์ และวิชาการอื่น ๆ ของชาวตะวันตกด้วยพระองค์เอง และได้ทรงคำนวณการเกิดสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอ แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ อย่างละเอียดทุกขั้นตอนไว้ล่วงหน้าเป็นปี เป็นที่ประจักษ์ชัดในพระปรีชาญาณแก่บรรดานักดาราศาสตร์ชาวตะวันตก ที่เดินทางมาร่วมชุมนุมดูปรากฏการณ์ทางธรรมชาติครั้งนั้นเป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่งว่า พระราชปนัดดาของพระองค์ คือพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ก็เป็นพระมหากษัตริย์นักวิทยาศาสตร์หลายสาขา เช่นเดียวกัน

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกไป

เยี่ยมเยียนราษฎรตามต่างจังหวัด จะได้เห็นอุปกรณ์สำคัญติดพระองค์เสมอไปคือ กล้องถ่ายรูป แผนที่ ดินสอชนิดมียางลบ เครื่องวิทยุมือถือ และอีกอย่างที่เห็นเสมอแม้มิใช่อุปกรณ์ทางวิทยาศาสตร์ คือ พระเสโทที่ไหลอาบพระพักตร์ อันเป็นการแสดงถึงพระวิริยะอุตสาหะ ในการตรากตรำพระวรกาย เสด็จพระราชดำเนินในสภาพร้อนแดดและเหนื่อยยากพระวรกาย เพื่อทรงบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่พสกนิกรที่อยู่ห่างไกลของพระองค์

แผนที่นั้นเป็นวิชาการในสมัยปัจจุบันที่สำคัญและมีประโยชน์มาก สมเด็จพระเทพรัตน-ราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี ทรงสนทนากับคณะผู้จัดงานไอทีเฉลิมพระเกียรติ เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๓๘ ทรงกล่าวถึงแผนที่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้ว่า เป็นแผนที่ซึ่งกรมแผนที่ทหารส่งมาถวาย ส่วนใหญ่จะเป็นมาตราส่วน ๑ ต่อ ๕๐,๐๐๐ เมื่อเดินทางไปที่ใดก็จะทรงเทียบแผนที่กับภูมิประเทศจริง ถ้ามีส่วนใดในแผนที่คลาดเคลื่อนหรือภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงไป ก็ทรงแก้ไขเขียนเพิ่มเติมลงไปในแผนที่นั้น รวมทั้งข้อมูลที่ชาวบ้านกราบบังคมทูลด้วยเมื่อทรงใช้แผนที่นั้นนานจนชำรุด ก็ต้องลอกข้อมูลใส่แผนที่แผ่นใหม่ การต่อแผนที่ก็ทรงต่อเองอย่างประณีต คนอื่นทำถวายก็ไม่เหมือน

มีหลายครั้งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพบว่า แผนที่มีความคลาดเคลื่อน เช่น แสดงระดับความสูงของดินให้น้ำไหลขึ้นบนภูเขา จึงพระราชทานข้อมูลให้กรมแผนที่ทหารไปตรวจสอบแก้ไขบางครั้งทรงแจ้งให้คณะทำงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ทราบว่า พิกัดในแผนที่ที่ส่งมากราบบังคมทูลนั้น ผิดพลาดห่างจากที่หมายจริงไป ๗-๘๐๐ เมตร สร้างความแปลกประหลาดให้แก่ผู้เชี่ยวชาญซึ่งทำงานในพื้นที่จริงว่าทรงทำงานได้ดีกว่า ละเอียดรอบคอบแน่นอนกว่า ทุกคนจึงยอมรับว่า ทรงเป็นนักแผนที่ที่มีความเชี่ยวชาญหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระราชหฤทัยในการศึกษาค้นคว้าทดลองด้านวิทยาศาสตร์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ดังเช่นในเรื่อง วิทยุสื่อสาร ทรงร่วมกับสมเด็จพระบรมเชษฐา-ธิราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ซื้อตำราและอุปกรณ์ประกอบเครื่องรับวิทยุ ซึ่งวางขายเลหลังราคาถูกมาประกอบเป็นเครื่องรับวิทยุชนิดแร่จนใช้งานได้เป็นอย่างดี และทรงทดลองต่อสายไฟพ่วงขนานกับลำโพงขยายของเครื่องรับวิทยุส่วนพระองค์ จากห้องที่ประทับไปยังห้องสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ทั้งสองพระองค์ทรงพอพระราชหฤทัยในบริการเสียงตามสายมิใช่น้อย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นการถาวรแล้ว ทรงเห็นว่าการสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์เป็นอุปกรณ์สำคัญยิ่ง ในการปฏิบัติพระราชภารกิจเพื่อช่วยเหลือประชาชน

ในบริเวณที่ประทับไม่ว่าจะเป็นกรุงเทพมหานครหรือต่างจังหวัด ทุกแห่งจะมีเสาอากาศของวิทยุสื่อสารระบบต่าง ๆ ติดระโยงระยางสายเต็มไปหมด บางครั้งก็จะทรงติดตั้งระบบสื่อสารเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง

ขณะที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนประชาชนในท้องถิ่นทุรกันดาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงนำวิทยุมือถือติดพระองค์ไปด้วยทุกครั้ง วิทยุมือถือส่วนพระองค์นี้ได้มีโอกาสรับใช้พระราชกิจเร่งด่วนมากมายหลายครั้ง เช่นทรงรับส่งผ่านวิทยุถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้จัดยานพาหนะมารับผู้ป่วยหนักไปยังโรงพยาบาล และมีพระราชกระแสสั่งงานไปยังผู้รับที่อยู่ห่างไกลได้ทันที

เมื่อองค์การโทรศัพท์ถวายบริการด้านโทรศัพท์และข่ายโทรคมนาคมนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงใช้เพื่อการติดต่อแต่เพียงประการเดียว หากทรงสังเกตสภาพการใช้งาน ทรงวิเคราะห์ข้อบกพร่อง แล้วพระราชทานคำแนะนำให้องค์การโทรศัพท์ตรวจสอบแก้ไขให้ดีขึ้น นอกจากนี้ยังได้มีพระราชดำริให้สถาบันการศึกษา ได้ศึกษาวิจัยการออกแบบสร้างสายอากาศย่านความถี่สูงมากที่เรียกว่า วี.เอช.เอฟ . ที่ใช้กับเครื่องส่งวิทยุธรรมดาขนาดเล็ก แต่เมื่อใช้เสาอากาศที่ขยายกำลังส่งแล้วจนสำเร็จ ทำให้ทรงสามารถฟังการติดต่อสื่อสารของหน่วยราชการต่าง ๆ เช่น กรมตำรวจหรือกระทรวงมหาดไทยทรงทราบข่าวความเคลื่อนไหวและทุกข์สุขของประชาชนทั่วประเทศได้ตลอดเวลาเป็นการประหยัดเงินงบประมาณที่จะต้องใช้เครื่องส่งที่มีกำลังมากราคาแพง

อุปกรณ์การสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้เพื่อประชาชนคือ สถานีวิทยุกระจายเสียง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ครานี้ที่ทำการต่อเติมพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายและติดตั้งเครื่องส่งวิทยุคลื่นยาวและคลื่นสั้น ขนาดกำลังส่ง ๑๐๐ วัตต์ พระราชทานชื่อสถานีวิทยุนี้ว่า สถานีวิทยุกระจายเสียง อ.ส.พระราชวังดุสิต อ.ส.ก็คือ อัมพรสถานนั่นเอง ต่อมาสถานีวิทยุแห่งนี้ได้ย้ายไปตั้งในสวนจิตรลดา

พระราชประสงค์ในการจัดตั้งสถานีวิทยุ อ.ส. เพื่อเปิดโอกาสให้พสกนิกรมีช่องทางในการติดต่อกับพระองค์ได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องผ่านขั้นตอนตามพิธีการเหมือนสมัยก่อน ทรงใช้สถานีวิทยุเป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์ติดต่อข่าวสารกับประชาชน และทำให้ประชาชนได้ประจักษ์ถึงพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อราษฎรอย่างหาที่สุดมิได้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงใช้สถานีวิทยุให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชนทั่วประเทศ เมื่อเริ่มตั้งสถานีใหม่ ๆ ทรงปรับเครื่องส่งวิทยุเอง ทรงจัดรายการและเปิดแผ่นเสียงเอง ทรงบันทึกเสียงรายการวงดนตรีที่มาบรรเลงที่สถานี โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ผู้มีความรู้ความสามารถไม่ว่าจะเป็นหน่วยราชการหรือเอกชนมาบรรยายเพื่อเป็นวิทยาทาน เหมือนกับวิทยุศึกษาในปัจจุบัน เมื่อมีการเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนประชาชนทั่วทุกภาคของประเทศ สถานีวิทยุ อ.ส.พระราชวังดุสิตร่วมกับสถานีวิทยุ จ.ส. กรมการทหารสื่อสาร ได้ถ่ายทอดการเสด็จพระราชดำเนินทุกครั้งทำให้ประชาชนทั้งในกรุงเทพฯและต่างจังหวัด ได้ฟังพระสุรเสียงที่พระราชทานแก่ประชาชนในจังหวัดนั้น ๆ ด้วย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงสนทนากับคณะผู้จัดงานไอทีเฉลิมพระเกียรติ ตอนหนึ่งทรงเล่าว่า เรื่องสมัยก่อนไม่เคยมี และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทำเป็นพระองค์แรก คือ การรับบริจาคเงินช่วยการกุศลผ่านทางวิทยุ ตอนนั้นมีวาตภัย ที่แหลมตะลุมพุกทรงเล่นดนตรีให้คนขอเพลง โดยบริจาคช่วยผู้ประสบภัยที่แหลมตะลุมพุก เป็นการใช้สื่อวิทยุในกิจการนี้เป็นครั้งแรกที่จำได้มีคนโทรศัพท์บริจาคเงินขอเพลง และมีคนโทรศัพท์มาบริจาคเงินขอให้หยุดร้องด้วยคงล้อกันแต่ว่าขำดี ก็รวบรวมเงินได้พอควร มีผู้บริจาคเป็นเสื้อผ้าเป็นของอะไรเยอะแยะ ต่อจากนั้นจึงได้ทำเป็นเรื่องเป็นราวตั้งเป็นมูลนิธิราชประชานุเคราะห์เป็นต้นกำเนิดตรงนั้น

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงสนพระราชหฤทัยใฝ่รู้และศึกษาอย่างจริงจังลึกซึ้ง ในการค้นคว้าวิจัยเพื่อการพัฒนาในทางวิทยาศาสตร์และการใช้เครื่องมือเทคโนโลยีต่าง ๆ ทรงสนับสนุนการค้นคว้าในทางวิทยาการคอมพิวเตอร์ ทรงศึกษาคิดค้นสร้างโปรแกรมคอมพิวเตอร์ เพื่อประมวลผลข้อมูลต่าง ๆ ด้วยพระองค์เอง เหตุที่ไม่โปรดการประดิษฐ์ตัวอักษรไทยที่ขีดเส้นฉวัดเฉวียนต่าง ๆ จึงทรงออกแบบตัวอักษรไทยที่มีลักษณะงดงาม เพื่อแสดงผลงานบนจอภาพคอมพิวเตอร์และเครื่องพิมพ์

หม่อมหลวงอัศนี ปราโมช ได้ซื้อคอมพิวเตอร์แมคอินทอชพลัส อันเป็นเครื่องที่ทันสมัยที่สุดในยุคนั้น น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายให้ทรงใช้เป็นเครื่องแรก เพราะเครื่องนี้สามารถเก็บและพิมพ์โน้ตเพลงได้ การเรียนรู้และใช้งานไม่ยาก ทั้งยังอาจเชื่อมต่ออุปกรณ์พิเศษสำหรับเล่นดนตรีตามโน้ตเพลงที่เก็บไว้ได้ด้วยตั้งแต่นั้นมานอกจากจะทรงใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ในงานส่วนพระองค์ด้านดนตรีแล้วยังได้ทรงใช้ในพระราชกิจอื่น ๆ พัฒนาขึ้นมาตามลำดับ

ส่วนเรื่องอักขระคอมพิวเตอร์หรือฟอนท์นั้น หลังจากที่ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้นหลายแบบมีขนาดต่าง ๆ กันแล้ว ได้ตั้งพระราชหฤทัยที่จะประดิษฐ์อักษรภาษาอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เช่น อักษรภาษาญี่ปุ่นซึ่งมีรับสั่งว่าต้องใช้เวลามาก ต่อมาทรงหันมาศึกษาการใช้คอมพิวเตอร์แสดงตัวอักษรเทวนาครีบนจอภาพที่ทรงเรียกว่า *"ภาษาแขก"* อักษรเทวนาครีนั้นทำได้ยากกว่าอักษรภาษาไทย เพราะรูปแบบไม่คงที่ถ้านำส่วนหนึ่งของอักษรตัวหนึ่งมาต่อรวมกับส่วนหนึ่งของอักษรอีกตัว จะเกิดอักษรตัวใหม่ขึ้น ทรงศึกษาตัวอักษรเทวนาครีนี้ด้วยพระองค์เอง จากพจนานุกรมและตำราภาษาสันสกฤต พร้อมกับสอบถามผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาบาลีสันสกฤต จึงทรงเริ่มประดิษฐ์ตัวอักษรนี้เมื่อประมาณเดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ และ ทรงนำโปรแกรมออกแสดงเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ศกเดียวกันนั้นเอง

มีคำถามว่าเหตุใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงสนพระราชหฤทัยในอักษรเทวนาครีหรือภาษาแขก เรื่องนี้มีผู้อธิบายว่า เพราะทรงศึกษาข้อธรรมะในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังลึกซึ้ง การที่ทรงศึกษาตัวอักษรภาษาแขก จึงเป็นการนำไปสู่ความเข้าใจ ด้านอักษรศาสตร์และธรรมะต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ ชัดเจนกระจ่างมากขึ้น

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงสนทนากับคณะจัดงานไอทีเฉลิมพระเกียรติ เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๓๘ ณ อาคารชัยพัฒนา สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ทรงเล่าถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้งานคอมพิวเตอร์อย่างกว้างขวางว่า

อีกอย่างที่ทำคือวาดเป็นรูปต่าง ๆ ใช้วาดภาพ ท่านไม่ได้ใช้โปรแกรมอะไรใหม่ ๆ ทำอย่างไรก็ไม่รู้ ใช้ของโบราณนี่แหละ แล้วเอามาทำเอง อย่างที่ทรงเขียนเรื่องพระมหาชนกนี้ ท่านวาดภาพพระมหาชนกว่ายน้ำ แล้วมีนางมณีเมขลาเหาะมา แล้วก็วาดแผนที่ ไม่ได้ใช้โปรแกรมแผนที่อะไร เขียนวาดเป็นแผนที่อินเดีย แล้วท่านก็กะเอาว่าในชาดกพูดไว้อย่างนี้ ในสมัยนี้ plot ว่ามันควรจะอยู่ตรงไหนว่ายน้ำจากตรงไหนไปถึงท่าไหน คนโน้นคนนี้ในเรื่องเดินทางจากไหนไปที่ไหน ขีดในแผนที่สมัยใหม่ว่ามันจะอยู่ที่ไหน แล้วท่านก็เอาแผนที่อุตุนิยมมาสันนิษฐานว่า อากาศในวันนั้นควรจะเป็นอย่างไร เทียบกับตอนนั้น ที่มีพายุพัดชาวประมงไปขึ้นบังกลาเทศ ท่านบอกว่าลักษณะต้องอย่างนั้น ตอนที่ดูพระอาทิตย์พระจันทร์ต่าง ๆ position มันคล้ายกันตรงไหน อะไรต่าง ๆ ท่านก็เอามาเทียบจากเรื่องชาดกมาเป็นเรื่องสมัยใหม่ ท่านก็ใช้ลงในเครื่องพวกนี้

อย่างที่ทรงเพลงใหม่ก็เห็นพิมพ์ในนั้น ดูเหมือนจะมี wordprocesser แต่ว่าใช้เขียน

อย่างเขียนโน้ตเพลงรัก เพลงเมนูไข่ ที่เขียนใหม่ ก็ใช้เครื่องนั้น หรือพิมพ์หนังสืออะไร จะมีเรื่องราวอะไรก็ใช้พิมพ์ พิมพ์เองทั้งนั้นไม่ต้องอาศัยเสมียนที่ไหน แล้วก็เขียนเรื่องต่าง ๆ อย่างพระราชดำรัสตอนวันที่ ๔-๕ ธันวาคม ที่คนมาเฝ้าฯ พอเสร็จแล้วท่านก็แปลเป็นภาษาอังกฤษท่านแปลของท่านเอง แล้วพิมพ์ลงในนั้นพิมพ์ไว้เวลานั้นท่านแต่ง Autobiography อยู่แต่งถึงไหนก็ไม่รู้ไม่ทราบ ไม่เคยเห็นของท่านเลย ท่านเขียนลงในเครื่องคอมพิวเตอร์

พระราชนิพนธ์เรื่องมหาชนกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ เพราะทรงประทับพระราชหฤทัยถึงธรรมะในข้อความเพียรกล้าของพระมหาชนก ซึ่งเรือแตกว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทร ๗ วัน ๗ คืน โดยมองไม่เห็นฝั่ง นางมณีเมขลาที่เป็นเทพธิดารักษามหาสมุทรเหาะมาถามว่า มองไม่เห็นฝั่งแล้วยังว่ายต่อไปทำไม พระมหาชนกตอบว่าเกิดเป็นชายก็ต้องพยายามอยู่ร่ำไป มีพระราชดำริว่ามหาชนกเป็นชาดกชาติหนึ่งในทศชาติ คนรุ่นปัจจุบันอาจอ่านไม่เข้าใจ จึงได้พระราชนิพนธ์ใหม่ และใช้วิทยาการสมัยใหม่ ดังที่สมเด็จพระเทพรัตน-ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงเล่ามาช่วยสันนิษฐานข้อเท็จจริงต่าง ๆ ดังนั้นจึงเป็นพระราชนิพนธ์ที่ทุกคนควรหาอ่านให้ได้

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๕, ๙ พฤษภาคม และ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๓๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานอุปกรณ์การเรียนแก่เด็กชาวเขา

เย็นศิระเพราะพระบริบาล (ด้านการศึกษา)

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางรากฐานความเจริญให้แก่ประเทศไทยแทบทุกด้านทุกสาขา พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง คือทรงวางรากฐานการศึกษาในระบบโรงเรียนไว้เป็นรากแก้วของการศึกษาไทยในปัจจุบัน

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศใกล้เคียงได้เพียงปีเดียว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๔ เพื่อให้บุตรหลานของพระราชวงศ์และข้าราชการได้มีโอกาสได้รับการศึกษา พระบรมราชโองการประกาศเรื่องโรงเรียน ได้แสดงพระราชดำริไว้ความตอนหนึ่งว่า

"...การรู้หนังสือนี้ก็เป็นคุณสำคัญข้อใหญ่ เป็นเหตุจะให้ได้รู้วิชาและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดโรงเรียนสอนขึ้นไว้ที่พระบรมมหาราชวัง แล้วจัดคนในกรมพระอาลักษณ์ตั้งให้เป็นขุนนางพนักงาน สำหรับเป็นครูสอนหนังสือไทย สอนคิดเลขและขนบธรรมเนียมราชการ พระราชทานเงินเดือนครูสอนให้สมควรพอใช้สอย ส่วนผู้เรียนหนังสือนั้นจะพระราชทานเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มกับเบี้ยเลี้ยงกลางวันเวลาหนึ่งทุกวัน ครูสอนนั้นจะให้สอนโดยอาการเรียบร้อย ไม่ให้ด่าตีหยาบคาย..."

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๒๓ โปรดให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่ยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ผู้บังคับการทหารมหาดเล็ก ตั้งโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กขึ้น และพระราชทานพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นนอกของพระบรมมหาราชวัง และเคยเป็นที่ประทับของพระองค์แต่ยังมิได้เสวยราชสมบัติ ให้เป็นที่เรียนโรงเรียนนี้จึงมีนามว่า *"โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ"* ต่อมาเมื่อมีผู้ส่งบุตรหลานมาเข้าเรียนมากขึ้น จึงมีพระบรมราชโองการให้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนสำหรับราชการพลเรือนทั่วไป โรงเรียนจึงได้รับการปรับปรุงให้ก้าวหน้ากว่าเดิมทั้งสถานที่และหลักสูตรจนสำเร็จบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ มีการเชิญพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่

ผู้น้อยที่เป็นผู้ปกครองนักเรียนซึ่งสอบไล่ได้เป็นครั้งแรกในประเทศไทย มารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเพื่อพระราชทานรางวัลแก่นักเรียน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนที่สอบไล่ได้แล้ว มีพระราชดำรัสต่อที่ประชุม มีข้อความที่เป็นประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ความบางตอนมีดังนี้

"เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ว่า จะเป็นการสงเคราะห์แต่ตระกูลเจ้านายดังนี้ใช่ว่าจะลืมตระกูลข้าราชการและราษฎรเสียเมื่อไร โรงเรียนที่มีอยู่แล้วและที่จะตั้งขึ้นต่อไปภายหน้า โดยมากได้คิดจัดการโดยอุตส่าห์เต็มกำลัง ที่จะได้เป็นการเรียบร้อยพร้อมเพรียงเหมือนอย่างโรงเรียนนี้ และจะคิดให้แพร่หลายกว้างขวางเป็นที่คนเรียนได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งจะมีโรงเรียนวิชาอย่างสูงขึ้นไปอีก ซึ่งได้กำลังคิดจัดอยู่บัดนี้ เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นไปตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำสุด จะให้ได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน การเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานี้ จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่งซึ่งฉันจะอุตส่าห์จัดขึ้นให้เจริญจงได้"

ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ นั้นเอง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมารขยายการจัดตั้งโรงเรียนให้แพร่หลายออกไป โดยให้สอดคล้องกับประเพณีเดิมของบ้านเมือง คือตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด เพราะปกติวัดย่อมตั้งอยู่ในชุมชนอยู่แล้ว จึงสะดวกแก่การเดินทางของเด็ก และเป็นการไม่หมดเปลืองโดยอาศัยสถานที่ในวัด อันมีวิหาร ศาลารายและศาลาการเปรียญเป็นที่เรียน และอาศัยพระเป็นครูได้อีกด้วย ทางวัดก็ไม่ขาดผลประโยชน์ที่ได้รับ คือการอาศัยเด็กลูกศิษย์รับใช้ปรนนิบัติ พระโดยจัดตั้งโรงเรียนหลวงเพื่อสามัญชนทั่วไปเป็นแห่งแรก ที่วัดมหรรณพาราม ตำบลเสาชิงช้า อำเภอพระนคร และได้ขยายออกไปยังพระอารามหลวงอื่น ๆ ในกรุงเทพมหานครโดยรวดเร็ว จนมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ เพื่อจัดการเล่าเรียนทั้งปวง และตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูเป็นแห่งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕

เมื่อการศึกษาในกรุงเทพมหานครได้จัดตั้งขึ้นเป็นแบบแผนแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงขยายการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ออกไปยังต่างจังหวัด มีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) อาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส แต่ยังทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงรับภาระอำนวยการให้พระภิกษุสงฆ์สอนกุลบุตรในหัวเมืองตลอดพระราชอาณาเขต โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่ยังทรงเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ทำนุบำรุงอุดหนุนในการจัดพิมพ์แบบเรียนและ

เบิกจ่ายพระราชทรัพย์เพื่อการนี้ เมื่อกิจการเข้ารูปเข้ารอยดีแล้วในเวลา ๒ ปีต่อมา จึงโอนกิจการโรงเรียนในหัวเมืองให้กระทรวงธรรมการรับมาดำเนินงานต่อไป

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานเจ้าพระยาพระเสด็จ (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) แต่ยังเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เอกอัครราชทูตไทยประจำราชสำนักอังกฤษ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๑ เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวดังนี้

"...ในปีนี้ได้คิดจัดการขึ้น ถึงว่าเป็นแต่โรงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เป็นการก่อสร้างให้เป็นภาคพื้นไว้ คือได้จัดการกับพระ เอากรมหมื่นวชิรญาณเป็นประธาน จัดวัดเป็นโรงเรียนทั่วราชอาณาเขตยกแต่เมืองมลายู หวังใจว่าจะเป็นการสำเร็จได้ โดยอาศัยประเพณีโบราณและความนิยมของไทย โรงเรียนคงจะเกิดขึ้นได้ปีละหลาย ๆ ร้อย โดยไม่สู้ต้องเสียอะไรมาก..."

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงสนพระราชหฤทัยในการทะนุบำรุงการศึกษาของประชาชนเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมราโชวาทด้านการศึกษาที่พระราชทานแก่คณะครูและนักเรียน ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาพระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ความตอนหนึ่งมีว่า

"...การศึกษาเป็นปัจจัยในการสร้างและพัฒนาความรู้ ความคิด ความประพฤติและคุณธรรมของบุคคล สังคมและบ้านเมืองใดให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วน พอเหมาะกันทุก ๆ ด้าน สังคมและบ้านเมืองนั้น ก็จะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งสามารถธำรงรักษาความเจริญมั่นคงของประเทศชาติไว้ และพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไปได้ตลอด..."

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญาฯ ทรงเจริญพระชันษาพอที่จะทรงศึกษาชั้นอนุบาลได้ มีพระราชประสงค์ที่จะให้สมเด็จเจ้าฟ้าทรงเรียนร่วมกับเด็กอื่น ๆ ภายในพระราชฐาน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปิดสอนชั้นอนุบาลขึ้น ณ ห้องชั้นล่างของพระที่นั่งอุดรบริเวณพระที่นั่งอัมพรสถาน มีสมเด็จเจ้าฟ้าอุบลรัตนราชกัญญาฯ พร้อมด้วยพระสหายอีก ๒ คน เป็นนักเรียน ได้พระราชทานพระบรมราโชบายแก่ท่านผู้หญิงทัศนีย์ บุณยคุปต์ ซึ่งจะเป็นผู้ถวายพระอักษรแก่สมเด็จเจ้าฟ้า เมื่อวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๘ ว่า

"...ครูทุกคนต้องนึกว่าตนเป็นครู ต้องมีความยุติธรรม ต้องหนักแน่น ขอให้ครูอบรมฝึกฝนเด็ก ๆ ให้เป็นนักเรียนที่ดี มีระเบียบ มีความรับผิดชอบในหน้าที่ รู้จักทำตนให้ตรงต่อเวลา ฝึกให้มี

สมาธิในการงาน รู้จักรักษาสมบัติส่วนตัวและส่วนรวม รู้จักมีเมตตา นึกถึงผู้อื่น รู้จักทำตัวให้เข้ากับส่วนรวม ครูจะต้องไม่ถวายสิทธิพิเศษแด่พระราชโอรสและพระราชธิดา..."

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๙๙ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระเจริญวัยพอที่จะเล่าเรียนได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มชั้นอนุบาลขึ้นอีกชั้นหนึ่ง และเพิ่มนักเรียนขึ้นอีก ๔ คน

พ.ศ. ๒๕๐๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาคารเรียนชั้นเดียวในบริเวณสวนจิตรลดา และพระราชทานนามโรงเรียนว่า *"โรงเรียนจิตรลดา"* และโปรดเกล้าฯ *"ให้โรงเรียนรับนักเรียนทั่วไปโดยไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นเชื้อพระวงศ์"* สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงทรงเข้าเรียนชั้นอนุบาลพร้อมกับเด็กอื่นอีก ๒๑ คนใน พ.ศ. ๒๕๐๑ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ ทรงเข้าเรียนพร้อมพระสหายในชั้น ๒๕ คน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

โรงเรียนจิตรลดาได้จดทะเบียนเป็นโรงเรียนราษฎร์ตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้รับรองวิทยะฐานะ และได้รับอนุญาตให้ขยายชั้นเรียนจนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายตามลำดับ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นค่าใช้จ่ายทุกอย่างของโรงเรียน ดังนั้นนักเรียนจึงไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน และคณะครูกับนักเรียนยังได้รับพระราชทานอาหารว่างและอาหารกลางวันอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระมหากรุณาธิคุณแก่โรงเรียนจิตรลดาเป็นที่ยิ่ง ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานพระราชทานประกาศนียบัตรและรางวัลแก่นักเรียน พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่คณะครูและนักเรียนในงานปิดภาคการศึกษา ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ต่อการศึกษาของนักเรียนอย่างจริงจัง ในกรณีที่เด็กนักเรียนบางคนสอบไม่ผ่าน จะทรงไต่ถามถึงสาเหตุกับอาจารย์ใหญ่ ถ้ามีเหตุผลพอสมควรจะมีพระบรมราชวินิจฉัยให้นักเรียนผู้นั้นไปทบทวนเนื้อหาวิชาแล้วสอบแก้ตัวอีกครั้ง ในปัจจุบันได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงดูแลโรงเรียนจิตรลดาแทนพระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชบายที่จะให้ตั้งโรงเรียนในวัด อันเป็นการสอดคล้องกับประเพณีไทยที่นิยมส่งลูกชายไปเป็นศิษย์วัดเพื่อศึกษาวิชาการต่าง ๆ และเป็นการประหยัดงบประมาณในการสร้างอาคารเรียน ประเด็นสำคัญที่มีพระราชประสงค์คือ ทำให้เด็กได้ใกล้ชิดพระศาสนา พระภิกษุสงฆ์มีโอกาสในการอบรมสั่งสอนให้ยึดมั่นในศีลธรรมจรรยา จึงมีพระราชปรารภกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ขอให้ทรงแต่งแบบเรียนทางจริยศึกษาขึ้นใช้ใน

โรงเรียน จึงได้เกิดหนังสือเบญจศีลเบญจธรรม เป็นแบบเรียนทางจริยธรรมที่ดีมากเล่มหนึ่ง ดังพระราชหัตถเลขาลงวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗ ตอนหนึ่งดังนี้

"เรื่องการศึกษานี้ ขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเหง้าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่การข้างวัด อีกประการหนึ่ง การสอนศาสนาในโรงเรียน ทั้งในกรุงและหัวเมือง จะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะถือว่า เหมือนอย่างทุกวันนี้คนที่ไม่รู้อะไรก็มีมาก ต่อไปภายหน้าถ้าเป็นคนที่ได้เล่าเรียนคงจะได้ประพฤติตัวดีกว่าคนที่ไม่ได้เล่าเรียนนั่นหาถูกไม่ คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตาม คงจะหันไปหาทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้นและโกงพิศดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธี ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีคนชั่ว เป็นแต่ได้วิธีที่สำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้คล่องขึ้น จึงเห็นว่าถ้ามีหนังสืออ่านสำหรับโรงเรียน ที่บังคับให้โรงเรียนต้องสอนกัน แต่ให้เป็นอย่างใหม่ ๆ ที่คนจะเข้าใจง่าย ๆ และเป็นความประพฤติของคฤหัสถ์ชั้นต่ำ ๆ ขึ้นได้จะเป็นคุณประโยชน์มาก..."

ต่อมาเมื่อลุถึงรัชสมัยแห่งรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคตามแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงตำบลบางปูใหม่ อำเภอเมืองสมุทรปราการ ทรงทราบว่าราษฎรบริเวณนั้นยากจนมาก และชาวบ้านกราบบังคมทูลขอให้ทรงสร้างโรงเรียนมัธยมศึกษาขึ้นในหมู่บ้าน เพราะในหมู่บ้านมีแต่โรงเรียนประถมศึกษา สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถจึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานโรงเรียนมัธยมศึกษาเพื่อสงเคราะห์เด็กขัดสนขึ้น ณ ตำบลนั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมการศาสนาไปตรวจสภาพวัดศรีจันทร์ประดิษฐ์ ตำบลบางปูใหม่ และให้สำรวจการครองชีพของราษฎรในท้องถิ่นนั้นเพื่อประกอบพระราชดำริในการจัดตั้งโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนในวัด จากนั้นได้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดตั้งโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนขึ้น พร้อมกับพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เป็นทุนเริ่มแรก ๔๐๐,๐๐๐ บาท คณะกรรมการได้จัดตั้งโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนขึ้นในวัดศรีจันทร์ประดิษฐ์ ตำบลบางปูใหม่ อำเภอเมืองสมุทรปราการ ขึ้นเป็นแห่งแรกและได้จัดหาทุนสมทบเพื่อสร้างโรงเรียนในแห่งอื่นต่อไปอีก เพราะยังมีราษฎรที่ยากจนและขาดแคลนสถานที่เรียนอีกมาก จึงได้สร้างเพิ่มเติมอีก ๔ แห่ง คือโรงเรียนวัดสันติการาม อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โรงเรียนวัดป่าไก่ อำเภอเมืองราชบุรี โรงเรียนนันทบุรีวิทยา อำเภอเมืองน่าน และโรงเรียนวัดบ้านบึงเหล็ก อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชบายเช่นเดียวกับสมเด็จพระบรม-อัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัด เพื่อให้วัดและพระสงฆ์มีส่วนช่วยเหลือการศึกษาของชาติเหมือนดังเช่นสมัยโบราณโดยอาราธนาพระสงฆ์มาอบรมสั่งสอนศีลธรรมจรรยา และช่วยสอนวิชาสามัญที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ได้ทรงอธิบายถึงพระบรมราโชบายนี้แก่คณะกรรมการธนาคารกรุงเทพฯ ที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศล เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕ ความว่า

"...ถ้าเราสามารถที่จะสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างศาสนากับการศึกษาและชีวิตของคนที่มีมากขึ้น ให้กลับมาเป็นอย่างเดิม เหมือนอย่างของเก่าโบราณของเรา คือให้รู้สึกว่าโรงเรียนก็คือวัด วัดคือโรงเรียน ก็จะทำให้บ้านเมืองมีอนุชนที่มีความสามารถทางวิชาการ และมีจิตใจเป็นพลเมืองดีต่อไป จะช่วยให้ส่วนรวมสามารถที่จะดำเนินต่อไป..."

นอกจากนี้เมื่อคณะกรรมการจุฬาบัณฑิตได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศล ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๙ ได้มีพระราชดำรัสว่าจะทรงนำเงินนี้ไปสมทบเงินที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อสร้างโรงเรียนในชนบทตามหลักการของโรงเรียนวัดในชนบท และมีพระราชดำรัสเล่าว่า

"...สร้างโรงเรียนเพื่อที่จะให้อยู่ใกล้วัด และทางพระสงฆ์ก็ได้มีส่วนในการสั่งสอนด้วย ตามที่มีความสามารถและความจำเป็น โดยเฉพาะในทางจิตใจได้สร้างโรงเรียนตามโครงการนี้หลาย ๆ แห่งแล้ว แห่งที่ใหญ่โตที่สุดและเป็นแห่งแรกก็คือบางปู ซึ่งเดี๋ยวนี้ก็ดำเนินการเป็นเรื่องเป็นราว และมีมูลนิธิของโรงเรียนซึ่งจะทำให้โรงเรียนนั้นไปได้โดยตลอด ไม่ต้องเพิ่มการสนับสนุนทางการเงินเพราะมีมูลนิธิ และทางจังหวัดก็ได้สนับสนุน นอกจากนี้ทั้งในภาคกลางนี้ ทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งในภาคเหนือก็มีโรงเรียนที่ได้ตั้งขึ้นมา และจะตั้งต่อไปให้มากที่สุดที่จะทำได้ โดยหลักการว่าอาศัยพระสงฆ์ด้วย เพื่อที่จะให้ทุกคนมีส่วนในการศึกษาของเยาวชนในชนบท การสร้างโรงเรียนนี้แต่เดิมกะเอาไว้ว่า โรงเรียนหนึ่งจะสร้างสองแสนบาท แต่ในที่สุดเมื่อเริ่มสร้างแล้วก็ต้องสร้างให้ครบถ้วนมากที่สุดที่จะทำได้ จึงมีการใช้จ่ายเพิ่มเติมขึ้นไปไม่ใช่น้อย อย่างโรงเรียนแรกเดี๋ยวนี้ได้จ่ายไปจำนวนหลายแสน และมูลนิธิที่ได้ตั้งอยู่ที่โรงเรียนสำหรับดำเนินงานของโรงเรียนก็มีเงิน มีกองทุนมูลนิธิโดยเฉพาะนั้นแปดแสนบาทแล้ว ฉะนั้นกิจการนี้ได้ดำเนินไปด้วยดี ทำให้ผู้ที่อยู่ในท้องที่สนใจมากขึ้น และสนับสนุน ทำให้เกิดเป็นลูกโซ่ ถ้าเริ่มกิจการใดและมีผู้อื่นมาร่วมมือ และผู้ที่อยู่ในท้องที่ร่วมมือกันเอง ก็เป็นสิ่งที่เราปรารถนานัก เพื่อที่จะให้ทุกคนมีส่วนในการศึกษา ไม่ใช่จะคอยเกี่ยงแต่ให้ทางราชการได้ไปช่วย..."

พระบรมราโชบายอีกประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือมีพระราชประสงค์จะให้การศึกษาได้แผ่กระจายไปทั่วพระราชอาณาเขต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันก็มีพระราชดำริให้ตั้งโรงเรียนในเขตชนบทห่างไกล และบริเวณชายแดนที่ราษฎรยากจนไม่มีสถานที่เรียนของบุตรหลาน เพื่อให้เด็กและเยาวชนที่ด้อยโอกาสในการศึกษาเหล่านั้นได้เล่าเรียนเท่าเทียมกับเยาวชนในท้องถิ่นอื่น โรงเรียนประเภทนี้ได้แก่โรงเรียนร่มเกล้าและโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์

โรงเรียนร่มเกล้า

โรงเรียนร่มเกล้ามีกำเนิดสืบเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรและหน่วยปฏิบัติการของทหารในท้องถิ่นต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ทำให้ทรงทราบถึงทุกข์สุขของประชาชนและการขาดแคลนที่เรียนของเด็กและเยาวชน เนื่องจากทางราชการยังไม่สามารถจัดสร้างโรงเรียนได้อย่างทั่วถึง จึงมีพระราชดำริให้ทหารมีส่วนช่วยเหลือประชาชนด้วยการก่อสร้างโรงเรียนในโอกาสอันสมควร โดยทรงมอบให้แม่ทัพภาคของแต่ละพื้นที่เป็นผู้พิจารณาตัดสินใจ และจะพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สนับสนุนเป็นค่าก่อสร้างบางส่วน

ในการดำเนินงานแม่ทัพภาคจะไปสำรวจความต้องการของประชาชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและฝ่ายศึกษาธิการ หลักเกณฑ์ก็คือให้บรรเทาความเดือดร้อนของเด็กและเยาวชนมากที่สุด เมื่อกำหนดที่ตั้งของโรงเรียนได้แล้ว จึงนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระราชทรัพย์ในการซื้อวัสดุก่อสร้าง โรงเรียนที่สร้างขึ้นนั้นพระราชทานนามว่า *"โรงเรียนร่มเกล้า"*

โรงเรียนร่มเกล้าแห่งแรกคือ โรงเรียนร่มเกล้าบ้านหนองแคน อำเภอนาแก จังหวัดนครพนมสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ และต่อมาได้เกิดโรงเรียนร่มเกล้าขึ้นอีกหลายแห่ง มีทั้งโรงเรียนประถมศึกษาและโรงเรียนมัธยมศึกษา อยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการ ลักษณะสำคัญของโรงเรียนเหล่านี้คืออยู่ในชนบทห่างไกล บางแห่งเป็นพื้นที่ชายแดนและอยู่ในเขตก่อกวนของผู้ก่อการร้าย การสร้างโรงเรียนร่มเกล้าจึงเป็นการให้ความเสมอภาคทางการศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาสที่อยู่ในชนบทห่างไกล เป็นพระปรีชาสามารถและพระมหากรุณาธิคุณโดยแท้

โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์

โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ เกิดมาจากกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนเขต ๕ ค่ายดารารัศมี จังหวัดเชียงใหม่ ได้ตระหนักถึงความต้องการทางการศึกษาของประชาชนในท้องถิ่นห่างไกลทางคมนาคม จึงจัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือแก่ชาวเขาและเด็กในพื้นที่ห่างไกลทางคมนาคมเป็นแห่งแรกที่บ้านดอนมหาวัน ตำบลเชียงของ อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ ให้ชื่อว่า *"โรงเรียน ต.ช.ด. บำรุงที่ ๑"* จากนั้นก็ได้ขยายการจัดตั้งโรงเรียนดังกล่าวเพิ่มขึ้นตามลำดับ บางโรงเรียนเมื่อมีสภาพการณ์ต่าง ๆ ดีขึ้นแล้วก็โอนให้หน่วยงานที่รับผิดชอบในการศึกษารับไปดำเนินงานต่อไป

ในระยะเริ่มแรกก่อตั้งโรงเรียนสอนหนังสือให้แก่เด็กชาวเขาและเด็กห่างไกลทางคมนาคมนั้นยังไม่มีงบประมาณสนับสนุน และต้องใช้ตำรวจตระเวนชายแดนเป็นครู เมื่อกิจกรรมนี้เป็นผลดีจึงได้รับการสนับสนุนจากหน่วยราชการ องค์กร คณะบุคคล ขยายการจัดตั้งโรงเรียนเพิ่มขึ้นตามลำดับ ที่สำคัญคือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งทรงสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับชาวเขาที่อาศัยอยู่ตามภูเขาลำบากทุรกันดาร ตลอดจนประชาชนคนไทยในท้องถิ่นห่างไกลทางคมนาคม จึงพระราชทานพระราชทรัพย์ร่วมสร้างโรงเรียนเหล่านี้

โรงเรียนที่ตำรวจตระเวนชายแดนสร้างขึ้นนี้ มีชื่อตามแหล่งที่มาของเงินค่าก่อสร้างและการช่วยเหลืออื่น ๆ เช่นโรงเรียน ต.ช.ด. สงเคราะห์ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ โรงเรียนเจ้าแม่หลวงอุปถัมภ์ โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปภัมภ์ โรงเรียนในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โรงเรียนไทนทนุ เป็นต้น และพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมวงศ์ในเรื่องนี้ เป็นแรงจูงใจให้ผู้จงรักภักดีร่วมโดยเสด็จพระราชกุศลสร้างโรงเรียนขึ้นอีกหลายหลัง

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่าการศึกษาวิชาชั้นสูงของประเทศไทยในขณะนั้น ยังไม่เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศตะวันตก จึงจำเป็นที่จะต้องส่งคนไปศึกษาวิชาการในประเทศเหล่านั้น เพื่อกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชาติบ้านเมือง การส่งนักเรียนไปศึกษายังต่างประเทศก็ควรเปิดโอกาสให้บุคคลทั่วไปได้สอบแข่งขัน เป็นการสนับสนุนสามัญชนที่มีสติปัญญาความสามารถได้มีโอกาสในการสร้างตนสร้างชาติเสมอหน้ากัน จึงได้พระราชทาน "ทุนเล่าเรียนหลวง" พร้อมทั้งวางระเบียบในการสอบแข่งขันรับทุน

เล่าเรียนหลวงไปศึกษายังต่างประเทศการพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงได้ปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพิ่มทุนการศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะอีกทุนหนึ่งแต่หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว การพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงได้ยุติลง

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชปรารภในการฟื้นฟูทุนเล่าเรียนหลวง ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘๒ ตอนที่ ๑๖ พ.ศ. ๒๕๐๘ ว่า

"...แต่เดิมมา เคยมีทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ ให้แก่นักเรียนที่เรียนสำเร็จประโยคมัธยมบริบูรณ์ เมื่อนักเรียนทุนเหล่านี้เรียนสำเร็จแล้ว ก็ได้กลับมารับราชการเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติได้เป็นอย่างดี แต่ต่อมาการให้ทุนเล่าเรียนหลวงได้ยุติลง สมควรที่จะได้จัดเรื่องนี้ขึ้นอีก..."

คณะรัฐมนตรีได้พิจารณามีมติให้สนองพระราชปรารภดังกล่าว จึงมีการประกาศใช้ *"ระเบียบ ก.พ. ว่าด้วยทุนเล่าเรียนหลวง พ.ศ. ๒๕๐๘"* เป็นทุนพระราชทานแก่นักเรียนที่สอบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญของกระทรวงศึกษาธิการได้ดีเยี่ยม ปีละ ๙ ทุน คือ แผนกศิลปะ ๓ ทุน แผนกวิทยาศาสตร์ ๓ ทุน และแผนกทั่วไป ๓ ทุน ทุนทั้งหมดนี้ให้เพื่อการศึกษาขั้นอุดมศึกษาระดับปริญญาตรี และไม่มีข้อผูกพันที่จะต้องกลับมารับราชการ

นอกจากนั้น เนื่องในมหามงคลสมัยพระราชพิธีรัชดาภิเษกเฉลิมฉลองครบ ๒๕ พรรษาแห่งการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๑๔ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ได้จัดกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติสนองพระราชประสงค์เกี่ยวกับทุนเล่าเรียนหลวงจัดตั้งเงินทุนการศึกษาระดับปริญญาโทและปริญญาเอก แก่นักศึกษาที่มีผลการเรียนดีเด่นเป็นพิเศษของสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย ซึ่งมีทั้งนักศึกษาคนไทยและชาวต่างประเทศ ปีละ ๑๖ ทุน ทุนละ ๒๒๐,๐๐๐ บาท ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๔ เป็นต้นมาจนปัจจุบัน

พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาอันเป็นคุณประโยชน์แก่ชาติไทยนั้น มีมากมายหลายประการดังจะประมวลเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

การจัดตั้งโรงเรียนส่วนพระองค์ ได้แก่โรงเรียนจิตรลดา ดังได้บรรยายไปแล้ว

โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ นอกจากโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์ที่สืบเนื่องมาจากรัชกาลก่อน ๆ แล้ว ยังพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่โรงเรียนที่เกิดใหม่ในรัชกาล

อีกหลายโรงได้แก่ โรงเรียนราชวินิต โรงเรียนวังไกลกังวล โรงเรียนราชประชาสมาสัย และโรงเรียน ภ.ป.ร. ราชวิทยาลัย

โรงเรียนราชวินิต

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานที่ดินจำนวน ๖ ไร่เศษ บริเวณสวนเพาะชำหลังกองบัญชาการกองทัพภาคที่ ๑ แก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อสร้างโรงเรียนประถมศึกษาให้แก่บุตรหลานข้าราชบริพาร ข้าราชการในสำนักพระราชวัง และบุคคลทั่วไป ได้เสด็จพระราชดำเนินไปเปิดอาคารเรียนเมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๑ พร้อมกับพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ๑๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อใช้ดอกผลเป็นทุนพระราชทานแก่นักเรียนที่เรียนดี และมีผู้โดยเสด็จพระราชกุศลสมทบทุนนี้อีกเป็นจำนวนมาก พระราชทานชื่อโรงเรียนว่า *"โรงเรียนราชวินิต"* แปลว่าสถานที่อบรมสั่งสอนกุลบุตรธิดาโดยพระราชา

เมื่อนักเรียนโรงเรียนราชวินิตเรียนจบระดับประถมศึกษาแล้วต้องไปเรียนต่อที่โรงเรียนอื่นกระทรวงศึกษาธิการจึงเปิดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาขึ้นที่โรงเรียนนี้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ ทำให้สถานที่เรียนคับแคบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานที่ดินทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บริเวณราชตฤณมัยสมาคมหรือสนามม้านางเลิ้ง จำนวน ๖ ไร่เศษ เพื่อสร้างโรงเรียนราชวินิตมัธยมศึกษาเป็นแห่งที่สอง

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๓ ได้มีผู้บริจาคที่ดินจำนวน ๓๐ ไร่เศษที่ตำบลบางแก้ว อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานที่ดินแปลงดังกล่าวแก่กระทรวงศึกษาธิการ เพื่อจัดสร้างเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาขึ้นอีกแห่งหนึ่ง และพระราชทานนามว่า *"โรงเรียนราชวินิตบางแก้ว"* อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์เช่นเดียวกัน

โรงเรียนวังไกลกังวล

โรงเรียนวังไกลกังวล ตั้งอยู่ในเขตพระราชวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โรงเรียนนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยมีค่าใช้จ่ายจากเงินพระราชกุศลเป็นรายปี มีวัตถุประสงค์เพื่อให้การศึกษาแก่บุตรหลานของเจ้าหน้าที่ผู้รักษาพระราชวังไกลกังวล ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากแต่ไม่มีที่เล่าเรียน โรงเรียนนี้มีลักษณะเป็นโรงเรียนราษฎร์ ใช้อาคารที่พักทหารรักษาวังเป็นโรงเรียน เริ่มเปิดสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็ก

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงรับโรงเรียนนี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในพ.ศ. ๒๔๙๗ ได้พระราชทานอาคารที่พักกองรักษาการณ์พระราชวังไกลกังวลเป็นอาคารเรียน แทนอาคารไม้หลังเดิมที่ชำรุดมาก โรงเรียนมีอาณาบริเวณถึง ๑๔ ไร่เศษ ต่อมาได้สร้างอาคารเรียนเพิ่มขึ้นอีก

ใน พ.ศ. ๒๕๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแปลงการบริหารงานโรงเรียนเป็นคณะกรรมการ ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิทางบริหารการศึกษา ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกระทรวงศึกษาธิการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สำนักพระราชวัง และผู้แทนสมาคมผู้ปกครอง เพื่อให้การบริหารงานโรงเรียนมีประสิทธิภาพ สามารถอบรมสั่งสอนนักเรียนได้ดียิ่งขึ้น

คณะกรรมการบริหารโรงเรียนวังไกลกังวล ได้จัดให้มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ ประสานงานกับกรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จัดตั้งโรงเรียนสารพัดช่างวังไกลกังวลใน พ.ศ. ๒๕๒๗ เปิดสอนหลักสูตรวิชาชีพระยะสั้น หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพช่างฝีมือ และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ วิชาเปิดสอนจะคำนึงถึงอาชีพของคนในท้องถิ่นเป็นสำคัญ ซึ่งมีด้วยกันถึง ๑๗ แผนกวิชา

โรงเรียนวังไกลกังวล เปิดสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เนื่องจากเก็บค่าเล่าเรียนในอัตราต่ำ รายได้จึงไม่พอกับรายจ่าย จึงต้องขอพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นประจำ เริ่มตั้งแต่แรกตั้งโรงเรียนได้รับพระราชทานเงินงบพระราชกุศลปีละ ๓๐๐ บาท แล้วเพิ่มขึ้นตามจำนวนครูและนักเรียน จนปัจจุบันได้รับพระราชทานเงินจากงบเงินค่าใช้สอยตามพระราชอัธยาศัย ปีละ ๑,๒๐๐,๐๐๐ บาท มากกว่าโรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์อื่น ๆ นอกจากนี้ยังเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานรางวัลและพระราชทานพระบรมราโชวาทอยู่เสมอ

โรงเรียนราชประชาสมาสัย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาต่อผู้ป่วยโรคเรื้อนที่ปะปนอยู่ในชุมชน มีพระราชดำริที่จะหาวิธีควบคุมและกำจัดโรคเรื้อนให้หมดสิ้นอย่างรวดเร็ว จึงพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ให้กระทรวงสาธารณสุขจัดตั้งสถาบันวิจัยโรคเรื้อนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ พระราชทานนามสถาบันนี้ว่า *"ราชประชาสมาสัย"* อันแปลว่าพระราชาและประชาชนต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ต่อมาได้พระราชทานเงินที่เหลือจากการก่อสร้างอาคารสถาบัน ๒๐๐,๐๐๐ บาทเศษให้แก่กระทรวงสาธารณสุข ทางกระทรวงจึงได้นำเงินจำนวนนี้ไปตั้งเป็นมูลนิธิราช-

ประชาสมาสัย และขอพระราชทานพระมหากรุณาให้ทรงรับมูลนิธินี้ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

ต่อมาราชเลขาธิการได้เชิญพระราชกระแสตอบว่า ถ้าจะขอให้อยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ มูลนิธิจะต้องเพิ่มวัตถุประสงค์อีกข้อหนึ่งว่า จะจัดตั้งโรงเรียนสำหรับบุตรผู้ป่วยที่เลี้ยงแยกจากบิดามารดาตั้งแต่แรกเกิด เพราะเด็กเหล่านี้ยังไม่ได้รับเชื้อโรคเรื้อน แต่มีพระราชบัญญัติควบคุมโรคติดต่อบังคับมิให้โรงเรียนใดรับบุตรผู้ป่วยโรคเรื้อนเข้าเป็นนักเรียน ซึ่งทรงเห็นว่าไม่เป็นธรรมแก่เด็ก ที่ควรมีสิทธิเสรีภาพเช่นเดียวกับเด็กอื่น ๆ จากนั้นจึงได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้งโรงเรียนประจำขึ้นที่อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการเพื่อเลี้ยงและให้การศึกษาแก่บุตรผู้ป่วยโรคเรื้อน บริหารงานขึ้นต่อมูลนิธิราชประชาสมาสัย

โรงเรียนได้เปิดรับนักเรียนรุ่นแรก ๔๐ คน ครู ๓ คน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ในปีต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเปิดโรงเรียน พระราชทานนามว่า โรงเรียนราชประชาสมาสัย และได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์อีก ๑ ล้านบาทเพื่อสร้างอาคารหลังที่สองและมีพระราชดำรัสสั่งให้รับเด็กทั่วไปเข้าเรียนแบบไปกลับด้วย

กิจการของโรงเรียนได้ดำเนินไปด้วยดี จนขอพระบรมราชานุญาตเปิดการศึกษาระดับมัธยมศึกษา และเนื่องจากกระทรวงสาธารณสุขถือว่าเป็นโรงเรียนของกระทรวงจึงมิได้ขอจดทะเบียนไว้กับกระทรวงศึกษาธิการ โรงเรียนจึงขอพระบรมราชานุญาตแยกออกจากมูลนิธิราช-ประชาสมาสัย โดยตั้งเป็นมูลนิธิโรงเรียนราชประชาสมาสัย เพื่อจดทะเบียนเป็นโรงเรียนเอกชนตามพระราชบัญญัติการศึกษาเอกชนและได้รับพระมหากรุณารับมูลนิธิโรงเรียนราชประชาสมาสัยและโรงเรียนของมูลนิธิไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์

ปัจจุบันการควบคุมโรคเรื้อนตามพระราชดำริประสบผลสำเร็จเกือบจะไม่เกิดผู้ป่วยด้วยโรคนี้ขึ้นใหม่อีกเลย ทำให้การแยกบุตรผู้ป่วยโรคเรื้อนเข้ามาเลี้ยงและให้การศึกษาที่โรงเรียนราชประชาสมาสัยก็ไม่มีไปด้วย เด็กนักเรียนในปัจจุบันซึ่งเป็นบุตรประชาชนทั่วไปแทบไม่ทราบว่าโรงเรียนนี้ก่อตั้งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัสกับคณะบุคคลที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับพระราชทานเช็คช่วยเหลือโรงเรียนราชประชาสมาสัย ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้ทรงเล่าถึงความเป็นมาของโรงเรียนว่า

"...จุดประสงค์ของโรงเรียนตั้งแต่เริ่มต้นนั้นก็มีว่า มีผู้ป่วยเป็นโรคเรื้อนอยู่ที่โรงพยาบาล

โรคเรื้อนที่พระประแดง และบุคคลเหล่านั้นก็มีครอบครัวและมีบุตรบางทีก็ต้องไปอยู่กับพ่อแม่ที่โรงพยาบาล ก็ไม่สามารถที่จะได้รับการสั่งสอนไม่สามารถที่จะเล่าเรียนวิชาความรู้ ทำให้ถือว่าจะเป็นปัญหาสังคมในอนาคตจึงเห็นว่าควรที่จะมีโรงเรียนพิเศษเพื่อที่จะรับบุตรหลานของผู้ที่ป่วยเป็นโรคเรื้อน เพราะเหตุว่าผู้ที่เป็นโรคเรื้อนเป็นที่รังเกียจของสังคมทุกคนก็ทราบทุกประเทศทุกแห่งทั่วโลกก็รังเกียจผู้ที่เป็นโรคเรื้อน แม้จะช่วยรักษาได้ก็ยังรังเกียจอยู่ ผู้ที่เป็นบุตรหลานของผู้ป่วยนั้นยิ่งน่าสงสาร เพราะว่าบุตรหลานเหล่านั้นเขาไม่ได้เป็นโรคเรื้อน แต่ถ้าไปอยู่นาน ๆ คลุกคลีกับผู้ที่เป็นโรคเรื้อนก็มีทางที่จะเป็นได้ ฉะนั้นก็เป็นบุคคลที่น่าส่งสารอย่างยิ่ง เพราะไม่สามารถที่จะได้รับการอุ้มชูอุปการะจากบุคคลทั่วไปเพราะว่ารังเกียจ ทั้งไม่มีโอกาสได้สร้างตัวเองเพื่อจะได้รอดพ้นจากความเป็นอันธพาลในอนาคต จึงได้ตั้งโรงเรียนขึ้นรับลูกผู้ป่วยที่ไม่ป่วยมาสอน เพื่อให้เด็กเหล่านั้นมีโอกาสสร้างตัวเป็นพลเมืองดีต่อไป และก็ได้ประสบความสำเร็จในความคิดนี้ เพราะว่าเด็กที่เข้าเรียนนั้นก็ไม่เห็นเป็นโรคเรื้อน แต่ก็ได้รับการสอดส่องให้ดีในทางอนามัยว่าจะเป็นโรคเรื้อนหรือไม่ ก็ไม่ปรากฏว่าเป็น ทั้งร่างกายโดยทั่วไปก็ได้รับการสอดส่องอย่างใกล้ชิด จึงเติบโตขึ้นมาเป็นผู้มีร่างกายอนามัยที่แข็งแรงพอสมควร และที่สำคัญก็สามารถที่จะเล่าเรียนตามหลักสูตร จนกระทั่งบางคนสามารถที่จะเรียนขั้นสูงและมีความสำเร็จที่ดี แสดงให้เห็นว่าเด็กเหล่านี้มิได้เป็นผู้ที่ด้อยในทางสมองสามารถที่จะเรียนได้ และเป็นประโยชน์ต่อสังคมได้เป็นอย่างยิ่ง ปรากฏว่ามีจิตใจที่ดี มีจิตใจที่เสียสละ มีความตั้งใจที่จะรับใช้ชาติบ้านเมืองอย่างเต็มที่ ฉะนั้นการที่ได้ตั้งโรงเรียนนี้ก็ได้ตามเป้าหมายและยิ่งกว่าเป้าหมาย เป้าหมายนั้นก็คือช่วยไม่ให้อนาคตของเด็กพวกนี้เป็นอันธพาลเป็นภาระของสังคม ในทางตรงกันข้ามเด็กเหล่านี้นอกจากจะไม่เป็นภาระของสังคม ยังเป็นที่มาทำให้สังคมแบ่งเบาภาระอันหนักออกไป จึงได้สนับสนุนโรงเรียนนี้ และให้ป่าวร้องให้ผู้อื่นสนับสนุนด้วย ทำให้โรงเรียนนี้ก้าวหน้าไปอีก จนกระทั่งได้รับนักเรียนที่ไม่ใช่บุตรหลานของผู้ที่เป็นโรคเรื้อน แต่ว่าเป็นบุตรหลานของผู้ที่แข็งแรงธรรมดา จนกระทั่งโรงเรียนนี้มีนักเรียนเป็นจำนวนพันแล้ว..."

นี่คือน้ำพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระบรมมหาธรรมิกราช ที่ทรงแผ่พระมหากรุณาธิคุณไปยังพสกนิกรทั่วหน้าไม่เลือกชั้นวรรณะ แม้แต่ราษฎรผู้ประสบเคราะห์กรรมป่วยด้วยโรคภัยที่สังคมรังเกียจ และลามไปสู่เด็กน้อยที่บริสุทธิ์ ก็ได้ทรงชุบชูให้ชีวิตเหล่านั้นพ้นจากความระทมขมขื่น มีกำลังใจที่จะต่อสู้กับอุปสรรคของชีวิต และหล่อหลอมให้ลูกหลานผู้เคราะห์ร้ายได้รับการอบรมสั่งสอน จนสามารถเป็นคนดีช่วยเหลือตนเองและสังคมได้สืบไป

โรงเรียน ภ.ป.ร. ราชวิทยาลัย

โรงเรียน ภ.ป.ร. ราชวิทยาลัย มีประวัติสืบเนื่องมาจากโรงเรียนราชวิทยาลัย ซึ่งตั้งโดยพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ มีพระราชประสงค์จะให้โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนนักเรียนประจำ เพื่อรับการอบรมสั่งสอนแบบประเทศตะวันตกอย่างเต็มที่ เป็นการเตรียมตัวไปศึกษาต่อมหาวิทยาลัยในยุโรป ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้โรงเรียนนี้ขึ้นต่อสภากรรมการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง และถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการให้รวมโรงเรียนราชวิทยาลัยกับโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเข้าเป็นโรงเรียนเดียวกัน และพระราชทานนามใหม่ว่า *"โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย"*

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ครูและนักเรียนที่เป็นสมาชิกสมาคมราชวิทยาลัย มีความประสงค์จะให้ชื่อโรงเรียนราชวิทยาลัยเกิดขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง จึงได้จัดตั้งมูลนิธิเป็น "ราชวิทยาลัยมูลนิธิเพื่อการศึกษา" ร่วมกับกระทรวงศึกษาธิการตั้งโรงเรียนราชวิทยาลัยขึ้นใหม่ โดยใช้สถานที่ของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาสามพรานเดิม พร้อมกับนำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระมหากรุณาให้ทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และขอพระราชทานชื่อว่า โรงเรียน ภ.ป.ร. ราชวิทยาลัย เมื่อโรงเรียนดำเนินงานมาได้สมัยหนึ่ง ราชวิทยาลัยมูลนิธิเพื่อการศึกษาได้ขอพระบรมราชานุญาตโอนโรงเรียนนี้ให้กระทรวงศึกษาธิการรับไปดำเนินงาน และคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้กระทรวงศึกษาธิการรับมอบโรงเรียน ภ.ป.ร.ราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ มาเป็นของกระทรวงเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗

โรงเรียนลูกหลานราษฎรในชนบท ได้แก่โรงเรียนร่มเกล้าและโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ดังได้บรรยายไปแล้ว

โรงเรียนเยาวชนที่ขาดแคลน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาแก่เด็กและเยาวชนในครอบครัวที่ประสบความเดือดร้อนจากสาธารณภัย และเยาวชนที่ไม่มีโรงเรียนจะศึกษาต่อในระดับมัธยมศึกษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนสำหรับเยาวชนเหล่านั้น ได้แก่โรงเรียนราชประชานุเคราะห์ และโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจนหรือโรงเรียนชนบทในวัด ที่ได้บรรยายไปแล้ว

โรงเรียนราชประชานุเคราะห์

เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เกิดวาตภัยครั้งยิ่งใหญ่ทางภาคใต้ของประเทศไทย ทำความเสียหายถึง ๑๒ จังหวัด มีประชาชนต้องเสียชีวิต โรงเรียนประถมศึกษาถูกพายุพัดพังถึง ๑๒ โรง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ไปช่วยเหลือบรรเทาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของประชาชน มีผู้โดยเสด็จพระราชกุศลบริจาคเงินสมทบอีกเป็นจำนวนมากหลังจากการช่วยเหลือประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนในระยะแรกแล้ว ยังมีเงินเหลืออยู่ ๓ ล้านบาท จึงมีพระราชดำริให้นำไปตั้งเป็นกองทุนหาดอกผลไว้สงเคราะห์เด็กที่ครอบครัวต้องประสบวาตภัยครั้งนั้น และไว้ช่วยเหลือราษฎรที่ประสบสาธารณภัยทั่วประเทศ จึงเป็นที่มาของมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ ในพระบรมราชูปถัมภ์

มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ได้ร่วมกับจังหวัดที่เกี่ยวข้อง ก่อสร้างโรงเรียนขึ้นใหม่ทดแทนโรงเรียนที่ถูกพายุพัดพังรวม ๑๓ โรง พระราชทานนามว่าโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ และต่อมาได้ร่วมกับจังหวัดอื่น ๆ เช่นหนองคาย เชียงราย มหาสารคาม สร้างโรงเรียนขึ้นทดแทนโรงเรียนที่ถูกสาธารณภัย เช่นไฟไหม้หรือถูกพายุพัดพัง นอกจากนั้นมูลนิธิยังรับเป็นผู้ปกครองนักเรียนที่สูญเสียผู้ปกครองในคราวถูกวาตภัย พ.ศ. ๒๕๐๕ นั้นและครั้งต่อมา ได้เลี้ยงดูและให้การศึกษาจนสุดสติปัญญาและความต้องการของเด็กแต่ละคนเป็นจำนวนกว่า ๒๐๐ คน เด็กบางคนได้รับทุนพระราชทานเรียนสูงขึ้นตามลำดับจนถึงสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกก็มี และจำนวนมากจบการศึกษาระดับปริญญาตรีและอาชีวศึกษา พระมหากรุณาธิคุณดังกล่าวจึงเป็นการสร้างคนอย่างแท้จริง และคนเหล่านี้ บางคนได้รับราชการ บางคนมีงานเป็นหลักฐาน จนเป็นกำลังของบ้านเมืองต่อไป

การพระราชทานทุนการศึกษา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสนพระราชหฤทัยในการสนับสนุนการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง นอกจากจะพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์กิจการของโรงเรียน มหาวิทยาลัย และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ แล้ว ยังมีพระราชดำริที่จะพระราชทานการสนับสนุนตัวผู้ศึกษาโดยตรงอีกทางหนึ่ง ด้วยการพระราชทานทุนการศึกษาในระดับต่าง ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการส่งเสริมให้ผู้มีสติปัญญาได้ไปศึกษาวิชาการขั้นสูงในต่างประเทศกลับเข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาวิชาการต่าง ๆ ในบ้านเราเพื่อเป็นขวัญกำลังใจแก่ผู้ที่เรียนดี และเพื่อช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในการศึกษา เช่นเด็กกำพร้าอนาถาหรือเด็กยากจน ทุนการศึกษาพระราชทานมีมากมายหลายประเภท เช่นทุนอานันทมหิดล ทุน

เล่าเรียนหลวง ทุนการศึกษาสงเคราะห์สำหรับครอบครัวที่ประสบสาธารณภัย ทุนการศึกษาสำหรับนักเรียนขาดแคลนทั่วไป รางวัลพระราชทานแก่นักเรียนและโรงเรียนดีเด่น ทุนการศึกษาพระราชทานแก่นักเรียนเฉพาะสถานศึกษาบางแห่ง และนอกจากนั้นพระมหากรุณาธิคุณยังแผ่ไปถึงครูอาจารย์ผู้ทำหน้าที่ให้การศึกษา คือมูลนิธิช่วยครูอาวุโส

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสพระบรมราโชวาทถึงความสำคัญของการศึกษาอยู่เสมอ ทรงชี้ให้เห็นว่าการศึกษานั้นเป็นสมบัติที่ล้ำค่าของมนุษย์ และก็จะติดตัวอยู่ตลอดไป เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชีวิตมีความก้าวหน้าเจริญรุ่งเรือง ดังพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่คณะกรรมการบริหารทุนพระราชทานโรงเรียนราชวินิต และนักเรียนที่ได้รับพระราชทานทุน ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐานเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ ความตอนหนึ่งว่า

"...การศึกษาหาความรู้เป็นสมบัติที่ล้ำค่า จึงเป็นที่น่ายินดีที่มีผู้ได้สนับสนุนกิจการของโรงเรียน โดยเฉพาะที่ให้ทุนสำหรับนักเรียนที่เรียนดี ทุนนี้ก็เป็นการสนับสนุนให้นักเรียนพยายามหาความรู้ให้ดีที่สุด เพื่อจะได้มีความก้าวหน้า ทุนที่ได้รับจึงเป็นทุนทรัพย์ที่จะทำให้การศึกษาของอนุชนรุ่นหลังนี้มีความก้าวหน้าดี....แต่รางวัลที่จะได้อย่างสูงที่สุดก็คือความรู้ที่ได้ใส่แก่ตัวไว้ เพราะว่าสมบัตินี้มีคุณค่าอย่างสูงมากจะติดตัวอยู่เสมอ....แล้วความรู้นี้ก็จะเป็นสิ่งที่จะช่วยให้เรามีชีวิตที่ก้าวหน้าได้..."

ในที่นี้จะได้กล่าวถึงทุนการศึกษาสำคัญมากทุนหนึ่งคือทุนอานันทมหิดล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้ง *"ทุนอานันทมหิดล"* ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทุนนี้พระราชทานโดยเฉพาะแก่มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เพื่อส่งผู้สำเร็จวิชาแพทยศาสตร์ที่ได้คะแนนเป็นเยี่ยมไปศึกษาวิชาแพทย์เพิ่มเติมในมหาวิทยาลัยที่สหรัฐอเมริกาพระราชประสงค์นี้ได้ทรงแถลงในพระบรมราโชวาทที่พระราชทานแก่บัณฑิต ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ความว่า

"...ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้แจ้งวัตถุประสงค์ของทุน ที่ข้าพเจ้าได้ให้ไว้แก่มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ก็โดยที่ปรารถนาที่จะอุดหนุนเกื้อกูล แก่คนไทยที่ศึกษาวิชาสำเร็จจากมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์เป็นอย่างดีปีละหนึ่งคน ให้ได้มีโอกาสไปศึกษาวิชาแพทย์เพิ่มเติมในต่างประเทศ เป็นการเพิ่มพูนความรู้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพื่อจะได้มาช่วยส่งเสริมสวัสดิภาพให้แก่ประชาชนต่อไป..."

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ ๒๐,๐๐๐ บาท เป็นทุนเริ่มแรกในการจดทะเบียนตราสารจากทุนอานันทมหิดลเป็นมูลนิธิอานันทมหิดลและมีพระราชประสงค์จะสร้างกลุ่มบุคคลให้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในวิชาการชั้นสูงแขนงต่าง ๆ ให้กลับมาเป็นผู้นำในการใช้และพัฒนาความรู้แขนงวิชานั้น ๆ ภายในประเทศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายงานของมูลนิธิโดยพระราชทานทุนการศึกษาแผนกวิชาอื่น ๆ ด้วย คือ แผนกแพทยศาสตร์ แผนกวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ แผนกเกษตรศาสตร์ แผนกธรรมศาสตร์และแผนกอักษรศาสตร์ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการประจำแต่ละแผนก เพื่อคัดเลือกบัณฑิตที่มีความสามารถยอดเยี่ยมไปศึกษาวิชาเพิ่มเติมในสาขาวิชาต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ ณ ต่างประเทศ เพื่อจะได้กลับมาทำงานเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชาที่ได้ศึกษามาตามพระราชประสงค์และทุนการศึกษานี้ก็ไม่มีข้อผูกมัดว่า เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วจะต้องกลับมาทำงานผูกพันเป็นเวลาเท่านั้น เท่านี้ปีเป็นการตอบแทนการให้ทุน แต่ผู้ที่ได้รับพระราชทานทุนอานันทมหิดลทุกคนได้กลับมารับใช้บ้านเกิดเมืองมารดร หลายท่านเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นอย่างมาก

พระราชกรณียกิจในด้านการศึกษานอกโรงเรียน

การศึกษาเป็นกระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาวิชาการและประสบการณ์แก่ผู้เรียน ให้มีความรู้ความคิด สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสงบสุขและแก้ปัญหาได้ด้วยความเรียบร้อย การศึกษาจึงต้องสนองความต้องการของบุคคลและชุมชนแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ใกล้ชิดกับประชาชน จนอาจกล่าวได้ว่ายิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใด ๆ ในปัจจุบัน ทรงพระวิริยะอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนประชาชนทั่วราชอาณาจักร โดยเฉพาะท้องถิ่นที่ลำบากทุรกันดาร จึงทรงทราบสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรเป็นอย่างดี ทรงตระหนักว่าทุกข์ยากของราษฎรบางท้องที่มีสาเหตุจากการด้อยการศึกษา ขาดความรู้ในการพัฒนาอาชีพ ดังนั้นจึงทรงมุ่งเน้นถึงการให้การศึกษา การแนะแนวอาชีพ เพื่อเสริมสร้างคุณภาพและประสิทธิภาพให้แก่พสกนิกรของพระองค์ ด้วยการกำหนดโครงการตามพระราชประสงค์ขึ้นหลายสิบโครงการ

โครงการตามพระราชประสงค์ที่ทรงจัดทำขึ้น เป็นโครงการที่มีความสมบูรณ์ ครอบคลุมเนื้อหาสาระพร้อมทั้งวิชาการหลายสาขา เป็นการให้การศึกษานอกโรงเรียนที่สมบูรณ์แบบ คือ ให้การศึกษาเพื่อให้รู้จักวิธีแก้ปัญหาของตน ได้ศึกษาวิธีประกอบอาชีพแบบใหม่ ๆ และพัฒนา

ความรู้เฉพาะอย่างตามความสนใจความต้องการของประชาชนในแต่ละท้องถิ่น โดยเน้นการปฏิบัติให้สามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ ทรงใช้ไร่นา บ้าน วัด โรงงาน ฯลฯ เป็นสถานที่สอนสถานที่เรียน นั่นคือทรงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน อยู่ร่วมกับประชาชน ทรงทำและสาธิตให้แนวทางด้วยพระองค์เอง จนประชาชนสามารถปฏิบัติตามรอยพระยุคลบาทและพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นอย่างแท้จริง ซึ่งจะขออัญเชิญโครงการตามพระราชประสงค์บางโครงการมาเป็นตัวอย่าง

โครงการปลูกป่า

ปัจจุบันประเทศไทยได้สูญเสียป่าไม้อย่างมากมายและรวดเร็ว จนกระทบกระเทือนถึงภาวะแวดล้อมเสื่อมโทรม เช่นความชุ่มชื้นในบรรยากาศน้อยลงและทำให้ฝนมีปริมาณน้อยลงด้วย และเมื่อมีฝนก็เกิดภัยจากน้ำป่าที่ไม่มีป่าช่วยชะลอความรุนแรงของกระแสน้ำ พระบาทสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริที่จะช่วยปลูกป่าทดแทนการสูญเสียป่าไม้ ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ โปรดเกล้าฯ ให้จัดทำแปลงปลูกต้นยางนา ๑,๒๕๐ ต้น และนำพันธุ์ไม้ต่าง ๆ จากทั่วประเทศมาปลูกในบริเวณสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ในลักษณะสาธิตหาความเหมาะสมของพันธุ์ไม้ที่จะนำไปขยายปลูกในที่อื่นได้ นอกจากนั้นยังมีโครงการสำคัญอีกโครงการหนึ่งคือ โครงการหลวงพัฒนาต้นน้ำ ดำเนินการปลูกป่าทดแทน ทดลองหาพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมในการปลูกทดแทนป่าที่ถูกทำลาย โดยมุ่งทดลองพันธุ์ไม้โตเร็วและพันธุ์ไม้จากต่างประเทศ พร้อมกันนั้นทรงหาวิธีหยุดยั้งการทำลายป่าของชาวเขาในการทำไร่เลื่อนลอย โดยจ้างเป็นคนงานในโครงการปลูกป่า และสนับสนุนให้มีอาชีพ มีรายได้ และมีที่ทำกินเป็นหลักแหล่ง ทำให้ชาวเขาเลิกปลูกฝิ่นซึ่งเป็นพืชต้องห้าม และได้รับการสงเคราะห์ในด้านอื่น ๆ เช่นการอนามัย การศึกษาของลูกหลานไปด้วย

จากการดำเนินกิจกรรมการปลูกป่าตามพระราชประสงค์นี้ ทำให้เกิดโครงการที่มีกิจกรรมต่อเนื่องขึ้นอีกหลายโครงการ เช่น

โครงการหลวงพัฒนาชาวเขา มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันชาวเขาทำลายป่าไม้ ส่งเสริมการปลูกป่าทดแทน ส่งเสริมการปลูกพืชอื่นแทนการปลูกฝิ่น การฝึกอบรมให้ชาวเขาเข้าใจหลักวิชาการเกษตรในที่สูง ส่งเสริมด้านการศึกษา การอนามัย การวางแผนครอบครัว การทดลองวิจัยพันธุ์พืชและสัตว์ การศึกษาเรื่องการขนส่งและการตลาด

โครงการในพระบรมราชานุเคราะห์ชาวเขา *"สวนสองแสน"* สวนสองแสนเป็นสวนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์จัดซื้อด้วยเงินสองแสนบาท

เป็นสวนที่มีธรรมชาติงดงาม อากาศเย็นสบาย แต่สภาพดินเลวไม่เหมาะแก่การปลูกพืชใด ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทดลองปลูกพืชผลไม้เมืองหนาวเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยได้รับการสนับสนุนจากสหประชาชาติจนประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี

โครงการปลูกป่าและโครงการต่อเนื่องดังกล่าว มีพระราชประสงค์จะให้ประชาชนเห็นคุณค่าของป่าไม้ ได้เรียนรู้การอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยการเลิกทำลายป่าและปลูกป่าทดแทน อันเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง

โครงการชลประทาน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระปรีชาสามารถเป็นพิเศษในด้านการชลประทาน กล่าวคือ ทรงสามารถกำหนดจุดพัฒนาแหล่งน้ำและการจัดรูปที่ดินไว้อย่างคร่าว ๆ ได้ทันที หลังจากที่ทรงศึกษาแผนที่และทรงซักถามข้อเท็จจริงเพิ่มเติมจากราษฎรและผู้เกี่ยวข้อง ทรงพิจารณาและกำหนดแนวทางที่เหมาะสมในการจัดทำฝาย เขื่อน คลองส่งน้ำ และคลองระบายน้ำ แล้วพระราชทานพระราชดำริให้กรมชลประทานหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องรับไปพิจารณาดำเนินการต่อไป

โครงการชลประทานต่าง ๆ ตามพระราชดำริ นอกจากเป็นการช่วยแก้ปัญหาให้แก่เกษตรกรและประชาชนอื่นแล้ว ยังเป็นการสาธิตให้ราษฎรได้เรียนรู้เห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ว่ามีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ และเป็นการแสดงให้เห็นวิธีร่วมมือกันระหว่างราษฎรกับหน่วยงานต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาของชุมชน

โครงการพัฒนาที่ดิน

ปัญหาที่ดินทำกินไม่มีหรือมีไม่พียงพอ หรือมีแต่ดินคุณภาพต่ำ เป็นปัญหาสำคัญเบื้องต้นของเกษตรกร ซึ่งจะต้องแก้ไขและพัฒนาอย่างต่อเนื่องด้วยความตั้งใจจริงและมานะอดทน เพราะมีปัญหามากและอาจเกิดการกระทบกระเทือนระหว่างกลุ่มคนหรือเป็นปัญหาทางการเมืองการปกครองด้วย

โครงการพัฒนาที่ดินหรือการจัดสรรที่ดินทำกินตามพระราชประสงค์ เริ่มเป็นแห่งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ ที่ตำบลหุบกะพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี มีวัตถุประสงค์สำคัญคือ ป้องกันการบุกรุกทำลายป่า จัดสรรที่ดินรกร้างว่างเปล่าที่หมดสภาพจากการเป็นป่าสงวนแล้ว ให้ราษฎรมีที่ทำกินพอสมควรแก่อัตภาพ ดำเนินการทดลองใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์และได้

ผลผลิตทางการเกษตรสูงสุดส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจในการประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามหลักวิชา และให้รู้จักช่วยตัวเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในรูปของสหกรณ์การเกษตร ซึ่งเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เกษตรกรเพียงแต่มีสิทธิทำกินไปตลอดชั่วลูกหลาน

โครงการพัฒนาที่ดินตามพระราชประสงค์ เป็นตัวอย่างที่ดีของการวางแผนที่สมบูรณ์ มีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบเป็นขั้นตอน คือมีการวิจัยหาข้อมูลจากการทดลองปลูกพืช พัฒนาแหล่งน้ำและสร้างสิ่งจำเป็นต่าง ๆ ทดลองให้เกษตรกรเข้าทำการเพาะปลูก มีการจัดตั้งหมู่บ้านพัฒนาสร้างถนน สิ่งสาธารณูปโภค พัฒนาการปลูกพืช การบำรุงดิน การปลูกหญ้า การเลี้ยงโคพันธุ์ และการฝึกสอนวิชาชีพที่บุคคลในครอบครัวจะทำได้ในยามว่างเป็นอาชีพเสริม ทั้งนี้มีสหกรณ์การเกษตรคอยช่วยเหลือในการประกอบอาชีพ การจำหน่ายผลิตผล เป็นแบบอย่างให้ประชาชนจากที่อื่นได้มาศึกษาเรียนรู้นำกลับไปแก้ไขปัญหาของตน

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงปัญหาของเกษตรกรและราษฎรส่วนใหญ่ว่าเนื่องมาจากการขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคโนโลยีที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพของตน จึงมีพระราชดำริให้จัดตั้ง "ศูนย์ศึกษาการพัฒนา" ขึ้นในภาคต่าง ๆ เพื่อให้เป็นศูนย์รวมทางวิชาการของภาค ดำเนินการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัย และแสวงหาแนววิธีการพัฒนาต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและการประกอบอาชีพของประชาชนในบริเวณนั้น ๆ เมื่อศึกษาค้นพบและพิสูจน์ได้แล้วว่าเป็นผลดี จึงนำผลไปพัฒนาราษฎรที่อยู่ใกล้เคียงแล้วขยายผลออกไปตามลำดับ นอกจากนั้นยังมีพระราชประสงค์ให้ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นศูนย์กลางสำหรับให้ประชาชนมาศึกษาดูงาน มาเข้ารับการฝึกอบรม ทั้งในด้านการเกษตร การอุตสาหกรรมในครัวเรือน งานศิลปาชีพ ฯลฯ โดยการเรียนรู้จากของจริง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสถึงวัตถุประสงค์ของศูนย์ศึกษาการพัฒนาไว้เมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๖ ว่า

"...เป็นการสาธิตการพัฒนาเบ็ดเสร็จ หมายถึงว่าทุกสิ่งทุกอย่างทุกด้านของชีวิตประชาชนที่จะหาเลี้ยงชีพในท้องที่จะทำอย่างไร และได้เห็นวิทยาการแผนใหม่ จะสามารถที่จะหาดูวิธีการจะทำกินให้มีประสิทธิภาพ.... ด้านหนึ่ง ก็เป็นจุดประสงค์ของศูนย์ศึกษา ก็เป็นสถานที่สำหรับค้นคว้าวิจัยในท้องที่ เพราะว่าแต่ละท้องที่ สภาพฝนฟ้าอากาศและประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ ก็มีลักษณะแตกต่างกันมากเหมือนกัน...

กรมกองต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันประชาชนทุกด้าน ได้สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ปรองดองกัน ประสานงานกัน ตามธรรมดาแต่ละฝ่ายต้องมีศูนย์ของตนเอง แต่ว่าอาจจะมีงานถือว่าเป็นศูนย์ของตนเองคนอื่นไม่เกี่ยวข้อง และศูนย์ศึกษาการพัฒนาเป็นศูนย์ที่รวบรวมกำลังทั้งหมดของเจ้าหน้าที่ทุกกรมกอง ทั้งในด้านเกษตรหรือในด้านสังคม ทั้งในด้านหางาน การส่งเสริมการศึกษา มาอยู่ด้วยกัน ก็หมายความว่าประชาชนซึ่งจะต้องใช้วิชาการทั้งหลาย ก็สามารถที่จะมาดูส่วนเจ้าหน้าที่ที่จะให้ความอนุเคราะห์แก่ประชาชน ก็มาอยู่พร้อมกันในที่เดียวกันเหมือนกัน ซึ่งเป็นสองด้าน ก็หมายถึงว่าที่สำคัญคือประชาชนจะได้รับประโยชน์ และด้านทางของผู้เป็นเจ้าหน้าที่จะให้ประโยชน์..."

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่ได้กระจายอยู่ตามภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย มีดังนี้

๑. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร เริ่มต้นดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗

๒. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มต้นดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔

๓. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี เริ่มต้นดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

๔. ศูนย์ศึกษาพัฒนาพิกุลทอง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมืองนราธิวาส จังหวัดนราธิวาส เริ่มต้นดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

๕. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพื้นที่ห้วยฮ่องไคร้ อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เริ่มต้นดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗

๖. ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี เริ่มต้นดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘

ศูนย์ศึกษาการพัฒนาแต่ละแห่งมีวัตถุประสงค์ต่างกันออกไป เช่นศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและปรับปรุงแก้ไขสภาพดินที่มีปัญหาในพื้นที่ดินพรุ ให้สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรและด้านอื่น ๆ ได้ หรือศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบน มี

วัตถุประสงค์ในการจัดทรัพยากรธรรมชาติคือป่าไม้ชายเลนและแหล่งการประมงให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ เสริมสร้างผลผลิตให้เพิ่มขึ้น รวมทั้งดูแลรักษาสภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติให้อยู่ในสภาพที่ดีและเหมาะสมที่สุด การดำเนินงานของศูนย์แต่ละโครงการ มีลักษณะเริ่มจากจุดเล็กไปหาจุดใหญ่ และทุกกิจกรรมเป็นไปอย่างมีขั้นตอนตามแนวพระราชดำริที่พระราชทานไว้ เน้นการให้ความรู้แก่ประชาชนด้วยการเรียนรู้จากของจริง เพื่อให้นำไปปฏิบัติได้ด้วยตนเอง จึงเป็นประโยชน์แก่ราษฎรอย่างมหาศาล สมดังพระปฐมบรมราชโองการที่ว่า *"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"* อย่างแท้จริง

โครงการพระดาบส

การศึกษานอกโรงเรียนที่สำคัญอีกโครงการหนึ่ง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่ชาวไทยคือ *"โครงการพระดาบส"* เป็นโครงการการศึกษาอบรมตามพระราชดำริ เพื่อช่วยบุคคลที่ประสบปัญหาไม่สามารถหาที่เรียนหรือขาดแคลนทุนทรัพย์ โดยเริ่มดำเนินงานเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ในรูปสาธารณกุศล รับผู้ที่มีความตั้งใจจริงที่จะขวนขวายหาความรู้ทางวิชาชีพใส่ตน แต่ขาดแคลนทุนทรัพย์หรือไม่อาจหาที่เรียนได้ ผู้รับการอบรมเลือกเรียนตามหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่งได้โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องเพศ วัย และพื้นความรู้ ขอแต่เพียงให้อ่านออกเขียนได้เท่านั้น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อการนี้โดยตลอด โดยมีพระราชประสงค์ให้ดำเนินงานเริ่มจากงานเล็ก ๆ ก่อน เมื่อได้ผลจึงขยายออกไปตามลำดับ คือ โปรดเกล้าฯ ให้เริ่มอบรมช่างไฟฟ้า วิทยุ ชั้นต้นและชั้นกลาง ต่อไปก็เป็นช่างเครื่องยนต์ และเตรียมการสำหรับช่างแขนงอื่นไว้อีก การเรียนการสอนจัดให้ผู้เรียนได้อยู่ประจำและจัดอาหารให้โดยผู้เรียนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ส่วนครูผู้สอนเป็นผู้มีความรู้ในวิชานั้น ๆ ยินดีเสียสละโดยเสด็จพระราชกุศลมาสอนให้เป็นวิทยาทาน

พระราชดำรัสในโอกาสที่คณะบุคคลเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาททูลเกล้าฯ ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศล สมทบทุนโครงการพระดาบส ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ความบางตอนมีดังนี้

"...โครงการพระดาบสนี้ได้จัดตั้งขึ้นมาก็โดยใส่ความคิดว่า มีผู้ที่มีความรู้และอยากจะให้ความรู้นั้นแก่ผู้ที่อยากได้ความรู้ และการที่จะได้ความรู้เช่นนั้น ก็มีวิธีอย่างหนึ่งคือตั้งโรงเรียนขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ยาก เพราะว่าผู้ที่มีความรู้และอยากจะถ่ายทอดความรู้นั้น บางทีก็เป็นคนที่ไม่อยากจะเป็น

ครูตามโรงเรียน แต่ก็อยากที่จะสอนให้ความรู้ จึงเกิดความคิดใหม่ว่า ผู้ที่มีความรู้และถ้ามีใครอยากได้ก็จะถ่ายทอดให้ ก็เปรียบเสมือนคล้าย ๆ เป็นพระดาบสในสมัยโบราณ ที่มีผู้ไปบำเพ็ญพรต หรือคนผู้ที่มีความสามารถไปอยู่ในป่าเป็นดาบสไป ผู้ที่อยากได้ความรู้ก็ขวนขวายเข้าไปในป่า ไปหาดาบสไปหาฤาษีและฝากตัวเป็นลูกศิษย์ก็จะได้ศิลปวิทยาต่าง ๆ...

ในสมัยปัจจุบันนี้ ป่าหมดแล้วไม่ค่อยมี ก็ไม่มีที่ที่จะให้พระดาบสไปสถิตอยู่ด้วยหาที่ป่าที่จะไปอาศัยไม่ได้ ได้คิดว่าถ้ามีกองทุนก็จะทำเป็นคล้าย ๆ ป่าสงเคราะห์ ผู้ที่อยากได้ความรู้ก็ทำอย่างเดิมต้องเข้าไปหาครูหรือพระดาบสและก็ปฏิบัติพระดาบส ในที่นี้ก็ทั้งปฏิบัติพระดาบสและก็ทำความเรียบร้อยสถานที่ที่เป็นที่เรียนที่อยู่ จึงตั้งหลักว่าผู้ที่จะเรียนอย่างนั้น จะต้องช่วยในการรักษาบ้าน รักษาห้องเรียน รักษาสิ่งของที่เป็นอุปกรณ์ต่าง ๆ แต่ว่าการที่จะให้ลูกศิษย์เหล่านั้นไปหาสิ่งของมาเลี้ยงก็ไม่ได้ เพราะโดยมากลูกศิษย์เหล่านั้นก็เป็นคนจน ไม่มีเงินทอง ก็จะต้องมีป่าสงเคราะห์ คืออาศัยท่านทั้งหลายนั่นเองเป็นป่า มาบริจาคเงิน บริจาคข้าว บริจาคสิ่งอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำเป็น...

ในเมืองไทยมีคนที่มีความรู้ไม่ใช่น้อย มีมาก แต่ว่าบางทีก็ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร เพราะว่าการสอนในโรงเรียน ในวิทยาลัย ในมหาวิทยาลัย เป็นสิ่งที่ขัดข้อง มีระเบียบการที่บีบหัวใจมากเหมือนกัน แต่ถ้าทำแบบทำนองนี้ก็จะทำให้คนที่มีความรู้ในด้านวิชาการ มีความรู้ในทางศีลธรรม ในทางชีวิตก็จะขวนขวายในการที่จะแผ่เมตตาต่อไป เป็นการสร้างสรรค์ให้ส่วนรวมอยู่ดีกินดีมีความเรียบร้อย มีคนที่ไม่เป็นอันธพาล เป็นคนที่มีจิตใจสูง ซึ่งเป็นเป้าหมายที่สำคัญของโครงการพระดาบส

ที่เลือกเอาคำพระดาบสนี้ ก็เพราะว่าเห็นสภาพอย่างโบราณที่ว่าไว้ตอนต้นแต่ยังมีว่าเพราะคำพระดาบสหรือพระฤาษี ก็เป็นคนที่ควรบูชา คนที่ควรยกย่องและนับถือ ฉะนั้นก็เป็นกิจการที่เป็นไปในทางเป็นมงคล ไปในทางที่สูงในทางที่เจริญ..."

โครงการสารานุกรมสำหรับเยาวชน

งานการศึกษานอกโรงเรียนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแก่ชาวไทยอีกงานหนึ่ง คือโครงการสารานุกรมไทยสำหรับสำหรับเยาวชน โครงการนี้มีพระราชดำริตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งคณะกรรมการจัดทำสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ คณะกรรมการได้เชิญอาจารย์และผู้รู้สาขาต่าง ๆ ๗ สาขาวิชาคือ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ คณิตศาสตร์

และแพทยศาสตร์ มาเป็นกรรมการประสานงาน และยังมีกรรมการฝ่ายต่าง ๆ อีกมาก สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนเริ่มพิมพ์เล่มที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ จนถึง พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้พิมพ์เล่มที่ ๒๐ ครึ่งหนึ่งของจำนวนที่พิมพ์ได้ส่งออกไปพระราชทานยังห้องสมุดโรงเรียนต่าง ๆ โดยเฉพาะที่อยู่ห่างไกล อีกครึ่งหนึ่งจำหน่ายในราคาใกล้เคียงกับต้นทุนในการจัดพิมพ์

สาเหตุที่ทำให้เกิดพระราชดำรินี้ มีพระราชดำรัสเล่าให้คณะกรรมการจัดงาน *"ฉัตรมงคลรำลึก ๒๕๒๑"* ฟัง ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๒. ความบางตอนว่า

"...ตอนเริ่มต้นโครงการ ลูกสี่คนก็อยู่ในวัยที่อยากรู้อยากเห็นทั้งนั้น... ทำให้เกิดความคิดว่าในเมืองไทยนี้การศึกษาแม้จะทำกันดี ก็จะต้องช่วยหน่อย เพราะว่ามีเยาวชนมากเหลือเกิน โรงเรียนครู ไม่มีทางที่จะมีได้เพียงพอ จึงคิดดูว่าหลักการของฝรั่งโน้น นั้นก็คือต้องให้ผู้ที่มีอายุมากกว่า หรือมีความรู้มากกว่า สอนผู้ที่มีอายุหรือมีความรู้น้อยกว่าจะได้ความรู้มาเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่มีความรู้มากกว่าอายุมากกว่าด้วย เพราะสามารถที่จะสอน การสอนนั้นเป็นสิ่งหนึ่งที่จะทำให้เพิ่มพูนความรู้ของตนเอง แต่ในการนี้ก็จะต้องมีรากฐานอะไรอย่างหนึ่ง ฉะนั้นจึงได้คิดทำสารานุกรมนี้ด้วยหลักการนี้

...ในการศึกษา หลักสูตรต่าง ๆ ของโรงเรียน หรือแม้แต่มหาวิทยาลัย การสอดคล้องของวิชาการทุกด้านมีไม่พอ การสอดคล้องของวิชาการทั้งหลายนี้ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อแต่ละบุคคลได้เรียนเสร็จแล้วและออกไปทำงานการ จะพบทันทีว่าใครจะมีวิชาใดก็ตาม ต้องรู้วิชาอื่นเพื่อที่จะก้าวหน้าในวิชาของตน หรือในงานการอาชีพของตน สารานุกรมนี้ก็พยายามที่จะทำให้มีความสมบูรณ์ในการอ่านความรู้รอบตัวฉะนั้นจึงกลายเป็นโครงการที่ใหญ่โต..."

กระแสพระราชปรารภพระราชดำริในการจัดทำโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน ปรากฏในสารานุกรมเล่ม ๒ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๕๓๗ ดังนี้

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชปรารภว่า การเรียนรู้เรื่องราวและวิชาการสาขาต่าง ๆ โดยกว้างขวาง เป็นเหตุให้เกิดความรู้ความคิดและความฉลาด ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับชีวิต ช่วยให้บุคคลสามารถสร้างประโยชน์สุข สร้างความเจริญมั่นคงให้แก่ตนเอง ทั้งแก่สังคมและบ้านเมืองอันเป็นที่พึ่งอาศัยได้ ทุกคนจึงควรมีโอกาสที่จะศึกษาหาความรู้ได้ตามความประสงค์และกำลังความสามารถโดยทั่วกัน

ทรงพระราชดำริว่าหนังสือประเภทสารานุกรมนั้น บรรจุสรรพวิชาการอันเป็นสาระไว้ครบ

ทุกแขนง เมื่อมีความต้องการหรือพอใจจะเรียนรู้เรื่องใดก็สามารถค้นหาอ่านได้โดยสะดวก นับว่าเป็นหนังสือที่มีประโยชน์เกื้อกูลการศึกษา เพิ่มพูนปัญญาด้วยตนเองของประชาชนอย่างสำคัญ โดยเฉพาะในยามที่มีปัญหาการขาดแคลนครูและที่เล่าเรียนเช่นขณะนี้ หนังสือสารานุกรมจะช่วยคลี่คลายให้บรรเทาเบาบางลงได้เป็นอย่างดี จึงมีพระราชดำรัสให้ตั้งโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ซึ่งดำเนินการสร้างสารานุกรมฉบับใหม่อีกชุดหนึ่ง มีความมุ่งหมายที่จะนำวิชาการแขนงต่าง ๆ ที่ควรศึกษาออกเผยแพร่แก่เยาวชนให้แพร่หลายทั่วถึง เพื่อเยาวชนจักได้หาความรู้ช่วยตนเองได้จากการอ่านหนังสือ และเพื่อให้ได้ประโยชน์กว้างขวางยิ่งขึ้น ทรงกำหนดหลักการทำคำอธิบายเรื่องต่าง ๆ แต่ละเรื่องเป็นสามตอนหรือสามระดับ สำหรับให้เด็กรุ่นเล็กอ่านเข้าใจได้ระดับหนึ่ง สำหรับเด็กรุ่นกลางอ่านเข้าใจได้ระดับหนึ่ง และสำหรับเด็กรุ่นใหญ่รวมถึงผู้ใหญ่ผู้สนใจอ่านเข้าใจได้อีกระดับหนึ่ง เพื่ออำนวยโอกาสให้บิดามารดาใช้หนังสือนั้นเป็นเครื่องมือแนะนำวิชาแก่บุตรธิดา และให้พี่แนะนำวิชาแก่น้องเป็นลำดับกันลงไป นอกจากนั้นเมื่อเรื่องหนึ่งเรื่องใดมีความเกี่ยวพันต่อเนื่องถึงเรื่องอื่น ๆ ก็ให้อ้างอิงถึงเรื่องนั้น ๆ ด้วยทุกเรื่องไป ด้วยประสงค์จะให้ผู้ศึกษาทราบตระหนักว่าวิชาแต่ละสาขามีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกัน พึงจะศึกษาให้ครบถ้วนทั่วถึง"

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก และสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

พระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบัน

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

วันที่ ๒๔ กันยายน ซึ่งเป็น *"วันมหิดล"* ได้เวียนมาบรรจบครบอีกรอบปีหนึ่ง เพื่อเป็นการรำลึกถึงพระคุณของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ผู้ทรงเป็นพระบิดาแห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของชาติไทย จึงขออัญเชิญพระประวัติและกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองมาทบทวนอีกครั้งหนึ่ง

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก มีพระนามเดิม สมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ เป็นพระราชโอรสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี ซึ่งต่อมาทรงเฉลิมพระยศเป็นสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ขานพระนามเป็นการภายในราชสำนักว่า *"ทูลหม่อมแดง"* พระเชษฐภคินีที่มีพระชนม์ชีพจนเป็นผู้ใหญ่เหลือเพียงพระองค์เดียวคือ สมเด็จเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

สมเด็จพระบรมราชชนกทรงศึกษาสำเร็จจากโรงเรียนนายเรือ ประเทศเยอรมนีจนเกิดสงครามโลกครั้งที่หนึ่งจึงเสด็จกลับมายังประเทศไทย ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงทหารเรือเมื่อเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๘ มีพระประสงค์ที่จะอยู่เรือเพื่อปฏิบัติหน้าที่ในเรือตอร์ปิโดและออกทะเล แต่กระทรวงทหารเรือเห็นว่าไม่สมควรที่สมเด็จเจ้าฟ้าจะทรงปฏิบัติเช่นนั้น จึงจัดให้พระองค์ไปรับราชการกรมเสนาธิการทหารเรือ และต่อมาย้ายไปประจำกองอาจารย์นายเรือ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ จากนั้นจึงได้ทรงกราบถวายบังคมลาออกจากราชการทหารเรือ

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกทรงลาออกจากราชการทหารเรือในเดือนมกราคม พุทธศักราช ๒๔๕๘ แล้วนั้น วันหนึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร แต่ยังทรงพระอิสริยยศเป็นกรมขุนและหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี ได้ชวนเสด็จประพาสไปตามแม่น้ำลำคลองโดยเรือยนต์ จะโดยบังเอิญหรือตั้งพระทัยก็ไม่ทราบเมื่อประพาสตามคลองเล็กคลองน้อยและออกจากปากคลองบางกอกน้อยแล้ว สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทรก็รับสั่งให้จอดเทียบ

สะพานท่าน้ำโรงพยาบาลศิริราชและเชิญเสด็จสมเด็จพระบรมราชชนกขึ้นบก นัยว่าใคร่จะให้ได้ทอดพระเนตรที่ทำงานของพระองค์ท่าน

โรงพยาบาลศิริราชเมื่อประมาณปลายพุทธศักราช ๒๔๕๘ นั้น มีอาคารที่เป็นตึกเล็ก ๆ เพียง ๓ หลัง เรือนคนไข้เป็นเรือนไม้หลังคาจาก จำนวนไม่เพียงพอกับคนไข้ที่มารักษาพยาบาล สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทรผู้บัญชาการโรงพยาบาล และโรงเรียนราชแพทยาลัย และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อาจารย์โรงเรียนแพทยาลัย ช่วยกันกราบทูลถึงอุปสรรคต่าง ๆ ของโรงพยาบาล ทำให้สมเด็จพระบรมราชชนกสนพระทัย และทรงสงสารว่าต้องทำงานที่เต็มไปด้วยอุปสรรค

หลังจากการเสด็จศิริราชเพียงเล็กน้อย สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร และหม่อมเจ้าพูนศรีเกษม ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมราชชนกอีก ก็ช่วยกันทูลเชิญว่าเมื่อไม่มีอะไรจะทรงทำก็ขอให้ไปช่วยกันที่โรงพยาบาลศิริราช สมเด็จพระบรมราชชนกรับสั่งว่าเราต้องทำกันจริง ๆ ทำอย่างไม่มีหลักก็เป็นการสนุกชั่วคราวไม่มีประโยชน์ จึงขอพระองค์ว่าให้คอยอีกสักสองสามปี พอให้ได้ไปทรงศึกษาวิชาแพทย์เสียก่อน แล้วจึงจะทรงกลับมาทำงานให้อย่างเต็มที่

นับแต่วันที่สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงเข้าศึกษาวิชาเตรียมแพทย์ที่ ฮาร์วาร์ด คอลเลจ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๙ ก็ทรงวางแผนในการช่วยเหลือโรงเรียนแพทย์ และโรงพยาบาลศิริราชทันที ทรงเห็นว่าจะตั้งต้นด้วยการตระเตรียมครูทั้งฝ่ายแพทย์และพยาบาลก่อนอื่น จึงทูลขอให้สมเด็จกรมพระยาชัยนาทนเรนทร คัดเลือกนักเรียนแพทย์และนักเรียนพยาบาลประเภทละสองคน ส่งออกไปศึกษาวิชา ณ สหรัฐอเมริกา ด้วยทุนส่วนพระองค์ และปีต่อมานักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงซึ่งเลือกศึกษาวิชาแพทย์ก็ไปถึงสหรัฐอเมริกาอีก ๒ คน นับว่าจะได้แพทย์ไทยเป็น ๔ คนด้วยกัน จึงเป็นที่พอพระทัยเป็นอันมาก

เมื่อเดือนกันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๒ สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงศึกษาจบชั้นปีที่สองของโรงเรียนแพทย์ได้ครึ่งหลักสูตรแล้ว ทรงหยุดพักวิชาแพทย์ไว้ชั่วคราว เพื่อเข้าศึกษาวิชาสาธารณสุขในมหาวิทยาลัยเดียวกันนั้น ต่อมาได้เสด็จกลับประเทศไทยเนื่องในงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนีพระพันปีหลวง

เมื่อวันที่ ๖ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๓ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ได้พระราชทานเงินทุนแก่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นจำนวนสองแสนบาท เนื่องในงานฉลองพระชนมายุครบ ๒๘ พรรษา ให้ใช้ดอกผลจากทุนนี้ส่งกุลบุตรและเจ้าหน้าที่ของ

มหาวิทยาลัยออกไปศึกษาวิทยากร ณ ต่างประเทศ ในวิชาแพทย์หรือวิชาเคมี ฟิสิกส์ และชีววิทยา อันเป็นวิชาสำคัญขั้นต้นสำหรับการเรียนแพทย์ และการตระเตรียมอาจารย์ไว้สำหรับโรงเรียนเตรียมแพทย์และโรงเรียนแพทย์ต่อไป

ต่อมาเมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๓ สมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จกลับไปยังสหรัฐอเมริกา เพื่อทรงศึกษาต่อในวิชาสาธารณสุข ในการเสด็จครั้งนี้ทรงเลือกเจ้าหน้าที่แพทย์ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ของศิริราชพยาบาลให้ตามเสด็จไปด้วยผู้หนึ่ง เพื่อศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ มหาวิทยาลัย จอห์น ฮอบกินส์ ท่านผู้นี้เมื่อศึกษาวิชาสำเร็จกลับมาเป็นหัวหน้าแผนกพยาธิวิทยา ต่อมาเป็นอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ และเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขอยู่สมัยหนึ่ง ทั้งนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมราชชนกทรงสร้างบุคคลให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยเป็นอย่างมากมาแล้วหลายสิบราย

ชั่วระยะเวลาเพียง ๒-๓ เดือน ที่สมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จมาประทับในประเทศไทย ได้ทรงทำให้ฐานะในอนาคตของการแพทย์ไทยเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี โดยเฉพาะสำหรับโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลศิริราชทรงรับรองว่าจะหาที่ดินเพิ่มเติมให้อีกเพื่อการขยายในอนาคต ทั้งทรงสัญญาว่าจะพระราชทานเงินสำหรับสร้างตึกเพิ่มเติม ได้พระราชทานทุนสำหรับหาดอกผลเพื่อส่งคนไปศึกษาในต่างประเทศ และทรงเพิ่มทุนเล่าเรียนสำหรับนักเรียนส่วนพระองค์อีกด้วย

สมเด็จพระบรมราชชนกทรงศึกษาวิชาสาธารณสุขสำเร็จในเดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๖๔ แล้วเสด็จกลับประเทศไทยผ่านทวีปยุโรปเพื่อมารับสมเด็จเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร สมเด็จพระเชษฐภคินี ซึ่งทรงพระประชวรพระโรควักกะ (ไต) พิการ ไปรักษายังประเทศอังกฤษ ระหว่างที่เสด็จอยู่ในยุโรปนั้น เป็นระยะเวลาที่รัฐบาลโดยกระทรวงธรรมการได้เปิดการเจรจาขอความช่วยเหลือจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้เข้ามาช่วยปรับปรุงการศึกษาวิชาแพทย์ในประเทศไทย พระองค์ทรงได้รับการขอร้องให้เป็นผู้รับมอบอำนาจดำเนินการเจรจาในเรื่องนี้

สมเด็จพระบรมราชชนกทรงพบปะหารือกับผู้แทนของมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ หลายครั้งหลายหนที่กรุงลอนดอน กรุงเบอร์น และกรุงปารีสจนเป็นผลสำเร็จในที่สุด การให้ความร่วมมือของมูลนิธิมีหลักเกณฑ์โดยย่อคือ มูลนิธิจะส่งศาสตราจารย์ชาวต่างประเทศมาช่วยจัดและสอนในแผนกวิชาที่สำคัญรวม ๖ คน มีกำหนดการสร้างอาคารโดยมูลนิธิจะให้เงินช่วยเหลือส่วนหนึ่งเป็นเงินประมาณ ๔ แสนบาท และมูลนิธิให้ทุนส่งอาจารย์ไทยไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ในที่สุดได้รับทุนรวม ๑๙ ทุน นอกจากนั้นมูลนิธิยังร่วมมือกับคณะอักษรศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-

มหาวิทยาลัย ในการส่งศาสตราจารย์มาช่วยสอนชั่วคราว และให้ทุนส่งอาจารย์ไทยไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศอีกด้วย

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงตรวจการศึกษาทั่วไปและมีพระภารกิจอันมากมายทำให้พระอนามัยอ่อนแอลง โปรดให้แพทย์ในกรุงเทพฯตรวจพระอาการ แพทย์ได้ถวายคำแนะนำให้เสด็จออกจากเมืองร้อนไปรักษาพระองค์ที่อเมริกาหรือยุโรป ดังนั้นในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๖๘ จึงได้เสด็จไปยุโรป และทรงพาเจ้าหน้าที่ใหม่คนหนึ่งในแผนกฟิสิกส์ของมหาวิทยาลัยตามเสด็จไปศึกษาเพิ่มเติมโดยทุนส่วนพระองค์ ต่อมาอีก ๗ เดือนเศษ ก็ต้องเสด็จกลับพระนครเนื่องในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระบรมราชชนก เสด็จกลับไปยังยุโรปเมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๙ แล้วเลยไปยังสหรัฐอเมริกา เพราะทรงตั้งพระทัยแน่วแน่ที่จะทรงเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนแพทย์ ซึ่งยังเหลืออยู่อีก ๒ ปี จึงจะได้รับปริญญา เอ็ม.ดี. ในลายพระหัตถ์ถึง ดร.เอลลิส ในเรื่องนี้ทรงกล่าวตอนหนึ่งว่า *"ฉันรู้สึกว่า ถ้าฉันจะทำเกี่ยวข้องกับโรงเรียนแพทย์อีกต่อไปแล้ว ควรอย่างยิ่งที่ฉันจะเรียนให้ได้จบหลักสูตรแพทย์ ในระหว่างปี ๒ ปี ที่อยู่ในกรุงสยาม ฉันรู้สึกว่าฉันยังเป็นรองอยู่มาก"*

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว พระอนามัยยังไม่สู้ดีนัก ต้องเลิกล้มพระทัยที่จะทรงศึกษาต่อในด้านกุมารเวชศาสตร์ ทรงพาครอบครัวกลับประเทศไทยโดยผ่านยุโรป เสด็จถึงกรุงเทพเมื่อวันที่ ๑๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๑ ในการเสด็จครั้งนี้ตั้งพระทัยว่าจะประทับอยู่ในประเทศตลอดไป และมีพระประสงค์ที่จะปฏิบัติหน้าที่แพทย์ประจำบ้านเยี่ยงนายแพทย์ใหม่ทั้งหลาย แต่การก็ไม่สามารถเป็นไปด้วยเกี่ยวกับฐานันดรศักดิ์ของพระองค์และพระราชประเพณี แต่ก็ยังเสด็จโรงพยาบาลอยู่เนือง ๆ

สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงครุ่นคิดอยู่กับการปฏิบัติหน้าที่แพทย์ประจำบ้านอยู่ตลอดเวลา เมื่อทรงทำที่โรงพยาบาลศิริราชไม่ได้ ก็ต้องหาที่อื่นต่อไป ดังนั้นเมื่อโรงพยาบาลแมคคอร์มิคเชียงใหม่ ทูลเชิญก็ทรงรับและเสด็จไปเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๒ เป็นการเริ่มต้นที่สมพระราชปรารถนา ที่จะทรงศึกษาการแพทย์เมืองร้อนตามที่ตรวจพบโรคของคนท้องถิ่นจริง ๆ แต่ทรงมีพระธุระกิจบางประการที่กรุงเทพฯจึงได้เสด็จกลับมาเมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม ในปีเดียวกัน และทรงพระประชวรประทับอยู่ที่วังสระปทุมเป็นเวลา ๔ เดือน จึงสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๗๒ พระชนมายุได้ ๓๗ พรรษา ๘ เดือน ๒๓ วัน

ท่ามกลางความวิปโยคของชาวไทยทั้งมวล พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ถวายพระเกียรติด้วยการเลื่อนพระอิสริยศักดิ์จากสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนเป็น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์

หม่อมเจ้าพูนศรีเกษม เกษมศรี อดีตคณบดีคณะแพทยศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทรงเล่าประทานไว้ในวารสาร *"สารศิริราช"* กรณีที่ ทูลกระหม่อม คือ สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงหันมาสนพระทัยโรงเรียนแพทย์ ตอนหนึ่งทรงเล่าว่า ระหว่างที่สมเด็จพระบรมราชชนกประทับอยู่ที่อเมริกา ได้มีลายพระหัตถ์พระราชทานมาฉบับหนึ่งความว่า ทรงเห็นว่าได้รับเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์อยู่ตลอดมา นับว่าเป็นหนี้อยู่แก่ประชาชนผู้เป็นเจ้าของเงิน จำจะต้องทำอะไรตอบแทนบ้าง เมื่อจะตอบแทนด้วยพระองค์เองไม่ได้เพราะมีพระโรคประจำมาตัดรอน ก็จะขอถมเงินทุ่มเทเข้าแทนตัว ให้งานปรับปรุงโรงเรียนแพทย์สำเร็จไปจนได้

การที่สมเด็จพระบรมราชชนกได้พระราชทานทุนการศึกษาในต่างประเทศแก่นักเรียนไทยนั้น ทรงระมัดระวังและพิถีพิถันในการคัดเลือกบุคคลมาก ได้ทรงแสดงความมุ่งหมายในการส่งนักเรียนไว้ ๓ ประการคือ ประการแรกจะแสดงว่าการเลือกนักเรียนเป็นการสำคัญ ประการที่สองคือจะแสดงว่า การให้นักเรียนได้เรียนวิชาที่รักจะสำเร็จดีกว่าบังคับให้เรียนวิชาที่ไม่ชอบ และประการที่สามจะแสดงว่าถ้าได้เรียนสำเร็จไปจริงแล้ว จะหากินได้ในเมืองไทยโดยไม่ต้องรบกวนใคร และสามารถทำประโยชน์ให้แก่เพื่อนมนุษย์ได้

สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงมีลายพระหัตถ์ ถึง นายสวัสดิ์ แดงสว่าง ผู้ได้รับพระราชทานทุนไปเรียนวิชาแพทย์ที่สหรัฐอเมริกาว่า ได้ทรงจัดการวางมัดจำค่าเดินทางทางเรือของนายสวัสดิ์ ได้ทรงทราบว่าผู้จัดการบริษัทอิสต์เอเชียติคที่เดินเรือนี้ ลดค่าโดยสารให้ร้อยละ ๒๕ เพราะเห็นว่าการออกไปเรียนนี้เป็นการช่วยเพื่อนมนุษย์ จึงทรงขอให้นายสวัสดิ์ช่วยทดแทนบุญคุณของบริษัทโดยความตั้งใจจะเรียนและกลับมาทำงานเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มากจริง ๆ ทั้งนี้ขอให้ถือผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นที่สอง ประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์เป็นกิจที่หนึ่ง

สมเด็จพระบรมราชชนก ทรงเป็นพระบรมวงศ์สูงศักดิ์ ซึ่งมีพระจริยานุวัตรอันประเสริฐสุดหลายประการ พระบุคลิกลักษณะอันทรงไว้ซึ่งพระอำนาจ แต่ก็ทรงถ่อมพระองค์เป็นที่สุด พระมรรยาทอ่อนโยนมีพระเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง ทรงพบปะบุคคลใด ผู้นั้นจะเกิดความนิยมนับถืออย่างรวดเร็วจะหาบุคคลใดเสมอเหมือนได้ยากยิ่ง ทรงมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ทรงเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม จะหาผู้ใดเสมอเหมือนนั้นเห็นจะหาไม่ได้อีกแล้ว

นายแพทย์ ดร.เอ.ยี เอลลิส อดีตอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ทำงานร่วมกับ

สมเด็จพระบรมราชชนกในการปรับปรุงโรงเรียนแพทย์และโรงพยาบาลศิริราชมาอย่างใกล้ชิดโดยตลอด ได้กล่าวถึงพระกรณียกิจที่ทรงอุปการะการแพทย์ในกรุงสยามไว้อย่างละเอียด มีวันเดือนปีแน่นอน ได้ลงท้ายว่าเราได้รับมรดกคือผลสำเร็จที่พระองค์ท่านทรงประกอบไว้ และเราได้รับความทรงจำอันประเสริฐในบุคคลซึ่งทรงลักษณะอันเป็นที่ดูดดื่มชุ่มใจแก่ทุก ๆ คนที่ได้ติดต่อกับพระองค์ท่าน การที่พระองค์ทรงอุบัติมาในโลกนี้ ทำให้โลกดีขึ้นเป็นแน่แท้

พระกรณียกิจของสมเด็จพระบรมราชชนกเกี่ยวกับการแพทย์และการสาธารณสุขไทยมีมากมายเหลือที่จะพรรณนา เมื่อพูดถึงทุนทรัพย์ส่วนพระองค์ที่พระราชทานให้เป็นค่าก่อสร้างอาคารในโรงพยาบาลศิริราช ค่าซื้อที่ดินให้โรงพยาบาล ทุนการศึกษาแก่แพทย์ พยาบาล และเจ้าหน้าที่อื่น ๆ แม้กระทั่งพระมรดกก็ยังทรงให้แบ่งเป็นทุนการศึกษาต่อไป รวมพระราชทรัพย์ที่พระราชทานมานี้มีจำนวนไม่น้อยกว่ามูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้ความช่วยเหลือประเทศไทย แต่ที่ยิ่งใหญ่กว่านั้นคือ พระสติปัญญาและกำลังพระวรกาย ที่พระราชทานให้แก่การแพทย์และสาธารณสุขนั้น สุดประเสริฐหาค่ามิได้ ดังนั้นจึงเป็นการสมควรที่ชาวไทยจักน้อมรำลึกถึงพระคุณของพระองค์ท่าน ตลอดชั่วกาลนาน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๑

พญาพรหมโวหาร
กวีเอกแห่งล้านนาไทย

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

พญาพรหมโวหาร กวีสำคัญคนหนึ่งของล้านนาไทย ซึ่งได้รับการยกย่องจากชาวล้านนาและผู้ที่สนใจในกวีนิพนธ์แห่งล้านนาไทยว่าเป็นกวีเอกบ้างเป็นรัตนกวีบ้างนั้น มีชื่อปรากฏในเอกสารและหนังสือส่วนใหญ่ ๓ ชื่อ คือ พรหมินทร์ เป็นชื่อเดิม พญาพรหมโวหารเป็นชื่อบรรดาศักดิ์ที่เจ้าผู้ครองนครลำปางทรงตั้ง และพญาพรหม ซึ่งคงเป็นชื่อนามบรรดาศักดิ์ย่อ เหมือนกับการเรียกพระสุนทรโวหาร กวีเอกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ว่า สุนทรภู่ และเรียกพระยาตรังคภูมาภิบาล กวีเอกผู้มีเชื้อสายชาวปักษ์ใต้ว่า พระยาตรัง เป็นต้น

คำว่า "ล้านนาไทย" เป็นชื่อเรียกอาณาเขต ศาสตราจารย์พันเอก (พิเศษ) พูนผล อาสนจินดา กล่าวถึงอาณาเขตล้านนาไทยไว้ในเรื่อง *"ภูมิศาสตร์ล้านนาไทย"* ว่า

"ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ได้แก่ เมืองเชียงแสน เชียงราย และเชียงของ ส่วนทางฝั่งขวาที่อยู่ตรงข้ามกับบริเวณนี้ เป็นที่อยู่อาศัยของพวกลาวหรือล้านช้าง ภายหลังพญามังรายกษัตริย์แห่งล้านนาไทยทรงปราบได้เมือง หริภุญชัย (ลำพูน) อาณาเขตของล้านนาไทยจึงขยายใหญ่ขึ้นปกคลุมพื้นที่ ซึ่งในปัจจุบันนี้ได้แก่ จังหวัดเชียงราย พะเยา เชียงใหม่ ลำปาง แพร่ น่าน แม่ฮ่องสอน และลำพูน ในต้นรัตนโกสินทร์ จังหวัดเหล่านี้ ยังมีเจ้าผู้ครองนครและเรียกรวมว่า มณฑลพายัพ ในขณะที่ล้านนาไทยมีอำนาจมากขึ้นนั้น เขตอิทธิพลกินไปถึงแม่น้ำคงต่อแดนพม่าทางตะวันตก ทางเหนือติดเขตแดนหนองแส ทางตะวันออกติดเขตแดนเกี่ยวจี๋ (ญวน) ที่แม่น้ำแท้ ส่วนทางใต้ติดเขตแดนลวรัฐ (ลพบุรี)"

อาณาเขตของล้านนาไทย สมัยก่อนเรียกกันว่า ลานนาไทย แต่สมัยปัจจุบันเปลี่ยนเป็นล้านนาไทย ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร กล่าวอธิบายไว้ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรมฉบับเดือนกันยายน ๒๕๒๖ มีใจความว่า

"คำว่า ล้านนา มีปรากฏในจารึก ๗ ช.ม. (เชียงใหม่) ของพระไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ผู้เคยครองนครเชียงใหม่อยู่ชั่วระยะหนึ่ง แล้วเสด็จไปครองกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) มีข้อความว่า "สมเด็จพระบรมบพิตรตนสถิตเสวยราชพิภพทั้งสองแผ่นดิน ล้านช้าง ล้านนา" ทางเหนือสมัยโบราณแบ่งเขตการปกครองออกเป็น พันนา อนึ่งมีกษัตริย์ของเชียงใหม่ทรงพระนามว่า กือนา ซึ่งแปลว่า ร้อยล้านนา ส่วนคำว่า ลาน แปลว่า ที่ราบโล่ง ไม่ปรากฏว่ามีใช้ในภาคเหนือแต่เดิม เช่น ลานวัด ใช้ ข่วงวัด"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้กล่าวถึงเรื่องชื่อของพญาพรหมโวหารและชื่ออาณาจักรล้านนาไทย อันเป็นดินแดนที่ยกย่องบทกวีของพญาพรหมโวหารมาพอสมควรแล้ว ต่อจากนี้ขอนำชีวประวัติและผลงานของกวีสำคัญผู้นี้มาเสนอท่านผู้ฟังสืบไป

พญาพรหมโวหาร เกิดที่นครลำปางในสมัยที่ยังมีเจ้าผู้ครองนคร ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า เจ้าหลวงลำปาง บิดาชื่อ แสนเมืองมา เป็นเชื้อสายคนหนึ่งในราชตระกูลเจ้าเจ็ดตนมีหน้าที่เป็นผู้รักษากุญแจคลังหลวง ส่วนมารดาชื่อ เป็ง ชาวบ้านเอื้อม นครลำปาง เป็นบุตรสาวของกุ๋มนาคือ หัวหน้าจัดการเรื่องนาของเจ้าหลวง ต่อมากุ๋มนาผู้เป็นบิดานำไปฝากไว้กับชาวคุ้ม (ฝ่ายเหนือหมายถึง เจ้านาย) ในราชสำนักของเจ้าหลวงจึงเป็นโอกาสให้ทั้งสองได้พบและสนิทสนมจนเกิดความรักแล้วแต่งงานกัน ตั้งบ้านอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดสิงห์ชัยแต่สงวน โชติสุขรัตน์ นักเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับภาคเหนือคนหนึ่ง กล่าวว่า บ้านตั้งอยู่ในตรอกตรงกันข้ามกับวัดไทยใต้ตำรงธรรม ทั้งสองมีบุตรชาย ๒ คน คนพี่ชื่อ พรหมินทร์ คนน้องชื่อ บุญยง

พรหมินทร์ ก็คือ พญาพรหมโวหาร เกิดที่บ้านหลังนี้ เมื่อปีจอ จุลศักราช ๑๑๖๕ (พ.ศ. ๒๓๔๕) ขณะนั้น นครลำปาง เจ้าดวงทิพย์เป็นเจ้าผู้ครองนครองค์ที่ ๕

เมื่อเติบโตมีอายุสมควรเรียนหนังสือได้ พรหมินทร์จึงไปเรียนอักขรภาษา (ตัวเมือง) ที่วัดสิงห์ชัย อาจารย์อุปนันทเถระ เจ้าอาวาสและมีศักดิ์เป็นลุง เป็นผู้สอน เรียนเก่งมาก เรียนไม่นานก็ได้รับคำยกย่องว่า *"ปัญญาดีนัก"* พออายุ ๑๗ ปี บรรพชาเป็นสามเณรเรียนหนังสือควบคู่กับเรียนทางธรรมต่อไปจนกระทั่งอายุครบ ๒๐ ปี อุปสมบทเป็นพระภิกษุซึ่งชาวเหนือเรียกว่า ตุ๊ หรือ ตุ๊เจ้า คำว่า ตุ๊ พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อตฺตสิโว) อธิบายไว้ในหนังสือ *"หลักภาษาไทยพายัพ"* ว่าเป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า สาธุ โดยอธิบายว่า *"ธุ พระ (มาจาก สาธุ) เพี้ยนเป็น ทุ หรือตุ๊"*

ตุ๊พรหมินทร์ นอกจากจะเก่งทางเรียนหนังสือแล้ว ยังเทศน์มหาชาติเก่งอีกด้วย ทั้งนี้ก็เพราะมี

เสียงดี เวลาขึ้นนั่งเทศน์บนธรรมาสน์ จะว่ากาพย์หรือใส่กาพย์ คือ แหล่ อย่างไพเราะโดย แต่งเป็นเรื่องขึ้นด้วยโดยปฏิภาณไหวพริบ ไม่ได้แต่งเป็นหนังสือนำขึ้นไปอ่าน หรือท่องจำขึ้นไป การว่ากาพย์ได้อย่างคล่องแคล่วส่อความเป็นปฏิภาณกวีให้ปรากฏ และเมื่อทำอย่างนั้นบ่อยครั้งเข้า ก็ยิ่งชำนาญมากขึ้น จนผู้ฟังนิยมชมชอบไปตาม ๆ กัน ต่อมาตุ๊พรหมินทร์เริ่มสนใจในการแต่งค่าวหรือ คร่าว และแต่งได้ดีไม่น้อยไปกว่าการว่ากาพย์ ค่าวที่แต่งเป็นครั้งแรกก็คือ ค่าวเตโช ค่าววาโย ซึ่งเป็นค่าวธรรม

คำว่า *"ค่าว"* ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล อาจารย์ประจำวิชาภาษาไทยแห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่อธิบายไว้ใน *"วารสารมนุษยศาสตร์ ฉบับกรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๒๕"* ว่า

"ค่าว โดยความหมายกว้าง ๆ หมายถึงลักษณะการเรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบแบบแผน คือมีสัมผัสคล้องจองกันเหมือนกับห่วงหรือเชือกที่สอดร้อยกันไป (ทางลานนาเรียกเชือกเส้นโต ๆ ว่า ค่าว หรือเชือกค่าว เพราะมีลักษณะฝั้นสอดร้อยต่อเนื่องกันไป) หากพิจารณาตามรูปแบบการแต่งค่าว ก็มีหลายชนิดได้แก่ ค่าวธรรม คือวรรณกรรมประเภทชาดกหรือคำกลอนที่พระภิกษุแต่งขึ้นเพื่อใช้เทศน์ มักแต่งเป็นร่ายและร้อยแก้วสำนวนเทศน์ ค่าวซอ มีรูปแบบคำประพันธ์เฉพาะนิยมแต่งกันมากในลานนายุคร่วมสมัยกับรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นต้นมา มักแต่งเป็นนิทาน (ซึ่งสืบเนื่องมาจากค่าวธรรม) และนิยมนำมาอ่านใน งานต่าง ๆ เรียกว่า เล่าค่าว ด้วยทำนองเสนาะ นอกจากนี้ก็มี ค่าวร่ำ (ค่าวฮ่ำ) คือ ค่าวที่แต่งร่ำพรรณนาถึงเรื่องราวเหตุการณ์หรือประวัติบุคคลและสถานที่ค่าวใช้ คือ ค่าวที่เป็นทำนองเพลงยาว หรือจดหมายรักระหว่างหนุ่มสาว ทั้งค่าวซอ ค่าวร่ำ และค่าวใช้จะมีฉันทลักษณ์แบบเดียวกันซึ่งสามารถนำมาขับเป็นทำนองเสนาะได้"

ตุ๊พรหมินทร์ อุปสมบทได้ ๓ พรรษา อาจารย์อุปนันทเถระ ผู้หวังดีได้นำไปนครเชียงใหม่ แล้วฝากให้เป็นศิษย์พระอาจารย์ปินตา วัดสุขมิ้น (อยู่ในบริเวณวัดเจดีย์หลวงปัจจุบัน) เพื่อศึกษาเพิ่มเติมในทางภาษาคือ นำไปฝากเพื่อเรียน มูลกัจจายน์-สนธิ-สมัญญาภิธานศาสตร์ เรียนอยู่ประมาณ ๒-๓ ปี ไม่ก้าวหน้า สู้ศิษย์คนอื่น ๆ ไม่ได้ เพราะไม่สู้จะใส่ใจในการศึกษาทางนี้นักแต่ชอบทางการกวีมากกว่าเลยเบื่อหน่ายที่จะเรียนต่อไป จึงลาพระอาจารย์วัดสุขมิ้นกลับมาอยู่วัดสิงห์ชัยตามเดิม แต่แล้วเกิดเบื่อหน่ายในเพศพรหมจรรย์จึงลาสิกขา (สึกจากพระ) ออกมาเป็นฆราวาส เรียกกันว่า ขนาน หรือ หนาน คือ เป็นทิด (บัณฑิต) อย่างภาคกลางเรียกผู้ที่สึกจากพระมาเป็นฆราวาสใหม่ ๆ

หนานพรหมินทร์ แต่งค่าวขึ้นอีกเรื่องหนึ่งชื่อ ไค่สิก แปลว่า อยากสึกโดยถอดถ่ายความรู้สึกอันแท้จริงในตอนที่ร้อนผ้าเหลืองนั้นออกมาอย่างที่เรียกว่าเปิดอก กล่าวกันว่าสำนวนค่าวหรือ

กลอนเรื่องนี้ไพเราะเพราะพริ้งเป็นที่ติดอกติดใจของผู้ได้อ่านเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังสมัครรับจ้างเขียนคำให้การที่ศาลลูกขุน นครลำปาง และรับจ้างเขียน ค่าวใช้ คือ คำกลอน เพลงยาว ทำนองจดหมายรักให้หนุ่มสาวที่เขียนไม่เป็น ทำให้ได้รับเงินและรางวัลรวมทั้งชื่อเสียงในทางกวีทั้งแพร่หลายโด่งดังถึงระดับจินตกวี แห่งนครลำปางสมัยนั้น หมากพลูที่พวกสาว ๆ นำมามอบให้เป็นรางวัลแต่ละวันกินเจ็ดวันยังไม่หมด

แต่แสนเมืองมาผู้บิดาเห็นว่า หนานพรหมินทร์ลูกชาย ควรจะเจริญก้าวหน้าทางกวียิ่งขึ้นไปกว่านี้จึงนำไปถวายตัวเป็นมหาดเล็กของเจ้าวรญาณรังษี เจ้าผู้ครองนครสมัยนั้นเพราะทราบดีว่าในราชสำนักแห่งนี้มีกวีผู้มีชื่อเสียงโด่งดังประจำอยู่ จะช่วยแนะนำสั่งสอนให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปได้กวีสำคัญผู้นี้คือ พญาโลมวิสัย

เจ้าวรญาณรังษี เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ ๙ เป็นโอรสของเจ้าคำโสม (บางแห่งว่าคำสม) ผู้เป็นหนึ่งในตระกูลเจ้าเจ็ดตน (เจ้าเจ็ดตน คือ ๑. กาวิละ ๒. คำโสม ๓. น้อยธรรม ๔. ดวงทิพ ๕. หมูล่า ๖. คำพัน ๗. บุญมา ทั้งเจ็ดเป็นโอรสของเจ้าฟ้าชายแก้ว) เมื่อทรงรับหนานพรหมินทร์เป็นมหาดเล็กแล้ว ได้โปรดให้เข้ารับราชการเป็นอาลักษณ์เลขอยู่ในบังคับบัญชาของพญาโลมวิสัย หนานพรหมินทร์ได้รับความรู้และเปรื่องปราดในกวีนิพนธ์มากขึ้นอย่างทันตาเห็น เพราะเมื่อพญาโลมวิสัยแต่งค่าวหงษ์หินจบแล้ว ได้นำขึ้นถวายเจ้าวรญาณรังษีทอดพระเนตรและทรงชำระอีกครั้ง ในการชำระครั้งนี้ได้โปรดให้หนานพรหมินทร์ร่วมด้วยและในช่วงเวลาที่กำลังชำระค่าวหงษ์หินนั้น หนานพรหมินทร์ได้ทูลเจ้าวรญาณรังษีด้วยกวีพจน์เป็นประจำบางครั้งทูลเป็นค่าวและบางครั้งก็ทูลเป็นครรโลง

คำว่า ครรโลง ก็คือโคลง ซึ่งชาวเหนือเรียกว่า กั๋นโลง ครรโลง คะโลง หรือ กะโลง พระธรรมราชานุวัตรชี้แจงไว้ในหนังสือ *"หลักภาษาไทยพายัพ"* ว่า *"นักโบราณคดีไทยถือว่า โคลงเกิดขึ้นทางเมืองเหนือก่อน แล้วแพร่หลายลงไปทางเมืองใต้ ตรงกันข้ามกับกลอนซึ่งเจริญทางเมืองใต้ก่อน แล้วแพร่หลายมาทางเหนือ"*

ค่าวหงษ์หินที่ได้รับการชำระครั้งนี้ ถือกันว่าเป็นกวีนิพนธ์สำคัญเรื่องหนึ่งของเมืองเหนือ หนานพรหมินทร์ได้รับการยกย่องมาก เจ้าวรญาณรังษีทรงแต่งตั้งให้เป็นพญา มีนามบรรดาศักดิ์ว่าพญาพรหมโวหารและทรงมอบให้มีหน้าที่ตอบโต้สาส์นของเจ้านครต่าง ๆ ที่มีมาถึงเป็นค่าว จนร่ำลือกันทั่วล้านนาไทย แม้ในราชสำนักของเจ้านครแพร่ น่าน เชียงใหม่ ลำพูนและเชียงแสน ก็พากันสรรเสริญพญาพรหมโวหารตลอดเวลา ต่อมาพญาพรหมโวหาร ได้สมรสกับเจ้าสุนา ณ ลำปาง เชื้อพระวงศ์ของเจ้าผู้ครองนคร

พญาพรหมโวหาร มิได้เก่งทางด้านกวีเท่านั้น ยังมีความรู้ในทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์และ คชศาสตร์อีกด้วย โดยเฉพาะคชศาสตร์ได้แต่งค่าวไว้หลายเรื่อง เช่น ค่าวช้างเกี้ยด ค่าวงาช้าง ซึ่งกล่าวถึงลักษณะของช้างที่เป็นอัปมงคลและเป็นจัญไรแก่ผู้เลี้ยงรวมทั้งมนตร์ไสยกล่อมช้างขึ้นถวายเจ้านครลำปางๆ โปรดปรานมากถึงกับทรงแต่งตั้งให้เป็นประธานคชาจารย์ ชาวลำปางเรียกกันว่า *"แสนสรรพช่างพรหมโวหาร"*

และด้วยความรู้ในทางคชศาสตร์นี้เป็นเหตุให้เจ้าวรญาณรังษีประทานเงินจำนวนหนึ่งให้ไปซื้อช้างที่เวียงโกศัย (แพร่) พร้อมกับทรงมอบอำนาจให้พิจารณาตัดสินใจซื้อได้เลย การเดินทางจากนครลำปางไปเวียงโกศัยต้องผ่านป่าเขาลำเนาไพรอันแสนทุรกันดาร แต่พญาพรหมโวหารซึ่งต้องทรมานกายอย่างหนักก็ยังมีอารมณ์กวีแต่งค่าวชมธรรมชาติขึ้นมาได้อย่างไพเราะ เพราะพริ้งชื่อ ค่าวฮ่า-คาวตาง พร่ำพรรณนาทำนองนิราศ *"พิงพร"* นักเขียนชาวเชียงใหม่คนหนึ่ง ชมพญาพรหมโวหาร ได้นำค่าวเรื่องนี้มาลงไว้ตอนหนึ่งพร้อมทั้งความหมายว่า

"ตะโละโคะคะ ก่อกู้ก่องกั๋น เหงี่ยงหักบัน พะเพี้ยงเบี่ยงบ้าง เลื่อมก๋มบาน เท่าคน เท่าห้าง สูงเท่าเยี้ยเท่าช้าง ป๋านเล่าต้านกันฟัง"

ความหมายมีว่า

"หินระเกะระกะ ก่อกันเป็นชั้น ๆ บ้างบิ่นบ้างหัก บ้างดังคนตัดดูงาม บ้างแตกเป็นกระผีกน้อยใหญ่ซ้อนกัน เมื่อล้ำออกมาบ้าง ลักษณะหินบางก้อนก็เหลื่อม บางอันกลม บางก้อนมีป่องโปดังครรภ์สตรี บางก้อนเท่าคน เท่าเรือน (ห้าง) เท่ายุ้งเท่าช้าง น่าไปเล่าให้คนมิได้เห็นฟังจริง ๆ"

ถึงเวียงโกศัย พญาพรหมโวหารกลับเอาเงินที่จะซื้อช้างไปเล่นการพนันที่บ้านปาแมดจนหมดแล้วยังเกิดไปรักผู้หญิงชื่อ ศรีจม (บางแห่งว่าชื่อ ศรีชม) เมียของหม่องด้วงเจ้ามือพนัน ความรักครั้งนี้ดูดดื่มมาก จะกลับนครลำปางก็ไม่กล้า จึงใช้เวลาแต่งค่าวเกี่ยวกับช้างขึ้น ชื่อ *"ค่าวช้างขีด"* พรรณนาลักษณะช้างไม่ดี ใครเลี้ยงแล้วจะเกิดอัปมงคลเกิดอัปรีย์จัญไรแก่ผู้เลี้ยง ส่งไปถวายเจ้าวรญาณรังษี เพื่อขออภัยโทษแต่เจ้าวรญาณรังษีไม่พอพระทัยอย่างยิ่งถึงกับทรงประกาศว่า *"มาละกอนแล้ว พรหมเหย หัวด้วน"* หมายความว่า *"กลับนครลำปางเมื่อไรหัวขาดเมื่อนั้น"* ค่าวเรื่อง *"ค่าวช้างขีด"* ถือกันเป็นตำราสำคัญสำหรับเลือกช้างต่อมา

เมื่อรู้ตัวว่าจะกลับนครลำปางไม่ได้แน่นอน เพราะขืนกลับก็ต้องโทษประหาร พญาพรหมโวหารก็ตัดสินใจเข้าเฝ้าเจ้าวิไชยราชาเจ้าหลวงแห่งเวียงโกศัย (แพร่) ทูลขอรับราชการอยู่ในราชสำนักด้วย เจ้าผู้ครองนครองค์นี้ชาวบ้านเรียกกันว่า เจ้าหลวงขาซื่อ (ขาพิการ) ทรงรับพญาพรหม-

โวหารด้วยดี เพราะทรงทราบเรื่องชื่อเสียงด้านการกวีเอกแห่งนครลำปางผู้นี้เป็นอย่างดีอยู่ก่อนแล้ว และเมื่อมีงานทำแล้ว พญาพรหมโวหารก็ไปพักอาศัยอยู่ที่บ้านของหม่อมจันทร์คนที่เคยรู้จักกันแต่ครั้งอยู่นครลำปางแล้วก็พบกับศรีจมอีก เพราะศรีจมเมียหม่องด้วงเจ้ามือพนันถูกผัวผู้เล่นพนันจนเงินหมดตัวนำมาเป็นตัวประกันเงินกู้กับพญาอินทร์เจ้าของเงิน พญาอินทร์นำศรีจมมาเป็นคนใช้ในโรงครัวของเจ้าหลวงเลยเป็นเหตุให้ได้พบปะกับพญาพรหมโวหารใกล้ชิดสนิทสนมกันยิ่งขึ้น

แต่ในเวลาต่อมาเจ้าหลวงวิไชยราชาทรงทราบว่าพญาพรหมโวหารพักอยู่บ้านของหม่อมจันทร์สนมที่โปรดปรานมาก ทำให้ทรงหวาดระแวงสั่งให้คนคอยสืบว่าพญาพรหมโวหารมีความสัมพันธ์กับสนมที่โปรดปรานลึกซึ้งเพียงไร ในที่สุดด้วยความหึงหวงจนไม่อาจระงับได้จึงให้จับพญาพรหมโวหารมาขังคุก พร้อมกับล่ามโซ่ตรวนอย่างไม่ปราณี แล้วทรงประกาศว่าจะประหารชีวิตคือสั่งจับวันพุธเดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ จะประหารวันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำเดือน ๖ (เดือน ๔ ใต้) ข่าวได้แพร่สะพัดไปทั่วเวียงโกศัยว่า *"เสาร์ ๕ เดือน ๖ หัวพรหมตกขุมแต๊เน่อ"*

แต่ระหว่างถูกจำโซ่ตรวนอยู่ในคุก พญาพรหมโวหาร ก็ยังตั้งสติได้อย่างมั่นคงแต่งคำจ่ม อันเป็นบทกวีที่แต่งเป็นคำกลอนของชาวเหนือขึ้นเรื่องหนึ่งเป็นทำนองร่ายโบราณ และถือกันว่าเป็นกวีนิพนธ์ที่สำคัญของพญาพรหมโวหารอีกเรื่องหนึ่ง เป็นบทกวีชี้แจงว่าตนไม่ได้ทำความผิดและประชดประชันเจ้าวิไชยราชา แต่ก็ขออวยพรให้อยู่เป็นสุขสืบไป ในตอนสุดท้าย ศ.ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้นำคำจ่มของพญาพรหมโวหารมาเขียนไว้ในเรื่อง *"ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ"* ตอนหนึ่งคือ ตอนถูกจับมาขังคุกว่า

"อยู่เหิงนานป่ช้า เถิงเดือนห้าฝ่ายทังแรม แซมพระจันทร์แฮม ๗ ค่ำ วันพุธพร่ำ กฎหมายคนหลากหลายนายไพร่ จับยับข้าเจ้าใส่เหล็กจำ โซ่หนาหนำบ่องจอด มัดล้วงลอดผูกทังแอวตัว คิวแพวแลงอ่อน เชือกบ่ผ่อนชาววก โซ่คอหนาว้องใหญ่ เอาเชือกช้างใส่เป็นสาย ชาววาปายเหล็กฝรั่งเศสแบ่งขาย น้ำหนักหลายเถิงหาบ เขามาค่ำลาภทารกรรม สองตีนตำรูซ่อง เชือกเหล็กหน่องหนักสึง เท่าตำผึงตำผังนับใส่ โทษน้อยใหญ่บ่หันจริง นับเก็บคำปาวินเดินว่า"

ความหมายมีว่า

"อยู่มาไม่นานนักถึงเดือนห้า แรม ๗ ค่ำวันพุธ คนมากมายทั้งนายไพร่พากันมาจับเขาใส่เหล็กใส่โซ่ผูกทั้งเอวจนเหนื่อยอ่อน เชือกก็ไม่ให้ผ่อนตามเวลาเขาเคลื่อนย้าย ใส่โซ่ที่คอเส้นใหญ่เอาเชือกช้างที่เป็นเหล็กที่ชาวฝรั่งเศสทำขาย น้ำหนักมากเป็นหาบ จับมาทรมารทรกรรมสองเท้าก็วางไว้บน

รูแล้วเอาโซ่ผูกถ่วงไว้ จับโดยไม่คิดหน้าหลัง โทษน้อยใหญ่ไม่เห็นมีจริงเก็บเอาคำชาวบ้านเล่าลือมาลงโทษ"

แต่อย่างไรก็ตาม ก่อนถึงวันประหารก็มีคนมาช่วยคือ เจ้าน้อยไชยลังกา เข้าเฝ้าเจ้าวิไชยราชาขอเลื่อนเวลาประหาร เพื่อให้พญาพรหมโวหารแต่งคำอวยพรในเวลาดำหัวเจ้านายเพื่อนำไปใช้ในวันขึ้นปีใหม่ เจ้าวิไชยราชาทรงยอม ดังนั้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้พญาพรหม-โวหารก็เตรียมหนีคุก และหนีออกมาได้ด้วยการช่วยเหลือของเจ้าน้อยยศ พร้อมกับได้พาศรีจมไปอยู่ด้วยกันที่ลับแล เมืองอุตรดิตถ์ ศรีจมทอผ้าขาย ส่วนพญาพรหมโวหารนำของออกขายตามหมู่บ้านครองสุขอยู่ด้วยกัน ๗ เดือน มีฐานะดีขึ้น มีลูกค้าและลูกหนี้เป็นจำนวนมาก พญาพรหมโวหาร จึงลาเมียไปเก็บเงินจากลูกหนี้ ๑๕ วัน

แต่แล้วระหว่างที่พญาพรหมโวหารไม่อยู่ มีพระนำหนังสือพญาอินทร์จากเวียงโกศัยมาแจ้งให้ศรีจมรีบกลับ ไม่เช่นนั้นจะถูกลงโทษหนัก ศรีจมจึงต้องจากไป พญาพรหมโวหารกลับมาจากทวงหนี้ได้ข่าวว่าศรีจมเมียรักจากไปแล้วก็เสียใจหนัก และได้แต่งกวีนิพนธ์อันสลดขึ้นมาอีกหนึ่งเรื่อง คือ ค่าวสี่บท หรือ ค่าวฮ่ำนางจม ที่เรียกว่า ค่าวสี่บท ก็เพราะแต่งแยกออกเป็น ๔ ตอน

บทที่ ๑ เป็นบทคร่ำครวญถึงความทุกข์โศกที่เกิดแก่ตัว ตอนศรีจมจากไปซึ่งเหมือนคนบ้าคนเมา ข้าวน้ำลืมกินในบางมื้อ เดินก็ซวนเซเหมือนธงไชยที่แขวนบนหลังช้างปล่อยให้ลมพัดสะบัดไปมา รวมถึงตัดพ้อต่อว่า ว่ายามรักน้ำส้มก็ว่าหวาน ยามชังน้ำตาลก็ว่าเปรี้ยว แล้วเปรียบใจผู้หญิงเหมือนดนตรีใคร ๆ ก็ดีได้ ไม่น่าจากไปเพราะตนหวังจะฝากกายจนกว่าจะตาย

บทที่ ๒ เป็นบทสอนหญิงคนรัก กับรำพันว่า สามีเก่าของศรีจมเป็นนักการพนันติดฝิ่นสร้างแต่หนี้สิน คงไม่เลี้ยง ญาติพี่น้องก็เหมือนกันมีเงินก็มีป้า มีน้า นุ่งผ้าใส่เสื้อขาดปุปะ ก็ไม่มีป้าน้าสักคน

บทที่ ๓ เป็นบทคร่ำครวญถึงตนเองเหมือนคนถูกไม้ปักอกแล้วถูกปืนยิงซ้ำ เห็นของใช้ของศรีจมก็คลายทุกข์ได้บ้าง

บทที่ ๔ เป็นบทคร่ำครวญให้ศรีจมกลับมา หากจะหนีไป ไม่ว่าที่ไหน ๆ ล้านช้าง สิบสองปันนา หงสาวดี หรืออยุธยา ก็จะตามเอากลับมาไม่ยอมให้ใครนำไปได้

ค่าวสี่บทหรือค่าวฮ่ำนางจมนี้ มีพิมพ์แพร่หลายมากในปัจจุบันซึ่งท่านผู้ฟังอาจหามาอ่านได้โดยไม่ยากนัก จะนำมาชี้แจงอย่างละเอียด เวลาก็มีจำกัด

ในตอนปลายชีวิต พญาพรหมโวหารขึ้นไปทำราชการอยู่กับเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (เจ้าชีวิตอ้าว) และได้แต่งงานใหม่เป็นครั้งสุดท้ายกับเจ้าบัวจันทร์ งานของพญาพรหมโวหารที่ยังหาต้นฉบับไม่ได้ก็ยังมีคือ ปู่สอนหลาน ค่าวสรรพสอน พระอภัยมณี (คงจะนำเรื่องของสุนทรภู่เป็นหลัก) ชีวิตของพญาพรหมโวหารกวีเอกแห่งล้านนาไทยได้ยั่งยืนมาจนอายุ ๘๕ ปี จึงถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ วันเสาร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๗ (เหนือ) เหลือไว้แต่ผลงานอันเป็นอมตะไว้เป็นอนุสรณ์กวีเอกแห่งล้านนาไทย

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๕๔๐

พ่อขุนบรม

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

ก่อนนำพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจสำคัญของพ่อขุนบรมมาสดุดีในวันนี้ ขอกล่าวถึงเรื่องพระนามของพระองค์ก่อนเพราะพระนามที่ปรากฏในพงศาวดารต่าง ๆ มีหลายอย่าง เช่น พงศาวดารล้านช้าง ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ออกพระนามว่าขุนบูลม ขุนบูลม-มหาราชาธิราช และมีวงเล็บว่า ขุนบรมมหาราชาธิราช พงศาวดารลาวของมหาลีลา วีระวงศ์ ที่ฉบับเดิมเขียนเป็นอักษรไทยน้อย (อักษรลาว) นายทองสืบ ศุภะมาร์ค แปลเป็นภาษาไทย ออกพระนามว่า ขุนบรมราชาธิราช เป็นต้น และยังมีบทความสารคดีอื่น ๆ ได้ออกพระนามสั้นว่า ขุนบูลมบ้าง ขุนบรมบ้าง แต่ส่วนมากออกพระนามว่า ขุนบรม เรื่องการออกพระนามเปลี่ยนจากขุนบูลม มาเป็น ขุนบรมนี้ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้แสดงความเห็นไว้ใน *"ประชุมพงศาวดาร ฉบับความสำคัญ เล่ม ๑"* ว่า

"การที่เราเขียนชื่อ ขุนบูลม ว่า ขุนบรมนั้น เป็นการถูกต้องหรือไม่ เป็นวิธีการอย่างหนึ่งของเรา ซึ่งถ้าเราได้พบชื่อที่มีสำเนียงใกล้บาลี เราก็มักจะชักเอามาเป็นบาลีเสียทีเดียว เช่น เราพบชื่อ เจ้าไสผง เราก็เอามาเขียนว่า ไชยพงศ์...

แต่แนวความคิดข้างต้นนั้น จะเอาเป็นแน่นอนนักไม่ได้ เพราะมีอยู่แห่งหนึ่งในตอนท้ายปลายเรื่องของพงศาวดารล้านช้างนี้เอง ใช้ว่า ขุนบรมราชา แต่ไม่มีแห่งอื่นในตำนานรุ่นเดียวกันเขียนว่า ขุนบรมราชาบ้าง ขุนบรมราชาธิราชบ้าง"

ครั้นต่อมา พลตรี หลวงวิจิตรวาทการเขียนเรื่อง *"งานค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย"* ให้กรมประมวลข่าวกลาง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้ออกพระนามของขุนบูลมหรือขุนบรมว่า *"พ่อขุนบรม"* โดยตลอด โดยมิได้แสดงเหตุของการยกย่องขุนบรม เป็นพ่อขุน ทั้งนี้โดยเหตุผลแล้วน่าจะเป็นอย่างที่ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เขียนไว้ในสารานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานตอนที่ ๓๙๗ มีข้อความตอนหนึ่งว่า

"คำว่า พ่อขุน ประกอบไปด้วยคำว่า ขุน ซึ่งเป็นคำเรียกพระนามพระเจ้าแผ่นดิน

แคว้นเล็ก ๆ และคำว่า พ่อ ซึ่งแสดงว่าเป็นหัวหน้าขุน ในแคว้นต่าง ๆ เทียบได้กับคำว่า แม่ ในคำแม่ทัพ

ตัวอย่างที่ปรากฏในศิลาจารึก คือ พ่อขุนศรีนาวนำถุม (น้ำท่วม) กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรเชลียงสุโขทัย พ่อขุนผาเมือง กษัตริย์เมืองราด เมืองลุม เมืองสะค้า ซึ่งสันนิษฐานว่าอยู่แถวแม่น้ำน่าน หรือมิฉะนั้นก็แถวป่าสัก..."

แนวความคิดเรื่องการยกย่องขุนบรม เป็นพ่อขุนบรม ของ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ คงเป็นไปในทำนองเดียวกับความเห็นของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เพราะพ่อขุนบรมนั้นเป็นหัวหน้าขุนในแคว้นต่าง ๆ หลายแคว้น ซึ่งสมควรได้รับการยกย่องอย่างนั้น

เรื่องพระราชประวัติของพ่อขุนบรมตามที่ปรากฏในพงศาวดารและตำนานต่าง ๆ นั้น นักค้นคว้าวิพากษ์วิจารณ์กันมาก และพอจะแยกออกได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายหนึ่งว่า ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ เป็นเรื่องของนิยาย เพราะพระราชประวัติของพ่อขุนบรมเริ่มต้นได้กล่าวพระองค์เป็นเทวดาตนหนึ่งที่พระยาแถน-เทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ส่งมาให้ถือกำเนิดในเมืองแถงหรือเมืองแถน ปกครองบ้านเมืองสืบต่อจากขุนครู ขุนครอง ซึ่งเป็นเทวดาที่พระยาแถนส่งลงมาปกครองก่อน ทำการไม่สำเร็จคือ *"สร้างบ้านก็บ่เปลือง สร้างเมืองก็บ่กว้าง"* พ่อขุนบรมพยายามสร้างเมืองให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง แม้จะได้รับความสำเร็จบ้างก็ยังไม่สมความประสงค์ เพราะพลเมืองเพิ่มพูนขึ้นโดยลำดับ คือ *"มากดังทราย หลายดังน้ำ"* ต้องขึ้นไปเฝ้าพระยาแถนขอให้ช่วยอีก พระยาแถนจึงส่งพระวิษณุกรรมลงมาช่วยสร้างบ้านสร้างเมืองให้ และยังส่งนางเทพอัปสรลงมาให้เป็นชายาของพ่อขุนบรมถึง ๒ คน คือ นางแอตแคง หรือ นางเอตแคง และนางยมพาลา หรือ นางยมการา นอกจากนี้พระยาแถนยังให้พระวิษณุกรรมสอนดนตรี *"เฮ็ดฆ้องกลองกรับ"* แก่พลเมืองอีกด้วย

เรื่องของพ่อขุนบรมที่เกี่ยวกับสวรรค์ดังกล่าว เป็นเหตุให้นักค้นคว้าฝ่ายหนึ่งเห็นว่าเป็นเรื่องนิยาย ไม่ใช่ประวัติศาสตร์

แต่นักค้นคว้าอีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า เรื่องของพ่อขุนบรมเป็นประวัติศาสตร์ แม้จะเป็นเรื่องทำนองนิยาย แต่ก็มีความจริงในประวัติศาสตร์เป็นแก่นอยู่ในนิยาย เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในดินแดนที่เรียกกันว่า แหลมอินโดจีนอย่างแท้จริง นักค้นคว้าฝ่ายนี้ มีนายปอล เลอ บูลางเยร์ ซึ่งเคยเป็นรองสมุหเทศาภิบาลฝรั่งเศสประจำเวียงจันทน์เป็นนักค้นคว้าสำคัญ คนหนึ่งว่า แต่งประวัติศาสตร์ล้านช้าง จนได้รับการยกย่องว่าเป็นฉบับสมบูรณ์ที่สุดในบรรดาหนังสือที่ฝรั่งเรียบเรียง

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เรื่องเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพ่อขุนบรม

ที่จะนำมาสดุดีต่อจากนี้ ขอถือเอาสารสำคัญที่พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้อ้างความเห็นของนายปอล เลอ บูลางเยร์ ในเรื่อง *"งานค้นคว้าเรื่องของชนชาติไทย"* มาเป็นหลัก และนำสารสำคัญจากเรื่องและบทความต่าง ๆ ของนักค้นคว้าอื่นมาประกอบไว้ให้ท่านได้พิจารณา เพราะมีปัญหาออกจะสับสนและน่าสนใจในพระราชประวัติตอนต้นมาก ดังนี้

พ่อขุนบรมทรงอุบัติขึ้นที่ตำบลที่เรียกว่า นาน้อย หรือนาบ่อนน้อย หรือนาบ่อนน้อย อ้อยหนู หรือน้ำน้อยอ้อยหนู คือ เมืองแถงหรือเดียนเบียนฟู ซึ่งอยู่ในเขตสิบสองจุไทย หรือสิบสองเจ้าไทยหรือสิบสองผู้ไทย ปัจจุบันอยู่ในเขตเวียดนามเหนือ ในหนังสือเรื่อง *"เวียดนาม"* ของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ กล่าวว่า เมืองแถงเป็นเมืองที่พวกผู้ไทตั้งตนเป็นใหญ่อยู่ก่อน และมีกษัตริย์องค์แรกนามขุนลอคำเป็นผู้สร้างเมืองแถงขึ้นในบริเวณที่เรียกว่าบ้านสามหมื่น *"เมื่อขุนลอคำสิ้นพระชนม์แล้ว มีขุนบรม (บูลม) เกิดเป็นเจ้าเมืองแถง"* และอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า *"แม้แต่ในพงศาวดารของลาวเอง ก็กล่าวถึงเมืองแถงในดินแดนนี้* (สิบสองจุไทย) ว่าเป็นที่มาแห่งปฐมกษัตริย์ คือ ขุนบรม (บูลม)"

หลักฐานที่กล่าวถึงพ่อขุนบรมดังอ้างมานี้ ไม่ได้ระบุว่าพ่อขุนบรมเป็นพระราชโอรสของกษัตริย์พระองค์ใด หรือเป็นบุตรของใคร แต่อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานบางแห่งกล่าวถึง คือพงศาวดารลาวของทองสืบ ศุภะมาร์ค กล่าวว่าพ่อขุนบรมซึ่งออกพระนามในพงศาวดารฉบับนั้นว่า ขุนบรม-ราชาธิราช เป็นคนเดียวกันกับพระเจ้าพีล่อโก๊ะเคยเสวยราชสมบัติในนครหนองแสแล้วได้ย้ายไพร่พลลงมาสร้างเมืองใหญ่ที่ทุ่งนาน้อยอ้อยหนูขึ้นเป็นเมืองแถน เหตุที่ย้ายมาก็เพราะถูกจีนยกกองทัพมาเบียดเบียน เมื่อ พ.ศ. ๑๒๔๗ และในหนังสือเรื่อง *"อภิธานประวัติศาสตร์ไทยภาคหนึ่ง"* ของเล็กสุมิตร โดดชื่น ก็กล่าวว่า ขุนบรมคือ พระเจ้าพีล่อโก๊ะไว้ถึง ๒ แห่งคือ ในหมวดอักษร ม.กล่าวว่า *"ขุนบรมหรือพระเจ้าพีล่อโก๊ะนี้ปรากฏตามพงศาวดารว่า เมื่อขุนลอคำกษัตริย์เมืองแถงได้เสด็จสวรรคตแล้ว ภายหลังต่อมาขุนบรมก็ได้เสด็จกรีธาทัพเข้ามาตีสิบสองจุไทย เมื่อได้เป็นใหญ่ในแคว้นสิบสองจุไทยแล้ว ขุนบรมก็ทรงตั้งราชธานีขึ้นที่เมืองแถงเมื่อราวพุทธศักราช ๑๒๗๔"* และในหมวดอักษร พ.กล่าวขึ้นต้นว่า *"พระเจ้าพีล่อโก๊ะหรือเผ่ยหล่อเก้าะ (ขุนบรม) เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าเส้งหล่อเผ่ย ประสูติในราว พ.ศ. ๑๒๔๑ เสวยราชย์ประมาณเมื่อ พ.ศ. ๑๒๗๒ เป็นรัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์เมืองแส ขณะที่ขึ้นครองราชย์นั้นมีพระชันษาได้ ๓๑ ปี"*

หลักฐานที่นำมากล่าวว่า พ่อขุนบรมเป็นคน ๆ เดียวกันกับพระเจ้าพีล่อโก๊ะ หรือเผ่ยหล่อเก้าะนั้น เล็กสุมิตร โดดชื่น ผู้เรียบเรียงอ้างว่าได้นำมาจากพงศาวดารล้านช้างของพระยาประมวญวิชาพูล กับการสอบสวนพงศาวดารล้านช้างในประชุมพงศาวดารฉบับความสำคัญของพลตรี

หลวงวิจิตรวาทการ พงศาวดารชาติไทยของพระบริหารเทพธานี และหลักไทยของขุนวิจิตรมาตรา

เรื่องพ่อขุนบรมกับพระเจ้าพีล่อโก๊ะเป็นบุคคลเดียวกันนี้ นักค้นคว้าในปัจจุบันไม่เชื่อว่าเป็นเช่นนั้น กล่าวคือ มีความเห็นเป็นคนละคน โดยเฉพาะพระเจ้าพีล่อโก๊ะผู้ครองแคว้นน่านเจ้านั้นไม่ใช่คนไทย และน่านเจ้านั้นคนไทยไม่ได้สร้าง ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ในเรื่อง *"ยูนนาน"* มีข้อความตอนหนึ่งว่า *"ในปัจจุบันนี้นักภาษาศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เชื่อกันว่าอาณาจักรน่านเจ้าเป็นของชนชาติไป๋ซึ่งไม่ใช่คนไทย"* และอีกตอนหนึ่งว่า *"คำศัพท์พวกน่านเจ้าที่จดสำเนียงไว้ตรงกับภาษาของโลโล ซึ่งอยู่ในตระกูลภาษาธิเบต-พม่า อีกทั้งธรรมเนียมการตั้งชื่อซึ่งเอาคำท้ายของชื่อพม่ามาตั้งเป็นต้นคำของชื่อลูกก็ไม่ตรงกับธรรมเนียมของชนชาติไทย แต่ตรงกับธรรมเนียมของพวกโลโล ตัวอย่างเช่น พีล่อโก๊ะ มีลูกชื่อโก๊ะล่อฝง มีหลานชื่อฝงกาอี"*

และนักค้นคว้าอีกคนหนึ่งของไทยคือ ชัย เรืองศิลป์ ก็มีความเห็นในทำนองเดียวกันกับศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร คือเขียนไว้ในเรื่อง *"ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ ๒๕"* โดยอ้างศาสตราจารย์ชาวฝรั่งเศสคนหนึ่งชื่อ เปลลิโอ ว่า *"ศาสตราจารย์เปลลิโอตั้งข้อสังเกตว่า การตั้งชื่อพ่อกับชื่อลูกเกี่ยวพันกันเป็นลูกโซ่แบบนี้ หาใช่ธรรมเนียมของไทยไม่ แล้วเขาก็อ้างชื่อกษัตริย์พม่าราชวงศ์หนึ่งครั้งโบราณ....ธรรมเนียมตั้งชื่อลูกเกี่ยวกับชื่อพ่อเป็นธรรมเนียมของชาวทิเบต-พม่าบางสาขา"* และอีกตอนหนึ่งว่า *"ยิ่งนานวัน ก็ยิ่งมีคนสนับสนุนความเห็นของศาสตราจารย์เปลลิโอมากขึ้น...น่านเจ้าตั้งแต่เริ่มแรกรวมเมืองใหญ่หกเมืองเข้าเป็นอาณาจักรใหญ่ใน พ.ศ. ๑๒๗๔ เป็นชาวโล่โล คนไทยที่มีอยู่ในประเทศน่านเจ้าเป็นเพียงชนส่วนน้อยที่อยู่ใต้อำนาจของเจ้านายชาวโล่โล และเขายังเห็นพ้องต้องกันอีกว่า รัฐบาลจีนสนับสนุนชาวโล่โล ในการรุกรานและเบียดเบียนคนไทย ทำให้คนไทยเป็นจำนวนมากต้องอพยพออกนอกอาณาจักรน่านเจ้าลงมาอยู่ทางตอนใต้ของประเทศนั้น"*

เรื่องพระราชประวัติตอนต้นของพ่อขุนบรมและพระราชกรณียกิจของพระองค์ตามที่อ้างนั้นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างสับสน ไม่ทราบได้อย่างแน่นอนว่าพ่อขุนบรมกษัตริย์ไทยก่อนตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีเป็นใครมาจากไหน พระองค์ได้ทรงตั้งเมืองแถงแล้วสร้างความเจริญให้แก่เมืองนี้จนเป็นอาณาจักรใหญ่อาณาจักรหนึ่งและมีพระราชอำนาจทวีขึ้นโดยลำดับ ในที่สุดได้ส่งพระราชโอรสไปสร้างอาณาจักรเพิ่มขึ้นอีกหลายอาณาจักร ดังนั้น จึงใคร่ขอสรุปเรื่องพระราชประวัติตามที่พลตรีหลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวไว้ในเรื่อง *"งานค้นคว้าเรื่องของชนชาติไทย"* ว่า

"มีผู้ตั้งข้อสงสัยอีกเหมือนกันว่า เรื่องที่พ่อขุนบรมส่งลูกชายแยกย้ายกันไปตั้งอาณาจักรใหม่นี้ เป็นนิยายหรือเป็นความจริงในประวัติศาสตร์ นักค้นคว้าฝรั่งก็ถกเถียงกันมาก แต่ส่วนมาก

เห็นกันว่า เรื่องที่กล่าวถึงพ่อขุนบรมมาจากสวรรค์นั้น ก็แสดงว่าพ่อขุนบรมเป็นคนสำคัญอัจฉริย-บุรุษมีความสามารถผิดมนุษย์ธรรมดา บุคคลอย่างนี้ไม่ว่าพงศาวดารของชาติไหนจะต้องมาจากสวรรค์ทั้งนั้น เราไม่จำเป็นต้องเชื่อว่าพ่อขุนบรมมาจากสวรรค์ แต่เราต้องเชื่อว่าพ่อขุนบรมมีตัวจริง ความจริงอีกข้อหนึ่งที่ต้องยอมรับ คือ ในสมัยพ่อขุนบรมหรือก่อนรัชกาลพ่อขุนบรมนั้น ได้มีการอพยพคลื่นใหญ่ ๆ ของชนชาติไทยลงมาจากแดนจีน ที่พงศาวดารล้านช้างเขียนเป็นถ้อยคำของพ่อขุนบรมว่ามีพลเมือง "มากดังทราย หลายดังน้ำ" นั้น ก็เป็นความจริง ด้วยพลเมืองมากจนพ่อขุนบรมวิตกว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้คน "มีอันนุ่งอันกิน" ถ้าไม่หาทางแก้อย่างหนึ่งอย่างใดคนจะไม่มีผ้านุ่ง และจะไม่มีอาหารรับประทาน ทางออกของพ่อขุนบรมมีทางเดียวคือไปตั้งราชอาณาจักรใหม่ และเมื่อมีคนมากมีลูกชายมาก ก็สามารถจะแยกย้ายกันไปได้ ไม่ใช่เรื่องผิดวิสัยถึงกับจะไม่น่าเชื่อความเป็นความจริง"

พ่อขุนบรมมีพระราชโอรสกับพระชายาทั้งสอง ๗ พระองค์ คือ เกิดจากนางแอตแดงหรือเอตแคง ๔ องค์ คือ ขุนลอ ยี่ผาลาน สามจูสง และเจ็ดเจิงหรือเจ็ดเจือง เกิดจากนางยมพาลา ๓ องค์ คือ ไสผง งั่วอิน และลกกลม ทรงส่งพระราชโอรสเมื่อทรงเจริญพระชันษามีพระปรีชาสามารถปกครองบ้านเมืองได้ไปตั้งอาณาจักรต่าง ๆ ๖ อาณาจักร คือ

ขุนลอ สร้างอาณาจักรล้านช้าง ยี่ผาลานสร้างอาณาจักรสิบสองพันนาหรือสิบสองปันนา สามจูสง สร้างอาณาจักรอโยธยาและลกกลม สร้างอาณาจักรในเขตรามัญ ซึ่งอาจเป็นหงสาวดี ส่วนเจ็ดเจิงหรือเจ็ดเจืองพระราชโอรส องค์สุดท้ายนั้นคงให้อยู่ครองเมืองแถงเพื่อจะครองราชสมบัติต่อจากพ่อขุนบรมสืบต่อไป

การส่งพระราชโอรสให้ไปสร้างอาณาจักรใหม่ตามที่กล่าวมานั้นไม่ได้หมายความว่าพ่อขุนบรมได้รับสั่งให้ออกไปปฏิบัติการทันที เพราะมีคำสั่งว่าให้เริ่มปฏิบัติการเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว จึงแยกย้ายกันไป เป็นคำสั่งทำนองพินัยกรรม ซึ่งเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ก็ปรากฏว่าเป็นไปดังที่พ่อขุนบรมรับสั่งไว้ทุกประการ พลตรี หลวงวิจิตรวาทการได้สรุปผลสำเร็จของการขยายพระราชอำนาจของพ่อขุนบรมไว้ว่า

"เชื่อกันว่า เรื่องพระโอรสทั้งหกของพ่อขุนบรมไปตั้งอาณาจักรใหม่ทั้งหกอาณาจักรเป็นความจริงในประวัติศาสตร์ไม่ใช่เป็นนิยายนั้น ก็เพราะเหตุว่า การกระทำอย่างนี้ เป็นเรื่องของการอพยพเท่านั้นเอง ไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดมหัศจรรย์อะไร ถึงกับจะคิดไปว่าเป็นนิยาย ไทยเราทำการอพยพเรื่อยมาเป็นเวลากว่าพันปี เรามีความรู้ทางการปกครองดี อย่างที่รับรองกันทั่วไปในบรรดานักค้นคว้าทั้งหลาย เมื่ออพยพไปตั้งที่ไหน เราก็จัดระเบียบการปกครองได้เรียบร้อยเสมอ เมื่อมีคน

ล้นไหลเข้ามาในเมืองแถงของพ่อขุนบรม จนเมืองแถงไม่สามารถจะรับรองให้อยู่ด้วยกันทั้งหมดได้ ก็ต้องอพยพกันต่อไปเป็นธรรมดา ดินแดนที่พระโอรสพ่อขุนบรมอพยพไป ล้วนแต่แทรกซึมเต็มไปด้วยคนไทยทั้งนั้น แต่อยู่ในความปกครองของขอมบ้าง ของข่าบ้าง ของญวนบ้าง อำนาจของขอมเองก็กำลังก้าวลงสู่ความเสื่อมโทรม ไทยเราก็แย่งอำนาจการปกครองจากขอม นักค้นคว้าทั้งหลายก็เห็นว่าเรื่องไทยชิงอำนาจขอม ได้เริ่มทำกันจริงจังตั้งแต่สมัยเรื่องพระโอรสของพ่อขุนบรมนี้ เบื้องต้นที่กำลังของขอมยังแข็งแรงอยู่ ก็ต้องผ่านเลยไป แต่เมื่อพบที่ไหนเป็นบ้านเป็นเมือง และอำนาจขอมอ่อนแอ ก็เข้าช่วงชิงเอา ตั้งเป็นอาณาจักรไทยขึ้น มีอโยธยาแห่งเดียวที่ทางประวัติศาสตร์แสดงว่าตั้งขึ้นได้ด้วยการผูกมิตรอยู่กับพระเจ้ากรุงละโว้"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ พ่อขุนบรมบุคคลสำคัญของไทยพระองค์นี้ เสด็จสวรรคตลงในวันเดือนปีใด ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเช่นเดียวกันกับวันเดือนปีที่เสด็จสมภพ มีแต่พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจปรากฏในเอกสารดังกล่าวมา ซึ่งได้รับความสนใจจากนักค้นคว้าทั้งชาติไทยและชาวต่างประเทศให้ความสำคัญต่อเรื่องราวของไทยสมัยโบราณกาลก่อนยุคกรุงสุโขทัยมากพระองค์หนึ่ง จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าอนุชนคนไทยในปัจจุบันจะรำลึกถึงพระองค์ในฐานะอัจฉริย-บุรุษผู้สร้างชาติไทยสืบไป

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๔๐

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก ทรงฉลองราชปะแตน ทรงติดเข็มกาชาด และประดับกระดุมพระนาม "ส.ผ." (พระรูปนี้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยานิวัฒนา พระราชทาน)

บทละครดึกดำบรรพ์ของ กรมขุนเพชรบูรณอินทราชัย

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

เดือนกรกฎาคมเป็นเดือนที่มีความสำคัญเกี่ยวกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณอินทราชัย พระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์ 3 เรื่อง คือ เรื่องพระยศเกตุ เรื่องสองกรวรวิก และเรื่องจันทกินรี สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ สิ้นพระชนม์วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2466 พระองค์สิ้นพระชนม์ตรงกับเดือนประสูติคือเดือนกรกฎาคม ภายหลังวันประสูติเพียง 3 วัน เพราะพระองค์ประสูติวันที่ 5 กรกฎาคม พ.ศ. 2435

สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ สนพระทัยเกี่ยวกับเรื่องละครมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่ทรงศึกษาอยู่ที่วังเพชรบูรณ์ จึงได้ทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์ 3 เรื่องดังกล่าว นอกจากจะทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์ทั้ง 3 เรื่องแล้ว ยังทรงค้นคิดและประดิษฐ์ท่ารำให้เหมาะสมสอดคล้องกับบทร้องที่ทรงพระนิพนธ์พระองค์จะทรงติชมผู้แสดงละครโดยทรงยืนคุมอยู่หลังฉากเพื่อทอดพระเนตรนักแสดงว่ารำถูกต้องหรือไม่ นอกจากนี้สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ยังทรงพระปรีชาสามารถในการแต่งหน้าตัวละคร ในเวลาละครแสดงก็ทรงกำกับการแสดง รวมไปถึงแสงเสียงอีกด้วย ทางด้านดนตรีก็ทรงสามารถในการบรรเลงดนตรีไทย เช่น ระนาดเอก และฆ้องวง ด้านดนตรีสากลพระองค์ทรงสามารถดีดพิณฝรั่งที่เรียกว่าฮาร์พ นับเป็นคนไทยคนแรกที่มีความสามารถในการดีดพิณฝรั่งซึ่งมีสายถึง 64 สายได้ นอกจากจะทรงดีดพิณฝรั่งแล้ว ยังทรงเล่นเปียโนและไวโอลินได้อีกด้วย

ก่อนที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ จะทรงพระนิพนธ์บทละครดึกดำบรรพ์ทั้ง 3 เรื่อง พระองค์ทรงจัดแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนา ตอนเสี่ยงเทียน โดยทรงขอยืมตัวละครมาจากวังสวนกุหลาบ เมื่อทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องพระยศเกตุเสร็จ ก็คิดจะทรงฝึกซ้อมเพื่อนำออกแสดง จึงทรงขอตัวละครจากวังสวนกุหลาบ ซึ่งสมเด็จฯ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา เจ้าของคณะละคร

วังสวนกุหลาบได้ตรัสกับสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ผู้เป็นพระอนุชาว่าการที่พระองค์จะต้องส่งคนมารับมาส่งผู้แสดงละครจากวังสวนกุหลาบ ไปยังวังเพชรบูรณ์นั้นไม่สะดวก ถ้าต้องการตัวละครจะทรงยกให้ทั้งโรงจะทรงรับหรือไม่ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ก็ตรัสตอบว่า พระองค์จะทรงรับเอาไว้ทั้งหมด สมเด็จฯ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธฯ จึงทรงสั่งให้ผู้แสดงละครเข้ามาเฝ้า และตรัสถามความสมัครใจว่าจะไปอยู่วังเพชรบูรณ์หรือไม่ ตัวละครส่วนมากทูลรับว่าจะไปอยู่วังเพชรบูรณ์ เป็นอันว่าตัวละครจากวังสวนกุหลาบส่วนใหญ่ได้ไปอยู่ที่วังเพชรบูรณ์ และแสดงละครดึกดำบรรพ์ทั้ง 3 เรื่อง ของสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ

บทละครดึกดำบรรพ์เรื่อง พระยศเกตุ เรื่องสองกรวรวิกและเรื่องจันทกินรี ตีพิมพ์เป็นเล่มครั้งแรกในงานพระราชกุศล ปัญญาสมวารพระศพสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ เมื่อวันที่ 26 สิงหาคม พ.ศ. 2466 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์คำนำว่า

"หม่อมเจ้าหญิงบุญจิราทร ได้นำบทลครดึกดำบรรพ์ซึ่งน้องชายจุฑาธุชได้แต่งขึ้นไว้มาให้ข้าพเจ้า, และขอให้ข้าพเจ้าช่วยตรวจดูและซ่อมแซมบทกลอนตามที่เห็นสมควร, เพื่อจะได้จัดการรวบรวมพิมพ์ขึ้นไว้มิให้สูญหายไปเสีย ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยในความคิดของหญิงบุญจิราทร จึ่งได้รับช่วยตามที่เธอปรารถนา

บทลครที่หญิงบุญจิราทรนำมาให้ข้าพเจ้ามี 3 เรื่อง ข้าพเจ้าสอบถามได้ความว่า เมื่อน้องชายจุฑาธุชได้ขุดสระขึ้นที่ในวังเพชรบูรณ์ เธอเห็นว่าเปนที่น่าเพลิดเพลิน จึ่งอยากจะเชิญข้าพเจ้าไปลงเรือเล่นในนั้น, และเมื่อค่ำลงจะได้มีลครให้ดู ด้วยความตั้งใจเช่นนี้เธอจึ่งได้ลงมือแต่งเรื่อง "พระยศเกตุ" เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2462, แล้วเสร็จในเดือนมีนาคมศกนั้นเอง, ในยุคเดียวกันนั้นเองเธอได้แต่งเรื่อง "สองกรวรวิก" ขึ้น สำหรับเปนเรื่องเบิกโรง, แต่ภายหลังเธอได้แต่งเรื่อง "จันทกินรี" ขึ้น, และกำหนดว่าจะใช้เปนเรื่องเบิกโรงแทนเรื่อง "สองกรวรวิก" เรื่อง "จันทกินรี" นั้น ทราบว่าน้องชายจุฑาธุชโปรดมาก, โดยเห็นว่าจะเล่นลครได้งดงามดีประการ 1, และว่าเปนเรื่องยอเกียรติผู้หญิงที่ดีอีกประการ 1 เรื่องหลังนี้ได้เคยเล่นลองดูแล้วในโรงลครที่วังสวนกุหลาบ

ในการที่จัดรวบรวมพิมพ์ ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจัดเรื่องสั้น ๆ ไว้ข้างหน้า, เรื่องยาวไว้หลัง, จึ่งตกลงลำดับดังนี้, คือ (1) เรื่องสองกรวรวิก (2) เรื่องจันทกินรี (3) เรื่องพระยศเกตุ

ส่วนที่มาแห่งเรื่องลครทั้ง 3 นี้มีดังต่อไปนี้

(1) สองกรวรวิก มาจากบทลครเบิกโรง ซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เมื่อราวปีชวดสัมฤทธิศก จุลศักราช 1190 พ.ศ. 2371 มีฉบับอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ,

และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ได้เคยคัดประทานมาให้ข้าพเจ้านานแล้ว, ภายหลังได้พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือ "บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในรามเกียรติ์, พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, ที่ 2, ที่ 4, ที่ 5 และพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ", ซึ่งพระยาราชนิกูล (อวบ เปาโรหิตย์) แจกเปนของชำร่วยเมื่อยืนชิงช้า พ.ศ. 2458 ในการจัดแต่งขึ้นสำหรับเล่นบนเวทีตามแบบที่เรียกกันว่า "ละครดึกดำบรรพ์", น้องชายจุฑาธุชได้เลือกเอาบทเก่าใช้บ้าง, แต่งขึ้นใหม่ให้เหมาะสมแก่ความต้องการของเธอเองบ้าง, ฉนั้นถ้าจะว่าไปแล้วก็ควรเรียกว่า "ดัดแปลง" มากกว่าแต่งใหม่, ผู้ใดปรารถนาที่จะทราบว่าบทไหนเก่าบทไหนใหม่ก็ไม่ต้องทำอะไรยากยิ่งไปกว่าเทียบบทละครในสมุดเล่มนี้กับบทละครของเดิมในสมุดเล่มที่ออกนามมาแล้วข้างบนนี้

2. จันทกินรี ได้มาจากหนังสือเก่าซึ่งเปนคำฉันท์. ฉบับที่น้องชายจุฑาธุชใช้นั้นเปนสมุดกระดาษข่อย หนังสือเขียนด้วยหมึก, คัดจากฉบับเก่าฉบับใดไม่ปรากฏ. เรื่อง "จันทกินรีคำฉันท์" ข้าพเจ้าทราบว่ามีฉบับอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ, เพราะขุนศรีกวีราชได้เคยนำมาอ่านให้ข้าพเจ้าฟังในเวลาตัดผม, ส่วนบทกลอนสำหรับเล่นละครเปนของน้องชายจุฑาธุชเองทั้งนั้น. ว่ากันตามทางแต่งบทกลอนละคร, คือไม่คำนึงถึงแต่ความไพเราะแห่งถ้อยคำ แต่ต้องคำนึงด้วยว่าเหมาะแก่การเล่นละครออกโรงหรือไม่, ข้าพเจ้าเองชอบเรื่อง "จันทกินรี" นี้ยิ่งกว่าเรื่องอื่นของน้องชายจุฑาธุช.

3. พระยศเกตุ ได้มาจากนิทานเวตาลเรื่อง 1. ฉบับที่น้องชายจุฑาธุชอ่านคือฉบับที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณได้พิมพ์แจกในงานศพหม่อมของเธอ. แต่ในที่นี้ควรกล่าวไว้, พอสังเกตุกัน, ว่านิทานเวตาลได้เคยเข้ามาถึงกรุงสยามแล้วตั้งแต่ก่อนกรมหมื่นพิทยาลงกรณได้จัดการแปลขึ้นและพิมพ์แจก, ที่ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนี้เพราะในข้อความบั้นต้นแห่งเรื่อง "ลิลิตเพชรมงกุฎ" ซึ่งเปนหนังสือแต่งในสมัยกรุงเก่า, มีข้อความว่า, "ข้อยจะนิพนธ์ลิลิต โดยดำนานนิตยบุรำในปกรณำเวตาล" ดังนี้. ส่วนเรื่อง "พระยศเกตุ" จะได้เคยมีผู้ใดแต่งขึ้นบ้างแล้วหรือไม่ ข้าพเจ้าไม่มีเวลาพอ ในเวลานี้ที่จะสืบค้น, แต่ถ้านักเลงหนังสือผู้ใดได้เคยพบเห็นเรื่อง "พระยศเกตุ" ซึ่งมีผู้แต่งเปนอย่างกวีนิพนธ์ไว้ในกาลก่อน, อย่างเช่นเรื่อง "เพชรมงกุฎ", แล้วและโปรดบอกมาให้ข้าพเจ้าทราบก็จะยินดีและขอบคุณมาก บทละครเรื่อง "พระยศเกตุ" ของน้องชายจุฑาธุชนั้น, ตามความเห็นของข้าพเจ้าตอนจบค่อนข้างอ่อนไปสักหน่อย, ที่เปนเช่นนี้เพราะได้ไปมีตอนอภิเษกสมรสเสียแล้วในกลาง ๆ, ในตอนท้ายจึ่งหาอะไรสำหรับจะเล่นให้ครึกครื้นอีกทีหนึ่งไม่ได้ อนึ่งควรชี้แจงไว้ในที่นี้ด้วยว่า นางวิทยาธรในฉบับเดิมปรากฏนามไม่, แต่น้องชายจุฑาธุชเห็นว่าควรจะมี, เพราะเปนตัวนางเอก, จึ่งย้ายเอานาม "เมธาวดี" ซึ่งเปนนามแห่งภรรยาของทีร์ฆะทรรศินไปใช้เปนนามนางเอกแทน

ในที่สุดข้าพเจ้าขอความกรุณาแห่งท่านผู้อ่าน, คือถ้าหากว่าพบบทกลอนตอนใดที่เคอะไม่

สละสลวยขอได้โปรดงดการติผู้แต่งไว้บ้าง, เพราะประการที่ ๑ น้องชายจุฑาธุชเป็นกวีใหม่, ประการที่ ๒ เธอใฝ่ใจในทางที่จะแต่งบทสำหรับใช้เล่นลครออกโรงได้มากกว่าสำหรับสำแดงความสามารถในทางกวีนิพนธ์, และประการที่ ๓ บทกลอนตอนที่เคอะนั้นอาจจะเปนเพราะข้าพเจ้าไปแก้เข้าจึ่งเปนเช่นนั้นก็ได้. ฉนั้นถ้าท่านผู้ใดจะตินองชายจุฑาธุช ข้าพเจ้าขอรับปันส่วนถูกตินั้นด้วย."

ท่านผู้ฟังที่เคารพจากข้อความที่ท่านฟังมานี้ เป็นบทพระราชนิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือบทละครดึกดำบรรพ์ ที่พิมพ์ในงานพระราชกุศลปัญญาสมวารพระศพสมเด็จฯเจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ท่านผู้ฟังคงจะได้ความรู้เกี่ยวกับบทละครดึกดำบรรพ์ทั้ง ๓ เรื่อง ที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ทรงพระนิพนธ์ได้เป็นอย่างดี ปัจจุบันนี้หาผู้ที่จะนำบทละครดึกดำบรรพ์ทั้ง ๓ เรื่อง มาแสดงได้ยาก ในสมัยหนึ่งนางลมูล ยมะคุปต์ ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทยของวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร เคยนำละครดึกดำบรรพ์เรื่องพระยศเกตุมาแสดงทางโทรทัศน์ แต่ก็แสดงไม่จบทั้งเรื่อง สมัยหลังต่อมานางเฉลย ศุขะวณิช ศิลปินแห่งชาติ ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทยของวิทยาลัยนาฏศิลป กรมศิลปากร ก็นำเรื่องจันทกินรีมาให้นักศึกษาวิทยาลัยนาฏศิลป และนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดแสดง โดยนางเฉลย เป็นผู้อำนวยการฝึกสอน ก็ได้รับความสำเร็จทั้งการแสดงและถูกใจผู้ชมทุกคน

ส่วนเรื่องสองกรววิกนั้น ปัจจุบันไม่มีผู้นำมาแสดงในแบบของละครดึกดำบรรพ์กันแล้ว แต่นำไปจัดแสดงเป็นแบบโขน นิยมแสดงในตอนเผาศพเวลาเย็น ๆ เรียกว่าโขนหน้าไฟ โขนชุดนี้เป็นชุดสั้น ๆ แต่มิได้เรียกชื่อว่าสองกรววิก เปลี่ยนไปเรียกชื่อว่า *"นางดาว"* เพราะตามเนื้อเรื่อง พระอินทร์เนรมิตดวงดาวให้เป็นนางฟ้า ไปทำลายพิธีของสองยักษ์พี่น้องคือสองกรและววิก สำหรับเรื่องราวและการดำเนินเรื่องเป็นไปตามเรื่องของบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องสองกรววิก บทพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ เจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ทุกประการ

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๔๐

เจ้าพระยามหาโยธา นราธิบดีศรีพิไชยณรงค์ (เจ่ง)
(พระยามหาโยธา หรือ พระยาเจ่ง)
ถ่ายเมื่ออายุย่างวัยกลาง

เจ้าพระยามหาโยธา
จักรีมอญสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

บุคคลสำคัญที่นำประวัติและงานมาสดุดีในวันนี้ คือ เจ้าพระยามหาโยธาจักรีมอญสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ท่านผู้นี้แม้จะมิได้เป็นคนไทย แต่ก็ได้บำเพ็ญกรณียกิจสำคัญอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่เมืองไทย ทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนได้รับพระมหากรุณาพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นเจ้าพระยา อันเป็นบรรดาศักดิ์สูงส่ง และยากแก่การที่ผู้เข้ามาพึ่งพระบารมีบรมโพธิสมภารจะพึงได้รับเป็นบำเหน็จความชอบในทางราชการ

เจ้าพระยามหาโยธาผู้นี้ มีนามเป็นภาษามอญว่า เจ่ง หรือเจย แปลเป็นภาษาไทยว่า ช้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามสกุลว่า *"คชเสนี"* ให้แก่พระยาพิพิธมนตรี (ปุย) ผู้สืบสกุลตามคำกราบบังคมทูลขอพระราชทานสำหรับผู้สืบสกุลตรงลงมาจากเจ้าพระยามหาโยธา เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ โดยมีเจ้าพระยามหาโยธาผู้นี้เป็นต้นสกุล

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง หรือ เจย) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา มีราชทินนามในสุพรรณบัฏว่า เจ้าพระยามหาโยธานราธิบดี ศรีพิไชยณรงค์ เรียกกันโดยทั่วไปว่า พระยาเจ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ประวัติตอนต้นของท่านไว้ในเรื่อง *"ประวัติต้นสกุลคชเสนี"* ว่า

"เกิดในเมืองมอญ เป็นเชื้อสายสกุลผู้ดีที่ต้องตกอยู่ในอำนาจพม่าด้วยเสียหัวเมืองแล้วจำใจทำราชการอยู่กับพม่า ตัวพระยาเจ่งเองได้เคยเป็นขุนนางพม่า (น่าจะมีชื่อตัวเป็นอย่างอื่น แต่คนทั้งหลายเรียกตามชื่อตัวว่า พระยาเจ่ง) ได้เคยคุมกองมอญสมทบพม่าเข้าเมืองไทยครั้ง ๑ เมื่อพม่ามาตีเมืองหลวงพระบาง ใน พ.ศ. ๒๓๑๕ ปรากฏว่า ในครั้งนั้น พม่าได้ให้พระยาเจ่งเป็นผู้รักษาเมืองเชียงแสนอยู่ราวปี ๑ ได้เจ้าชาวเมืองเชียงแสนเป็นภรรยา เกิดบุตรเป็นต้นสกุลคชเสนีสายเหนือ ยังมีเชื้อสายอยู่ที่เมืองนครลำปาง และนับเป็นญาติกับสกุลคชเสนีในกรุงเทพฯ จนบัดนี้

เมื่อพระยาเจ่งกลับจากเมืองเชียงแสนครั้งนั้น พม่ายกความชอบตั้งเป็นเจ้าเมืองเตริน (ฝรั่งเรียกว่า เมืองอัตรัน) อันเป็นหัวเมืองมอญอยู่ในระหว่างเมืองเมาะตะมะกับแดนไทยทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ พระยาเจ่งคงจะเป็นชาวเมืองเตรินนั้นเองก็เป็นได้ เมื่อเป็นเจ้าเมืองเตรินพวกมอญจึงนับถือกันมาก"

ท่านผู้ฟัง ก่อนที่จะกล่าวถึงประวัติและงานของเจ้าพระยามหาโยธาสมัยที่ยังเป็นพระยาเจ่งและเป็นเจ้าเมืองเตรินต่อไป ขอนำข้อความในเอกสารอื่นมาแทรกไว้ตรงนี้ เพื่อเพิ่มเติมให้เกิดความสมบูรณ์ในพระนิพนธ์ที่อ้างกล่าวคือ ในเรื่อง *"ประวัติมอญเก่า-มอญใหม่"* ของหลวงปริณัยจรรยาราษฎร์ (มงคล คชเสนี) ได้กล่าวถึงการศึกษาของพระยาเจ่งไว้ว่า *"เมื่อน้อยเรียนหนังสือวิชาอาคมเพลงอาวุธ พอเจริญวัยเป็นหนุ่มใหญ่ขึ้น ก็ต้องจำใจทำราชการอยู่กับพม่า"* และอีกตอนหนึ่งว่า *"พม่ายกความชอบตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเตริน (มอญเรียกว่า เดิงกรายน์ อังกฤษเรียกว่า เมืองอัตรัน)"* ในหนังสือ *"สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ตอนที่ ๔๔๒"* มีข้อความตอนหนึ่งที่นายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี นายกสมาคมไทยรามัญ เขียนถึงนามของเจ้าชาวเมืองเชียงแสนที่เป็นภรรยาของพระยาเจ่งว่าเป็น *"เป็นธิดาเจ้าเมืองเชียงแสนชื่อ สมนา"*

ต่อจากนี้ ขอนำประวัติและงานของพระยาเจ่งในฐานะเจ้าเมืองเตริน มีเหตุการณ์สำคัญที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเน้นให้เห็นพระนิพนธ์ว่าเป็นการ *"เริ่มเรื่องอันเป็นข้อสำคัญในสกุลคชเสนี"* เพราะเป็นเหตุการณ์ที่ทำให้พระยาเจ่งตัดสินใจทำการกู้อิสรภาพของมอญ แต่เหตุการณ์พลิกผันทำให้ต้องอพยพครอบครัวมอญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ-สมภารของพระมหากษัตริย์ไทย ใน พ.ศ ๒๓๑๗ แล้วรับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีจวบจนกระทั่งถึงการอวสานแห่งชีวิตบนผืนแผ่นดินไทย มีผู้สืบสกุลบำเพ็ญกรณียกิจอันเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศไทยต่อมาจนถึงกาลปัจจุบัน

เหตุการณ์ในครั้งนั้นเริ่มต้นขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๑๖ พระเจ้าสินพยูชินกษัตริย์พม่าที่คนไทยออกพระนามว่า พระเจ้ามังระบ้าง พระเจ้าอังวะมังระบ้าง ทรงทราบว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงปราบปรามผู้ที่ตั้งตนเป็นใหญ่ภายในประเทศลงได้แล้วราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ไทยตั้งราชธานี ณ กรุงธนบุรี จึงมีพระราชประสงค์จะจัดกองทัพยกเข้ามาตีมิให้ตั้งประเทศเป็นเอกราชต่อไปได้ ทรงส่งแพกิจจากับทหารพม่า ๕๐๐ มาพบกับปะกันหวุ่น เจ้าเมืองเมาะตะมะ ให้เกณฑ์มอญทั้งในเมืองเมาะตะมะและหัวเมืองใกล้เคียงเขตแดนไทยอันเป็นเมืองขึ้น ๓๒ หัวเมือง จำนวน ๓,๐๐๐ คน คุมมาสร้างเส้นทางเดินทัพเข้ามาประเทศไทยทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์โดยด่วน พร้อมกับ

รับสั่งให้ปะกันหวุ่นที่จะเป็นแม่ทัพเกณฑ์มอญในเมืองเมาะตะมะ อีกส่วนหนึ่งจัดเป็นกองทัพแล้วยกตามเข้ามาตั้งที่ตำบลสามสบท่าดินแดงในเขตไทย

เมื่อปะกันหวุ่นเกณฑ์มอญตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้จำนวนตามที่พระเจ้ามังระทรงกำหนดแล้วก็มอบให้แพกิจจากับทหารพม่า ๕๐๐ คุมนำมาเส้นทางเดินทัพดังกล่าว โดยมีพระยาเจ่ง พระยาอู่ ตละเสี้ยน และตละเก็บเป็นหัวหน้า บรรดามอญที่ถูกเกณฑ์รวมทั้งหัวหน้าด้วยไม่มีใครเต็มใจ แต่ก็ต้องจำยอมปฏิบัติตามคำสั่ง สร้างทางผ่านป่าเขาอันแสนทุรกันดารและยากเย็นแสนเข็ญ ผ่านป่าใหญ่และข้ามภูเขาบันทัดอันมีเนินและยอดเขาสลับซับซ้อนเป็นอย่างยิ่ง และขณะที่สร้างทางในป่าอยู่นั้นเองก็ได้ทราบข่าวจากมอญผู้เป็นญาติหนีการเกณฑ์เป็นกองทัพของปะกันหวุ่นที่จะยกตามมาแจ้งว่าปะกันหวุ่นและทหารพม่าเกณฑ์คน ใครหนีก็จับญาติหรือคนในครอบครัวไปเป็นตัวจำนำจำจองลงอาชญาเกิดความเดือดร้อนไปทั่ว พระยาเจ่งกับหัวหน้ามอญร่วมปรึกษาหาทางแก้แค้น เพราะพวกตนต้องได้รับความลำบากมากอยู่แล้ว ข้างหลังยังถูกข่มเหงเพิ่มขึ้น ในที่สุดก็รวมกำลังกันจับแพกิจจาและทหารพม่า ๕๐๐ ฆ่าทิ้งที่ตำบลสามสบท่าดินแดนทั้งหมดแล้วยกกำลังกลับมาตีเมืองเมาะตะมะ ปะกันหวุ่นและกรมการเมืองหนีรอดไปได้

ความสำเร็จในการตีเมืองเมาะตะมะได้ครั้งนี้ ทำให้พระยาเจ่งกับพระยามอญปรึกษากันเห็นว่า ถึงเวลาที่มอญจะกู้อิสรภาพให้พ้นจากอำนาจของพม่าได้แล้ว จึงประกาศให้บรรดาหัวเมืองมอญตามรายทางเข้าร่วมด้วย รวมพลได้เป็นกองทัพใหญ่ ยกขึ้นไปตีเมืองสะโตนและเมืองหงสาวดีได้ทั้ง ๒ เมือง จึงตัดสินใจยกเข้าตีเมืองย่างกุ้ง ซึ่งมั่นใจว่าตีเมืองย่างกุ้งได้ ก็เท่ากับกู้อิสรภาพของมอญสำเร็จ แต่ขณะที่กำลังรบติดพันกันอยู่กับพม่านั้นเอง พระเจ้ามังระได้โปรดให้อะแซหวุ่นกี้เป็นแม่ทัพใหญ่ยกลงมาปราบเพราะถือว่ามอญเป็นกบฏ พระยาเจ่งกับบรรดาพวกเห็นว่า กำลังพลของอะแซหวุ่นกี้มากกว่า จึงจำเป็นต้องล่าถอยทั้ง ๆ ที่ยึดพื้นที่เมืองย่างกุ้งได้ครึ่งเมืองแล้ว ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน อะแซหวุ่นกี้กับทหารพม่าตามตีไม่ลดละพระยาเจ่งจำต้องถอยในที่สุดพาครอบครัวและพวกมอญหนีเข้ามาพึ่งพระบารมีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ เมืองกาญจนบุรีและด่านแม่ละเมาหรือด่านแม่สอด เมืองตาก โดยเฉพาะมอญอพยพที่มากับพระยาเจ่งมีชายฉกรรจ์ประมาณ ๓,๐๐๐ คน มาถึงเมืองไทยใน พ.ศ. ๒๓๑๘ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนท์บ้าง ที่สามโคก แขวงเมืองปทุมธานีบ้าง และให้อยู่ในความปกครองของหลวงบำเรอภักดิ์ ซึ่งเป็นมอญอพยพเข้าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงพระกรุณาเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาในนามเดิมคือพระยา

บำเรอภักดิ์ แต่หลักฐานบางแห่งว่าเป็นพระยารามัญวงศ์ ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า จักรีมอญ เป็นใหญ่แก่พวกมอญทั้งสิ้นในสมัยนั้น ส่วนพระยาเจ่งและหัวหน้าที่ร่วมมาด้วยคือ พระยาอู่ ตละเสี้ยนและตละเก็บนั้น ได้รับพระมหากรุณาพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เช่นเดียวกัน ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ว่า

"ส่วนตัวหัวหน้าทั้ง ๔ คนที่พามอญเข้ามาสวามิภักดิ์ครั้งนั้น มีชื่อปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ว่า ตละเก็บ ได้เป็นที่พระยาพระราม (อันเป็นชื่อในทำเนียบเมืองมอญ) อีก ๓ คน ก็เห็นจะทรงตั้งให้มียศอย่างมอญสูงขึ้นทำนองเดียวกัน พระยาเจ่งผู้เป็นนายใหญ่อาจจะได้เป็นที่ พระยาเกียรติ อันเป็นคู่กับพระยาพระรามในทำเนียบมอญ ก็เป็นได้"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ประวัติและงานสำคัญของพระยาเจ่งสมัยก่อนที่จะพาครอบครัวมอญอพยพเข้ามาสวามิภักดิ์นั้น มีสาระสำคัญดังที่กล่าวมาแล้วโดยลำดับ ต่อมาจากนี้จะนำประวัติและงานที่เจ้าพระยามหาโยธาได้กระทำในเมืองไทยทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์มากล่าวสืบต่อไป แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ขอกล่าวถึง *"เรื่องจักรีมอญที่เป็นใหญ่แก่พวกมอญทั้งสิ้น"* แทรกไว้ตรงนี้เพื่อให้ทราบแน่ชัดว่า พระยาเจ่งที่เข้าใจกันว่าได้เป็นพระยาเกียรติและในตอนนี้มีหน้าที่อะไรในทางราชการที่ต้องอยู่ภายใต้การบังคับของพระยารามัญวงศ์จักรีมอญสมัยกรุงธนบุรี หน้าที่ของจักรีมอญโดยทั่วไปก็คือควบคุมชาวมอญทั้งในยามสงบและเป็นแม่ทัพคุมกองมอญในยามสงคราม กองมอญดังกล่าวนี้มิได้แบ่งแยกส่วนราชการออกไปอย่างชัดแจ้ง เป็นแต่กล่าวรวม ๆ ว่า *"ตั้งแต่พวกมอญเข้ามาสวามิภักดิ์ครั้งนั้น ต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปทำสงครามกับพม่าที่ไหน ก็ปรากฏว่ามีทหารกองมอญพระยารามัญวงศ์ควบคุมเข้ากระบวนทัพไปทุกครั้ง"* ที่ระบุว่าพระยาเจ่งมีหน้าที่ก็เป็นเพียงคำสันนิษฐานในพระราชพงศาวดารว่า *"บังคับมอญกองหนึ่งขึ้นอยู่กับพระยารามัญวงศ์"* ซึ่งกองมอญที่พระยาเจ่งบังคับนี้ก็คือทหารมอญ ๓,๐๐๐ คน ที่อพยพมากับพระยาเจ่งนั่นเอง ดังนั้น ในสมัยกรุงธนบุรีพระยาเจ่งก็คงเป็นผู้บังคับบัญชาชายฉกรรจ์ ๓,๐๐๐ คน แต่ขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของพระยารามัญวงศ์ในกระบวนทัพ แต่อาจแยกกระทำการโดยเฉพาะได้ เมื่อพระมหากษัตริย์ตรัสสั่งให้ไปกระทำการอย่างหนึ่ง เช่นเรื่องที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารสมัยกรุงธนบุรีตอนหนึ่งว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๘ อะแซหวุ่นกี้ยกกองทัพมาตีเมืองเหนือ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงทราบว่า อะแซหวุ่นกี้ให้ทหารพม่ากองหนึ่งแยกจากเมืองสุโขทัยลงมายังเมืองกำแพงเพ็ชร เพื่อตีตัดทางลำเลียงยุทธภัณฑ์และสะเบียงส่งกองทัพหลวงของไทย จึงตรัสสั่งให้พระยาเจ่งคุมกองมอญสมทบกับพลเมืองชัยนาทยกไปตั้งซุ่มสะกัดพม่ากองนั้น

พร้อมกับพระราชทานอนุญาตว่า ถ้าเห็นได้ทีก็ให้ออกโจมตี ถ้าไม่ได้ก็ให้ถอยลงมา พระยาเจ่งนำทหารกองมอญในควบคุมไปตั้งซุ่มอยู่ที่เกาะร้านดอกไม้ในแขวงเมืองกำแพงเพ็ชร พอพม่ายกเข้ามาอย่างไม่รู้ตัว ก็ส่งกองมอญเข้าโจมตีทหารพม่าแตกพ่ายหนีไปจนสิ้น

เมื่อสิ้นสมัยกรุงธนบุรี ขึ้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สงครามระหว่างไทยกับพม่ายังไม่ยุติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์เสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ มีการศึกสงครามกับพระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่าเป็นศึกใหญ่อีกหลายครั้ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงยกกำลังสู้กองทัพพม่า ทั้งที่พระเจ้าปดุงเป็นแม่ทัพยกมาเองและให้ผู้อื่นเป็นแม่ทัพยกมา พม่าพ่ายแพ้กลับไปทุกครั้ง พระยาเจ่งคงทำหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชานำกองมอญโดยเสด็จการสงครามมิได้ขาด มีความชอบเพิ่มขึ้นโดยลำดับ จนเมื่อตำแหน่งจักรีมอญว่างลง จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยามหาโยธาที่จักรีมอญแทนพระยารามัญวงศ์และควบคุมกองมอญทั้งหมด ซึ่งปรากฏว่ากองมอญทั้งหมดนั้นแบ่งออกเป็นกรมใหญ่ ๕ กรม คือ กรมดั้งทองซ้าย กรมดั้งทองขวา กรมดาบสมองมือ กรมอาทมาตซ้ายและกรมอาทมาตขวา และเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชประสงค์จะยกกองทัพไปตีพม่าเป็นการตอบแทนที่บังอาจยกกองทัพเข้ามาตีไทยในรัชสมัยของพระองค์ถึง ๓ ครั้ง ในระยะเวลา ๓ ปีติด ๆ กัน จึงเสด็จไปตีเมืองทวายใน พ.ศ.๒๓๓๐ ล้อมเมืองทวายอยู่จนพม่าที่คุมเมืองทวายอยู่ต้องทิ้งเมืองหนี แต่กองทัพไทยก็มิได้ตามตีด้วยระแวงว่าจะเป็นกลอุบายของพม่าและขัดสนด้วยเรื่องสะเบียงอาหารจึงเลิกทัพกลับ การสงครามครั้งนี้พระยาเจ่งซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยามหาโยธาเมื่อครั้งพระยารามัญวงศ์ที่จักรีมอญว่างลง ได้โดยเสด็จไปในราชการสงครามครั้งนี้มีความชอบ จึงได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยามหาโยธานราธิบดี ศรีพิไชยณรงค์

เจ้าพระยามหาโยธา คงรับราชการเป็นนักรบผู้มีดาบคู่มือ ชื่อ *"พลู"* ทำหน้าที่บังคับบัญชากองมอญโดยเสด็จราชการสงครามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอย่างเก่งกล้าตลอดเวลา และนอกจากจะเป็นนักรบที่เก่งกล้านำทหารมอญโดยเสด็จราชการสงครามทุกครั้งแล้ว ยังสามารถบังคับบัญชาให้กองอาทมาตสืบความเคลื่อนไหวของพม่าข้าศึกกราบบังคมทูลให้ทรงทราบล่วงหน้าอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้กองทัพไทยสามารถวางแผนการรบเอาชนะพม่าข้าศึกได้ทุกครั้ง เจ้าพระยามหาโยธารับราชการสนองพระเดชพระคุณพระมหากษัตริย์ไทยด้วยความจงรักภักดีตราบเท่าชรา แต่ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าท่านได้ถึงแก่อสัญกรรมในวันเดือนปีใด คุณความดีอันเป็นเกียรติประวัติที่ท่านได้ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของชาติไทยยังคงอยู่คู่กับปูชนียสถานสำคัญ

ที่ท่านได้สร้างไว้ ณ ตำบลปากคลองตลาด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อันเป็นภูมิลำเนาที่ได้รับพระราชทานแต่แรก คือ วัดเชิงท่า ซึ่งเสมือนเป็นอนุสรณ์เตือนใจให้อนุชนคนไทยและมอญได้รำลึกถึงความดีงามของท่านที่มีต่อสถาบันพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติของไทยอีกส่วนหนึ่ง

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๐

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร

(ม.ร.ว.คลี่ สุทัศน์)

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร (หม่อมราชวงศ์ คลี่ สุทัศน์)

นางสายไหม จบกลศึก ผู้เรียบเรียง

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีจะได้นำประวัติบุคคลผู้ทำคุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองทางด้านการพระศาสนา และการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๕ และต้นรัชกาลที่ ๖ มาเผยแพร่ เพื่อหวังว่าคนในปัจจุบันจะได้รับรู้ประวัติการปฏิบัติราชการของข้าราชการในสมัยก่อนบ้าง บุคคลผู้นั้นคือ เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร นามเดิม คือ หม่อมราชวงศ์ คลี่ เชื้อสายราชสกุลวงศ์แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือ ราชสกุล *"สุทัศน์"*

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร หรือ หม่อมราชวงศ์ คลี่ สุทัศน์ เป็นเจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๕ ในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เกิดเมื่อวันจันทร์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๙ ปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๒๐๕ ตรงกับพุทธศักราช ๒๓๘๖ เป็นบุตรหม่อมเจ้าจินดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้นที่ ๑ พระองค์เจ้าสุทัศน์ กรมหมื่นไกรสรวิชิต ผู้บัญชาการกรมสังฆการี และธรรมการ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร นามเดิมก่อนชื่อ คลี่ ท่านมีชื่อว่า พรรณราย เมื่ออุปสมบทนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ กรมสมเด็จพระ เป็นพระอุปัชฌาจารย์ บวชและจำพรรษาอยู่ที่วัดสระเกศ อันเป็นวัดประจำตระกูล เหตุที่บวชอยู่วัดนี้ กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รับสั่งว่า ในสายราชสกุลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไกรสรวิชิต ทรงผนวชมาในฝ่ายมหานิกายมาแต่เดิม เมื่อผนวชแล้วก็เสด็จอยู่วัดสระเกศ เชื้อพระวงศ์ก็ควรจะบวชให้ตรงตามลัทธิของเหือกเถาที่มีมา ไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนมาบวชเป็นธรรมยุต เมื่อลาสิกขาบทแล้วจึงเข้าถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ปี พ.ศ. ๒๔๐๗ อายุได้ ๒๑ ปี ตั้งแต่ถวายตัวแล้ว ก็ได้ช่วยหม่อมเจ้าจินดา ผู้บิดารับราชการอยู่ ในกรมสังฆการีและธรรมการมาตลอด มีความชำนาญในกรมทั้ง ๒ อย่างยิ่ง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงกำกับการกรมสังฆการี

และธรรมการทรงพระกรุณาหม่อมราชวงศ์ คลี่ สุทัศน์ ใช้สอยไว้วางใจ ในราชการต่างพระองค์เสมอ เช่นให้กราบบังคมทูลข้อราชการในสังฆการีและธรรมการ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรับรับสั่งในราชการนั้นได้ ตั้งแต่ยังเป็นมหาดเล็กตราบจนสิ้นรัชกาล

ครั้นในรัชกาลที่ ๕ เมื่อถึงโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานสัญญาบัตรในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นครั้งแรกในชีวิตรับราชการ ก็ได้รับพระราชทานตำแหน่งสูงทีเดียว คือ ให้เป็นที่ พระวุฒิการบดี ศรีสุทธิสาสนวโรประการ จางวางกรมธรรมการสังฆการี และต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม เลื่อนขึ้นเป็นพระยา ได้รับตำแหน่งอธิบดีกรมสังฆการีและธรรมการ ได้รับพระราชทานพานทองเป็นเกียรติยศ

พุทธศักราช ๒๔๓๒ ได้สถาปนากระทรวงธรรมการขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้รวมกรมสังฆการีและธรรมการ กรมศึกษาธิการ และกรมพยาบาลเข้าด้วยกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี และพระยาวุฒิการบดีทำหน้าที่ปลัดทูลฉลอง เทียบได้กับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการและปลัดกระทรวงในปัจจุบัน พระยาวุฒิการบดีเมื่อปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการนั้น ได้ตามเสด็จเสนาบดีออกไป ณ เมืองสิงคโปร์เพื่อรับเสด็จพระเจ้านิโคลาศที่ ๒ เอมเปอเรอรัสเซีย แต่เมื่อยังเป็นพระเจ้าซาเรวิช เสด็จเยือนประเทศไทย ครั้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพออกไปราชการประเทศยุโรป พระยาวุฒิการบดีก็ให้ทำหน้าที่บัญชาการแทน ท่านดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลอง ต่อมาในสมัยที่เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค) เป็นเสนาบดีตราบจนพ้นจากตำแหน่งไปแล้ว ท่านจึงได้เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแทน

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า พระยาวุฒิการบดี ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ เป็นผู้ช่วยในกรมสังฆการี ครั้นในรัชสมัยของพระองค์ ได้เป็นอธิบดีกรมสังฆการีและธรรมการ เป็นปลัดทูลฉลอง และเป็นเสนาบดี รอบรู้ราชการทั้งเก่าและใหม่เป็นอันมาก นอกจากนั้นยังมีหน้าที่พิเศษอีก เช่น เป็นอุปนายก ในรัฐมนตรี จนถึงตำแหน่งสภานายก เป็นองคมนตรี เป็นกรรมการศาลฎีกา นับว่าเจริญวัยวุฒิ ปรีชาสามารถ รอบรู้ในกิจการน้อยใหญ่ และมีความจงรักภักดีในฝ่าละอองธุลีพระบาท สมควรจะได้รับสุพรรณบัฏเป็นเจ้าพระยาผู้หนึ่งได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเกียรติยศท่านขึ้นเป็นเจ้าพระยา มีสมญาจารึกในสุพรรณบัฏว่า *"เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ศุภไนยนิติธารี ศรีวิสุทธิสาสนวโรประการ บรมนฤบาลสวามิภักดิ์ สุขุมศักดิสมบูรณ์ สุนทรพจนพิจิตร ราชกิจานุกิจโกศล พหลกัลยาณวัตร ศรีรัตนสรณาภรณ์ สถาวรเมตตาธยาไศรย อภัยพิริยปรากรมพาหุ คชนาม ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐"*

และในปีนั้น ก็ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ปฐมจุลจอมเกล้า ด้วย

ราชการที่นับว่าเป็นที่พิเศษประการหนึ่งของเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ในรัชกาลที่ ๕ คือ รับหน้าที่เป็น *"พระยาแรกนา"* อยู่ ๓ ปี การแรกนาขวัญเป็นประเพณีโบราณที่ได้รับอิทธิ-พลมาจากอินเดีย เมื่อถึงฤดูทำนา พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จลงทรงไถนาขวัญเป็นสัญญาให้ราษฎรในประเทศนั้น ๆ ลงมือทำนา การที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จลงแรกนาเองในบ้านเมืองไทยนั้น เข้าใจว่าคงจะเลิกมาช้านานแล้ว เพราะมีกล่าวแต่ว่า ผู้รับหน้าที่ต่างพระองค์ คือ เจ้าพระยาจันทกุมาร ในสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่มีตำแหน่งเจ้าพระยาจันทกุมารแต่กลับเป็นหน้าที่ของเจ้าพระยาพลเทพ จนถึงรัชกาลที่ ๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าเรื่องนี้ไว้ว่า *"ตั้งแต่ข้าพเจ้าจำความได้ เห็นเจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกเป็นผู้แรกนาขวัญต่างพระองค์ทุกปีมา ได้ยินผู้หลักผู้ใหญ่ เล่าให้ฟังว่าเกิดฝนแล้งติด ๆ กันหลายปี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเลือกให้เจ้าพระยาภูธราภัยเป็นผู้แรกนาขวัญ ด้วยทรงพระราชดำริว่า ตระกูลของท่านเป็นตระกูลพราหมณ์มาแต่ครั้งกรุงเก่า เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยอสัญกรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสีหราชฤทธิไกร (แย้ม) แต่ยังเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาภูธราภัย รับหน้าที่เป็นพระยาแรกนาต่อมาจนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ตลอดมาถึงเมื่อเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ก็ได้แรกนาขวัญอยู่ตามตำแหน่ง ครั้นเมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๔๘ - ปีวอก พ.ศ ๒๔๕๑ และปีระกา พ.ศ. ๒๔๕๒ เจ้าพระยาเทเวศร์ล้มป่วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกให้เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกรเป็นพระยาแรกนาขวัญ การซึ่งเป็นพระยาแรกนาขวัญไม่เป็นหน้าที่ซึ่งนำความยินดีมาให้แต่ฝ่ายเดียว เพราะถ้าฝนแล้ง ผู้แรกนามักถูกและเคยถูกราษฎรชาวนาติโทษต่าง ๆ พระยาแรกนาต้องรับผิดชอบอย่างนี้ตั้งแต่รัชกาลก่อน ๆ มาจนเข้าใจทันที เมื่อถึงเวลาจะแรกนา ผู้ใดเป็นพระยาแรกนาต้องขวนขวายไปบูชาและขอพรต่อวัตถุและผู้ซึ่งตนนับถือ เพื่อจะให้เกิดผลไพบูลย์ แก่ชาวนาตลอดปีนั้น เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร นับได้ว่าเป็นผู้เคราะห์ดีในหน้าที่ ๆ กล่าวมานี้ผู้หนึ่งด้วยทุก ๆ ปีที่ท่านเป็นพระยาแรกนา เป็นปีที่ไม่ขาดแคลนในการไร่นาเลยสักปีเดียว"*

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร เป็นข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเกียรติยศสูงเป็นพิเศษอีกประการหนึ่ง ซึ่งมิได้มีข้าราชการคนใดได้รับ คือ ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ในเวลาพระชนมพรรษาเสมอด้วย สมเด็จพระบรม

อัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประกอบพระราชพิธี ณ พระที่นั่งราชฤดี พระราชวังดุสิต พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงถวายดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องสักการะ แก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าแม้นเขียน พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งยังมีพระชนม์อยู่พระองค์เดียวในขณะนั้น ตลอดทั้งพระบรมวงศ์ ที่นับชั้นและพระชันษาสูงกว่า ส่วนพระบรมวงศ์ที่อยู่ในชั้นและพระชันษาอ่อนกว่า ก็ต่างถวายดอกไม้ธูปเทียนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั่วหน้า เมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีรับสั่งให้หาเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ให้เข้าเฝ้าหน้าพระที่นั่ง มีรับสั่งว่า *"พี่คลี่อายุแก่กว่าฉัน ควรจะได้รับดอกไม้ธูปเทียน"* ก็พระราชทานดอกไม้ธูปเทียนเครื่องสักการะแก่เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร นับเป็นเกียรติยศสูงยิ่ง

สิ่งอนุสรณ์ที่เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร ได้สร้างไว้นอกจากประวัติการดำเนินงานให้กระทรวงธรรมการหรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบันนี้ก้าวหน้ามาเป็นลำดับนั้น ได้แก่ หนังสือเรื่อง ตำนานพระอารามหลวง ซึ่งท่านได้เรียบเรียงขึ้นไว้เป็นคุณแก่แผ่นดินและการพระศาสนา เป็นหนังสือได้รวบรวมพระอารามหลวงทั่วพระราชอาณาจักร จำนวน ๑๑๕ พระอาราม โดยบันทึกประวัติความเป็นมาที่ให้ประโยชน์ทั้งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างยิ่งเป็นหนังสือที่มีคุณค่าของชาติไทยอีกเล่มหนึ่ง

เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร รับราชการสนองพระเดชพระคุณในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ตลอดรัชกาลที่ ๕ ตราบจนถึงต้นรัชกาลที่ ๖ มีความชราทุพพลภาพโรคภัยเบียดเบียนเนือง ๆ ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ท่านออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเต็มตามบรรดาศักดิ์ อย่างไรก็ตาม ท่านก็จะอุตสาหะเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แสดงความจงรักภักดีในงานพระราชพิธีสำคัญเสมอมาท่านได้ป่วยด้วยโรควักกะพิการ และถึงอสัญกรรม เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๖ สิริอายุได้ ๖๙ ปี ๗ เดือน ๑๙ วัน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๔๐

เจ้าพระยากำแหงสงคราม

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

บุคคลสำคัญที่นำชีวประวัติและผลงานมาสดุดีในวันนี้ คือ เจ้าพระยากำแหงสงคราม ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าพระยานครราชสีมา สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมาเมืองเอก รักษาพระราชอาณาเขตของไทยทางภาคอีสานหรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ตามหลักฐานที่ปรากฏในหนังสือ *"จดหมายเหตุนครราชสีมา"* กล่าวว่า ท่านผู้นี้เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และเจ้าหญิงยวนหรือจวน พระราชธิดาของพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู หรือหลวงนายสิทธิ์) ได้ถวายให้รับราชการฝ่ายในสมัยกรุงธนบุรี มูลเหตุที่เจ้าพระยากำแหงสงครามต้องไปรับราชการดำรงตำแหน่งสำคัญทางภาคอีสานหรือตะวันออกเฉียงเหนือดังกล่าวมาแล้วนั้น มีสาระสำคัญปรากฏในพระราชพงศาวดารและจดหมายเหตุนครราชสีมา ดังจะประมวลมาเสนอโดยลำดับ ดังนี้

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๑ พระเจ้ามหาบุญไชยเชษฐาธิราชหรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าเจ้าสิริบุญสาร ครองนครเวียงจันทน์ เมื่อทรงทราบว่า พระวอ พระตาผู้เป็นศัตรูกันเพราะแย่งอำนาจกันพาไพร่พลเข้ามาพึ่งแผ่นดินไทยตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ บ้านดอนมดแดงในเขตจังหวัดอุบลราชธานี จึงโปรดให้พระยาสุโภนำกำลังเข้ามาจับพระวอฆ่า ท้าวก่ำ ทิดพรหม ท้าวคำผง ลูกหลานพระวอ พระตากับท้าวฝ่ายหน้ามีหนังสือแจ้งมายังนครราชสีมา ขอให้ช่วย ขณะนั้นเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น รายณสุข) ผู้ปกครองนครราชสีมาได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระเจ้าตากสินมหาราชกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระพิโรธว่า เจ้าสิริบุญสารแต่งทัพให้เข้ามาฆ่าฟันผู้ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นการหมิ่นพระเกียรติยศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพขึ้นไปตีนครเวียงจันทน์ทางบกและให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปทางกัมพูชา เกณฑ์ไพร่พลกัมพูชาสมทบยกทัพเรือขึ้นไปตีนครเวียงจันทน์ร่วมกันกับกองทัพเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) เป็นกองหน้า

เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) รับพระบรมราชโองการแล้วได้ยกกำลังขึ้นไปอย่างเร่งด่วน

ได้ปะทะกับทัพของเพี้ยอุปราชาแห่งนครเวียงจันทน์เป็นด่านแรก ได้ชัยชนะจับตัวเพี้ยอุปราชาและสมัครพรรคพวกได้และกวาดต้อนเอาเชลยชายหญิงรวมทั้งเพี้ยอุปราชากับครอบครัวประมาณพันคนเศษลงมาถวาย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงพระกรุณาพระราชทานเชลยทั้งหมดให้เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) เพื่อดำเนินการตามที่เห็นสมควร ส่วนกองทัพเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและกองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ก็ตีได้นครเวียงจันทน์อัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกตที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชนำไปจากนครเชียงใหม่ลงมาถวาย ยังความปีติโสมนัสให้บังเกิดแด่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) นอกจากจะได้รับพระราชทานเชลยศึกทั้งหมดแล้ว ยังได้รับพระราชทานเจ้าหญิงยวนหรือจวน พระราชธิดาพระเจ้านครศรีธรรมราช (หนู หรือหลวงนายสิทธิ์) ที่ถวายให้รับราชการฝ่ายใน แม้เจ้าหญิงจะทรงครรภ์แล้ว ทั้งนี้ก็ทรงพระเมตตาสงสารเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ที่ท่านผู้หญิงของท่านถึงอนิจกรรมระหว่างที่นำทัพขึ้นไปทำศึกกับนครเวียงจันทน์ แต่เจ้าพระยานครราชสีมารับมาเป็น *"แม่เมือง"* มิได้ให้เป็นภริยา ส่วนเพี้ยอุปราชากับพรรคพวกเชลยศึกทั้งหมดนั้น มีบัญชาให้ไปตั้งถิ่นฐาน ณ ด่านกะโปะ ห่างจากตัวเมืองนครราชสีมาประมาณ ๓๐ กิโลเมตร เมื่อด่านกะโปะเป็นถิ่นฐานเจริญมั่นคงแล้ว ก็กราบบังคมทูลเข้ามายังกรุงธนบุรี ขอพระราชทานตั้งเป็นเมืองปักธงไชย และตั้งให้เพี้ยอุปราชาเป็นพระยาวงศาอัคราชเจ้าเมืองคนแรกของเมืองปักธงไชยขึ้นเมืองนครราชสีมาสืบต่อมา

เจ้าหญิงยวนหรือจวนได้ประสูติพระราชโอรส เมื่อวันเสาร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๒๑ มีนามว่า ทองอิน เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) คงปรนนิบัติเจ้าหญิงในฐานะแม่เมืองและอภิบาลพระราชโอรสด้วยความจงรักภักดีตลอดมา จนกระทั่งถึงอสัญกรรม แต่ในบั้นปลายของชีวิตเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ดวงตามืดลง จึงได้รับพระมหากรุณาให้เป็นจางวางเมืองกำกับราชการเมืองนครราชสีมา แต่ชาวเมืองเรียกท่านว่า เจ้าคุณตามืด

ชีวประวัติโดยสังเขปของเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ยุติลงแล้ว และเหตุการณ์เกี่ยวกับพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชพระองค์นี้ที่ต้องขึ้นไปประทับอยู่ ณ เมือง นครราชสีมาก็ได้เป็นที่กระจ่างชัดตามหลักฐานในหนังสือ *"จดหมายเหตุนครราชสีมา"* แล้ว แต่ชีวประวัติและผลงานของพระราชโอรสทองอิน ยังคงดำเนินต่อมา ซึ่งก็หาหลักฐานได้ไม่สู้ละเอียดนัก ทราบกัน แต่เพียงว่าทรงเจริญวัยและรับราชการสนองคุณบ้านเมืองอยู่ ณ เมืองนครราชสีมาเมืองเอก ภาคอีสาน จนกระทั่งปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยากำแหงสงคราม และได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยากำแหงสงคราม ในตอนต้นรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ประวัติของเจ้าพระยากำแหงสงครามไว้ในเรื่อง *"ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์"* ว่า

"เจ้าพระยากำแหงสงคราม นามเดิม ทองอิน เป็นที่อะไรมาก่อนไม่ทราบ และคงจะได้ว่าราชการเมืองนครราชสีมามาก่อน ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เป็นเจ้าพระยากำแหงสงคราม บุตรของท่านคือ นายศัลวิไชย ทองคำ บิดาเจ้าจอมมารดาสังวาล เจ้าจอมมารดากรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ พระองค์เจ้ากาญจนากร และมีบุตรอื่นทำราชการอยู่เมืองนครราชสีมาอีก คือ พระภักดีนุชิต ซึ่งเป็นพระบิดาพระยากำแหงสงคราม (จันทรา) เป็นต้น เจ้าพระยากำแหงสงคราม ทองอิน เป็นต้นสกุล อินทรกำแหง"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ชีวประวัติและผลงานของเจ้าพระยากำแหงสงคราม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอยู่ในพระราชพงศาวดาร และหลักฐานอื่น ขอประมวลนำมาเสนอสืบไปดังนี้

เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๗ อันเป็นปีต้นรัชกาลที่ ๓ ขุนแพ่งเมืองปักธงไชย ขออนุมัติเจ้าพระยากำแหงสงครามย้ายจากเมืองปักธงไชยเข้ามาทำราชการในเมืองนครราชสีมา โดยอ้างว่า มีเรื่องขัดแย้งกับพระยาวงศาอัครราชและกรมการเมือง เจ้าพระยากำแหงสงครามรับขุนแพ่งไว้ทำราชการในเมืองนครราชสีมา และตั้งให้เป็นหลวงเพ็ชรสงคราม แล้วให้คุมชาวนครเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในชั้นหลังถึง พ.ศ. ๒๓๖๙ พระยาไกรสงคราม เจ้าเมืองขุขันธ์เกิดวิวาทกันกับหลวงปลัดที่เป็นน้องชาย เหตุการณ์ลุกลามถึงกับยกกำลังเข้ารบกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยากำแหงสงครามจัดกำลังไปปราบปรามให้สงบโดยเร็ว

เจ้าพระยากำแหงสงครามรับพระบรมราชโองการแล้วจึงจัดทัพไปกับพระยาปลัด (พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ฯ สามีคุณหญิงโม้) โดยมอบให้พระยาพรหม ยกกระบัตร รักษาราชการแทน และขณะยกกองทัพไปถึงเมืองขุขันธ์ เหตุการณ์กลับเปลี่ยนแปลงไป เจ้าพระยาไกรสงครามนำกำลังเข้าสู้รบกับกองทัพเจ้าพระยากำแหงสงครามอย่างไม่ลดละกลายเป็นศึกใหญ่ ในช่วงระยะเวลาเดียวกันนี้ ทางนครเวียงจันทน์ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๓ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า เจ้าอนุวงศ์ ซึ่งไม่พึงพอใจไทยมาตั้งแต่ปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาแล้ว โดยเฉพาะก็คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ซึ่งขัดพระทัยไม่ยอมให้เจ้าอนุวงศ์ซึ่งลงมาในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ รัชกาลที่ ๒ ทูลขอรับครอบครัวชาวเวียงจันทน์ที่อยู่ ณ เมืองสระบุรี กลับไปด้วย แต่ไม่พระราชทาน และเข้าพระทัยผิดคิดว่า คงจะเกิดเหตุการณ์ไม่สงบในเมืองไทยอันเกี่ยวกับการผลัดแผ่นดินใหม่ด้วยทรงดำริว่าสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) จะได้เสด็จ

ขึ้นครองราชบัลลังก์ แต่ก็มิได้เป็นไปเช่นนั้น อีกประการหนึ่งก็ทรงได้ข่าวเล่าลือเรื่องไทยจะรบกับอังกฤษ จึงได้จัดส่งกองทัพรุกล้ำพระราชอาณาเขตเข้ามา ซึ่งขณะนั้นเจ้าพระยากำแหงสงครามก็หาได้อยู่รักษาเมืองไม่ โดยรับสั่งให้เจ้านครจำปาศักดิ์ (โย้) ยกทัพเข้ามาทางเมืองอุบลราชธานี ให้เจ้าราชบุตร (เหง้า) พระโอรสถืออาญาสิทธิ์ยกกองทัพล่วงหน้าเข้ามายังเมืองนครราชสีมา แล้วพระองค์ทรงยกกองทัพใหญ่ตามมา เมื่อมาถึงลำพะยี (ลำชีปัจจุบัน) พระยาวงศาอัคราช (เพี้ยอุปราชา) และกรมการเมืองปักธงไชย พากันออกไปรับกองทัพเจ้าอนุวงศ์

เมื่อกองทัพเจ้าราชบุตร (เหง้า) เข้ายึดเมืองนครราชสีมาได้ โดยพูดหว่านล้อมพระยาพรหมยกกระบัตรผู้รักษาเมืองว่าจะยกกำลังไปช่วยกรุงเทพรบกับอังกฤษ เมื่อกองทัพใหญ่ของเจ้าอนุวงศ์ยกลงมาถึง หลวงเพ็ชรสงครามก็นำกำลังชาวเวียงจันทน์ในบังคับบัญชาเข้าร่วมกับกองทัพเจ้าอนุวงศ์ และนำทหารนครเวียงจันทน์กวาดจับผู้คนภายในเมืองและเผาผลาญบ้านเมืองพินาศไปเป็นจำนวนมาก พระยาพรหม ยกกระบัตรสงสัยในท่าทีของเจ้าอนุวงศ์จึงทำหนังสือลับแจ้งให้คนออกไปมอบให้เจ้าพระยากำแหงสงครามทราบโดยตลอด เจ้าพระยากำแหงสงครามปรึกษากับพระยาปลัดแล้ว สั่งให้พระยาปลัดรีบกลับมาเมืองนครราชสีมา ทำทีอ่อนน้อมเข้าด้วยและถ่วงเวลาเพื่อช่วยกันแก้ไขสถานการณ์ต่อไป และให้แจ้งแก่เจ้าอนุวงศ์ว่าตนนำกองทัพหนีไปเขมรแล้ว แต่ข้อเท็จจริงนั้นได้สะสมกำลังพลจะเข้าโจมตีกองทัพเจ้าอนุวงศ์แก้ไขสถานการณ์ให้สำเร็จโดยเร็วให้จงได้

พระยาปลัดกลับมาถึงเมืองนครราชสีมา เข้าเฝ้าเจ้าอนุวงศ์แสดงท่าทีอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์โดยดี เจ้าอนุวงศ์วางพระทัยโปรดให้พระยาปลัดรีบเดินทางมาติดตามครอบครัวที่ถูกกวาดต้อนรวมทั้งคุณหญิงโม้ไปให้ทันเพื่อไปอยู่นครเวียงจันทน์ด้วยกัน พระยาปลัดตามไปทันครอบครัวบางกลุ่มที่ตำบลปราสาท พอดีกับพระยาพรหม ยกกระบัตร นำกำลังเข้าพบพระยาปลัดปรึกษากันว่าจะต้องต่อสู้กับเจ้าอนุวงศ์ จึงรวบรวมพลมาตั้งอยู่ที่ทุ่งสัมฤทธิ์ แขวงเมืองพิมาย คุณหญิงโม้เมื่อทราบข่าวว่าพระยาปลัดผู้สามีกำลังรวบรวมพลเพื่อต่อสู้จึงได้พยายามถ่วงเวลาให้ช้าลง และสร้างวีรกรรมอันมีรายละเอียดในประวัติศาสตร์แล้ว

ต่อมาเจ้าอนุวงศ์ทรงทราบว่าพระยาปลัดมิได้สวามิภักดิ์อย่างจริงใจและกำลังตั้งค่ายสะกัดอยู่ จึงยกกำลังออกไปปราบ แต่ถูกทัพพระยาปลัดตีแตกกลับมา จึงโปรดให้เจ้าสุทธิสารราชบุตรอีกคนหนึ่งยกกำลังเข้าปราบอีกครั้ง ก็ถูกตีแตกกลับมาอย่างยับเยิน เจ้าอนุวงศ์ร้อนพระทัยนอกจากปราบพระยาปลัดไม่ได้แล้ว ยังได้ข่าวว่า ทางกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ยกกองทัพขึ้นมาปราบนั้น ใกล้เมืองนคร

ราชสีมายิ่งขึ้นโดยลำดับ ยิ่งกว่านั้น พระยาปลัดยังได้แต่งคนเข้าไปแพร่ข่าวว่าทางกองทัพเชียงใหม่ส่งกำลังมากวาดต้อนเอาชาวนครเวียงจันทน์สิ้นแล้ว เจ้าอนุวงศ์ทรงหวั่นเกรงว่าจะถูกล้อม จึงตัดสินพระทัยยกกองทัพออกจากเมืองนครราชสีมา เจ้าพระยาไกรสงครามเจ้าเมืองขุขันธ์ซึ่งฝักใฝ่อยู่กับเจ้าอนุวงศ์ก็ตัดสินใจเลิกรบกับเจ้าพระยากำแหงสงคราม ยกกองทัพหนีตามกองทัพเจ้าอนุวงศ์ไป ต่อมาพระยาไกรแสงสงครามก็ถูกเจ้านครจำปาศักดิ์สั่งฆ่าเพราะเหตุที่ไม่สามารถเอาชนะกองทัพเจ้าพระยากำแหงสงครามได้

พ.ศ. ๒๓๗๐ กองทัพสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ เข้าไปตั้งในเมืองนครราชสีมา เจ้าพระยากำแหงสงครามนำกำลังเข้าเฝ้า สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพมีพระบัณฑูรให้นำกำลังยกไปเมืองสุรินทร์และเมืองสังขะ หากไม่มีปัญหาก็ให้ยกไปสมทบกับกองทัพพระยาราชสุภาวดี (เจ้าพระยาบดินทร์เดชา สิงห์ สิงหเสนี) ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ ยกไปตีเมืองนครจำปาศักดิ์ แล้วไปสมทบกับกองทัพหลวงซึ่งพระองค์จะทรงยกขึ้นไป ณ นครเวียงจันทน์ ซึ่งพระองค์มั่นพระทัยว่าจะต้องตีได้สำเร็จอย่างแน่นอน

เจ้าพระยากำแหงสงคราม เดินทัพไปทางเมืองสกลนคร ถึงเขาพันนาพบกองกำลังของหลวงเพ็ชรสงครามผู้ทรยศ กับครัวชาวปักธงไชยบางส่วนที่ตามกองทัพเจ้าอนุวงศ์ไม่ทัน จึงให้กองทัพจับไว้ได้ทั้งหมด แล้วมอบให้กำลังส่วนหนึ่งคุมตัวหลวงเพ็ชรสงครามกับครัวทั้งหมดกลับมายังเมืองนครราชสีมาแล้วเดินทัพต่อไปก็พบกับกองทัพพระยาวงศาอัคราชที่พาครอบครัวชาวปักธงไชยติดตามเจ้าอนุวงศ์ที่ตำบลห้วยหลวงมา จึงล้อมจับแล้วนำตัวไปเฝ้าสมเด็จพระบวร-ราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ซึ่งประทับอยู่ ณ นครเวียงจันทน์ ด้วยพระยาราชสุภาวดียึดไว้ได้แล้ว สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ โปรดให้นำพระยาวงศาอัคราชและผู้คนที่จับกลับมาอยู่ ณ เมืองปักธงไชยดังเดิม

เมื่องานสงครามปราบปรามเจ้าอนุวงศ์ครั้งนี้สำเร็จลุล่วงแล้ว เจ้าพระยากำแหงสงครามก็เริ่มทะนุบำรุงซ่อมแซมบ้านเมืองที่ถูกทำลายให้บริบูรณ์ดังเดิม และรับหน้าที่รักษาพระราชอาณาเขตภาคอีสานต่อไปด้วยความจงรักภักดี หากมีราชการจะพึงปฏิบัติอย่างไรก็เต็มใจปฏิบัติอย่างเต็มที่ เช่นกรณีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชายกกำลังไปช่วยกัมพูชาขับไล่ญวนออกจากพระราชอาณาเขต เจ้าพระยากำแหงสงคราม ก็นำกำลังไปตั้งฟังราชการที่เมืองนางรอง ใน พ.ศ. ๒๓๗๖ เมื่อมีพระบรมราชโองการให้ไปช่วยกัมพูชาสร้างบ้านเมืองให้มั่นคงเข้มแข็งยิ่งขึ้น · ก็จัดทั้งกำลังพลและสิ่งของอันเป็นวัสดุก่อสร้างไปช่วยสร้างอย่างเต็มที่

นอกจากนี้ ยังได้ปฏิบัติงานสำคัญอันเป็นพระราชนิยมแห่งพระมหากษัตริย์ก็คือ การเสาะหา

ช้างสำคัญมาถวายเพิ่มพระบารมีเสมอมา ดังเช่นนำช้างสำคัญมาถวายคือพระยามงคลนาคินทร์ ช้างพลายเผือกหางดำ นำถวายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ เป็นต้น

เจ้าพระยากำแหงสงครามได้ไปช่วยราชการประเทศกัมพูชาตามพระบรมราชโองการ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๓ จนถึง พ.ศ. ๒๓๘๖ ก็ล้มป่วยจึงต้องกลับมารักษาตัว ณ นครราชสีมา มีอาการทรงกับทรุด จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชกระแสตรัสถามอาการป่วยด้วยความห่วงใยใน พ.ศ. ๒๓๘๘ เจ้าพระยากำแหงสงครามนักรบผู้สำเร็จราชการภาคอีสานก็ถึงแก่อสัญกรรมลงเมื่อวันที่ ๑๑ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๘ นั้น สิริรวมอายุได้ ๖๗ ปี

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ก่อนจบชีวประวัติและผลงานของท่านผู้นี้ขอนำเรื่องเกี่ยวกับสกุลของท่านซึ่งเป็นสกุลใหญ่ เบื้องต้นก็ใช้ว่าอินทรกำแหง แต่ต่อมาได้แบ่งแยกออกไปเป็นอีกหลายสกุล ในที่สุดได้รวมกันเป็นสกุลเดียว คือ *"ณ ราชสีมา"* โดยพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังสำเนาพระบรมราชโองการ ซึ่งขออัญเชิญมาเป็นหลักฐานไว้ดังนี้

"(พระปรมาภิไธย) ภูมิพลอดุลยเดช ป.ร.

ขอให้นามสกุลแก่พระยากำธรพายัพทิศ (ดิส อินทโสฬส) พระบุรคามบริรักษ์ (นาค เมนะรุจิ) พันตรีพระพิทักษ์โยธา (พิทักษ์ อธินันท์) หลวงเรืองนรารักษ์ (รศ พรหมนารท) หลวงอุบลศักดิ์ประชา (พันธ์ พรหมนารท) พันตรี หลวงรามฤทธิรงค์ มหาณรงค์) และ พันตรี ขุน กำแหงเสนี (กำแหง อินทรกำแหง) ตามที่ขอเปลี่ยนใหม่ และได้จดทะเบียนตามพระราชบัญญัติ ชื่อ บุคคล พุทธศักราช ๒๔๘๔ แล้วว่า "ณ ราชสีมา" (เขียนเป็นอักษรโรมัน Na Rajasima) อันเป็นมงคลนาม เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินทร์) ผู้เป็นต้นสกุล ซึ่งได้รับราชการประกอบคุณงามความดีแก่นครราชสีมา และทั้งทายาทก็ได้รับราชการด้วยความจงรักภักดี เป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติสืบเนื่องกันมาในจังหวัดนี้ เป็นเวลาหลายรัชกาล

ขอให้สกุล "ณ ราชสีมา" จงมีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ชั่วกัลปาวสาน

วิลลา วัฒนา
โลซานน์ สวิตเซอร์แลนด์
วันที่ ๒๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๙๔"

ข้อวิวาทบาดหมางระหว่างพระเจ้าสิริบุญสาร ครองนครเวียงจันทน์กับพระวอและพระตานี้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๑ นั้น มีมูลเหตุมาจากการที่พระเจ้าสิริบุญสารไม่ทรงปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาว่า

ถ้าช่วยสนับสนุนให้ได้ครอบครองนครเวียงจันทน์แล้ว จะทรงตั้งพระวอพระตาเป็นอุปราช แต่เมื่อได้ครองแล้วกลับทรงตั้งให้พระอนุชาเป็นอุปราชและอีกมูลเหตุหนึ่งกล่าวว่า พระเจ้าสิริบุญสารทรงขอธิดาไปเป็นพระชายารองพระวอพระตาไม่พอใจ จึงพาบ่าวไพร่และราษฎรออกจากนครเวียงจันทน์มาสร้างเมืองใหม่ที่บ้านหนองบัวลุ่มภูอย่างมั่นคงแข็งแรงตั้งชื่อเมืองว่า *"เมืองเขื่อนขัณฑ์กาบแก้วบัวบาน"* แต่ขณะนั้นยังเป็นของเวียงจันทน์ พระเจ้าสิริบุญสารทรงพิโรธแต่งกองทัพออกไปปราบ แต่ถูกตีแตกต้องกลับและจัดกองทัพใหม่ สู้รบกันอยู่ ๓ ปี พระวอพระตาจึงมีสารไปขอให้พม่าส่งกองทัพมาช่วย และขณะเดียวกันพระเจ้าสิริบุญสาร ก็ทรงมีพระราชสาส์นไปขอพม่าให้ช่วยเช่นกัน พม่าช่วยพระเจ้าสิริบุญสาร พระวอพระตาออกสู้รบ พระตาตายในที่รบ พระวอจึงอพยพไพร่พลมาพึ่ง เจ้าไชยะกุมารผู้ครองนครจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๓ และตั้งบ้านเมืองอยู่ ณ บ้านคู่บ้านแกหรือเวียงตอนกอง แต่พระองค์ก็เกิดขัดใจกับเจ้าไชยะกุมาร เพราะเจ้าไชยะกุมารขอเกณฑ์คนของพระวอไปช่วยสร้างวัง พระวอจึงพาไพร่พลมาตั้งอยู่ ณ บ้านดอนมดแดง เขตจังหวัดอุบลราชธานี พระเจ้าสิริบุญสารทรงทราบว่าเจ้าไชยะกุมารขัดใจกับพระวอและพระวอหนีออกมาอยู่ บ้านดอนมดแดง จึงโปรดให้พระยาสุโภมาจับพระวอ พระวอสู้ไม่ได้จึงย้ายไปอยู่บ้านคู่บ้านแกหรือเวียงดอนกองอีกครั้ง ขอให้เจ้าไชยะกุมารช่วย แต่ไม่เป็นผล พระยาสุโทจับพระวอได้จึงฆ่าเสีย ท้าวคำ ทิดพรหม ท้าวคำผง และท้าวฝ่ายหน้า จึงมีหนังสือมาขอให้พระเจ้านครราชสีมาไปช่วย เมื่อเหตุการณ์ทราบถึงพระเนตรพระกรรณ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกำลังไปตีเวียงจันทน์ดังกล่าวแล้ว

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๔๐

เจ้าพระยาพระคลัง (หน)

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) บุคคลสำคัญในวันนี้ เป็นกวีเอกที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีใหญ่ ๑ ใน ๕ เป็นกวีคนแรกที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงนิพนธ์เรื่องความเป็นกวีใหญ่ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไว้ใน *"เรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม"* โดยอ้างถึงหม่อมเจ้าจันทรจีรายุ รัชนี (พ.ณ. ประมวญมารค) ทรงเขียนไว้ในวรรณคดี เรื่อง *"สิบกวี"* ว่า

"หม่อมเจ้าจันทรจีรายุ รัชนี ทรงเขียนยกย่องลักษณะกวีเอกของท่านผู้นี้ไว้อย่างถูกใจข้าพเจ้า จึงจะขอคัดมาลงไว้ในที่นี้ดังต่อไปนี้

'ประการที่หนึ่ง ท่านแต่งได้ทุกอย่าง มีโคลง ฉันท์ กลอนและร่าย ต่อจากท่านดูเหมือนจะต้องถึงรัชกาลที่ ๕ ที่มีกวีแต่งได้ทุกอย่าง คือพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) และกรมพระนราธิป-ประพันธ์พงศ์

'ประการที่สอง ร่ายยาวเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารและมัทรีของท่านยังใช้เทศน์อยู่จนทุกวันนี้ ในมหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ กุมารและมัทรีเป็นกัณฑ์ที่กวีชอบที่สุดฉะนั้นจึงมีสำนวนประชันกันมากกว่ากัณฑ์อื่น ที่ของท่านได้รับยกย่องสูงกว่าเพื่อนย่อมแสดงว่าท่านเป็นกวีใหญ่อยู่แล้ว

'ประการที่สาม สำนวนร้อยแก้วของท่านเท่าที่ปรากฏในเรื่องสามก๊กและราชาธิราชดีเพียงไรไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวไว้ในที่นี้ เว้นแต่ชี้ว่าในสองเรื่องนั้นมีสำนวนกวีมากทั้ง ๆ ที่แต่งเป็นร้อยแก้ว'

เธอเติมข้างท้ายอีกว่า

'...ผู้ที่จะเป็นกวีใหญ่ได้จำเป็นจะต้องเป็นตัวของตัวเองจะเจริญรอยตามเก่าคาบเดี่ยวไม่ได้ ทั้งในด้านความคิดและผูกคำขึ้นเป็นประโยคในเกิดภาพ' "

พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ได้ทรงสรุปความเห็นของหม่อมเจ้า

จันทรจีรายุ รัชนี ในเรื่องที่ทรงยกย่องเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีใหญ่ในตอนสุดท้ายว่า *"หม่อมเจ้าจันทรจีรายุได้ตีราคาท่านกวีใหญ่ผู้นี้ไว้อย่างแจ่มแจ้ง"*

ความจริง เรื่องการยกย่องกวีของไทยให้เป็นกวีใหญ่ดังข้อความที่อ้างนั้นเป็นแนวพระดำริของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ พระบิดาของหม่อมเจ้าจันทรจีรายุ รัชนี ซึ่งหม่อมเจ้าจันทรจีรายุ รัชนี ได้ทรงเขียนแทรกไว้ในคำนำหนังสือ "สิบกวี" ที่จัดทำขึ้นโดยใช้นามแฝงว่า พ.ณ ประมวญมารค มีข้อความว่า

"ในหนังสือกลอนและนักกลอนของ น.ม.ส. (พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ) แต่งใน พ.ศ. ๒๔๗๓ ท่านได้ขอร้องให้ผู้รับแจกหนังสือนั้น ตอบปัญหาที่ทรงตั้งขึ้นว่า หากจะเลือกกวีโบราณที่ใหญ่ที่สุด ๕ คน กวี ๕ คนนั้น จะควรเป็นใครบ้าง ท่านได้ทรงตั้งเงื่อนไขไว้บางอย่าง คือ

๑) กวีนั้นเป็นกวีที่ไม่มีชีวิต

๒) กวีนั้นเป็นกวีที่มีชื่อ คือมีนามกร ไม่ใช่มีชื่อเสียง

๓) กวีนั้นจะต้องแต่งไว้มากพอที่จะนำมาพิจารณาได้ โดยถือว่าจำนวนงานเป็นเครื่องวัดความสามารถอย่างหนึ่ง นอกเหนือจากคุณสมบัติแห่งงาน

ตามเงื่อนไขข้างบนนี้ กวีเช่นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ไม่อยู่ในประเด็น เพราะยังทรงมีพระชนม์อยู่ในสมัยนั้น หรือถ้าสวรรคตไปแล้วก็ไม่นานพอที่จะเป็น 'กวีโบราณ' ได้ ส่วนกวีเช่น 'ผู้แต่งยวนพ่าย' หรือ 'มหาราช' ผู้แต่งพระลอไม่อยู่ในประเด็น เพราะไม่ทราบว่าใครเป็นผู้แต่ง และกวีเช่นศรีปราชญ์และนรินทร์อินอยู่นอกประเด็นเพราะแต่งไว้ไม่พอ ตามความเข้าใจของข้าพเจ้าไม่มีผู้ใดตอบตรงตามเงื่อนไขที่ทรงตั้งไว้ หนังสือกลอนและนักกลอนจึงค้างเพียงที่ทรงแจกครั้งแรก เฉพาะหนังสือนี้ ที่เรียกว่า 'ห้ากวีใหญ่' ได้แก่

๑) เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร (กุ้ง) พ.ศ. ๒๒๕๘-๒๒๙๘

๒) เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พ.ศ. ๒๒..-๒๓๔๘

๓) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๗

๔) พระสุนทรโวหาร (ภู่) พ.ศ. ๒๓๒๙-๒๓๙๘

๕) กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พ.ศ. ๒๓๓๓-๒๓๙๖"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ความสำคัญของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในฐานะที่ได้รับการยกย่องให้เป็นกวีใหญ่ มีเหตุผลดังที่ได้อ้างมาแล้วนั้น ส่วนความสำคัญของท่านในด้านอื่นจะขอประมวลมาสดุดีในตอนที่กล่าวถึงชีวประวัติและงานสืบเนื่องกันไป

แต่ก่อนที่กล่าวถึงชีวประวัติและงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขอกล่าวถึงเรื่องนามบรรดาศักดิ์ของท่านที่แท้จริงมีว่าอย่างไร เพราะได้มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง นั้นไม่ใช่นามบรรดาศักดิ์ แต่เป็นนามที่นิยมเรียกกันโดยทั่วไป (ดังเช่นที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่อง *"สามกรุง"* ว่า *"หลวงสรวิชิต (หน) ได้เป็นเจ้าพระยาโกษาธิบดีในรัชกาลที่ ๑ มักเรียกกันว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน)"* คำว่า เจ้าพระยาโกษาธิบดี เป็นนามบรรดาศักดิ์หรือราชทินนามที่ได้รับพระราชทานส่วนคำว่า เจ้าพระยาพระคลัง เป็นคำที่เรียกกันโดยทั่วไป เพราะผู้ที่ได้รับราชทินนามว่าโกษาธิบดีมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยานั้น มีหน้าที่เกี่ยวกับการคลัง ดังข้อความในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีข้อความว่า *"โปรดให้เอาทหารเป็นสมุหพระกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาลเมือง เอาขุนวังเป็นพระธรรมาธิกรณ์ เอาขุนนาเป็นเกษตร เอาขุนคลังเป็นโกษาธิบดี"* การออกนามว่า เจ้าพระยาโกษาธิบดี กับ เจ้าพระยาพระคลัง ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ประวัติศาสตร์และตำนาน ซึ่งทราบกันโดยทั่ว ๆ ไปว่า เป็นผู้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับพระคลังของพระมหากษัตริย์ และมักเรียกกันว่าเจ้าพระยาพระคลัง ดังที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงนิพนธ์ไว้

ส่วนอำนาจหน้าที่ของเจ้าพระยาโกษาธิบดี หรือ เจ้าพระยาพระคลัง มีการเปลี่ยนแปลงสมัยต่อมาอย่างไรนั้น สง่า นิลกำแหง อดีตเอกอัครราชทูต ประจำกระทรวงการต่างประเทศ กล่าวไว้ในเรื่อง *"ประวัติกระทรวงต่างประเทศ"* ว่า *"เสนาบดีที่พระคลังนั้น นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมาจนถึงรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาตลอดมา มีหน้าที่บังคับบัญชาไม่แต่เฉพาะการคลังเท่านั้น ยังมีหน้าที่เกี่ยวกับการต่างประเทศด้วย"* และว่า *"...ราชการต่างประเทศได้มีความสำคัญยิ่งขึ้นเป็นลำดับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกการคลังออกจากการต่างประเทศ ทรงตั้งกระทรวงการต่างประเทศขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ เป็นครั้งแรก...โดยเหตุที่กระทรวงการต่างประเทศแยกออกมาจากกระทรวงการคลังดังกล่าวนี้ บรรดาศักดิ์ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ จึงมีคำว่าโกษา ซึ่งแปลว่า เงิน อยู่หลายท่านเช่น พิพัธโกษา วิสูตโกษา ทิพโกษา มนตรีนิกรโกษา เป็นต้น"*

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้กล่าวถึงความสำคัญของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และนามบรรดาศักดิ์

หรือราชทินนามที่ได้รับพระราชทานมาพอสมควรแล้ว ต่อจากนี้จะขอนำชีวประวัติและผลงานของท่านมากล่าวสืบไป โดยออกนามว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งนิยมเรียกกันเป็นหลัก

ในหนังสือวรรณคดี เรื่อง *"สิบกวี"* ของ พ.ณ.ประมวญมารค ได้กล่าวถึงประวัติตอนต้นของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไว้ว่า

"เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะเกิดปีไรไม่ปรากฏ เข้าใจว่าในแผ่นดินขุนหลวงบรมโกศ ประมาณ พ.ศ. ๒๒๙๐ (คำนวณตามปีประสูติสมเด็จกรมพระเดชาดิสร) และจะได้ศึกษา ณ สำนักใดก็ยังไม่เคยพบ หากจะดูงานนิพนธ์ของท่าน ก็จะเห็นว่าท่านมีความรู้อย่างแตกฉานถึงกับแต่งเทศน์กัณฑ์กุมารและมัทรีได้ ฉะนั้นน่าจะสันนิษฐานได้ว่า ท่านสืบเชื้อสายมาจากขุนนางผู้ใหญ่ และได้รับการศึกษาอย่างดีก่อนที่บ้านเมืองจะเกิดยุคเข็ญ ประวัติของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เท่าที่เรารู้ เริ่มในสมัยกรุงธนบุรี คือเป็นหลวงสรวิชิต นายด่านเมืองอุทัย ในบังคับบัญชาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าขณะที่ยังทรงเป็นเจ้าพระยาจักรีที่สมุหนายก"

ชีวประวัติของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนต้นดังหลักฐานที่อ้างนี้มีหลักฐานเพิ่มเติมอยู่ในหนังสือ *"ประวัติวรรณคดีไทย"* ของกระทรวงศึกษาธิการว่า *"เป็นบุตรเจ้าพระยาสุรบดินทร์-สุรินทรฤาชัย (บุญมี) และท่านผู้หญิงเจริญ ต้นตระกูลสืบสายมาทางจีน"* และในหนังสือ *"เจ้าพระยาสวรรคโลก"* ของปรีดา ศรีชลาลัย กล่าวว่า เจ้าพระยาสุรบดินทรสุรินทรฤาชัยนั้น เป็นบุตรคนโตของพระยาเพชรบุรี พระญาติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช หลักฐานดังอ้างทั้งสองนี้ตรงกันว่า *"มีต้นตระกูลสืบสายมาทางจีน"* เพราะพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น *"มีต้นตระกูลสืบสายมาจากจีน"* ซึ่งเป็นเรื่องที่ปรากฏในประวัติศาสตร์แพร่หลายแล้ว

พระยาเพชรบุรีผู้เป็นปู่ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในพระราชพงศาวดารว่าชื่อ เรือง เป็นเจ้าเมืองเพ็ชรบุรี เคยเป็นแม่ทัพยกขึ้นไปรบกับพม่าทางเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๗ และขึ้นไปช่วยราชการสงครามที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๐๙ การรบครั้งสุดท้ายได้คุมเรือ ๕ ลำออกสะกัดกองเรือของพม่าที่มีกำลังมากกว่า รบกันอย่างดุเดือดกลางทุ่งตรงวัดสังฆาวาส พม่าโยนหม้อดินปืนจุดเพลิงลงในเรือพระยาเพ็ชรบุรี เกิดระเบิดเรือล่ม พม่ารุมจับและรุมฆ่าทหารกล้าของไทย พระยาเพ็ชรบุรีถูกจับและลงโทษ ด้วยการใช้หลาวสวนทวารถึงแก่อนิจกรรม

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีเลือดเป็นนักรบ ชีวประวัติทางราชการเริ่มในกรุงธนบุรี และมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสรวิชิตนั้น รับหน้าที่เป็นนายด่านเมืองอุทัยธานี ทำการป้องกันเสบียงและปืนใหญ่ที่ส่งบำรุงกองทัพ รวมทั้งตระเวนตรวจตราหาข่าวตามเหตุการณ์บ้านเมือง ซึ่งสมัยนั้น การสงคราม

กับพม่ายังมีอยู่ตลอดรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและต่อมาได้ลงมารับราชการ ณ กรุงธนบุรี ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขณะเป็นเจ้าพระยามหา-กษัตริย์ศึกนำกองทัพไปปราบเขมร เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งยังเป็นหลวงสรวิชิต ได้เข้าอยู่ในสังกัดของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขหรือวังหลัง มีหน้าที่ตั้งคนเอากิจราชการหนักเบาในกรุงธนบุรี แล้วทำหนังสือลับไปถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทางด่านพระจาฤก ซึ่งอยู่ทางด้านเมืองปราจีนบุรี และเขตกัมพูชาทางด้านนั้น ครั้นเหตุการณ์ในตอนปลายเกิดคับขันยิ่งขึ้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้คุมทหาร *"พรานปืน"* เข้าต่อสู้กำลังของเจ้ารามลักษณ์พระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชครั้นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอกรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ ทรงปราบปรามการจลาจลลงได้และทรงควบคุมสถานการณ์ได้เรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็รับหน้าที่ไปเฝ้าฯ รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ทุ่งแสนแสบนำคืนพระนคร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เริ่มสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสรวิชิตอยู่นั้น ขึ้นเป็นพระยาพิพัฒโกษา และต่อมาก็ได้โปรดให้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาโกษาธิบดี หรือเจ้าพระยาพระคลัง เพราะความชอบในการโดยเสด็จราชการสงคราม มีความจงรักภักดีสัตย์ซื่อหมายเป็นข้าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาช้านาน ทั้งมีฝีปากในการเรียบเรียงหนังสือดีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยเฉพาะร้อยแก้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แต่งทั้งที่เป็นหนังสือราชการและแต่งเป็นเรื่อง หนังสือราชการนั้น พระราช-วรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงนิพนธ์ไว้ในเรื่อง *"สามกรุง"* ตอนหนึ่งว่า

มีเรื่องเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เรื่องหนึ่ง ซึ่งเล่าต่อ ๆ กันมาไม่จำเป็นจะจริงทั้งหมด แต่อาจมีเค้า เป็นเรื่องเกล็ดอันไม่เกี่ยวกับสามกรุง แต่จะนำมาเล่าสู่กันฟังดังนี้

"วันหนึ่งพระพุทธยอดฟ้ามีพระราชดำรัสให้เจ้าพระยาพระคลังหนร่างสารตราฉบับนี้ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) รับรับสั่งไปลืมเสีย ต่อมาอีกสองสามวันตรัสเตือนว่า โปรดให้ร่างสารตราจนป่านนี้ยังไม่แล้วอีกหรือ เจ้าพระยาพระคลังหน ตกใจลนลานหยิบสมุดออกพลิกอ่านร่างถวายตรัสว่าดีแล้ว แต่จะต้องแก้สักแห่งสองแห่ง ยื่นพระหัตถ์รับสมุดเปล่าทั้งเล่มไม่มีตัวหนังสือเลยทรงเอาสมุดฟาดศีรษะเจ้าพระยาพระคลังหน ตรัสว่าให้ไปเขียนมาใหม่ให้เหมือนกับที่อ่านปากเปล่าถวาย ถ้าไม่เหมือนจะลงพระราชอาญา เจ้าพระยาพระคลังหนกลับไปเขียนร่างสารตราลงในสมุดเล่มเดียวกันกลับเข้าไปอ่านถวาย ทรงฟังตลอดแล้วตรัสว่าเหมือนกันกับที่อ่านถวายด้วย

ปากเปล่า เป็นอันว่าแก้ตัวพ้นโทษได้"

ส่วนหนังสือร้อยกรองที่เจ้าพระยาพระคลังหนแต่งเป็นเรื่องนั้น มี ๑๐ กว่าเรื่อง และแต่งตั้งขึ้นทั้งในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์

สมัยกรุงธนบุรี คือ ลิลิตเพชรมงกุฎ และอิเหนาคำฉันท์

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ สามก๊ก ราชาธิราช กากีคำกลอน ร่ายยาวมหาชาติกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง กลอนและร่ายจารึก เรื่องสร้างเขามอที่วัดราชคฤห์ ลิลิตศรีวิชัยชาดก สมบัติอมรินทร์คำกลอน และอื่น ๆ

ผลงานด้านวรรณคดี ของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีมากเรื่องดังเช่นที่อ้างการนำผลงานแต่ละเรื่องของท่านมากล่าวและอ้างเป็นตัวอย่างหมด คงเป็นไปไม่ได้ เพราะเวลามีจำกัด ดังนั้นจึงขอประมวลคำวิจารณ์ของท่านผู้ทรงความรู้ในแต่ละเรื่องมาเสนอท่านเพื่อเป็นการแนะแนวทางให้ท่านผู้สนใจนำไปเป็นหลักการอ่านและพิจารณาวรรณคดีของบุคคลสำคัญท่านนี้ต่อไป วรรณคดีของท่านได้พิมพ์แพร่หลายมากและหาอ่านได้ไม่ยากนัก ขอเริ่มเรื่องโดยลำดับ ดังนี้

๑. ลิลิตเพชรมงกุฎ เป็นเรื่องแปลมาจากหนังสือนิทานเวตาล นิทานที่ ๑ ซึ่งต้นเรื่องเดิมแต่งไว้เป็นภาษาสันสกฤต เวตาล ซึ่งเป็นผีจำพวกหนึ่งที่ชอบสิงสู่อยู่ในป่าช้าเป็นผู้เล่าเรื่องถวายพระเจ้าวิกรมาทิตย์ โดยแปลงชื่อตัวเอกของเรื่อง คือ วัชรมงกุฎ เป็นเพชรมงกุฎ และพุทธิศริระ เป็นพุฒศรี เรื่องนี้ พ.ณ ประมวญมารควิจารณ์ว่า *"...ยังไม่เข้าขีดถึงชั้นเยี่ยมในวรรณคดี แต่ก็ควรยกย่องในทางความคิดที่เลือกเรื่องมาแต่ง นิทานที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้นเป็นเรื่องในชาดก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) หลีกไปเลือกเรื่องเพชรมงกุฎในนิทานเวตาล นอกจากนั้นท่านยังแต่งเป็นลิลิต ซึ่งมีแต่พระลอมาก่อนเพียงเรื่องเดียว"* แต่ศาสตราจารย์ พระวรเวทย์พิสิฐ (ววิทย์ วรเวทย์พิสิฐ) วิจารณ์ว่า *"แสดงว่าท่านรู้ภาษาสันสกฤตดีเยี่ยมถึงแก่แปลออกเป็นภาษาไทย แล้วประพันธ์เป็นลิลิตอย่างเพราะพริ้ง"*

๒. อิเหนาคำฉันท์ แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๒ ปลายสมัยกรุงธนบุรี เริ่มเรื่องตั้งแต่อิเหนาปลอมเป็นจรกาพาบุษบาไปอยู่ถ้ำ ตอนอัศจรรย์ในถ้ำเป็นตอนที่จำกันได้มากและแต่งตอน *"จรกาครวญถึงบุษบา"* เรื่องนี้ พ.ณ ประมวญมารควิจารณ์ว่า *"มีดีปนอยู่บ้าง แต่ยังไม่เข้าขีดถึงชั้นเยี่ยมเช่นเดียวกับลิลิตเพชรมงกุฎเพราะทั้งสองเรื่องแต่งอยู่ในวัยหนุ่ม"* ถึงอย่างนั้นก็ชี้ให้เห็นความสำคัญของเรื่องนี้ไว้ว่า *"เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาแต่งเป็นฉันท์...ทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธ-ยอดฟ้าฯ และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ ยังมิได้เริ่มทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องนั้น"*

ซึ่งก็คงจะหมายความว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งก่อน

๓. สามก๊ก เรื่องนี้แต่งเป็นร้อยแก้ว หนังสือ *"ประวัติวรรณคดีไทย"* ของกระทรวงศึกษาธิการวิจารณ์ว่า *"เป็นความเรียงร้อยแก้วที่ได้รับการยกย่องดีเลิศเรื่องหนึ่งในวรรณคดีไทย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้อำนวยการแปลขึ้นในราว พ.ศ. ๒๓๔๕ ในรัชกาลที่ ๑ วรรณคดีสโมสรยกย่องเป็นยอดความเรียงนิยาย"* ศาสตราจารย์พระวรเวทย์พิสิฐ วิจารณ์ว่า *"จ้างจีนแสแปลต้นฉบับเป็นภาษาจีนออกเป็นภาษาไทยและให้ผู้เชี่ยวชาญทางภาษาเรียบเรียงขึ้น เช่น ปรากฏว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เรียบเรียงเรื่องสามก๊ก อันเป็นปัจจัยให้นิยมเรื่องประวัติศาสตร์จีน มีหนังสือชุดพงศาวดารจีนต่อมา เช่น ตั้งฮั่น ไซฮั่น และอื่น ๆ เป็นต้น"* และว่า *"หนังสือสามก๊ก เป็นสำนวนที่เยี่ยมยอด ประโยคสั้น ๆ กินความลึกซึ้ง ไม่ใช่ศัพท์ที่ยาว ๆ อ่านแล้วทำให้เกิดความตรึงใจ มีตื่นเต้น หวาดเสียว โศก บางตอนทำให้เกิดความคิดมีแววปรัชญา"* และนายตำรา ณ เมืองใต้วิจารณ์ว่า *"สำนวนแบบสามก๊กนี้นักเขียนพงศาวดารจีนมักเลียนแบบเสมอ แต่ไม่มีใครทำได้เหมือน"*

๔. ราชาธิราช แต่งเป็นร้อยแก้ว โดยแปลจากภาษามอญ ศาสตราจารย์พระวรเวทย์-พิสิฐว่า *"เรื่องนี้แบบเดียวกับสามก๊ก อ่านแล้วสะกิดอารมณ์อย่างเดียวกัน"*

๕. กากีคำกลอน แต่งเป็นร้อยกรอง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงวิจารณ์ว่า *"คำกลอนของท่านเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด น่าจะได้แก่ 'กาคีคำกลอน' เรื่องนี้มีชื่อเสียงเพราะ มีโวหารไพเราะ เนื้อเรื่องไม่มีอะไรมาก นอกจากนิยายของหญิงโลเลที่เป็นตัวเรื่อง แต่พรรณนาโวหารยอดเยี่ยม"*

๖. ร่ายยาวมหาชาติกัณฑ์กุมารและมัทรี แต่งเป็นร้อยกรอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวิจารณ์ว่า *"สำนวนของท่านเป็นเยี่ยมที่สุด แม้จะมีผู้แต่งประชันกันหลายความก็ตาม ก็ยังสู้สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่ได้"*

๗. ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง แต่งเป็นร้อยกรอง เมื่อ จ.ศ. ๑๑๕๙ (พ.ศ. ๒๔๓๐) เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเสด็จพยุหยาตราในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งกระบวนเรือ กระบวนช้าง กระบวนม้า ตอนท้ายมีจารึกให้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระบรมราชโองการให้แต่ง นับเป็นวรรณคดีที่ให้ความรู้ในทางโบราณคดีเกี่ยวกับโบราณราชประเพณีที่สำคัญเรื่องหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวิจารณ์ว่า *"ยากที่จะไพเราะเท่าวรรณคดีที่มีชื่อเล่มอื่น ๆ ของท่าน"*

๘. กลอนและร่ายจารึกเรื่องสร้างเขามอที่วัดราชคฤห์ แต่งเป็นร้อยกรองแสดงประวัติการสร้างปูชนียสถานแห่งนี้ไว้ที่วัดราชคฤห์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานครด้านหลังกำแพงแก้ว พระอุโบสถ สร้างด้วยหินจากทะเล มีมณฑปพระพุทธบาทจำลองเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบจตุรมุข ยอดทรงปราสาท ผลงานด้านวรรณคดีที่จารึกไว้ยังไม่มีผู้ใดวิจารณ์

๙. ลิลิตศรีวิชัยชาดก เป็นร้อยกรองที่นำเรื่องมาจากชาดกชื่อศรีวิชัยชาดกซึ่งได้รับการสันนิษฐานว่ามาจากคัมภีร์เกล็ด ที่รวมชาดกเก่า ๆ มาตั้งเป็นเค้าเรื่อง แล้วยกธรรมะขึ้นแสดง แล้วเล่านิทานประกอบ เรื่องนี้ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าตอนเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นศรีวิชัยราชโอรสของพระเจ้ากรุงมิถิลา แคว้นวิเทหะ แล้วกล่าวถึงพระราชประวัติตั้งแต่ประสูติเป็นตอน ๆ เรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวิจารณ์ว่า *"ลิลิตศรีวิชัยชาดกก็เช่นกัน (เหมือนกับลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง) ไม่จัดว่าเป็นงานชั้นเยี่ยมนัก จึงไม่แพร่หลาย"*

๑๐. สมบัติอมรินทร์คำกลอน แต่งเป็นร้อยกรอง บรรยายถึงความรุ่งเรืองงดงาม ของปราสาทราชฐานของพระอินทร์อย่างละเอียดลออ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวิจารณ์ว่า *"ถ้าเรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน แต่งก่อนกากีคำกลอน สมบัติอมรินทร์ก็จะเป็นนิทานคำกลอนเล่มแรกในประวัติวรรณคดีไทยและเป็นเบิกทางสำหรับการประพันธ์นิทานคำกลอนเล่มอื่น ๆ ซึ่งนิยมกันต่อมาในสมัยหลังมาก เริ่มต้นด้วยนิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ มาจนเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งแต่งกันอย่างแพร่หลายในชั้นหลัง"* และว่า *"คำกลอนส่วนมากที่แต่งกันมาแต่สมัยอยุธยา มักเป็นบทละคร บทสักวา เสภา ดอกสร้อย และเพลงยาวเป็นพื้น มีนิทานคำกลอนอยู่เพียงเล่มเดียว คือ เรื่องศิริวิบูลกิต ของหลวงศรีปรีชา (เซ่ง) ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ก็แต่งเป็นกลอนกลบท ดังนั้น หนังสือสมบัติอมรินทร์คำกลอนนี้ จึงน่าจะได้รับเกียรติในฐานะเป็นหนังสือที่แสดงแบบอย่างการประพันธ์กลอน แบบนิทานคำกลอนเล่มแรกในวงวรรณคดี"*

๑๑. เรื่องอื่น ๆ ส่วนมากเป็นร้อยกรอง เช่น บทมโหรีเรื่องกากี เพลงยาวว่าความ และโคลงสุภาษิต และเพลงยาวอื่น ๆ เป็นต้น

ท่านผู้ฟังที่เคารพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ถึงชีวประวัติของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไว้ในเรื่อง *"ตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์"* ในตอนสุดท้ายว่า *"เจ้าพระยาพระคลัง (หน) บุตรมีมากไม่ได้ทำราชการ ที่ทราบชื่อ คือ นายเกต นายทัดเป็นจินตกวี และเป็นครูพิณพาทย์ บุตรหญิงที่ปรากฏ คือ เจ้าจอมมารดานิ่ม เป็นเจ้าจอมมารดาสมเด็จพระเจ้า*

บรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร รัชกาลที่ ๒ เจ้าพระยาพระคลังหน ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๔๘" สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร เป็นต้นราชสกุลวงศ์เดชาติวงศ์ ณ อยุธยา

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๐, ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๐

ขุนหลวงพระยาไกรสี สุภาวภักดีศรีมนธาตุราช อำมาตยคณาการ
(เปล่ง เวภาระ) ม.ม., ท.ช., ร.ด.ม.

ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวภาระ) คนไทยคนแรกที่เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

ชีวประวัติและผลงานของบุคคลสำคัญของไทยที่นำมาสดุดีในวันนี้เป็นนักกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เป็นนักกฎหมายไทยผู้ได้ชื่อว่าผู้บุกเบิกและสร้างเกียรติประวัติให้แก่ประเทศชาติและวงศ์ตระกูลโดยได้สำเร็จการศึกษาและได้การ *"รับเรียก"* เป็นเนติบัญฑิตอังกฤษคนแรกของไทย คือ ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวภาระ) ซึ่งเดินทางไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ ขุนหลวงพระยาไกรสี มีนามบรรดาศักดิ์ตามสัญญาบัตรว่า ขุนหลวงพระยาไกรสี สุภาวภักดี ศรีมนธาตุราช อำมาตยคณาการ แต่เรียกกันสั้น ๆ ตามความนิยมโดยทั่วไปว่า ขุนหลวงพระยาไกรสี นามบรรดาศักดิ์ของท่านผู้นี้มีผู้พิศวงกันมาก โดยเฉพาะคำนำหน้า คือ ขุน หลวง พระยา เหมือนอย่างที่ นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ประธานองคมนตรีกล่าวไว้ใน *"คำรำลึกถึง"* ตอนหนึ่งว่า *"บรรดาศักดิ์นี้มีลักษณะประหลาด เพราะเป็นทั้งขุนหลวง พระยา ขาดไปแต่ พระ นึกไปอีกทีก็คงเป็นว่านามบรรดาศักดิ์เฉพาะท่านตุลาการสมัยโบราณกระมัง"*

คำนำหน้าบรรดาศักดิ์ดังเช่นที่ท่านประธานองคมนตรีกล่าวว่า *"คงเป็นนามบรรดาศักดิ์เฉพาะท่านตุลาการสมัยโบราณ"* นั้นเป็นความจริง เพราะโดยมีมาแล้วในสมัยโบราณกล่าวคือ มีปรากฏในกฎหมายของพลเรือนในหนังสือ *"เรื่องกฎหมายตราสามดวง"* อันเป็นหนังสือรวมพระราชกำหนดบทพระไอยการที่ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้วในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระมหากษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาพระองค์ที่ ๘ ซึ่งแจ้งหน้าที่ในครั้งนั้นว่า *"ขุนหลวงพระไกรสีศักดินา ๓๐๐๐ ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมแพ่งกลาง"* แต่ในสมัยต่อมาปรากฏบรรดาศักดิ์ชั้น ขุน หลวง พระ ได้เปลี่ยนเป็น ขุน หลวง พระยาไม่มีคำว่า พระ เมื่อได้รับพระมหากรุณาเลื่อนบรรดาศักดิ์สูงขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้ในหนังสือ *"สาส์น*

สมเด็จ" เล่มที่ ๒๓ ว่า *"จะเป็น ขุน เป็นหลวง เป็นพระ ก็ได้ทุกอย่าง บรรดาศักดิ์เมื่อเริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ก็ยังคงมีอยู่ มีชื่อขุนหลวงพระไกรสีเป็นกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวงอยู่ด้วย"*

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๕ มีนักกฎหมายที่รับราชการฝ่ายตุลาการได้รับพระมหากรุณาธิคุณเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นชั้น ขุนหลวงพระยา ๔ คนคือ

๑. ขุนหลวงพระยาไกรสี (ไม่ทราบนามเดิม)

๒. ขุนหลวงพระยาไกรสี (ไม่ทราบนามเดิม)

๓. ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวภาระ)

๔. ขุนหลวงพระยาไกรสี (เทียม บุนนาค)

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ต่อจากนี้ขอนำชีวประวัติและผลงานสำคัญของขุนหลวงพระยาไกรสีท่านที่ ๓ คือ ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวภาระ) มาสดุดีในฐานะที่สร้างเกียรติประวัติให้แก่ประเทศชาติและวงศ์ตระกูล เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษคนแรกของไทยสืบต่อไป

ขุนหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง) มีบิดาชื่อ หริ่ง รับราชการเป็นมหาดเล็กหลวง มารดาชื่อแก้ว เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๕ ที่บ้านหม่อมเจ้าหญิงประดับ ตำบลบางลำพู ริมวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ เมื่ออายุ ๙ ปี เรียนหนังสือไทยกับพระครูปริตโกศล (แปร่ม) ที่วัดบวรนิเวศวิหารอยู่ ๑ ปี แล้วเรียนหนังสือไทย หนังสือขอมและภาษาบาลีกับคุณแสง บุตรสาวของเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ซึ่งมีศักดิ์เป็นป้า อยู่จนอายุได้ ๑๓ ปี จึงสมัครเป็นศิษย์ของพระอริยมุนี (เอพ) ขณะมีสมณศักดิ์เป็นพระครูพุทธมนต์ปรีชาที่วัดบวรนิเวศวิหารอีกครั้ง ครั้งนี้เรียนหนังสือไทย หนังสือขอมและภาษาบาลีเพิ่มเติม พร้อมกับเรียนเลขอีกวิชาหนึ่ง จนอายุ ๑๒ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ (ชั้น ๔) กรมหลวงพิชิตปรีชากรขณะทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงพระเมตตารับไปเลี้ยงไว้ พระองค์ทรงสอนวิชากฎหมายไทยและฝึกหัดขนบธรรมเนียมราชการให้ประมาณ ๒ ปีเศษ แล้วโปรดให้เข้าไปเรียนอยู่ในโรงเรียนพระราชวังนันทอุทยาน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งเหนือของคลองมอญ หน้าวัดชิโนรสาราม ปัจจุบันเรียกกันว่า สวนอนันต์ อันเป็นที่ตั้งส่วนราชการบางส่วนของกองทัพเรือ

พระราชวังนันทอุยาน เป็นพระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าให้สร้างขึ้นเพื่อจะประทับในเวลาอันควร แต่มิได้เสด็จไปจึงได้พระราชทานแก่พระราชโอรสคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ก็มิได้เสด็จประทับ แต่ได้พระราชทานพระตำหนักให้เป็นที่ตั้งโรงเรียนชายสอนภาษาอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๑ โดยโปรดให้หมอแมคฟาร์แลนด์ (S.G. Mecfarland) จากจังหวัดเพชรบุรีมาเป็นอาจารย์ใหญ่กับให้แหม่มโคล (Edna S. Cole) มาเป็นครูช่วยสอน

ขุนหลวงพระยาไกรสี เมื่อเข้าเรียนในโรงเรียนพระราชวังนันทอุทยานแล้วได้เรียนหนังสือไทยตามแบบหลวงจนจบและฝึกหัดแต่งกลอน โคลง กาพย์ ฉันท์ บ้างตามสมควรกับได้เรียนภาษาอังกฤษทั้งเขียน อ่าน พูด แปลและวิชาเลขภาษาอังกฤษควบคู่กันไป ผลของการเรียนดีมาก สอบไล่ได้ที่ ๑ และได้รับพระราชทานรางวัลทุกครั้ง เรียนอยู่เป็นเวลา ๓ ปีเศษ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรซึ่งทรงดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลฎีกาอยู่ ณ อัฏฐะศาลา ที่ตั้งศาลฎีกาข้างประตูด้นสนภายในพระบรมราชวัง โปรดให้ขุนหลวงพระยาไกรสีออกจากโรงเรียนมาเป็นเสมียนฝึกหัดในทางพิจารณาความและให้พระเทพราชธาดา (โต) แต่ยังเป็นขุนสุภาเทพช่วยสั่งสอนและใช้สอยในการพิจารณาความในศาลาลูกขุนด้วย

ถึง พ.ศ. ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนหลวงพระยาไกรสีซึ่งขณะนั้นมีอายุ ๒๐ ปี เดินทางไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ เมื่อเดินทางไปถึงประเทศอังกฤษแล้วได้เข้าศึกษาวิชาศิลปศาสตร์ขั้นพื้นฐานเพื่อปูทางสำหรับการเข้าศึกษาวิชากฎหมายในสำนักกฎหมายต่อไป โดยสมัครเข้าเป็นนักเรียนของโรงเรียนเซาท์แฮมสเตด คอลลิจิเอท สกูล (South Hampstead Collegiate School) ในกรุงลอนดอน ศึกษาวิชากฎหมายภาษาลาติน ภาษาฝรั่งเศส คณิตศาสตร์และวิชาอื่น ๆ เช่น วิชาประวัติศาสตร์ เป็นต้น ผลของการศึกษาดีเด่นโดยเฉพาะภาษาอังกฤษสอบได้เป็นที่ ๑ ขุนหลวงพระยาไกรสีเรียนอยู่ที่โรงเรียนนี้ ๒ ปีเศษ จึงออกไปศึกษาวิชากฎหมายกับมิสเตอร์ โอ.เอ.ไฟร์ เนติบัณฑิต จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๗ จึงสมัครสอบเข้าเป็นศิษย์ศึกษาในสำนักกฎหมายมิดเดิล เทมเปิ้ล (Middle Temple) เป็นสำนักกฎหมายที่สำคัญสำนัก ๑ ใน ๔ สำนักคือ สำนักลินคอล์นอินน์ สำนักอินเนอร์ เทมเปิล สำนักมิดเดิล เทมเปิล และสำนักเกรย์อินน์ สำนักกฎหมายทั้ง ๔ นี้เป็นสำนักที่ให้การอบรมศึกษากฎหมายเพื่อเตรียมบุคคลให้ได้ *"รับเรียก"* เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ และมิได้ให้เพียงการอบรมศึกษาวิชากฎหมายเท่านั้นแต่ได้ให้การศึกษาศิลปวิทยาอื่นด้วย เช่น ประวัติศาสตร์ ดนตรี และศิลปศาสตร์ เป็นต้น

ขุนหลวงพระยาไกรสีเมื่อเข้าสำนักกฎหมายมิดเดิล เทมเปิล นั้นได้เลือกศึกษาวิชากฎหมายอังกฤษ ภาษาลาติน และประวัติศาสตร์อังกฤษเพิ่มเติม เมื่อสอบไล่ได้และได้รับอนุญาตให้เข้าศึกษาวิชากฎหมายของสำนักต่อไปแล้ว จึงเริ่มศึกษากฎหมายอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๒๘ และยังต้องศึกษา

ภาควิชาการจากสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภาอังกฤษ (The Council of Legal Education) พร้อมด้วยรับการอบรมเกี่ยวกับวิชาชีพและจรรยาบรรณเนติบัณฑิต โดยการรับประทานอาหารค่ำ ณ สำนักกฎหมายมิดเดิล เทมเปิล ตามที่สำนักได้กำหนดไว้เพื่อเปิดโอกาสให้ศิษย์ร่วมสำนักทั้งเนติบัณฑิตอาวุโส เนติบัณฑิตและศิษย์ปัจจุบัน เป็นโอกาสให้ได้พบปะสังสรรค์แนะนำและถ่ายทอดวิชาความรู้ทางด้านปฏิบัติ ประสบการณ์ และเกล็ดวิชาแก่กันและกัน

ในภาควิชาการขุนหลวงพระยาไกรสีศึกษากฎหมายอังกฤษทั้งภาคสารบัญญัติและสบัญญัติพร้อมกับเลือกศึกษาวิชากฎหมายฮินดู (พระธรรมศาสตร์) กฎหมายมะหะหมัด กฎหมายโรมันกับกฎหมายนานาประเทศควบคู่กันไปด้วย ขุนหลวงพระยาไกรสีสอบผ่านและได้ "รับเรียก" เป็นเนติบัญฑิตอังกฤษจากสำนักกฎหมายมิดเดิล เทมเปิล ใน พ.ศ. ๒๔๓๑ มีศักดิ์และสิทธิ์ที่จะประกอบวิชาชีพเนติบัญญัติในศาลอังกฤษทุกประการ เมื่อสอบผ่านและได้ "รับเรียก" เป็นเนติบัณฑิตแล้ว ขุนหลวงพระยาไกรสีก็ยังไปฝึกงานทนายความในสำนักของนาย โอ.เอ.ไฟร์ การฝึกงานครั้งนี้เป็นการสร้างเสริมความสามารถในการปฏิบัติงานในวิชาชีพเนติบัณฑิต ซึ่งจะนำใช้ในศาลของอังกฤษและเวลส์ รวมเวลาที่ใช้ในการศึกษาทั้งหมด ๓ ปีเศษ นับว่ารวดเร็วมาก จึงได้รับพระราชทานรางวัลเรียนดีชั้นที่ ๑ เป็นเงิน ๕๐ ปอนด์

เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ขุนหลวงพระยาไกรสีเดินทางกลับมารับราชการในประเทศไทยในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑ โดยเข้ารับราชการในกรมท่าหรือกระทรวงการต่างประเทศเป็นครั้งแรก มีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษากฎหมายและทนายโกษา ซึ่งคำว่าทนายโกษา ได้รับการสันนิษฐานว่าคงจะเป็นตำแหน่งเลขานุการของเสนาบดีหรือของกระทรวง ส่วนหน้าที่กระทำก็คือ ร่างหนังสือโต้ตอบเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษกับราชทูตและกงสุลต่าง ๆ นำราชทูตและกงสุลเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ซึ่งบางคราวต้องแปลพระราชปฏิสันถารให้ราชทูตและกงสุลชาวต่างประเทศทราบ และทำหน้าที่รับรองราชทูตกงสุลและชาวต่างประเทศในการพระราชพิธีต่าง ๆ ด้วย

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรัตนาญัปิติ (รัดตะนายับปะติ) มีตำแหน่งราชการในกรมท่ากลาง และในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้ทางกฎหมายทั้งไทยและต่างประเทศ จึงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แทนรัฐบาลไทยไปนั่งชำระและตัดสินความในศาลกงสุลต่างประเทศตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีเสมอ และยังมีหน้าที่ทำความเห็นชี้แจงเกี่ยวกับคดีที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับต่างประเทศ ตามกฎหมายไทยและกฎหมายระหว่างประเทศบ่อยครั้ง รวมทั้งทำหน้าที่เป็นทนายของรัฐบาลในคดีแพ่งซึ่งชำระในศาลกงสุลต่างประเทศ กับเป็นทนายของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติว่าความในคดีซึ่งรัฐบาลพิพาทกับคนในบังคับต่างประเทศเรื่องสุราร่วมทั้ง

เรียงคำตัดสินชั้นอุทธรณ์ ซึ่งอุทธรณ์มาจากศาลต่างประเทศ

เมื่อตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นในวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๔ ขุนหลวงพระยาไกรสี ก็ได้รับพระมหากรุณาให้ย้ายมาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมสารบบในกระทรวงนี้เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕ (สมัยนั้นวันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่) งานที่ทำในกรมสารบบของท่านก็คือ เร่งรัดตระลาการให้รีบส่งสำนวนความที่ค้างชำระตามศาลต่าง ๆ มายังกระทรวงยุติธรรมแล้วแยกออกเป็นความแพ่ง อาญา นครบาล อุทธรณ์ ฎีกา แล้วแจกจ่ายกลับไปให้ศาลเร่งรัดให้คดีเสร็จสิ้นโดยเร็ว แล้วทำสารบบความโดยละเอียดขึ้นทูลเกล้าฯถวาย นอกจากนี้ยังคิดแบบสารบบรายวันรายเดือน แบบคำฟ้อง คำให้การ คำชี้สองสถาน คำร้อง หมายเรียก หมายจับ หมายนัดชำระความ หนังสือประกัน เป็นต้น เพื่อใช้ในราชการของกระทรวง

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมอัยการขึ้นในกระทรวงยุติธรรม ทำหน้าที่เป็นทนายแผ่นดิน ขุนหลวงพระยาไกรสีขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงรัตนาญัปติได้รับพระมหา-กรุณาธิคุณแต่งตั้งให้เป็นอธิบดีกรมอัยการนี้เป็นคนแรก ท่านได้อบรมฝึกหัดผู้จะเป็นพนักงานอัยการได้ซึ่งเรียกกันในขณะนั้นว่า เนติบัณฑิต นอกจากนี้ยังต้องรับหน้าที่เป็นที่ปรึกษากฎหมายของเจ้าพนักงานในกระทรวงทบวงต่าง ๆ กับคิดร่างแต่งกฎเสนาบดีและร่างประกาศพระราชบัญญัติต่าง ๆ อีก นอกจากนั้นยังได้ทำหนังสือกฎหมายออกเผยแพร่ คือ หนังสือธรรมสาตรวินิจฉัย กฎหมายไทยหรือกฎหมายรัชกาลที่ ๕ และธรรมศาสตร์สมัย ซึ่งสารสำคัญของหนังสือส่วนใหญ่เป็นเรื่องโรงศาลกฎหมายและเหตุการณ์สำคัญในสมัยนั้น

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๗ ขุนหลวงพระยาไกรสี ได้รับพระมหากรุณาธิคุณเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นขุนหลวงพระไกรสี และโปรดให้เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองร่วมกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์และเมอสิเออร์ อาร์.เย เกิกปราตริก นักกฎหมายเบลเยี่ยมปรับปรุงธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองให้ใช้วิธีพิจารณาความอย่างใหม่และให้มาขึ้นกับกระทรวงยุติธรรม และเมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงรับพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมในปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๙ แล้วก็โปรดให้ขุนหลวงพระไกรสีเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา โดยจัดพิธีการรับตำแหน่งเป็นพิเศษซึ่งไม่เคยจัดมาก่อน เมื่อวันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๐ มีเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมเป็นประธาน ท่ามกลางผู้พิพากษา เนติบัณฑิตในกรมอัยการและข้าราชการกระทรวงยุติธรรม กระทรวงมหาดไทย และที่ปรึกษากฎหมายชาวต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

ขุนหลวงพระยาไกรสีดำรงตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลพระราชอาญาประมาณปีเศษ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์จากขุนหลวงพระไกรสีเป็น ขุนหลวงพระยาไกรสี สุภาวภักดี ศรีมนธาตุราชอำมาตยคณาการเมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๑ นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดินหรือเคาน์ซิล ออฟ สเตด และเป็นองคมนตรีในสภาองคมนตรีหรือ ฟรีวีเคาน์ซิล ด้วย แต่ขุนหลวงพระยาไกรสีได้มีโอกาสรับราชการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและชาติบ้านเมืองในตำแหน่งสำคัญดังกล่าวได้ไม่นาน ท่านผู้ได้ชื่อว่าคนไทยคนแรกที่เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ ซึ่งศาสตราจารย์ หลวงจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ (วิสุทธิ ไกรฤกษ์) เขียนไว้ในหนังสือ *"เรื่องของเจ้าพระยามหิธร" (ลออ ไกรฤกษ์)* ว่า *"มีผู้เกรงใจท่านทั่วไปนับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมา เล่ากันว่า เมื่อขุนหลวงพระยาไกรสีไปเฝ้าฯ เวลาเสด็จฯ ออกขุนนางคราวใด พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงทักทายเป็นพิเศษทุกครั้ง"* ขุนหลวงพระยาไกรสี ก็ได้ถึงแก่อนิจกรรมลงในวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ สิริรวมอายุได้ ๓๘ ปี กับ ๖ เดือนเศษ ณ บ้านที่ตำบลบ้านหม้อ ถนนเฟื่องนคร กรุงเทพฯ

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๔๐

พระยากำแหงสงคราม
(จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา)

นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง ผู้เรียบเรียง

คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ วันนี้ขอเสนอบุคคลที่มีการงานดีเด่นและมีผลงานทางราชการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาไว้ว่า *"มีความอุตสาหะจงรักภักดีไม่ได้ท้อแท้ การบ้านเมืองก็ได้รักษาโดยซื่อตรง ควรจะชม"* ท่านผู้นี้ก็คือ นายพันเอก พระยากำแหงสงคราม (จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา) ซึ่งนายพันเอก หลวงรามฤทธิรงค์ (ราม มหาณรงค์ ณ ราชสีมา) เชื้อสายในสกุลได้จดบันทึกไว้ และขอเก็บความมาเล่าเพื่อสดุดีแด่พระยากำแหงสงคราม (จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา) ดังความต่อไปนี้

นายพันเอก พระยากำแหงสงคราม (จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา) เป็นบุตรพระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ทศทิศวิชัย (เนียม อินทรกำแหง ณ ราชสีมา) คุณหญิงทองมีเป็นมารดา เป็นหลานปู่ของเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์) เป็นหลานทวดของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ท่านเกิดเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๙๙

เมื่อเยาว์วัยได้ศึกษาอยู่ในสายสกุลตามแบบท้องถิ่นแต่โบราณในความดูแลของผู้ใหญ่ ท่านเป็นเด็กที่ไม่ค่อยชอบออกเที่ยวเล่นซุกซนอย่างเด็กอื่นทั่วไป สนใจการอ่านเขียนหาความรู้จึงเป็นผู้อ่านหนังสือออกตั้งแต่ยังเด็ก ต่อมาได้เข้าฝากตัวเป็นศิษย์พระอาจารย์ทอง เจ้าวัดโคกไผ่ซึ่งเป็นผู้ที่มีวิทยาคมเรืองเวทด้วยความรักเอาใจใส่ จนท่านอาจารย์ยกย่องว่านายจันมีจิตใจมั่นคงมีจิตแน่วแน่ มีกำลังกายดี จึงได้ถ่ายทอดความรู้อย่างไม่ปิดบัง จนนายจันมีอาคมดีกว่าศิษย์ผู้อื่น ต่อมานายจันเกิดรักอยากเรียนการแพทย์แผนโบราณ ได้เสาะหาตำรับตำราต่าง ๆ ทางสมุนไพร และสอบถามหาความรู้จากหมอกลางบ้านหลายสำนัก จนกลายเป็นหมอชาวบ้านที่มีผู้ป่วยไข้มาให้รักษา ท่านก็ได้รักษาไข้เจ็บทั่วไปได้ เลยเป็นเหตุให้ชาวบ้านเรียกท่านว่า หมอจัน ท่านไม่ชอบกินหมาก บางคนก็เลยเรียกท่านว่าหมอจันฟันขาว

นายจัน มีนิสัยใฝ่หาความรู้ เป็นคนสุภาพ ร่าเริง ร่างกายล่ำสันแข็งแรง ชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนบ้านไม่ชอบเอาเปรียบผู้ใด หมั่นเพียรตั้งฐานะไม่ชอบการดื่มของมึนเมาจึงทำให้ท่านมีฐานะดี มีอารมณ์ดี ชอบคบหาสมาคมกับคนทุกชั้น อีกทั้งยังนิยมศึกษาวิชาการป้องกันตัวด้วยอาวุธทุกชนิด มีวิชามวย วิชาฟันดาบ จนมีความรู้คล่องแคล่วในชั้นเชิงการต่อสู้ จนได้รับการยกย่องว่ามีฝีมือเป็นเยี่ยมในหมู่คนหนุ่มในละแวก เป็นที่ชื่นชมชอบของคนหนุ่มด้วยกันอย่างกว้างขวาง

ใน พ.ศ. ๒๔๒๐ อายุครบอุปสมบท นายจันได้เข้าบวชอยู่ ๑ พรรษาที่วัดบึง เมื่อลาสิกขาแล้วได้สมรสกับสารภี บุตรีพระสุนทรอักขราแล้วเริ่มยึดอาชีพเป็นหมอชาวบ้าน รักษาคนเจ็บไข้ ด้วยมีใจอารี จึงเป็นที่อุ่นใจของคนไข้ คนป่วยเจ็บทั่วไป จนเป็นที่นิยมของชาวนครราชสีมา

การปกครองเมืองนครราชสีมา เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๖ มีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ พระพิเรนทรเทพ (ทองคำ) เป็นข้าหลวงปกครอง พระศรีสิงหเทพ (ทัด ไกรฤกษ์) เป็นผู้ช่วยข้าหลวงปกครอง ได้เกิดเหตุทุพภิกขภัย ข้าวยากหมากแพง ขาดแคลนของกินของใช้ทั่วไป เกิดโจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์มากขึ้น แม้กระทั่งในเมือง การปราบปรามไม่สู้ได้ผล พระศรีสิงหเทพ (ทัด ไกรฤกษ์) ผู้ช่วยข้าหลวงปกครอง ซึ่งรู้จักนายจันอย่างใกล้ชิดดี เคยเห็นความสามารถของนายจันหลายด้าน อีกทั้งนายจันยังเป็นผู้รู้จักผู้คนอย่างกว้างขวาง และเป็นที่เชื่อถือเคารพของคนทั่วไปในความเอื้อเฟื้ออารีและความเป็นหมอ เชื่อว่านายจันจะช่วยราชการในการปราบปรามผู้ร้ายได้ดี จึงนำความกราบทูลถวายคำแนะนำแด่ข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ขอให้เรียกตัวนายจันมาเข้ารับราชการกองปราบ ข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์ทรงเห็นชอบด้วย ได้เรียกให้นายจันมาทรงตั้งให้เป็นหัวหน้ารวบรวมญาติมิตรที่มีฝีมือเข้าประจำการในกองปราบ นายจันได้ใช้ความสามารถอย่างขันแข็งในการปราบปราม จับผู้ร้ายสำคัญชั้นหัวหน้าได้หลายคน ทำให้เหตุการณ์ร้ายต่าง ๆ ค่อย ๆ สงบลงโดยลำดับ และนายจันก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ชำระสอบสวนคดีครั้งนั้นด้วย

คณะข้าหลวงปกครองมีความพอใจในผลงานของนายจันเป็นอันมาก ขอให้นายจันอยู่รับราชการ และจะแต่งตั้งให้มีบรรดาศักดิ์ตามความเหมาะสม แต่นายจันไม่ขอรับอ้างว่าการงานยังน้อยนัก เกรงว่าจะทำให้ผู้ใหญ่ไม่สบายใจ จึงขอให้รอไว้ก่อน แต่ต่อมาไม่นาน ถึงวาระที่จะต้องส่งเงินหลวงเข้าพระคลัง คณะข้าหลวงปกครองจะต้องหาคนคุมเงิน ต่างก็ลงความเห็นว่า นายจันเป็นคนดี ขยันขันแข็งเอาการงานมั่นคง จึงแต่งตั้งมอบให้นายจันเป็นผู้ควบคุมขบวน ต่างบรรทุกเงินพดด้วงจำนวนหลายหมื่นบาทใส่ถุง และราชพัสดุบางอย่างอีกหลายเล่มเกวียน เดินทางจากนครราชสีมา ด้วยทางทุรกันดารที่แสนจะลำเค็ญ ต้องฝ่าท้องที่ลุ่มดอน อีกทั้งยังเต็มไปด้วยไข้ป่า

เชื้อร้ายแรง แต่นายจันก็มิได้ย่อท้อ พยายามควบคุมและนำมาส่งถึงกรุงเทพฯ ที่กระทรวงมหาดไทยในพระบรมมหาราชวังเป็นที่เรียบร้อยด้วยดีทุกประการ เมื่อเสร็จราชการแล้ว นายจันได้เข้าเฝ้ากราบทูลลา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กลับไปนครราชสีมา ท่านเสนาบดีรับสั่งว่า คณะข้าหลวงปกครองขอให้ตั้งนายจันขึ้นเป็นที่พระภักดีอนุชิต และได้กราบบังคมทูลพระกรุณาและโปรดเกล้าฯ พระราชทานแล้ว ขอให้อยู่รอรับสัญญาบัตรเสียก่อน

เมื่อนายจัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา ได้รับสัญญาบัตรเป็นที่พระภักดีนุชิตแล้ว ได้เดินทางกลับไปนครราชสีมา จากนั้นทางราชการได้ให้ไปเป็นข้าหลวงปกครองเมืองมุกดาหาร ต่อมาราว พุทธศักราช ๒๔๓๘ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายมาเป็นข้าหลวงปกครองเมืองนครราชสีมา พระภักดี-นุชิตได้ออกเดินทางด้วยเรือถ่อ ๒ ลำ มีนายเคลือบ นายทุย นายพูน นายตุ่น และนายเหมา มาด้วยกัน ขณะที่เรือล่องอยู่ในลำน้ำโขงมุ่งจะไปเมืองนครพนม ได้มีเรือกลไฟติดธงฝรั่งเศสแล่นเข้าสกัดเรือถ่อของพระภักดีนุชิต บังคับให้เรือถ่อทั้ง ๒ ลำหยุดแล้วแจ้งข้อหาว่าบรรทุกอาวุธปืนและของต้องห้าม ทั้งมีบุคคลที่เป็นทหารอยู่ในเรือ อีกทั้งยังล่วงลำน้ำในเขตยึดครองของฝรั่งเศส ฉนั้นต้องจับกุมตรวจค้น ครั้นเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสลงตรวจค้นในเรือพระภักดีนุชิตแล้ว ไม่พบของต้องห้ามแต่อย่างใด แต่ก็ยังยืนกรานว่าจะต้องเอาตัวไปไต่สวนเสียก่อน และยอมให้นายเคลือบกับนายตุ่นไปอยู่ด้วยได้ ส่วนนายทุนฝรั่งเศสยอมให้นำเรือทั้งสองลำกลับคืนไปมุกดาหาร

พระภักดีนุชิตถูกคุมตัวไว้ที่เรือนปั้นหยาหลังหนึ่งในค่ายเมืองสุวรรณเขต มีเจ้าหน้าที่ของฝรั่งเศสชั้นนายสิบถืออาวุธปืนกระสุนพร้อม คอยดูแลกวดขันตลอดเวลาหลายเดือน ฝ่ายทางราชการไทย เมื่อทราบเกิดเหตุเช่นนั้นก็ได้รีบติดต่อเจรจากับฝ่ายฝรั่งเศสโดยเร็ว แต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายฝรั่งเศส หาทางโต้แย้งโยกโย้ต่าง ๆ ว่ายังสอบไม่เสร็จ แต่ที่สุดก็หาความผิดอะไรมิได้ จึงเปลี่ยนเป็นวิธีขู่เข็ญให้พระภักดีนุชิตต้องหวาดเกรงในกระบวนการควบคุมนานาประการ เช่นมีการเรียงแถวสั่งบรรจุกระสุนปืนข่มขวัญอย่างไม่มีความหมายบ่อย ๆ แม้ขณะที่พระภักดีนุชิตจะเข้าส้วม ก็ต้องถูกค้นตัวพาลหาเหตุต่าง ๆ ว่าจะหนีบ้าง ว่าจะยิงบ้างทำทีท่าจะยิง แต่พระภักดีนุชิตหาหวาดหวั่นไม่ และยังแสดงว่ามิได้หวั่นไหวหรือตกใจ และก็ไม่หนีด้วย จะทำอย่างไรก็เชิญ จึงถูกขู่อีกว่าถ้าไม่รับผิดก็จะส่งไปสอบสวนที่ไซ่ง่อนหรือไปปารีสต่อไป แต่พระภักดีนุชิตก็หายอมไม่ คงยืนความบริสุทธิและถูกต้องเสมอ ในที่สุดเมื่อหมดทางเอาผิดแก่พระภักดีนุชิตได้ ก็จำต้องนำตัวมาส่งคืนที่เมืองอุดรธานี หลังจากที่คุมตัวไว้ถึง ๕ เดือน ๘ วัน ข้าหลวงใหญ่ต่างพระองค์โปรดให้เลี้ยงรับขวัญ ประกาศความเข้มแข็งเป็นเกียรติ พระภักดีนุชิตกล่าวภายหลังว่า การแกล้งจับ

ย่อมเป็นการหมิ่นเกียรติเหยียดหยาม หากไม่เกี่ยวแก่ประเทศชาติแล้วและถ้าเป็นไปได้ ข้าพเจ้ายินดีแสดงฝีมือต่อสู้อย่างสมเกียรติทุกอย่างทุกเมื่อ

ขณะนั้นท่านได้รับข่าวโทรเลขว่า เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสด็จตรวจราชการถึงเมืองนครราชสีมา ในระยะกระชั้นชิดพระภักดีนุชิตได้รีบเดินทางด้วยช้างจากอุดรธานีอย่างรีบด่วน พอถึงพิมายประตูด้านเหนือ ก็ได้ทราบว่าเสนาบดีเสด็จโดยขบวนม้าออกทางประตูด้านตะวันออก เมื่อเวลา ๙ นาฬิกา จึงรีบเปลี่ยนช้างถือขอขี่เองตัดเข้าทางลัดไปรอเฝ้าอยู่ที่ตำบลบ้านหนองขาม กิ่งอำเภอท่าช้างได้ทันการ พอเสด็จเสนาบดีทอดพระเนตรเห็นก็ตรัสว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนขึ้นเป็นพระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ ต่อมาพระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ได้มีโอกาสลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้รับพระราชทานเงินบำรุงขวัญด้วยเงินจำนวน ๕๐ ชั่ง

พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ (จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา) เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครราชสีมาตลอดมาด้วยความสงบสุขและเรียบร้อยของชาวนครราชสีมา ได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้า ส่วนคุณหญิงสุริยเดชวิเศษฤทธิ์ ได้รับพระราชทานตราจตุตถจุลจอมเกล้า

ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นพระยากำแหงสงครามและดำรงตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครราชสีมา กับได้รับพระราชทานยศทางทหารเป็น นายพันเอก ถึงพุทธศักราช ๒๔๔๕ ได้รับพระราชทานตราทุติยจุลจอมเกล้า ปีรุ่งขึ้น พุทธศักราช ๒๔๔๖ คุณหญิงกำแหงสงคราม (สารภี) ได้รับพระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้าเป็นเกียรติยศ

พระยากำแหงสงคราม (จัน อินทรกำแหง ณ ราชสีมา) เป็นผู้เข้มแข็งในราชการปกครองชาวนครราชสีมาอยู่เป็นสุข ท่านเข้มงวดในการตรวจตราระงับทุกข์บำรุงสุขในท้องที่อย่างขยันขันแข็งเสมอ ในการออกตรวจท้องที่ ครั้งหลังสุดได้เกิดป่วยเป็นไข้ป่ามาเลเลีย ต้องเข้าพักรักษาตัวที่อำเภอสูงเนิน แต่อาการได้ทรุดลงรวดเร็ว ถึงเวลา ๓ น. เศษ เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๕๐ ถึงอนิจกรรมด้วยอาการสงบ รวมอายุได้ ๕๑ ปี เมื่อความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้มีพระราชหัตถเลขา ถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงส่งไปให้ทายาททราบและทายาทได้นำไปประดับหน้าศพ

ความในพระราชหัตถเลขา ดังนี้

ที่ ๖๘/๖๗๐ สวนดุสิต

วันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๒๘๒/๒๐๖๗๘ ลงวันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ มีมาที่กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ว่าพระบรมราชบรรหาร ยกกระบัตร มีโทรเลขบอกมาว่า พระยากำแหงสงคราม ป่วยเป็นไข้ป่าถึงอนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๘ นั้นได้ทราบแล้ว มีความเสียดายเป็นอันมาก ด้วยเป็นคนได้รับราชการ ขับขันถึงตกอยู่ในมือข้าศึก ก็ยังมีความอุตสาหะจงรักภักดีไม่ได้ท้อแท้ การบ้านเมืองก็ได้รักษาโดยซื่อตรงควรจะชม

สยามินทร์

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๔๐

พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน ชาวไทยคนแรกที่ตั้งโรงไฟฟ้าไทย

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

วิทยาการสมัยใหม่ที่ชาวยุโรปนำเข้ามาสู่เมืองไทยเมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีทั้งวิชาเครื่องจักรกล ดาราศาสตร์ วิชาเคมี การพิมพ์ ถ่ายรูป การแพทย์แผนใหม่ โลหะวิทยา ไฟฟ้า และการทำแก๊ส เป็นเวลาในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระผนวชอยู่ หากแต่ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาประโยชน์ของวิทยาการสมัยใหม่ที่คณะบาทหลวงทั้งนิกายโรมันคาทอลิกและโปรเตสตันนำเข้ามาสู่แผ่นดินไทย พระองค์ทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ภาษาละติน เพื่อรับรู้วิทยาการสมัยใหม่ที่เป็นวิทยาศาสตร์และรู้ทันข่าวสารของโลกที่ถูกต้อง ครั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจึงทรงสนับสนุนให้วิทยาการต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในราชการแผ่นดินมาก แม้พระองค์เองก็ทรงเชี่ยวชาญทางวิชาดาราศาสตร์ ชาวไทยและชาวต่างประเทศต่างสดุดียกย่องเป็นพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย สมเด็จพระราชอนุชาธิราชพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชี่ยวชาญในกิจการปืนใหญ่อย่างยอดเยี่ยม

คนไทยที่สนใจเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่และมีความสามารถจนนำมาใช้ประโยชน์ได้ที่ปรากฏมีอยู่ ๒ ตระกูล คือ ตระกูลบุนนาค ซึ่งจะรอบรู้ในวิชาการต่อเรือด้วยใช้ไอน้ำสำหรับพัดฝีจักร และตระกูลอมาตยกุล ที่สันทัดในเรื่องโลหะวิทยา การไฟฟ้า และทำแก๊ส

วันนี้จะได้นำประวัติพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน ซึ่งเป็นชาวไทยคนแรกที่ตั้งโรงไฟฟ้าขึ้นในประเทศไทย เป็นผู้หนึ่งในตระกูลอมาตยกุลที่จัดเจนในวิชาโลหะวิทยาในสมัยรัชกาลที่ ๔ มาเผยแพร่เกียรติคุณให้ปรากฏ

พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน นามเดิมคือ แฉล้ม อมาตยกุล เป็นบุตรพระยากระสาปนกิจโกศล (โหมด อมาตยกุล) เจ้ากรมโรงกสาปน์สิทธิการ สำหรับผลิตเงินตราในสมัยรัชกาลที่ ๔ คุณพลอย

ไกรฤกษ์ ธิดาพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (ทองจีน) เป็นมารดา เกิดเมื่อวันอาทิตย์ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๓ ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๔ เมื่ออายุ ๑๖ ปี ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๙ ได้ฝึกฝนวิชาช่างกลจากบิดา และช่วยราชการในโรงกสาปน์สิทธิการและโรงแก๊ส ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง นอกจากนั้นช่วยการถ่ายรูป และการทำโคมลอยอย่างฝรั่งอีกด้วย

ชาวไทยรู้จักแก๊สมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ โดยใช้จุดให้เกิดแสงสว่าง ผู้นำเครื่องแก๊สเข้ามาในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกคือ นาย R.S. สก๊อต เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๔๐๙ ตั้งโรงแก๊สหลวงในพระบรมมหาราชวัง บริเวณที่เป็นพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญปัจจุบัน ตำแหน่งเจ้ากรมคือเจ้ากรมหุงลมประทีป

รัชกาลที่ ๕ พุทธศักราช ๒๔๑๒ นายแฉล้ม อมาตยกุล ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นหลวงพินิจจักรภัณฑ์ ในตำแหน่งปลัดกรมในโรงกสาปน์สิทธิการ พ.ศ. ๒๔๑๗ ได้รับมอบหมายให้ตกแต่งพระที่นั่งและตำหนักในสวนสราญรมย์ ในปีนั้น ถังที่ทำแก๊สในพระบรมมหาราชวังเกิดลุกไหม้ขึ้นโดยมิได้ระเบิดร้ายแรง ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า แก๊สคือเชื้อเพลิงที่เก็บไว้ในพระบรมมหาราชวังย่อมเป็นอันตรายหากควบคุมมิได้ถ้าเกิดเพลิงลุกไหม้ขึ้นอีก จึงโปรดให้ย้ายโรงแก๊สไปสร้างใหม่ที่บริเวณหน้าวัดสุทัศน์เทพวราราม จึงสันนิษฐานว่าคือตรงที่สร้างศาลาว่าการกรุงเทพมหานครปัจจุบัน แล้วฝังท่อใช้ไฟแก๊สเข้าไปในพระบรมมหาราชวังและตามถนนในพระนคร และโปรดฯให้หลวงพินิจจักรภัณฑ์เป็นผู้บังคับการโรงแก๊สแห่งใหม่อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ด้วยความสามารถนี้ ในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ จึงได้รับเหรียญบุษปมาลาเป็นบำเหน็จในวิชาช่าง

ในระหว่างที่ชีวิตราชการกำลังจะรุ่งเรือง ในปี พ.ศ. ๒๔๒๒ ก็ต้องประสบกับชะตากรรมร้ายแรง เนื่องด้วยบิดาและพี่ชายต้องรับพระราชอาญา หลวงพินิจจักรภัณฑ์ซึ่งเป็นบุตร จึงถูกถอดยศบรรดาศักดิ์ลง ชีวิตต้องตกระกำลำบากมาก

ในระหว่างนั้น จอมพล เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) ครั้งยังดำรงตำแหน่งเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ได้นำไฟฟ้าเข้ามาใช้ที่กรมทหารหน้าเป็นครั้งแรก กรมทหารหน้าคือบริเวณที่เป็นกระทรวงกลาโหมปัจจุบัน ได้ต่อสายเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เจ้านายและข้าราชการเห็นไฟฟ้าเป็นของสะดวกและให้แสงสว่างดีจึงพากันนิยมใช้ เจ้าหมื่นไวยวรนาถเห็นว่าหากตั้งโรงไฟฟ้าขนาดใหญ่ขึ้นสำหรับจำหน่ายกระแสไฟฟ้าให้ประชาชนได้บริโภคทั่วถึงก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ความคิดนี้ยังมิได้ดำเนินการเป็นรูปร่าง ก็ได้หมายรับสั่งให้เป็นแม่ทัพไปปราบกบฏฮ่อทางภาคเหนือก่อน

โครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้ามีผู้ร่วมคิดอีกผู้หนึ่งคือ นายเลียว นาดี เป็นผู้เข้าใจในวิชาตำราการจัดทำไฟฟ้า และมีแบบแปลนโรงงานอยู่ในมือแล้ว นายเลียว นาดีจึงชักชวนนายแฉล้ม อมาตยกุล ซึ่งถูกถอดออกจากราชการแล้ว คิดตั้งโรงไฟฟ้าขึ้นเป็นครั้งแรก โดยขอที่เช่าโรงงานที่บริเวณวัดราชบุรณะ หรือวัดเลียบในปัจจุบัน ครั้งนั้นได้จัดตั้งร่วมหุ้นในบรรดาเครือญาติ เจ้านายและขุนนางบางคน ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่กิจการดำเนินไปไม่นานนัก ก็จำเป็นต้องโอนกิจการให้แก่นายเวสเตนโฮลล์ ชาวเดนมาร์ค ตั้งเป็นบริษัทไฟฟ้าสยาม เนื่องด้วยขาดทุน เพราะผู้คนในสมัยนั้นยังน้อยและฐานะทางเศรษฐกิจไม่สูงพอ อย่างไรก็ตาม แม้กิจการไฟฟ้าจะไม่สามารถดำเนินได้อย่างต่อเนื่อง ก็เป็นเรื่องของเงินทุนมิใช่เป็นผลิตไฟฟ้าเป็นอุปสรรคของการดำเนินงาน จึงควรยกย่องสรรเสริญว่า ชาวไทยเป็นผู้มีความสามารถที่ได้ก่อตั้งกิจการสาธารณูปโภคสำคัญของบ้านเมืองอันเป็นรากฐานของความเจริญของอุตสาหกรรมของชาติในด้านอื่น ๆ อีกหลายประการในเวลาต่อมาให้มั่นคงอย่างน่าชื่นชม

นอกจากงานก่อตั้งโรงไฟฟ้าแล้ว นายแฉล้ม อมาตยกุล ยังได้ริเริ่มกิจการสมัยใหม่อันเป็นประโยชน์ต่อมาอีกได้แก่ การทำน้ำแข็ง ซึ่งถือว่าเป็นของใหม่สำหรับคนไทยเมื่อหนึ่งร้อยปีมาแล้ว เมืองไทยเป็นเมืองที่มีอากาศร้อน น้ำแข็งจึงเป็นของจำเป็นส่วนหนึ่ง ได้ก่อตั้งโรงน้ำแข็งขึ้นจำหน่ายในกรุงเทพที่ในบ้านของตนเองที่วัดราชบุรณะนั้นเอง

นายแฉล้ม อมาตยกุล ต้องฟันฝ่าอุปสรรคในเรื่องการประกอบอาชีพด้วยลำแข้งของตนเองตลอดเวลาที่ถูกถอดออกจากราชการเป็นเวลานานถึง ๑๙ ปี ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีโอกาสทอดพระเนตรเห็นนายแฉล้ม อมาตยกุล ทรงพระเมตตาสงสารจึงพระราชปรารภว่าชีวิตที่ผ่านมามิใช่ความผิด หากแต่เป็นผลของกฎหมายที่ครอบคลุมผู้รับผิดทั้งวงศ์ตระกูล เนื่องจากนายแฉล้ม อมาตยกุล เคยรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทมาก่อน จึงทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้กลับเข้ารับราชการ ดูแลพระราชอุทยานสราญรมย์เช่นเดิม และในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ โปรดฯ พระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้สร้างพระราชวังดุสิต พระยาอภิรักษ์ราชอุทยานก็ได้รับหน้าที่ทำสวนต่าง ๆ หลายแห่ง รวมทั้งเป็นผู้จัดการโรงทำโซดาดุสิตตลอดรัชกาลอีกด้วย

ในรัชกาลที่ ๖ ได้รับราชการสนองพระมหากรุณาธิคุณตามพระราชนิยมทุกประการ เช่น สมัครเป็นเสือป่า ได้รับสัญญาบัตรเป็นนายหมู่ตรีเสือป่า พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน ป่วยเป็นโรคกระเพาะปัสสาวะพิการถึงแก่กรรมวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๙ อายุ ๖๖ ปี

จึงกล่าวได้ว่าพระยาอภิรักษ์ราชอุทยานเป็นคนไทยที่มีวิชาความรู้ทั้งเป็นนักสร้างสรรค์ เป็นคนแรกที่ก่อตั้งโรงไฟฟ้าขึ้นจำหน่ายกระแสไฟให้ประชาชนได้บริโภค อันเป็นรากฐานของการไฟฟ้าไทยในปัจจุบัน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐

จดหมายหลวงอุดมสมบัติ

พร้อมด้วยอธิบายของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติ

เนื่องในมหามงคลวันพระบรมราชสมภพ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครบ ๒๐๐ ปี

วันอังคารที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐

หนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติ

นางสายไหม จบกลศึก เรียบเรียง

ว่าด้วยการศึกสงครามสมัยรัตนโกสินทร์แล้ว แต่ละรัชกาลมีสาเหตุของการรบต่าง ๆ กัน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นการรบเพื่อรักษาชาติและอธิปไตย สงครามเก้าทัพที่พม่ายกมามีถึง ๙ กองเก้าทิศทางเพื่อมุ่งหวังจะล้างชาติไทยให้สูญสิ้นไป จึงเป็นการรบที่หนักที่สุด ในรัชกาลที่ ๒ ค่อยว่างเว้นการศึกมีเวลาทำนุบำรุงศิลปะ ศาสนาและวัฒนธรรมให้เป็นสมบัติของแผ่นดิน ครั้นในรัชกาลที่ ๓ รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสงครามปราบกบฏและรักษาความมั่นคงของชาติเป็นส่วนใหญ่ ดังเช่น ปราบกบฏเจ้าอนุเวียงจันทน์ และขยายการรบไปป้องกันดินแดนในเขมรหัวเมืองประเทศราช และการปราบปรามความวุ่นวายในหัวเมืองปักษ์ใต้

ในบรรดาเอกสารที่บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการศึกสงคราม ไม่มีเรื่องใดที่สะท้อนพระราชบุคลิกลักษณะของพระเจ้าแผ่นดินได้ชัดเจนเท่าหนังสือเรื่อง "หนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติ" ที่เล่าถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงกังวลห่วงใยในการศึกและกองทัพที่ยกลงไปปราบหัวเมืองปักษ์ใต้ ในพุทธศักราช ๒๓๘๑

วันนี้จะได้นำหนังสือเรื่องจดหมายหลวงอุดมสมบัติ มาบรรยายความสำคัญพอสังเขป เพื่อท่านผู้ฟังจะได้หาโอกาสอ่านหนังสือประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองที่ยังไม่แพร่หลายกว้างขวางให้ถ่องแท้อีกเรื่องหนึ่ง

หนังสือจดหมายหลวงอุดมสมบัติ เป็นหนังสือลักษณะจดหมายที่หลวงอุดมสมบัติผู้มีตำแหน่งในกรมพระคลังสินค้า ทำหน้าที่คล้ายเลขานุการของสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เมื่อยังดำรงตำแหน่งพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษา แม่ทัพที่นำทัพออกไปปราบแขกที่ยกมาตีไทรบุรี แล้วแข็งข้อมารุกรานเมืองตรัง เมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา

พระยาศรีพิพัฒน์ฯ มอบหมายให้หลวงอุดมสมบัติ รับธุระคอยสืบฟังข้อราชการที่ปรึกษาหารือกันในกรุงเทพฯ ที่เกี่ยวข้องด้วยการทัพบอกออกไปให้ทราบหลวงอุดมสมบัติ จะจดหมายบอก

ข่าวราชการและกระแสรับสั่งเกือบทุกระยะ ๕ ถึง ๗ วัน เป็นจำนวนจดหมาย ๑๕ ฉบับ ได้ตีพิมพ์แล้วเป็นเนื้อหาหนังสือขนาด ๘ หน้ายก ความยาวจำนวนประมาณ ๒๒๕ หน้า เล่าถึงพระราชกระแสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงติดตามข่าวการรบ การส่งเสบียง กำลังบำรุง การจัดกระบวนทัพและอื่น ๆ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายมูลเหตุที่มาของจดหมายที่ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้แบ่งการปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ ให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (พัฒน์) ดูแลหัวเมืองชายทะเลหน้านอกได้แก่เมืองไทรบุรี และให้เจ้าพระยาสงขลา (บุญฮุย) ให้กำกับหัวเมืองแขกข้างทะเลหน้าใน คือเมืองตรังกานู เมืองปัตตานี หนองจิก ยะลา รามันห์ ยะหริ่ง สายบุรี ระแงะ หัวเมืองในปกครองทั้งนครศรีธรรมราชและสงขลาเป็นอิสลาม คิดจะเอาใจออกหากไทยเสมอ ประกอบกับอังกฤษแผ่อิทธิพลเข้ามาในดินแดนมลายู ได้เช่าเกาะหมากจากเจ้าเมืองไทรบุรี จึงมีปัญหาเรื่องผลประโยชน์ที่มีส่วนกระทบกระเทือนไทยเสมอมา

ในรัชกาลที่ ๓ พุทธศักราช ๒๓๘๐ ให้จัดงานพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาไลย สมเด็จพระราชชนนี เจ้าเมืองเจ้าพระยาผู้ใหญ่ในปักษ์ใต้ เดินทางเข้ามาในกรุงเทพเป็นส่วนใหญ่ ระหว่างนั้น ตนกูอับดุลละ หลานเจ้าพระยาไทรบุรีเป็นโจรสลัดหลบหนีอยู่ในท้องทะเลทางตะวันตกคบคิดมาตีเมืองไทรบุรีเวลาที่ไทยเผลอ ไทยรักษาเมืองไทรบุรีมิได้ก็ถอยมาตั้งมั่นอยู่ที่พัทลุง ตนกูอับดุลละรุกไปยึดเมืองตรังที่อยู่ในปกครองของนครศรีธรรมราช และจะมุ่งตีเมืองสงขลาและจะเกลี้ยกล่อมให้หัวเมืองทั้ง ๗ ที่มีเชื้อสายแขกมาเข้าเป็นพวก เหตุการณ์จะลุกลามเป็นศึกใหญ่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ผู้ว่าราชการเมืองทั้งปวงรีบกลับไปรักษาเมือง และมีพระราชดำรัสให้จัดทัพใหญ่ออกไปจากกรุง ให้พระยาศรี-พิพัฒน์ (ทัด) ซึ่งต่อมาคือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติเป็นแม่ทัพยกไปปราบ

หลวงอุดมสมบัติ เป็นผู้มีความจำดีเลิศ ได้รับฟังกระแสพระราชบริหารเกี่ยวกับการศึกครั้งนี้อย่างไร จะบันทึกรายงานแจ้งให้พระยาศรีพิพัฒน์อย่างละเอียดลออมาก สามารถลำดับถ้อยคำไม่ตกหล่น สะท้อนให้เห็นพระราชอิริยาบถและพระราชอัชฌาสัยพระบาทสมเด็จพระ-นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงห่วงใยบ้านเมืองอย่างชัดเจน ดังจะได้ยกข้อความบางตอนมาแสดงดังนี้

"...ข้าพเจ้า หลวงอุดมสมบัติ ขอพระราชทานจดหมายกราบเรียนท้าวพระกรุณาเจ้าให้ทราบ

ด้วย ณ วันเดือน ๑๐ แรม ๗ ค่ำ ปีจอสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๒๐๐ พ.ศ. ๒๓๘๑) เพลาค่ำ ทรงตรัสถามคุณพิพัฒน์ ว่า อย่างไรหนอ เงียบหายไปเสียหมดทีเดียว คอยฟังพวกเรือสงขลา คอยข่าวพวกตรังกานูก็ไม่ได้ความ ข่าวราชการเมืองไทรก็เงียบไป ไม่มีใครบอกกล่าวเข้ามาเลย คอยอกใจวับ ๆ หวิว ๆ อยู่ทีเดียว อย่างไรอยู่หนอมันจะคิดไปทำเอาเมืองถลางด้วยหรืออย่างไรก็ไม่รู้ แล้วตรัสถามว่าพวกชุมพรใครเข้ามาถึงบ้าง..."

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงการจัดกระบวนทัพที่เหมาะสมว่า

"...กองทัพสงขลายกไปอยู่ที่หาดใหญ่ จะคิดจัดแจงเอาพวกสงขลาอุดหนุนติดตามกันออกไปก็ไม่มี ให้แต่แขกต่อแขกออกไป มันเห็นว่ากองทัพไทยจะอุดหนุนไม่มีแล้ว มันก็วกไล่หลังตีเอาวิ่งเข้ามา ถ้าคิดจัดกองทัพอุดหนุนยกติดตามไปเป็นกระบวนทัพหน้าทัพหลัง ระวังมั่นคงอยู่แล้วมันจะเข้ามาตีหลังได้ที่ไหน แล้วทรงตรัสกับกรมหลวงรักษ์รณเรศว่า ฟังดูท่านแต่ก่อน ๆ ท่านจัดทัพจัดค่ายไม่ประมาทเหมือนอย่างนี้ ถ้าจะตั้งจะเดินจะรบทัพก็ดี ท่านก็จัดทัพเป็นกระบวนทัพหน้า ทัพหลวง ทัพหลัง ปีกซ้าย ปีกขวา ดูน่ากลัวมั่นคงพร้อมสรรพหนักหนา ท่านไม่ประมาทเหมือนอย่างนี้..."

การปราบปรามเหตุร้ายครั้งนี้ปรากฏว่า เจ้าพระยาสงขลาและเจ้าพระยานครศรีธรรมราชขัดกัน ทำให้การรบไม่สอดคล้องกัน ทรงปรารภว่า

"...ทรงตรัสถามพระยาเพชรบุรีว่า เข้ามาถึงเมื่อไร พระยาเพชรบุรีกราบทูลว่า เข้ามาถึงเพลาเย็น ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ จึงรับสั่งว่า การเข้าเมืองแขกพระยาเพชรบุรีก็เคยไป เข้าใจอยู่แล้วออกไปด้วยกับทัพใหญ่ ช่วยกันทำเสียให้แล้วเสียสักทีเถิด ไม่พอที่พอทางจะให้ป่วยงานรี้พลเสบียงอาหารเลย การข้างนอกก็มีผู้คนพอทำอยู่แล้วยังทำหาได้ไม่ ทำไม่ได้แล้วจะคิดแต่รักษาเขตแดนบ้านเมืองไว้ให้มั่นคงเท่านี้ก็ไม่ได้ ข้างหนึ่งฉลาดก็ฉลาดเกินไป ข้างหนึ่งโง่ก็โง่ดื้อไป ทำจนให้มันไล่เข้ามาในเขตแดน การไม่ควรจะเป็นได้ก็เป็นไป ทำให้อายอดสูเขาเล่นเปล่า ๆ ต่างคนต่างก็ทำไม่สามัคคีรสปรึกษาหารือกันเลย มีแต่คิดถือเปรียบแก่งแย่งกันไปเสียสิ้นแล้ว..."

มีผู้สงสัยว่าหลวงอุดมสมบัติ มีความสามารถอย่างไรจึงได้นำกระแสรับสั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวบันทึกออกไปให้พระยาศรีพิพัฒน์ได้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าอธิบายว่า ด้วยหน้าที่ในกรมพระคลังสินค้าที่ต้องเข้าเฝ้าทั้งเวลาค่ำและเวลาเช้า เมื่อมีหนังสือใบบอกเข้ามาก็อ่านถวาย หลวงอุดมสมบัติจึงได้รับทราบ

การปราบปรามเหตุจลาจลในครั้งนั้นเรียบร้อยในที่สุด ปรากฏว่าเมื่อเสร็จสงครามได้นำ

ครัวแขกเข้ามายังกรุงเทพส่วนหนึ่ง ผู้อพยพครั้งนั้นตั้งเป็นชุมนุมเรียกว่า "ชุมชนแขกครัว" ปัจจุบัน

แม้เวลาของเหตุการณ์นี้จะผ่านพ้นไปนานกว่า ๑๕๐ ปี ความในจดหมายหลวงอุดมสมบัติบันทึก ที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมือนยังมองเห็นภาพพระราชกรณียกิจเคลื่อนไหวอยู่อย่างชัดเจน ในวาระแห่งวันที่ระลึกมหาเจษฎาบดินทร์ วันพระราชสมภพที่ ๓๑ มีนาคม กำลังจะมาถึง จึงขอเชิญชวนผู้ฟังไปถวายสักการะพระบรมราชานุสาวรีย์ที่บริเวณพลับพลาลานมหาเจษฎาบดินทร์ วัดราชนัดดารามวรวิหาร เพื่อรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อชาวไทยทั้งมวล

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๐

ฉันท์ชมกุฏี
มหาห่วง วัดมหาธาตุ เขียน

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

วรรณกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ระยะที่เปลี่ยนแปลงมากคือ สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเป็นระยะเวลาที่ไทยเรารับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาพัฒนาประเทศทุกด้าน มีการเปลี่ยนแปลงวรรณกรรมทั้งรูปแบบและเนื้อหา แต่เดิมวรรณกรรมไทยจะเป็นร้อยกรองเป็นส่วนใหญ่ เนื้อหามักจะเป็นเรื่องเล่าหรือคำสอน การพรรณนาจะเป็นไปตามระเบียบแบบแผนคือ ชมนก ชมไม้ ชมนาง ชมรถ กวีจะตกแต่งประดิษฐ์ถ้อยคำให้ไพเราะด้วยเสียง ด้วยจังหวะ โดยการเล่นคำ เล่นความ การอุปมาอุปไมยที่โลดโผนเกินจริง และวัตถุประสงค์จะเน้นในการประเทืองอารมณ์ แต่เมื่อมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปแบบของวรรณกรรมเริ่มเปลี่ยนจากบทร้อยกรองมาเป็นร้อยแก้ว เปลี่ยนความมุ่งหมายจากเพื่อประเทืองอารมณ์เป็นหลักมาเป็นการแสดงความรู้สึกนึกคิดเพื่อประเทืองปัญญา พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ หลายเรื่องก็เป็นบทพระราชวิจารณ์ บทวิจารณ์ของคนอื่น ๆ อีกหลายคนเป็นการค้นคว้าแสดงความคิดเห็นอย่างเป็นวิชาการและเหตุผล

ในช่วงระยะเวลาที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมนั้น การยึดมั่นในแบบแผนของคนรุ่นเก่า และความคิดริเริ่มที่จะสร้างสรรค์ของคนรุ่นใหม่ บางครั้งจึงเกิดการล่วงล้ำก้ำเกินกันไปบ้างเป็นธรรมดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับวัดด้วยแล้ว เป็นเรื่องซึ่งอ่อนไหวกระทบกระเทือนง่าย เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอมีกรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงนิพนธ์เรื่อง *"สนุกนึก"* ซึ่งถือกันว่าเป็นเรื่องสั้นเรื่องแรกของไทย ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ โดยกำหนดให้วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเคยทรงผนวชเป็นฉากของเรื่อง ส่วนตัวละครในเรื่องสั้นก็เป็นพระสงฆ์หนุ่ม ๆ สนทนากันในเรื่องที่จะลาสิกขาออกไปทำราชการ มีครอบครัว จึงเกิดเป็นเรื่องราวขึ้น ด้วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารในขณะนั้น ทรงไม่สบายพระทัย เพราะผู้คนพากันเข้าใจว่าเป็นเรื่องจริง คณะผู้จัดทำหนังสือวชิรญาณวิเศษถึงกับต้องลงประกาศชี้แจงว่าเป็นนวนิยายที่แต่งขึ้น แต่เรื่องกลับวุ่นวาย

ยิ่งขึ้นไปอีก ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ และทรงกำหนดโทษพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร สมเด็จพระบรมมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ต้องกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงยกโทษให้

เรื่องฉันท์ชมกุฏีของพระมหาห่วงที่จะนำมาเสนอในวันนี้ ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัดในรัชกาลที่ ๕ รูปแบบยังเป็นวรรณกรรมแบบเดิม คือเป็นร้อยกรอง เนื้อหาของเรื่องคล้ายจะเป็นเรื่องบรรยายธรรมดา ๆ แต่ดูจะต้องการให้ผู้อ่านได้เกิดความรู้สึกนึกคิดด้วย ผู้เขียนใช้ถ้อยคำแบบสะกิดสะเกาไว้ในบางแห่งบางที่อย่างจะไม่ต้องการให้กระทบกระเทือนผู้ใดโดยตรง ยกเว้นเด็ก ๆ ในวัด แต่ในขณะเดียวกันก็คงจะต้องการให้เกิดการแก้ไขขึ้นด้วย เมื่อ พ.ณ ประมวญมารค รวบรวมหนังสือสิบสองกวี ได้เขียนคำนำลงวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ ไว้ตอนหนึ่งว่า *"การที่นำเปโมรา และมหาห่วง เข้ามาในหนังสือนี้ อาจเป็นข้อตำหนิได้นานาประการ แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าเราควรเปรียบวรรณคดีว่าเป็นตำหนักใหญ่ มีหน้าต่างร้อยแปด เราไม่ควรจะดูในทัศนะของชาววังด้านเดียว ควรจะดูในทัศนะของชาวบ้านบ้าง (เปโมรา) ของชาววัดบ้าง (มหาห่วง) ทั้งเปโมราที่เก็บคำร้องของเด็กมาแต่ง และมหาห่วงที่บรรยายภาพวัด ต่างแสดงภาพสังคมและวัฒนธรรมบางแขนงในสมัยนั้นที่สูญไปแล้ว หรือกำลังจะสูญไปเร็วพลัน"*

เรื่อง *"ฉันท์ชมกุฏี"* ซึ่งจะนำมาเสนอนี้เก็บมาจากหนังสือสองสองกวี ที่ พ.ณ ประมวญ-มารค รวบรวม ไม่มีประวัติของมหาห่วงว่า นอกจากแต่งฉันท์ชมกุฏีแล้ว ได้แต่งเรื่องใดไว้อีกบ้าง แต่ก็คงจะเป็นกวีมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่มีกล่าวไว้ในอีกตอนหนึ่งว่า *"ได้ลงฉันท์ชมกุฏีอีกท่อนหนึ่ง บทนี้ถึงแม้จะแกล้งแต่งจนเลยเกิน แต่ก็ให้เห็นสภาพของวัดที่มีความจริงปนอยู่ด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเข้าใจว่าเป็นสำนวนมหาห่วง วัดมหาธาตุ"*

ฉันท์ชมกุฏีขึ้นต้นด้วยกาพย์ฉบัง ๑๖ บรรยายสภาพกุฏีสองหลัง ซึ่งผู้อ่านจะเกิดภาพพจน์ทันทีว่าไม่ได้เรียบง่ายสะอาดสะอ้าน แต่เต็มไปด้วยสิ่งของหลายอย่าง หลายขนาดโดยเริ่มว่า

"แถลงปางเรื่องราวรุงรัง กุฏีสองหลัง
สะพรั่งด้วยเครื่องบริกขาร"

จากนั้นได้บรรยายถึงสิ่งของที่ตั้งอยู่ในกุฏี โดยไม่ได้ออกความเห็นหรือความรู้สึกนึกคิดส่วนตัวใด ๆ เป็นการบรรยายจากสิ่งที่มองด้วยตาว่า

"ตู้ใหญ่ใบโตโอฬาร เขียนลายรดสนาน
เป็นเรื่องพระพุทธโฆษา

เมื่อเสด็จไปเมืองลังกา โดยสานนาวา
กำปั่นของพวกพานิช

ท่านไปแปลคำสังสกฤต เป็นมคธภาสิต
สำเร็จนิวัติคืนคลา

ในตู้เต็มพุทธฎีกา ทั้งอรรถกถา
โยชนาก็มีมากมาย

ริมตู้ตั้งโต๊ะจีนราย เครื่องบูชาถวาย
สมเด็จพระพุทธปฏิมา"

เมื่อบรรยายถึงสิ่งที่เห็นในระดับสายตาแล้ว จึงมองเลื่อนสูงขึ้นไปบนเพดานว่า

"เพดานดาษเสวดพัสตรา ห้อยพวงมาลา
สอาดด้วยดอกดวงมาลย์

เวลาพายุพัดพาน วนเวียนวิถาร
ระเยิบระยาบยวนใจ

ก่อเกื้อเกิดความเลื่อมใส พระรัตนไตรย
ห้อยไว้หวังถวายบูชา"

ของในกุฏีซึ่งมหาห่วงบรรยายไว้หลายแห่ง ได้แก่ นาฬิกาชนิดต่าง ๆ มีทั้งนาฬิกาตั้งหลังตู้ นาฬิกาตั้งพื้น และนาฬิกาที่ติดฝาผนัง คือ

"ถัดตู้ตั้งโต๊ะสุวรรณ ลายทองผ่องพรรณ
กระชั้นเป็นช่อพฤกษา

บนหลังตั้งนาฬิกา ครอบแก้วมีราคา
กระทำด้วยทองผ่องสี

มีรูปคนขี่พาชี ย่างเหยาะเหมาะดี
ประดุจเผ่นผยองผัน"

ส่วนนาฬิกาตั้งพื้น บรรยายว่า

"พื้นล่างตั้งนาฬิกา เรือนหนึ่งมหิมา
ประดับด้วยเครื่องครบครัน

สมญาว่าอเมริกัน นาฬิกาสำคัญ
เป็นของวิเศษนอกสาสน์

โต๊ะรองนาฬิกาทาชาด แดงสีสะอาด
สำอางอยู่กลางกุฎี"

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยนั้นมีของอเมริกันหรือชื่ออเมริกันเข้ามาในประเทศไทยแล้ว มหาห่วงเติมข้อสังเกตไว้สั้น ๆ ว่า *"เป็นของนอกสาสน์"* เพื่อให้ผู้อ่านสะดุดใจและอาจจะฉุกคิดด้วย

นาฬิกาอีกชนิดหนึ่งที่บรรยาย คือ นาฬิกาติดผนัง ซึ่งมีทั้งขนาดเล็กขนาดใหญ่ และที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งคือ การนำคำภาษาอังกฤษมาใช้ ไม่แน่ใจว่ามหาห่วงจะต้องการเขียนล้อเลียนหรือเขียนตามสมัยนิยมในยุคนั้น ได้แก่

"เบื้องพื้นผนังฝา นาฬิกาก็แลลาญ
โซ่สายระโยงธาร ประทะถ่วงก็คงทน

โยนใยก็ไกวกวัก กระทบจักรก็เวียนวน
ส่งศัพทเสียงอล ละเวงซ่าก็น่าฟัง

กล๊อกเล็กและกล๊อกใหญ่ ปะติดไว้ ณ ฝาผนัง
เฉาะแฉะประชันดัง สุรศัพทแซ่เซ็ง"

นอกจากนาฬิกาหลายชนิดที่ส่งเสียงประชันกันแล้ว ยังมีของอื่น ๆ อีกหลายชนิด ตู้โต๊ะเก้าอี้ที่ประดับประดา ดูจะตั้งใจบรรยายให้รู้ว่าเป็น "ของนอก" เพราะบอกไว้ด้วยว่าเป็นของจีนหรือของฝรั่ง เช่น ของจีน

"ทั้วจีนและปิ่นโต กระโถนโถระบายคราม
โคมแก้วตะเกียงตาม ประทีปเถือกสถานเนา

กาทองและลุ้งหวาย ทั้งปั้นสายก็งามเงา
กาลายสุวรรณเพรา มกรเกี้ยวผสานกัน"

ส่วนที่เป็นของฝรั่ง ได้แก่

"เก้าอี้ฝรั่งถัก *กสาสักกระสันตา*
ตรึงนั่งก็แน่นหนา *สบายในฤทัยบาน*

มัญจนาอาส- *สนะลาดก็แลลาญ*
พรมลายฝรั่งธาร *รเทือกถ่องรทอตา"*

นอกจากนี้ยังมีหยูกยา ซึ่งทำให้ผู้อ่านทราบถึงยาที่ใช้กันมากในสมัยนั้น คือ ยานัดถุ์และพิมเสน ได้แก่

"หีบไม้มริดใน *ประจุใส่ซึ่งหยูกยา*
นัดถุ์ขวดพิมเสนสา *รพัดยัดอยู่อัดแอ"*

เนื่องจากมหาห่วงเป็นพระ และคงจะรำคาญอะไรหลาย ๆ อย่าง แต่คงจะไม่สามารถจัดการอะไรได้ ประกอบกับคนไทยเรานั้น บางทีก็ชอบนำของมาถวายวัด บางคนเมื่อมีของดีไม่เหมาะสมที่จะเป็นเจ้าของดูแลเองก็นำมาถวายวัด บางคนมีของที่ไม่ชอบใจก็นำมาไว้ที่วัด เพื่อผู้อื่นอาจจะได้ใช้ประโยชน์ แต่บางคนผลักภาระให้วัด เช่น สุนัข แมว ที่เลี้ยงเองไม่ไหว ก็นำมาปล่อยวัด พระก็ต้องรับไว้ทั้งดีและไม่ดี และบางอย่างพระผู้ใหญ่อาจจะชอบรับไว้ประดับประดาวัด ในกุฏิที่มหาห่วงบรรยาย จึงมีของสารพัดชนิด แม้แต่หนังสือแทนที่จะเป็นพระธรรม พระไตรปิฎกหรือชาดก แต่ปรากฏว่าเป็นหนังสือวรรณคดีมากมาย ได้แก่

"สมุดทั้งขาวดำ *ลิขิตคำเป็นโคลงฉันท์*
นาเนกพากย์พัน *ธพิพิธประดิษฐ์กลอน*

ญวนพ่ายและกำสรวญ *ศรีปราชญ์ครวญนิราศจร*
จากมิ่งสุมาลย์สมร *วรลักษณ์ประจักษ์มี*

พระยาตรังกระสันโศก *ที่วิโยคสวาทศรี*
เสาวภาคยเทพี *จงสู่ทวายเลียง*

นรินทร์นิราศโรย *จรโดยฉลางเพียง*
มรณ์ชีพและส่งเสียง *สอื้นหาสุดาเดียว"*

นอกจากนี้ยังได้บรรยายถึงหนังสือวรรณคดีอื่น ๆ อีกหลายเล่ม ซึ่งก็แสดงว่าผู้เขียนมีความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีไม่น้อย และในกุฏินั้นของแต่ละชนิดมีอยู่จำนวนมาก หีบก็มีทั้ง

"หีบเล็กหีบใหญ่ หีบจีนหีบไทย หีบใส่บุหรี่" ร่มก็มีทั้ง *"ร่มปีกค้างคาว ดำขาวมีถมทั้งร่มกระดาษเกลื่อนกลาดอุดม"*

อนึ่ง ในสมัยก่อนชาวบ้านกับวัดใกล้ชิดกันมาก สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ คงจะสามารถหยิบยืมกันได้ กุฏิที่มหาห่วงนำมาเล่า มีเครื่องมือช่างไม้หลายอย่าง ไม่ได้บอกว่าเอาไว้ใช้ทำอะไร ในโอกาสไหน เป็นการบอกเล่าเฉย ๆ ให้มองเห็นสภาพที่เป็นอยู่ โดยย้ำว่าเป็นของนอก เป็นของฝรั่ง คือ

"เครื่องมือทำไม้ ของนอกน่าใช้ วางไว้อักขู
ทั้งเลื่อยและขวาน สว่านไขรู บิดหล่าตาปู ขวานหมูละแมะ

อีกผึ่งถากไม้ สิ่วกบเล็กใหญ่ มีใช้ออกแยะ
เมื่อจะทำการ เอาขวานตอกแฉะ กบบางรางแบะ ต้องแกะขี้กบ

เครื่องแก้นาฬิกา มาแต่เมืองฝา หรั่งมีอยู่ครบ
เหล็กควงลูกคา ปากกายาอบ ฆ้อนทั่งสมทบ ทั้งกบทวาย"

บทบรรยายเริ่มเปลี่ยนจากเล่าถึงสิ่งของที่มีราคา และบอกเล่าอย่างเป็นกลาง ๆ ไม่แสดงความคิดเห็น ให้ผู้อ่านคิดเอง มาเป็นแสดงความรู้สึกหรือชี้นำบ้าง และเริ่มใช้คำประชดประชันด้วย คือ

อีกทั้งครกสากคนใช้ หม้อเข้าแต่ละใบ
แต่ล้วนร้าวบิ่นข้างแบะ

บางทีบูดราคาแยะ หุงเพลนั่งแกะ
ประเคนคุณหมูอู่จริง

อิกทั้งหอมกระเทียมพริกขิง ยี่หร่าข่าลิง
พริกเทศพริกไทยตะไคร้กำ

อ่างกะปิหนอนคลั่กคลาคล่ำ เด็กเล็กไม่ทำ
กลัวบาปอาบัติกัดตาย

แต่ละคนเคร่งครัดใจหาย ส่วนสัตว์อื่นวาย
ชีวามันฆ่าราวี

กบเขียดจังหรีดวิ่งหนี มันตามทุบตี
บ่ห่อนจะได้เมตตา

การบรรยายแสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่มีผู้เอาใจใส่ดูแล ปล่อยปละละเลย ข้าวปลาอาหารเน่าบูดอยู่ในถ้วยชาม น่าอิดหนาระอาใจไปจนกระทั่ง แมวที่กลัวหนู สุนัขที่ดีแต่เห่า ยื่มแร่แต่พอ เห็นขะโมยก็วิ่งหนี นกแก้วนกกระตั้วซึ่งพูดภาษาไม่ชัด แต่ด่าได้ชัด มหาห่วงเขียนได้อย่างกะทัดรัด ใช้คำประชดที่เรียกได้ว่า สะใจ เช่นคำว่า *"ประเคนคุณหมู"* หรือ *"เคร่งครัดใจหาย"*

นอกจากจะมีเสียงสัตว์สารพัดชนิดในวัดแล้ว ยังมีเสียงเด็กเล่นกันเกรียวกราว พอถูกตีก็ร้องโอดโอย ซึ่งในตอนท้ายผู้เขียนใช้คำประชดประชันมากขึ้น และมีสำนวนเปรียบเทียบ ทำให้บทกวีมีรสเข้มข้นยิ่งขึ้น มีอารมณ์ขันปนอยู่ตลอด คือ

"เด็กเล็กเล่นนอกชานฉาว เกรียวเกรียวกราวกราว
ก็เรียกมารับรางวัล

คนละสามสี่ที่ทำทัณ ฑกรรมตีรัน
ก็ร้องดุจเสียงสักรวา"

ฉันท์ชมกุฏิ ซึ่งมหาห่วง วัดมหาธาตุ เขียน ตั้งชื่อว่า *"ชมกุฏิ"* แต่แท้จริงแล้วมิได้ชื่นชม แต่เป็นการติติงอย่างฉลาด ไม่ล่วงเกินผู้ใดตรง ๆ ไม่ใช้คำที่ไม่สุภาพ แต่เลี่ยงไปใช้โวหารบ้าง คำตรงข้ามบ้าง ซึ่งผู้อ่านก็เข้าใจได้ทันที เช่น ลงโทษ ก็ใช้ว่าให้มารับรางวัล ฉันท์ชมกุฏิไม่ได้เป็นวรรณคดีเรื่องใหญ่ ไม่เป็นนิราศ ไม่ใช่สุภาษิตสอนใจ แต่ฉีกแนวออกไปจากแบบฉบับเดิม ไม่ถึงกับวิพากษ์วิจารณ์ แต่ก็สะกิดให้คิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดในเรื่องบรรยากาศของวัดที่ควรจะ สงบ สะอาด และไม่สะสม กล่าวได้ว่า เป็นบทกวีที่น่าอ่าน และยังทันสมัย

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๔๐

พระพิมลธรรม วัดระฆัง

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

บุคคลสำคัญที่นำมาสดุดีในวันนี้ เป็นพระมหาเถระรูปหนึ่งแห่งกรุงศรีอยุธยา ปรากฏนามสมณศักดิ์ว่า พระพิมลธรรม พระราชาคณะเจ้าคณะรองสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นนี้ราชทินนามจารึกลงในแผ่นหิรัญบัฏ คือ แผ่นเงิน เรียกกันโดยทั่วไปว่า ชั้นหิรัญบัฏ พระพิมลธรรมรูปนี้ สถิต ณ วัดระฆัง ซึ่งตั้งอยู่ทางหลังพระราชวังโบราณด้านทิศตะวันตก ฟากคลองท่อ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาชื่อวัดได้เปลี่ยนเป็นวัดวรโพธิ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระเจ้าบรมโกศ)

วัดระฆัง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๔ (เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์) เคยมีพระมหาเถระปรากฏนามสมณศักดิ์ว่า พระพิมลธรรม เป็นอธิบดีสงฆ์เหมือนกัน ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสนแก่ท่านผู้ฟัง จึงขอนำประวัติของพระพิมลธรรมในแผ่นดินสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๔ (เจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์) มากล่าวโดยสังเขปก่อน ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์และฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวไว้เป็นใจความว่า

พระศรีศิลป์ ราชบุตรของสมเด็จพระเอกาทศรฐกับพระสนม ทรงผนวชอยู่วัดระฆัง ทรงรู้ไตรปิฎกสันทัด ได้สมณฐานันดรเป็นพระพิมลธรรม อนันตปรีชา ชำนาญทั้งไตรเพทางคศาสนะมีศิษย์โยมมาก ทั้งจมื่นศรีสรรักษ์ก็ถวายตัวเป็นบุตรเลี้ยง ครั้งนั้นเชี่ยวชาญคนนับถือมาก จึ่งคิดกันกับจมื่นศรีสรรักษ์แลศิษย์โยมเป็นความลับ ซ่องสุมพรรคพวกได้มากแล้วก็ปริวัติออกเพลาพลบคล่ำ ก็พากันไปชุมพล ณ ปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ครั้นได้อุดมนักขัตฤกษ์ ก็ยกพลมาฟันประตูมงคลสุนทรเข้าไปได้ในท้องสนาม ขุนนางที่นอนเวรเอาความกราบทูล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระศรี-เสาวภาคย์) ตกพระทัยตะลึงไปเป็นครู่ จึ่งตรัสว่าเวลาแล้วก็ตามเถิด แต่อย่าให้ลำบากมากเลย พระพิมลธรรมเข้าในพระราชวังได้ ให้กุมเอาพระเจ้าแผ่นดินไปพันธนาไว้ให้มั่นคง รุ่งขึ้นให้นิมนต์พระสงฆ์บังสุกุลร้อยหนึ่ง ให้จุดธูปเทียนสมาแล้ว ก็สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ เอาพระศพไปฝังเสีย ณ วัดโคกพระยา...

สมเด็จพระพิมลธรรมเสด็จขึ้นผ่านพิภพกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงธรรม

เรื่องของพระพิมลธรรม วัดระฆัง มีสังเขปประวัติดังที่ได้กล่าวมานั้น เป็นเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อศักราช ๘๖๔ (พ.ศ. ๒๑๔๕) ปีขาล จัตวาศก ต่อจากนี้ขอกล่าวถึงประวัติของพระพิมลธรรม วัดระฆัง ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ดังหัวข้อเรื่องที่ได้ตั้งไว้

พระพิมลธรรม พระมหาเถระสำคัญรูปนี้ ยังไม่มีหลักฐานปรากฏว่า ก่อนที่ท่านจะละเพศฆราวาส เข้ามาอยู่ภายใต้ร่มกาสาวพัสตร์ดำรงตนอยู่ในเพศพรหมจรรย์เป็นมาอย่างไร แม้ในตอนต้น ๆ ของการเป็นพระภิกษุก่อนจะได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ชั้นราช ชั้นเทพ ชั้นธรรม สูงขึ้นโดยลำดับจนถึงชั้นเจ้าคณะรองสมเด็จพระราชาคณะ คือเป็น พระพิมลธรรม ชั้นหิรัญบัฏ ก็ไม่มีหลักฐานปรากฏ สำหรับหลักฐานที่ปรากฏอยู่เป็นครั้งแรก ก็คือ ข้อความบางตอนในจารึกวัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลก เมื่อพุทธศักราช ๒๒๒๓ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นามสมณศักดิ์และสร้อยราชทินนามว่า

"พระพิมลธรรม อนันตญาณ สุทธอุดมราชกระวี ศรีสงฆบรินายกติปิฎกธรวรญาณคำภีร์สธรรมราชมุนีบพิตร"

นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้สันนิษฐานเรื่องสร้อยราชทินนามของพระพิมลธรรมรูปนี้ว่าเป็นการแสดงถึงเกียรติคุณของท่านไว้ใน *"เรื่องสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย"* ว่า

"สมเด็จพระนารายณ์คงจะได้ทรงศึกษาวิทยาการและกวีนิพนธ์อยู่ในสำนักของพระพิมลธรรมองค์นี้ด้วยก็ได้ เพราะในสร้อยราชทินนามก็แสดงว่าท่านรอบรู้ทั้งวิทยาการกวีและคัมภีร์พระไตรปิฎก"

และยังได้กล่าวถึงเกียรติคุณพิเศษไว้ในหนังสือที่อ้างนั้นด้วยว่า

"ท่านเป็นผู้ทรงเกียรติคุณในวิทยาการทางโหราศาสตร์และพยากรณ์แม่นยำนัก เป็นที่ทรงเชื่อถือของสมเด็จพระนารายณ์อยู่เป็นอันมาก"

เรื่องเกียรติคุณสำคัญของพระพิมลธรรม วัดระฆัง ตามหลักฐานที่อ้างมีอยู่ ๓ ประการ คือ รอบรู้วิทยาการกวีและกวีนิพนธ์ รอบรู้คัมภีร์พระไตรปิฎก และรอบรู้วิทยาการทางโหราศาสตร์และพยากรณ์แม่นยำ ดังนั้นจึงขอนำหลักฐานมาเป็นเครื่องยืนยันความสำคัญของเกียรติคุณแต่ละประการโดยลำดับ ดังนี้

รอบรู้วิทยาการกวีและกวีนิพนธ์ เกียรติคุณด้านนี้ ยังไม่มีหลักฐานที่เป็นบทกวีที่ท่านนิพนธ์ปรากฏอยู่ในวงวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาเลย จะเป็นเพราะว่าท่านมิได้นิพนธ์ไว้หรือนิพนธ์ไว้แต่สูญหายไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เป็นเรื่องที่ไม่อาจยืนยันได้แน่นอน แต่ในสร้อยราชทินนามสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้พระราชทานไว้ว่า *"อุดมราชกระวี"* นั้น ย่อมเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นเกียรติคุณของท่านว่าเป็นกวีสำคัญจึงได้รับการยกย่องเป็นพระอาจารย์ของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นขัตติยกวี มีพระปรีชาญาณในด้านศิลปะและวรรณคดีเป็นอย่างยิ่ง พระองค์หนึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา พระวรเวทย์พิสิฐ (วรเวทย์ ศิวะศริยานนท์) ได้กล่าวไว้ในเรื่อง *"วรรณคดีไทย"* ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมไว้หลายเรื่อง เท่าที่ทราบกันต่อมาในบัดนี้ ก็มี

โคลงพาลีสอนน้อง ทศรถสอนพระราม พระราชนิพนธ์คำโคลงทั้งสองเรื่องนี้ช่วยให้เกิดความนิยม แต่งคำกลอนกันต่อ ๆ มา เช่น พิเภกสอนบุตร กฤษณาสอนน้อง เป็นต้น

ราชสวัสดี พระราชนิพนธ์คำโคลงเรื่องนี้ เป็นพระราชนิพนธ์เพื่อให้เป็นแบบสำหรับผู้ที่จะเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท ควรมีความรู้และประพฤติตามราชสวัสดี

สมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นพระราชนิพนธ์ต่อจากที่พระมหาราชครูแต่งตอนเริ่มต้นไว้ยังไม่ทันจบ พระมหาราชครูก็ถึงอนิจกรรม คือแต่งไว้เพียงพระสมุทรโฆษพานางพินทุมดีไปใช้บน (แก้บน) ที่ศาลเทพารักษ์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชนิพนธ์ต่อคือ ตั้งแต่พระสมุทรโฆษพานางพินทุมดีไปประทับ ณ เมืองพรหมบุรี ซึ่งเป็นเมืองของพระองค์ วันหนึ่งเสด็จประพาสพระอุทยานทอดพระเนตรเห็นวิทยาธร แย่งนางนารีผลกันในอากาศ วิทยาธรผู้เข้าแย่งฟันถูกวิทยาธรที่อุ้มนางตกลงมาในพระอุทยานและร้องไห้คร่ำครวญอยู่ ทรงพระราชนิพนธ์ถึงตอนนี้ก็เสด็จสวรรคต เรื่องจึงไม่จบ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต ทรงพระนิพนธ์ต่อจนจบในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓

เรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ เรื่องเดิมเป็นชาดกเรื่องหนึ่งในปัญญาสชาดกและเป็นคำประพันธ์ชนิดฉันท์เรื่องแรกที่ปรากฏในวรรณคดีไทย

พระปรีชาญาณทางด้านกวีนิพนธ์ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชดังกล่าวนี้ เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ซึ่งเมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปแล้วอาจถามว่าพระปรีชาญาณของพระองค์ในด้านนี้มาจากไหน คำตอบก็คงเป็นเพราะพระองค์ทรงเป็นศิษย์และมีพระพิมลธรรมเป็นพระอาจารย์รูปหนึ่งที่มีส่วนถวายการศึกษาวิทยาการกวีดังกล่าวแล้ว รอบรู้คัมภีร์พระไตรปิฎก

เกียรติคุณด้านนี้อาจพิจารณาหลักฐานจากหนังสือสำคัญเล่มหนึ่งคือ *"ประชุมพระราชปุจฉา"* เป็นหนังสือรวบรวมพระราชปุจฉาของพระเจ้าแผ่นดินทรงมีถึงสมเด็จพระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยให้ถวายวิสัชนาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยามาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์และความรู้แก่นักอ่านหลายประการ เป็นต้นว่าได้ทราบตำนาน ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของคนในสมัยนั้น ๆ และให้ความรู้ในทางอักษรศาสตร์ เพราะพระราชปุจฉาบางเรื่อง บรรดาราชบัณฑิตและพระเถรานุเถระต้องเรียบเรียงร้อยกรองถ้อยคำจนเห็นว่าไพเราะสละสลวย น่าอ่านน่าฟัง และเป็นวิธีการที่สำคัญในการให้ความรู้เพื่อสืบอายุพระศาสนาทางหนึ่ง เพราะผู้ถวายวิสัชนาต้องประชุมกันค้นคว้าหาหลักฐานจากคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก เป็นต้น แล้วยกมาประกอบเพื่อชี้ให้เห็นประกอบคำอธิบายถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชปุจฉามากถึง ๑๓ เรื่อง เช่น เรื่องการลาสิกขาบท เรื่องชาวอุตรกุรุมิได้เป็นทุกข์ เรื่องคนเชื่อกรรม และเหตุที่ห้ามมิให้บวชกะเทยเป็นต้น พระพิมลธรรม วัดระฆัง เป็นผู้หนึ่งในจำนวนพระมหาเถระที่ค้นคว้าเรียบเรียงถวายวิสัชนา เว้นไว้แต่พระราชปุจฉาที่มีพระราชประสงค์ให้พระมหาเถระรูปใดถวายวิสัชนาเป็นการส่วนพระองค์โดยเฉพาะ ด้วยเหตุที่พระพิมลธรรมมีส่วนร่วมพิจารณาพระราชปุจฉาและถวายวิสัชนาด้วยดังกล่าว จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎก ดังสร้อยราชทินนามที่ว่า *"ติปิฎกธรวรญาณคำภีร์"*

รอบรู้วิทยาการทางโหราศาสตร์และพยากรณ์แม่นยำ เกียรติคุณด้านนี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารหลายฉบับที่กล่าวถึงเรื่องพระยาสีหราชเดโช (บางแห่งว่าพระยารามเดโช) ทหารเอกของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ถูกพม่าจับในสงครามที่โปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ยกกองทัพไปตีอังวะ เพราะเหตุที่พระเจ้ากรุงอังวะบังอาจส่งกำลังมอญพม่า ติดตามมอญที่หนีภัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้น เป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพกองทัพเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ซึ่งมีทัพของพระยาสีหราชเดโชเป็นทัพหน้าบุกเข้าไปจนเกือบจะถึงเมืองอังวะ พระเจ้ากรุงอังวะจึงโปรดให้มังจาเลราชบุตรยกพลออกมาตั้งค่ายและปะทะกับกองทัพไทยนอกเมือง การสู้รบเป็นไปอย่างดุเดือดบางครั้งถึงกับเข้าตะลุมบอนกันกลางสงครามและในที่สุดมังจาเลได้ทำกลอุบายให้กองทัพของพระยาสีหราชเดโชเข้าไปถูกจับ เหตุการณ์ตอนนี้ *"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์"* กล่าวไว้ว่า

"พระยาสีหราชเดโชคนนี้มีวิชาหายตัวได้อีดใจหนึ่ง ถือหอกควบม้าขาวไล่แทงพม่า

ล้มตายเป็นหลายสิบ พม่าเห็นตัวบ้าง ไม่เห็นตัวบ้าง ก็ไล่ล้อมรบเป็นหมู่ ๆ ไป พระยาสีหราชเดโช สู้รบจนสิ้นกำลัง ก็ตกลงจากหลังม้า จะกลั้นอัสสาสะปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า-ออก) ก็เร็วเข้าด้วยกำลังเหนื่อย พม่าแลเห็นตัวถนัด ก็เข้าล้อมกลุ้มรุมจับตัวได้พันธนาไว้..."

เมื่อเจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) ทราบเรื่อง จึงส่งกำลังตามไปช่วยและส่งทหารอีกส่วนหนึ่งนำหนังสือบอกมาถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงตกพระทัยโปรดให้ตำรวจไปนิมนต์พระพิมลธรรม วัดระฆัง เข้ามาในพระราชวัง พระราชพงศาวดารฉบับเดียวกันนั้นได้กล่าวความตอนนี้ว่า

"สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบว่าเสียพระยาสีหราชเดโชข้าศึกจับไปได้ก็ตกพระทัยนัก จึงดำรัสสั่งตำรวจให้ออกไปนิมนต์พระพิมลธรรม ราชาคณะ วัดระฆัง เข้ามาจะให้จับยามดูให้รู้เหตุตระหนักแน่ ด้วยพระพิมลธรรมราชาคณะองค์นี้ ดูยามแม่นนัก ได้เคยทรงเชื่อมาแต่ก่อน ครั้นเมื่อพระผู้เป็นเจ้าเข้ามาถึงพระราชนิเวศ นั่งเหนืออาสนะจึงตรัสบอกว่าบัดนี้ พม่าข้าศึกจับพระยาสีหราชเดโชทหารเอกเราไปได้ จะเป็นตายประการใด นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าพิจารณาดูให้รู้จงแน่ พระพิมลธรรมราชาคณะจึ่งพิจารณาตามยามตรีเนตร ก็รู้แจ้งในยามนั้น แล้วถวายพระพรพยากรณ์ว่า ซึ่งพระยาสีหราชเดโชข้าศึกจับไปได้ก็จริง แต่ทว่าบัดนี้แก้ตัวออกได้ พ้นจากอำนาจข้าศึกแล้วกลับได้ชัยชำนะ แลได้ลาภเป็นอันมากอีก พระราชสมภารเจ้าอย่าทรงพระวิตกเสียพระทัยเลย ในยามนี้หาอันตรายมิได้เป็นแท้...

ฯลฯ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังตรัสอยู่กับพระพิมลธรรม พอนายเวรมหาดไทยนำผู้ถือหนังสือบอกฉบับหลังเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาอ่านหนังสือบอกถวาย ได้ทรงทราบดีพระทัยนัก ตรัสสรรเสริญพระพิมลธรรมว่า ดูแม่นหาผู้ใดเสมอมิได้ แล้วทรงถวายไตรจีวรผ้าแดงเทศไตรหนึ่งเป็นบำเหน็จ นิมนต์ให้กลับไปพระอาราม"

นี่คือเกียรติคุณในวิทยาการทางโหราศาสตร์และพยากรณ์แม่นยำมาก

เกียรติคุณสำคัญ ๓ ประการของพระพิมลธรรม วัดระฆัง ดังหลักฐานที่ได้อ้างมา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงสรรเสริญยกย่องไว้ในฐานะพระอาจารย์รูปหนึ่ง แต่ท่านจะมีชีวิตยืนนานถึงกาลมรณภาพลงเมื่อไร ไม่มีทางทราบ จึงเป็นเรื่องที่น่าเสียดาย แม้ในหนังสือพระราชปุจฉาสมัยกรุงศรีอยุธยาจะมีต่อมาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จะมีนามสมณศักดิ์ว่าพระพิมลธรรมร่วมอยู่ในบรรดาพระมหาเถรานุเถระที่ถวายวิสัชนา ก็ไม่แน่ว่าจะเป็น

รูปเดียวกัน เพราะการตั้งสมณศักดิ์ส่วนใหญ่มีนามแบบเดียวกัน รูปหนึ่งมรณภาพไป อีกรูปหนึ่งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ขึ้นมาแทนในนามสมณศักดิ์อย่างเดียวกัน

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ก่อนยุติเรื่องพระพิมลธรรมวัดระฆังรูปนี้ขอนำหลักฐานเรื่องการเปลี่ยนชื่อวัดระฆังในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้นมากล่าวเพิ่มเติม กล่าวคือในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศโปรดให้คณะสงฆ์ไทยไปประกาศพระศาสนาที่ลังกา เมื่อกลับมาคณะสงฆ์ได้อัญเชิญพันธุ์ต้นพระศรีมหาโพธิมาถวาย ได้โปรดให้ปลูกไว้ ณ วัดระฆัง ซึ่งอยู่ใกล้ที่ประทับ แล้วโปรดให้เปลี่ยนชื่อวัดระฆังเป็นวัดวรโพธิตั้งแต่นั้นมา

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๔๐

พระอาจารย์พรหม
วัดปากน้ำประสบ

นายประพัฒน์ ตรีณรงค์ เรียบเรียง

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จดำรงสิริราชสมบัติตั้งแต่พุทธศักราช ๒๑๙๙ ถึง พุทธศักราช ๒๒๓๑ รวมเวลาประมาณ ๓๒ ปี ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ เป็นสมัยหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยที่มีการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศอย่างกว้างขวาง เป็นสมัยที่มีวรรณคดีและศิลปะของไทยเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่ง และเป็นสมัยที่มีนักปราชญ์ราชกวีทั้งที่เป็นบรรพชิตและฆราวาสหลายรูปและหลายท่าน โดยเฉพาะฝ่ายบรรพชิตนั้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชศรัทธายกย่องในฐานะพระอาจารย์สำคัญอยู่ ๓ รูป คือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดเดิมหรือวัดอโยธยา ผู้ทรงภูมิรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก พระพิมลธรรม วัดระฆังหรือวัดวรโพธิ ผู้ทรงภูมิในวิทยาการด้านโหราศาสตร์และพยากรณ์แม่นยำ และพระอาจารย์พรหม วัดปากน้ำประสบ ผู้ชำนาญในเวทมนต์คาถา มีปฏิภาณไหวพริบแคล่วคล่องว่องไวถวายวิสัชนาพระราชปุจฉาที่มีพระดำรัสตรัสถามเรื่องราวทั้งทางโลกและทางธรรมเพิ่มพูนพระราชศรัทธาอยู่เป็นประจำ ดังนั้น วันนี้จึงขอนำเรื่องพระอาจารย์พรหมมาสดุดีตามหลักฐานที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดาร พงศาวดาร คำให้การต่าง ๆ มาเสนอ แต่ก่อนที่จะได้ฟังเรื่องของพระเถระสำคัญรูปนี้ ขอทำความเข้าใจในเรื่องที่อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจสับสนในหลักฐานบางประการ คือ

ชื่อของท่าน ในพระราชพงศาวดาร พงศาวดาร คำให้การและตำนานต่าง ๆ อ้างชื่อท่านถึง ๓ อย่าง คือ พระอาจารย์พรหม มหาพรหม และพระพรหม เรื่องที่เป็นดังนี้ นายธนิต อยู่โพธิ์ อดีตอธิบดีกรมศิลปากร สันนิษฐานไว้ในเรื่อง "สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและนักปราชญ์ราชกวีในรัชสมัย" ว่า

"ตามที่ระบุชื่อท่านว่า พระอาจารย์พรหม ก็ดี มหาพรหมก็ดี พระพรหม ก็ดีจะเป็นชื่อตัวหรือชื่อสมณศักดิ์ ไม่เป็นที่แน่ชัด ชื่อตัวของท่านอาจชื่อ พรหม ที่เรียกว่า พระอาจารย์พรหมนั้น

น่าจะแสดงว่าเป็นพระอาจารย์พระเจ้าแผ่นดิน ที่เรียกว่า มหาพรหม แสดงว่าท่านเป็นเปรียญผู้ทรงภูมิพระปริยัติ และที่เรียกว่า พระพรหม นั้น ถ้าเป็นชื่อสมณศักดิ์ก็แสดงว่าท่านเป็นพระราชาคณะตำแหน่งพระพรหมมุนี ซึ่งแต่เดิมมียศอยู่ในระหว่างพระราชาคณะชั้นเจ้าคณะรองกับชั้นธรรม"

ชื่อวัดที่ท่านจำพรรษา คือ วัดปากน้ำประสบนั้น สมัยต่อมาชื่อวัดเปลี่ยนแปลงไปดังเช่นที่คุณธนิต อยู่โพธิ์ กล่าวไว้ในหนังสือที่อ้างแล้วว่า

"เมื่อเกิดกบฏธรรมเถียร (ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา) ที่อ้างตัวว่าเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศ ท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ แต่กลับกล่าวว่าท่านอยู่ ณ วัดปากคลองข้าง อาจเป็นวัดเขาดินที่มีนามในบัดนี้ว่า วัดวรนายกรังสรรค์ อำเภอบางปะหัน ซึ่งมีผู้ยืนยันว่า แต่เดิมเป็นวัดปากน้ำประสบหรือปากน้ำโพสพ ของพระอาจารย์พรหม"

ประการสุดท้าย คือ เรื่องคำพูดของท่าน เมื่อใช้สรรพนามแทนตัวท่านมักใช้คำว่า *"กู"* ไม่ว่าจะพูดกับท่านผู้ใด แม้ถวายพระพรแด่พระเจ้าแผ่นดิน ก็ใช้คำว่า กู ดังหลักฐานต่าง ๆ ที่จะอ้างทั้งด้านประวัติและเกียรติคุณของพระเถระสำคัญรูปนี้

พระอาจารย์พรหม ไม่ปรากฏหลักฐานด้านประวัติพอที่จะกล่าวได้อย่างต่อเนื่องมี แต่ความกล่าวถึงอย่างสั้น ๆ อย่างในหนังสือ *"คำให้การของชาวกรุงเก่า"* และ *"คำให้การของขุนหลวงหาวัด"* ก็มีเพียงว่า *"พระอาจารย์พรหมนี้เป็นพระเถระผู้เฒ่า ใบหูทั้งสองข้างยาวถึงบ่า มีอายุพรรษามาก"* และมีคำที่ท่านกล่าวเองใน *"พระราชปุจฉาว่าด้วยเรื่องแขกเมือง"* ตอนหนึ่งว่า *"แต่อายุกูนี้ได้สามพระยาแล้ว"* คำว่า *"สามพระยาแล้ว"* นั้น หมายความถึงสามรัชกาลหรือสามแผ่นดินแล้ว จึงเป็นปัญหาว่าท่านเริ่มต้นอายุหรือเกิดเมื่อไรบางท่านสันนิษฐานว่าท่านเกิดในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ซึ่งทรงครองราชย์ ๒๕ ปี เป็นแผ่นดินที่หนึ่งแล้วข้ามแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช ซึ่งครองราชย์ ๑ ปี ๗ เดือนกับแผ่นดินสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ ซึ่งครองราชย์ ๖ เดือน แล้วถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองครองราชย์ ๒๖ ปี นับเป็นแผ่นดินที่สองแล้วข้ามแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์ที่ ๖ (เจ้าฟ้าไชยา ที่ทรงครองราชย์ ๙ เดือน กับแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์ที่ ๗ (พระศรีสุธรรมราชา) ที่ทรงครองราชย์ ๒ เดือน กับ ๒๐ วัน มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนับเป็นแผ่นดินที่สาม เหตุผลของผู้สันนิษฐาน ก็คือ แผ่นดินที่ข้ามถึง ๔ แผ่นดินนั้น ครองราชย์เพียงระยะสั้น ๆ ไม่มีความสลักสำคัญประการใด ส่วนท่านที่สันนิษฐานว่าท่านเกิดแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้นถือเอาลำดับที่เรียงกันมาตามพระราชพงศาวดาร แล้วตีความว่า *"สามพระยาแล้ว"* นั้น หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินที่สิ้นรัชกาลไปแล้วก่อนหน้าที่จะถึง

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยนับเอาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระสรรเพ็ชญ์ที่ ๖ และที่ ๗ ซึ่งล่วงไปแล้ว จึงถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เหตุผลที่นำมาสันนิษฐานแตกต่างดังที่กล่าวมานี้ ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานที่ว่า พระอาจารย์พรหมเกิดในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเพราะพระราชดำรัสของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในพระราชปุจฉาตอนหนึ่งว่า "เสียดายเธอแก่นักแล้ว แม้นยังหนุ่มเราจะได้ใต่ถามกิจทั้งปวงไปภายน่าฯ" คำว่า *"แก่นักแล้ว"* ก็คือ *"แก่มากแล้ว"* หากเกิดในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็คงจะไม่ *"แก่นักแล้ว"* ความแก่หรือชราภาพมากนั้น เป็นเครื่องบ่งบอกถึงกาลเวลาอันยาวนาน จึงจะสมเหตุสมผลดังข้อสันนิษฐานของท่านที่ว่าเกิดในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมโดยนับข้ามแผ่นดินมาสี่แผ่นดินแล้วนับแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นแผ่นดินที่สามหรือ *"สามพระยาแล้ว"* ชอบด้วยเหตุผล

ต่อจากนี้ก็เป็นเรื่องพระอาจารย์พรหมในฐานะพระอาจารย์ที่ถวายความเห็นเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น ซึ่งจะขอลำดับเหตุการณ์จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาที่กล่าวเป็นครั้งแรก มีใจความว่า

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ประมาณ ๒ เดือนเศษก็เกิดเหตุร้าย คือ กบฏพระไตรภูวนาทิตย์ กล่าวคือ เสด็จขึ้นครองราชย์ เดือน ๑๒ ปีวอก พุทธศักราช ๒๑๙๙ ถึงเดือนยี่ศกเดียวกัน พระไตรภูวนาทิตย์กับพระองค์ทอง พระอนุชาต่างพระมารดา ได้เริ่มคิดก่อการกบฏจะชิงราชบัลลังก์ได้ทรงรวบรวมผู้คนเข้าเป็นสมัครพรรคพวกมีทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้น้อยมากมาย ความทราบถึงพระกรรณจึงโปรดให้สืบสวนจนมั่นพระทัยว่า พระอนุชาคิดการร้ายแน่นอน แต่ด้วยพระมหากรุณาจึงมิได้ลงโทษ โปรดให้ประหารชีวิตเฉพาะผู้ร่วมคิดที่เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แต่พระไตรภูวนาทิตย์ ไม่สำนึกในพระมหากรุณาทรงพยายามรวบรวมสมัครพรรคพวกจะก่อการร้ายขึ้นอีกหลายครั้ง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทราบและจับได้ทุกครั้งแต่คงให้ลงโทษประหารเฉพาะผู้ร่วมคิด พระไตรภูวนาทิตย์ก็ไม่ทรงเลิกล้มความพยายาม ครั้งสุดท้ายและสุดที่จะทรงอดทนต่อไปได้เมื่อจับได้ใต่สวนจนมั่นพระราชหฤทัยว่า พระอนุชาไม่เลิกละความพยายามที่ชิงราชบัลลังก์ จึงโปรดให้ลงโทษประหารชีวิตพระอนุชากับผู้สมคบร่วมคิด ๗ ชั่วโคตร อันจะเป็นเหตุให้ผู้คนที่ไม่ได้ร่วมกระทำผิด เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้องลูกหลานเหลนจะต้องสิ้นชีวิตลงในครั้งนี้ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีความผิด

พระอาจารย์พรหมทราบเรื่อง จึงเข้าเฝ้าขอพระราชทานอภัยโทษให้แก่ผู้ไม่ได้ร่วม

กระทำผิด ขอให้เว้นโทษประหาร และรับโทษเพียงส่งไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้างคือ เกี่ยวหญ้าเลี้ยงช้างหลวง ส่วนผู้ที่ทำผิดคิดร้ายจริง ๆ ก็สุดแต่พระราชกำหนดกฎหมายของบ้านเมือง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชดำริเห็นชอบด้วยและพระราชทานอภัยโทษตามที่พระอาจารย์พรหมทูลขอ

แต่ต่อมาไม่นาน คือ ภายหลังจากที่ได้โปรดให้ประหารพระไตรภูวนาทิตย์ พระองค์ทอง พระอนุชาทั้งสองพระองค์ไปแล้วไม่นาน ทรงโทมนัสเสียพระราชหฤทัยว่าคนที่ทรงโปรดปรานรักใคร่ใกล้ชิด และทรงชุบเลี้ยงเป็นอย่างดีที่สุดแล้วยังอกตัญญูไม่รู้คุณคงจะมีแต่พระราชโอรสที่เกิดแต่พระอัครมเหสีและพระมเหสีเท่านั้น ที่จะจงรักภักดีไม่อกตัญญู จึงมีพระราชโองการสั่งห้ามมิให้พระสนมในวังมีลูกแต่การณ์กลับเกิดขึ้นว่า นางกุสาวดีพระสนมเอกตั้งครรภ์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทราบและทรงพระเมตตาสงสารมิรู้ที่จะทรงทำประการใดดี จึงโปรดให้ไปอาราธนาพระอาจารย์พรหมเข้ามาในพระราชวังแล้วตรัสว่าทรงสุบินนิมิตว่ามีเทวดามาเข้าฝันบอกว่านางกุสาวดีตั้งครรภ์จะทำประการใดตรัสขอให้พยากรณ์ พระอาจารย์พรหมทราบความเป็นไปในราชสำนักดีเรื่องคำสั่งห้ามพระสนมในวังมีครรภ์ จึงถวายคำพยากรณ์และคำแนะนำเหมือนจะทูลเตือนพระสติ ดังที่นายแพทย์วิบูลวิจิตรวาทการ นำมากล่าวไว้ใน *"เรื่องสนุกในแผ่นดินพระนารายณ์"* ว่า

"อันสุบินนิมิตนี้ ดีนักหนา พระองค์จะได้พระราชโอรสเป็นกุมาร แต่กูนี้ไม่ชอบใจอยู่สิ่งหนึ่งว่า มีพระราชโอรสกับพระสนมกำนัลแล้วก็ให้ทำลายเสีย อันนี้กูไม่ชอบใจยิ่งนัก พระองค์มาทำดังนี้ก็เป็นบาปกรรมนั้นประการหนึ่ง ถ้าในพระอัครมเหสีและมิได้มีพระราชโอรสมีแต่พระราชโอรสในพระสนมนี้ พระองค์จะทำประการใด ที่จะได้สืบศรีสุริยวงศ์ต่อไปได้ และพระองค์จะไม่มีพระราชบุตรและพระราชธิดา สืบไปเบื้องหน้าและพระองค์ทิวงคตแล้วและจะได้ผู้ใดมาสืบศรีสุริยวงศ์ต่อไป อันว่าน้ำพระทัยนี้ จะให้เสนาและเศรษฐีคหบดีและพ่อค้า ให้ขึ้นเสวยราชย์สืบศรีสุริยวงศ์หรือประการใด ถึงจะเป็นพระราชโอรสในพระสนมก็ดีก็ในพระราชโอรสของพระองค์ที่จะได้สืบศรีสุริยวงศ์ต่อไป อันนี้สุดแต่กุศลจะคู่ควรหรือไม่ควร ถ้าและพระองค์ไม่ฟังกูว่าดีร้ายกรุงศรีอยุธยาจะสูญหาย จะเป็นเมืองโกลัมโกลีมั่นคง ถ้าและทำดังคำกูว่า กรุงศรีอยุธยาจะได้เป็นสุขสุภาพต่อไป"

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงสดับคำถวายพยากรณ์สอดแทรกคำเตือนพระสติด้วยพระราชหฤทัยโสมนัส และได้รับสั่งให้เลิกคำสั่งที่ห้ามพระสนมมีลูกนั้นโดยสิ้นเชิง

ในหนังสือ *"พระราชปุจฉา"* ตอนสมัยกรุงศรีอยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. ๒๒๒๔ พระองค์ได้โปรดให้อำมาตย์มาถามพระอาจารย์พรหม เรื่อง พระภิกษุนินทาพระเจ้าแผ่นดิน มีข้อความว่า

"ศักราช ๑๐๔๓ ปีรกาศก (พ.ศ. ๒๒๒๔) มีพระราชโองการให้อำมาตย์คนหนึ่งมาถามพระพรหม ณ วัดปากน้ำประสบว่า พระสงฆ์วัดวังไชยนินทาพระเจ้า (แผ่นดิน) ว่าพระเจ้ารักแขกเมืองยิ่งกว่าข้าแผ่นดิน และพระเจ้าให้ขับเสียนั้น ชอบฤๅมิชอบ

พระพรหมว่า ซึ่งพระสงฆ์นินทาพระเจ้านั้น มิชอบนักหนา แล้วพระพรหมถามอำมาตย์เล่าว่าพระเจ้าได้ยินเองฤๅ ๆ ผู้ใดได้ยินอำมาตย์บอกว่าข้าหลวงได้ยินจึงเอามากราบทูล พระพรหมจึงว่าถ้าข้าหลวงได้ยินนั้นก็ว่าด้วยมิได้ เกลือกมันจะใคร่ได้ยศฐานันดรศักดิ์เจียดเงินพานทอง แลมันเอาเท็จมาทูล มันจะทำให้พระเจ้าได้บาปทั้งกูผู้หลงนี้ก็จะได้บาป พระเจ้าก็ไม่ได้ยิน กูก็มิได้ยิน แลกูจะว่าด้วยมิได้ แลกฎหมายเอาคำกูไปกราบทูลแก่พระเจ้าว่ากูว่ากระนี้เถิด อำมาตย์กฎหมาย เอาถ้อยคำพระพรหมมากราบทูล พระเจ้าก็ทรงพระสรวลและตรัสว่ามหาพรหมองค์นี้เธอตรงจริง"

และเมื่อถึงพระพุทธศักราช ๒๒๒๘ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็มีพระราชปุจฉาเรื่องแขกเมืองกับพระอาจารย์ มีข้อความว่า

"จุลศักราช ๑๐๔๗ ฉลูศก (พ.ศ. ๒๒๒๘) พระเจ้าแผ่นดินตรัสใช้ให้นายสิทธิ์มาถามพระพรหมอีกเล่า ว่าบัดนี้แขกเมืองเข้ามาเป็นอันมาก พระพรหมจะเห็นเป็นประการใด

พระพรหมว่าบุญสมภารพระเจ้ามากนัก แขกเมืองจึงเข้ามาดังนี้แต่อายุกูนี้ได้สามพระยาแล้ว กูบห่อนได้ยินว่าแขกเมืองเข้ามาเป็นอันมากดังนี้ แลซึ่งแขกเมืองเข้ามามากดังนี้ ด้วยเดชะโพธิสมภารพระเจ้าแล

นายสิทธิ์จึงบอกเล่าว่า บัดนี้แขกเมืองได้กราบทูลว่า แขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านี้เล่า และพระเจ้าให้ถามว่า ซึ่งแขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านี้นั้น เห็นยังจะเป็นประการใด

พระพรหมว่าแขกเมืองจะเข้ามาอีกนั้น ย่อมทราบอยู่ในพระทัยพระเจ้าทุกประการและกูมิว่าเลย แลกฎหมายเอาคำกูนี้ไปทูลพระเจ้าทราบเถิด นายสิทธิ์กฎหมายเอาคำพระพรหมมากราบทูลพระเจ้าทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า มหาพรหมนี้เจรจาหลักแหลมแลรู้หลักด้วยเสียดายเธอแก่นักแล้วแม้นยังหนุ่มเราจะได้ใต่ถามกิจทั้งปวงไปภายน่าฯ"

ท่านผู้ฟังที่เคารพ หลักฐานต่าง ๆ ที่นำมาเสนอให้เห็นความฉลาดปราดเปรื่องของ

พระอาจารย์พรหมอันเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองมาโดยลำดับนั้น เป็นหลักฐานยืนยันถึงความเป็นพระเถระสำคัญรูปหนึ่งของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ยังไม่สิ้นสุดลงเพียงนี้ เพราะเมื่อสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว พระอาจารย์พรหมที่สมเด็จพระมหาราชเจ้าพระองค์นั้นทรงเป็นห่วงว่า *"เธอแก่นักแล้ว"* ยังคงมีชีวิตอยู่ในแผ่นดินสมเด็จพระมหาบุรุษหรือสมเด็จพระเพทราชา และได้กระทำการอันเป็นคุณประโยชน์แก่แผ่นดินอีกครั้ง

ตามเรื่องที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชใกล้จะเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งสุธาสวรรค์เมืองลพบุรีเกิดความวุ่นวายมาก พระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ได้แต่งอุบายให้คนสนิทลงมาทูลเชิญเจ้าฟ้าอภัยทศ พระอนุชาจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาลพบุรี โดยอ้างพระราชโองการให้ขึ้นมาเฝ้า เจ้าฟ้าอภัยทศจึงเสด็จโดยเรือพระที่นั่ง พอผ่านวัดพระอาจารย์พรหมก็ทรงแวะขึ้นนมัสการอยู่เป็นครู่หนึ่ง แล้วเสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่ง รีบขึ้นไปยังลพบุรีพอเสด็จถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคตแล้ว หลวงสรศักดิ์จึงให้ข้าหลวงคุมพระองค์ไปสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ที่วัดทราก (ปัจจุบันคือ วัดหินสองก้อน)

ต่อจากนั้นไม่นาน ข้าหลวงเดิมของเจ้าฟ้าอภัยทศชื่อธรรมเถียร ก็ก่อการกบฏขึ้น เรียกว่ากบฏธรรมเถียร รวบรวมผู้คนที่เมืองนครนายก สระบุรีและแขวงขุนละคร โดยประกาศว่าตนคือเจ้าฟ้าอภัยทศ และยังไม่ตาย จะยกกำลังไปแก้แค้นตีกรุงศรีอยุธยาคืน ผู้คนหลงเชื่อเข้าด้วยเป็นจำนวนมาก แล้วยกลงมาตั้งที่นครหลวงพักอยู่สามวัน ระหว่างนั้นให้คนสนิทลงไปนิมนต์พระอาจารย์พรหมให้ขึ้นไปหา พระอาจารย์พรหมรู้ได้ทันทีว่าไม่ใช่เจ้าฟ้าอภัยทศ เพราะโดยปกติแล้วเจ้าฟ้าอภัยทศเมื่อมีพระประสงค์จะพบท่าน ก็จะเสด็จมาด้วยพระองค์เองที่วัด แต่ครั้งนี้กลับมานิมนต์ให้ท่านขึ้นไปหา ท่านจึงประกาศข้อความตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

"ถ้าและลูกกูยังอยู่จริง ไหนเลยจะอยู่แต่ที่นครหลวงเล่า ก็จะลงมาถึงนี่ การทั้งนี้หากโกหกหาจริงไม่ สูเจ้าอย่าเชื่อถือ ถ้าและผู้ใดเชื่อถือมัน ผู้นั้นจะพลอยตายเสียเปล่าเป็นมั่นคง ผู้ซึ่งมานิมนต์ได้ยินดังนั้นก็กลับไปบอกกัน ต่างคนต่างแตกหนีออกเสียเป็นอันมาก"

ในที่สุดธรรมเถียรกบฏผู้ปลอมตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศและยกกำลังมาตีกรุงศรีอยุธยาได้ประจัญหน้ากับกองทัพของหลวงสรศักดิ์ ซึ่งได้รับสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช และถูกปืนใหญ่ที่พระมหาอุปราชทรงจุดชะนวนยิงธรรมเถียรตกจากหลังช้างที่หน้าวัดมรฏป (วัดมณฑป) พาสมัครพรรคพวกหนีเข้าไปอยู่ในวัดทะนานป่าข้าวสาร และถูกจับถูกกวาดต้อนไปประหารชีวิตอีกทั้งหมด

พระอาจารย์พรหมได้ช่วยให้คนเป็นอันมากที่หลงเข้าใจผิดคิดว่ากบฏธรรมเถียรเป็นเจ้าฟ้า

อภัยทศ รอดตายเป็นจำนวนมิใช่น้อย ทั้งนี้ก็เพราะท่านเป็นคนพูดจริงและพูดตรง เป็นที่เคารพนับถือมากมายและครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่ปรากฏประวัติของท่านในพระราชพงศาวดารเข้าใจกันว่าท่านคงจะถึงแก่มรณภาพในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาแต่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าวันเดือนปีใด คุณความดีของพระเถระสำคัญรูปนี้ยังคงอยู่และจะได้รับการยกย่องสรรเสริญต่อไปอีกชั่วกาลนาน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๔ มิถุนายน ๒๕๔๐

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ

นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เรียบเรียง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ พระนามเดิมหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เป็นโอรสในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าออสคาร์นุทิศ กรมหมื่นอนุวัตนจาตุรนต์ และหม่อมจำรัส จักรพันธุ์ ณ อยุธยา ประสูติเมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๕๒ ณ วังถนนหลานหลวง กรุงเทพมหานคร ทรงมีเจ้าพี่เจ้าน้องรวม ๔ องค์ คือ หม่อมเจ้าหญิงดวงตา สวัสดิวัตน พลโท หม่อมเจ้าคัสตาวัส จักรพันธุ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ และหม่อมเจ้าหญิงลุอิสาณ์ ดิสกุล

ต้นราชสกุลจักรพันธุ์คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักร-พรรดิพงศ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระบิดาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ มีพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าน้องยาเธอรวมพระราชชนนีเดียวกัน ๔ พระองค์ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล โสภณภควดี กรมหลวงวิสุทธิกษัตริย์ สมเด็จเจ้าฟ้าจาตุรนรัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และ สมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ทรงบัญชาการกรมพระคลังมหาสมบัติ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พระชนมายุ ๔๔ พรรษา ทั้งนี้มิได้ทรงสะสมทรัพย์สินใดไว้เป็นส่วนพระองค์ แม้แต่วังที่ประทับก็คือพระราชวังเดิมฝั่งธนบุรีซึ่งเป็นของหลวง ดังนั้นเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานที่ดินระหว่างถนนหลานหลวงกับถนนดำรงรักษ์ ให้ทายาทแห่งราชสกุลจักรพันธุ์อยู่รวมกัน จึงเป็นที่มาของชื่อถนนจักรพรรดิพงศ์ในปัจจุบัน

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ แต่ยังทรงเป็นหม่อมเจ้า ทรงสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมปีที่ ๑ จากโรงเรียนอุทัยวิทยาคม ซึ่งตั้งอยู่ในวัดอรุณราชวรารามติดกับพระราชวังเดิม เมื่อสมเด็จพระอัยกาสิ้นพระชนม์พระทายาทได้รับพระราชทานที่ดินวังถนนหลานหลวง จึงย้ายมาเข้าโรงเรียนเทพศิรินทร์จนสำเร็จชั้นมัธยมปีที่ ๓ จากนั้นเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนนายร้อยทหารบกจนสำเร็จชั้น ๕ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๐ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้า

อยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานทุนส่วนพระองค์ให้ไปศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาที่วิทยาลัยเพดดี สหรัฐอเมริกาจบแล้วเสด็จเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์ จนสำเร็จชั้นจูเนียร์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ย้ายมาเรียนวิชาการเกษตรที่เกี่ยวกับพืชเมืองร้อนที่ประเทศฟิลิปปินส์ ในมหาวิทยาลัยแห่งฟิลิปปินส์ เพราะมีพระบรมราชวินิจฉัยว่า ประเทศไทยในขณะนั้นต้องการนักวิชาการในด้านการเกษตรและสหกรณ์เป็นอย่างยิ่ง ทรงรับปริญญาวิทยาศาสตร์บัณฑิตด้านการเกษตร เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๙

เมื่อหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงสำเร็จการศึกษาและเสด็จกลับประเทศไทยแล้ว ได้ทรงเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตราธิการ ในตำแหน่งนักเกษตรโทผู้ช่วย ประจำกองอุตสาหกรรมพืชพรรณ กรมเกษตรและการประมง พร้อมกับทรงเป็นอาจารย์พิเศษที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และโรงเรียนการเรือนด้วย ต่อมาทรงได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยคอร์เนลล์อีกวาระหนึ่ง สำเร็จปริญญาโทเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๔ พอดีเกิดสงครามโลกครั้งที่สองขึ้น เสด็จกลับประเทศไทยไม่ได้ตามกำหนดที่ได้รับอนุญาตไว้ จึงเสด็จไปศึกษาต่อขั้นปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยหลุยสิอานาสเตท ยังไม่ทันสำเร็จก็ได้จังหวะเสด็จกลับประเทศไทย กลับเข้ารับราชการตามเดิมในตำแหน่งนักเกษตรโท กองการทดลองและส่งเสริม กรมเกษตร จากนั้นทรงได้รับการเลื่อนตำแหน่งขึ้นไปตามลำดับ คือ เป็นหัวหน้าแผนกพืชไร่ นักเกษตรเอก รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ อธิบดีกรมการข้าว อธิบดีกรมกสิกรรมและเกษียณอายุราชการที่กรมนี้ คณบดีคณะเกษตร อธิการบดีและนายกสภามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภายหลังเมื่อพ้นจากหน้าที่ราชการ ได้ทรงดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ระหว่างพุทธศักราช ๒๕๑๖-๒๕๑๗ เมื่อพ้นจากตำแหน่งทางการเมืองแล้ว จึงได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้เป็นองคมนตรีเมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๘ และทรงปฏิบัติราชการสนองพระเดชพระคุณในหน้าที่นี้ตลอดมาจนถึงวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ ถึงชีพิตักษัยด้วยโรคหทัยวายเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖ สิริรวมพระชันษาได้ ๘๔ ปี ๒ เดือน กับ ๑๖ วัน

หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงเป็นทั้งนักวิชาการ นักปฏิบัติ และนักบริหารการเกษตรที่ก้าวหน้าทันสมัย และมีปรีชาสามารถสูง ทรงเป็นกำลังสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรของประเทศหลายสาขาจากระบบดั้งเดิมมาเป็นระบบการเกษตรแบบยั่งยืน ตลอดเวลาที่ทรงรับราชการทรงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการวางรากฐานและหาแหล่งทุนมาสนับสนุนโครงการวิจัยพืชไร่ต่าง ๆ มากมายหลายโครงการ นอกจากนั้นยังทรงริเริ่มงานเกษตรอุตสาหกรรม งานด้านพืชเมืองหนาว และการผลิตอาหารสำเร็จรูป ในด้านการเผยแพร่วิชาการเกษตรแผนใหม่ ก็ทรงสนับสนุน

ให้จัดตั้งภาควิชาคหกรรมศาสตร์ขึ้นในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ รวมทั้งตั้งสถานีวิทยุการเกษตรให้เป็นที่กระจายข่าวสารวิชาการด้วย ด้วยเหตุเหล่านี้ทำให้ทรงได้รับเกียรติและการยกย่องอย่างสูงทั้งในประเทศและต่างประเทศหลายครั้ง

ส่วนการในพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ได้ทรงปฏิบัติงานสนองพระเดชพระคุณต่อเนื่องมาช้านานตั้งแต่รัชกาลที่ ๘ โดยเต็มความรู้ความสามารถ ด้วยความวิริยะอุตสาหะ เสียสละ และจงรักภักดี ให้งานทุกด้านทุกระดับสัมฤทธิ์ศุภผลสมพระราชประสงค์ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้สนิท และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๘ เสด็จสวรรคต ได้รับกระแสพระดำรัสจากสมเด็จพระราชชนนีให้รับใช้พระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ ก็ได้รับสนองพระยุคลบาทที่สวิตเซอร์แลนด์ถึง ๒ ครั้ง โดยครั้งหลังอยู่นานถึง ๑ ปี ๔ เดือน ครั้นเสด็จพระราชดำเนินมาประทับในประเทศไทยเป็นการถาวรแล้ว ยังได้ถวายการรับใช้ใกล้ชิดเหมือนเดิมขณะทรงเป็นอธิบดีกรมการข้าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้รื้อฟื้นพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เพื่อเป็นการให้ขวัญกำลังใจแก่ชาวกสิกร หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ก็ได้ทรงเป็นพระธุระดำเนินการสนองพระราช-ดำริจนเป็นผลสำเร็จ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นพระยาแรกนาเป็นพระองค์แรกเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๓ ต่อมาเมื่อทรงดำรงตำแหน่งองคมนตรี ก็ทรงเป็นกำลังสำคัญในการสนองพระราชดำริพระราชประสงค์ด้านการเกษตรมาตลอดพระชนมชีพ โดยทรงเป็นผู้หนึ่งในการเริ่มต้นโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดาตั้งแต่ยังทรงเป็นอธิบดีกรมการข้าว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานกำเนิดมูลนิธิอานันทมหิดลเมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๒ และต่อมามีพระราชกระแสให้ขยายสาขาวิชาเพิ่มจากแพทยศาสตร์ เกิดคณะกรรมการแผนกเกษตรศาสตร์ ก็ได้ทรงเป็นกรรมการและเลขานุการของแผนกนี้ จนทรงเป็นประธานกรรมการแผนก ได้คัดเลือกผู้รับพระราชทานทุนมูลนิธิอานันทมหิดล แผนกเกษตรศาสตร์ ไปศึกษาต่างประเทศ และสำเร็จการศึกษากลับมาแล้วตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๐๘-๒๕๓๖ รวม ๓๙ คน และกำลังศึกษาอยู่ในต่างประเทศอีกจำนวนหนึ่ง

พระภาระสำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งที่หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ การดำเนินงานตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เมื่อแรกเริ่มดำเนินงานโครงการนั้นยังไม่มีองค์กรใดมารองรับ ก็ทรงได้รับความร่วมมือจากหน่วยราชการต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นลูกศิษย์หรือไม่ก็ผู้ที่เคยร่วมงานกันมาแต่สมัยต่าง ๆ เข้าร่วมแรงร่วมใจกันทำถวาย จนกระทั่งรัฐบาลได้จัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรด

กระหม่อมให้หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ มาทรงดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาของคณะกรรมการ กปร. อันมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ ตลอดจนสิ้นพระชนมชีพ ในการประชุม กปร.นั้น ท่านจะประทานความคิดเห็นที่ยากที่ใครจะขัดได้ เพราะเป็นเรื่องมีเหตุผลเป็นวิชาการ มีทุกสิ่งทุกอย่างที่คณะกรรมการสมควรน้อมรับ นอกจากนั้นก็ยังไม่ทรงละทิ้งความเป็นนักบริหารการเกษตร โดยทรงเป็นประธานศูนย์ศึกษาพัฒนาทั้ง ๖ ศูนย์กระจายอยู่ทั่วประเทศ ทรงดูแลศูนย์ต่าง ๆ เป็นอย่างดีจนเป็นที่ชื่นชมพระราชหฤทัย เพราะแม้ต่างประเทศก็ยอมรับว่า ศูนย์ศึกษาการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้รับความสำเร็จอย่างงดงาม จับต้องได้เป็นรูปธรรม

การสนองพระราชดำริของหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ครั้งสุดท้ายคือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เป็นกรรมการมูลนิธิชัยพัฒนา ซึ่งเป็นมูลนิธิที่มีพระราชดำริให้จัดตั้งขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๑ เพื่อช่วยเหลือประชาชนในรูปของการดำเนินงานต่าง ๆ ในกรณีที่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขของทางราชการ เช่นติดขัดเพราะระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของทางราชการทำให้ล่าช้า หรือถูกจำกัดด้วยงบประมาณแผ่นดิน กรรมการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลือกมาดำรงตำแหน่งในมูลนิธิชัยพัฒนา ทรงเลือกอย่างเข้มงวดและพิถีพิถัน รับสั่งว่ากรรมการทุกคนต้องพร้อมที่จะทำงานด้วย ไม่ใช่เป็นตำแหน่งเกียรติยศเฉย ๆ การที่ทรงเลือกหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เป็นกรรมการมูลนิธิชัยพัฒนา ทั้งที่มีพระชันษากว่า ๗๐ ปีแล้ว แสดงว่าทรงยอมรับในความรู้ความสามารถอย่างแท้จริงของท่าน และทุกครั้งของการประชุม ท่านจะกราบบังคมทูลแนวความคิดต่าง ๆ แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประธานกรรมการมูลนิธิ การสิ้นพระชนมชีพของหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ จึงเป็นการสูญเสียครั้งใหญ่ของมูลนิธิชัยพัฒนาด้วย

ความสำเร็จในหน้าที่การงานตลอดพระชนมชีพของหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ นอกจากพระสติปัญญาความสามารถ พระวิริยะอุตสาหะอันแรงกล้าแล้ว ที่สำคัญยิ่งคือความเป็นสุภาพบุรุษของท่าน กล่าวคือมีพระอุปนิสัยสุขุมเยือกเย็น ไม่เคยเกรี้ยวกราดผู้ใด ไม่ทรงนิยมขุดคุ้ยความผิดของผู้ร่วมงาน แต่สนพระทัยที่จะศึกษาหาข้อเท็จจริงหรือรายละเอียดของความผิดนั้น เพื่อบรรเทาและป้องกันมิให้เกิดขึ้นอีก ทรงมีปกติด้วยพระวาจาสุภาพ อ่อนโยน หลังจากเกิดเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๑๖ บรรดานิสิตนักศึกษามีอาการสำลักประชาธิปไตยอย่างรุนแรง ขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เกิดมีพวก ๕ ย คือ สวมรองเท้ายาง ถือย่าม ผมยาว สวมเสื้อยืด และนุ่งกางเกงยีนส์ ขอเข้าเฝ้าอธิการบดี เจ้าหน้าที่ได้กีดกันไว้ไม่ให้เข้าเฝ้า แต่ท่านรับสั่งว่าไม่ได้ เขาเป็นนิสิต เขาอยากจะเล่าอะไรให้ฟังก็ให้เข้า

มาเถิด ท่านจะคุยจะถามว่ามีอะไรหรือ กรณี ๑๔ ตุลาคมนี้ท่านเป็นผู้หนึ่งที่ช่วยไม่ให้นิสิตเกิดความรุนแรงหรือมีเหตุการณ์รุนแรง ทรงเหนื่อยมาก แต่ก็ทำให้ชนะใจบรรดาคณาจารย์และนิสิตทั้งหลาย

นอกเหนือไปจากพระปรีชาสามารถด้านเกษตรกรรมและการพัฒนา แล้ว หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ยังทรงมีความสามารถเป็นเลิศในด้านศิลปะการดนตรีด้วย โดยเฉพาะในการประพันธ์เพลงนั้น ได้ทรงนิพนธ์เพลงไทย เพลงสากล ทั้งคำร้องและทำนองที่คมคายไพเราะ สมบูรณ์ด้วยสัทรสและอรรถรสไว้เป็นจำนวนมาก ได้รับความนิยมชมชอบอย่างสูง กว้างขวางไปถึงนานาประเทศ พระเกียรติคุณด้านนี้ย่อมเห็นชัด ที่สถาบัน เวิลด์ อะแคเดอมี ออฟ อาร์ตส แอนด์ คัลเจอร์ แห่งรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา ได้ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ทางวรรณกรรม เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๑ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ประกาศสดุดีความสามารถในการใช้ถ้อยคำภาษาพร้อมกับถวายพระเกี้ยวทองคำ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๖ ในคำประกาศเกียรติคุณนั้นตอนหนึ่งได้กล่าวว่า

"คำร้องในบทเพลงที่หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงนิพนธ์นั้น มีความไพเราะในเชิงวรรณศิลป์ และถูกต้องด้วยฉันทลักษณ์ ทรงเลือกสรรถ้อยคำที่มีความหมายเด่นชัด ให้ภาพที่งดงามคมคาย บางเพลงมีลักษณะคล้ายกลบท ทั้งยังใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบที่ลึกซึ้งกินใจ และมุ่งในทางสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้แก่สังคม"

หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ถึงประสบการณ์ในการแต่งเพลงของท่านไว้ในเรื่อง *"ความเป็นมาเกี่ยวกับเพลง"* ความว่า เมื่อเป็นเด็กเคยเป็นลูกวงดนตรีไทยของครอบครัว เสด็จพ่อทรงเป็นผู้ฝึกเอง ชอบเล่นโทนรำมะนามาก และถูกฝึกให้ร้องเพลงไทยเมื่ออายุน้อยเสียงยังไม่แตก ส่วนหม่อมแม่ได้สอนแต่งโคลงสุภาพและกาพย์กลอนให้

พอไปศึกษาในสหรัฐอเมริการะดับมัธยมศึกษา เริ่มชอบฟังเพลงสากล ทั้งเพลงร้องและเพลงแจ๊ส ชอบไล่เลียงตามเสียงร้องและเสียงดนตรีในเพลงต่าง ๆ จากแผ่นเสียงเป็นจำนวนมากที่ซื้อมาเปิดฟังในเวลาว่าง ไล่เสียงเล่นจนขึ้นใจหลาย ๆ เพลง หลาย ๆ ตอนที่ติดใจ บางครั้งไล่เสียงเล่นโดยไม่มีเพลงนำอยู่เสมอ ๆ จนเกิดเป็นทำนอง เมื่อกลับมารับราชการในกระทรวงเกษตรและมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ระหว่างนั้นก็ยังไล่เสียงเล่นอย่างเคยอยู่เสมอ บังเอิญกระทรวงเกษตรแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนไปร่วมงานกระจายเสียงด้านการเกษตรที่กรมโฆษณาการ โดยเป็นผู้แต่งและอ่านข้อความและคำขวัญส่งเสริมการเกษตรเป็นประจำ แต่งเป็นโคลงสุภาพบ้างกาพย์กลอนบ้างอ่านออก

อากาศ เป็นเหตุให้รู้จักกับเจ้าหน้าที่ของกรมโฆษณาการนั้นเป็นอย่างดี รวมทั้งคณะวงดนตรีสากลของกรมและวงสุนทราภรณ์

ในรายการวันสถาปนากระทรวงเกษตรคือวันที่ ๑ เมษายน ตรงกับกระทรวงอื่นอีกหลายกระทรวง กรมโฆษณาการมีงานเต็มมือ ไม่อาจรับช่วยทำเพลงส่งเสริมการเกษตรได้ทั้งหมด จึงต้องพยายามแต่งเพลงเอาเอง โดยไล่เสียงแบบที่เคยไล่เสียงเล่น แม้เล่นดนตรีไม่เป็นการใช้การนับข้อนิ้วเป็นการให้จังหวะในการแต่งเพลง จากนั้นการแต่งเพลงจึงได้เริ่มเป็นเรื่องเป็นราว เพลงต่าง ๆ มักจะมอบให้นายเอื้อ สุนทรสนาน และนายสง่า อารัมภีร์ จัดบรรเลงในวงของเขา มีการทำเป็นแผ่นเสียงหลายเพลง แต่ไม่ได้แจ้งชื่อผู้แต่ง คนจึงเข้าใจผิดว่าคณะวงสุนทราภรณ์เป็นผู้แต่ง แต่ก็ไม่เดือดร้อนอะไร เพราะไม่ได้หวังได้ชื่อเสียงเป็นพิเศษ เพียงทราบว่าผู้ฟังพอใจในเพลงที่แต่งก็พอใจเป็นที่สุดแล้ว

เพลงเหล่านี้หลายเพลงและเพลงที่ทรงแต่งในสมัยต่อมา เป็นที่แพร่หลายมีผู้นิยมฟังมาก เช่น เพลงฝากรัก ที่มีเนื้อเพลงตอนหนึ่งว่า "แม้เพียงได้สบนัยน์ตา ฉันยังประหม่าลืมกาย..." เป็นเพลงดังที่สุด อัดลงแผ่นเสียงตรากระต่าย ทางร้านขายจนหมดสต๊อค แล้วก็นำพิมพ์เก่ามาอัดซ้ำแล้วซ้ำอีก เพลงจุฬาแชมบ้า "มาพวกเราเหล่าจุฬา มาเถิดมามาเต้นมารำ..." เพลงจุฬาบันเทิง "พวกเราจุฬาเรามาร่วมชุมนุม..." เพลงนันทาเทวี "นันทาเทวี ยอดนารีหามีใครเทียมเท่า..." เพลงรำวงเกษตร "เกษตรนี่หล่อจริงจริง ผู้หญิงเขาอยากรู้จัก..." เพลงรำวงชาวทะเล "ร่อนเร่ไปกลางทะเล เห่... เที่ยวเตร่ไปกลางทะเล..." และเพลงที่อื้อฉาวมากเพราะเคยถูกห้ามออกรายการวิทยุกระจายเสียงประมาณ ๑ ปี โดยถูกกล่าวหาว่าสร้างความนิยมโสเภณี แต่ก็เป็นเพลงที่ประชาชนรู้จักแพร่หลายมาก เพลงนี้คือ นางกลางเมือง ที่ขึ้นต้นว่า "นางกลางเมือง ขึ้นชื่อลือชาว่า มีสมญางามเมือง" พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล ทรงขอให้แต่งเพื่อใช้เป็นเพลงทำละครเรื่องนางกลางเมือง และต่อมาใช้เป็นเพลงไตเติลภาพยนตร์เรื่องนางกลางเมืองอีกครั้งหนึ่ง

หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงเล่าถึงเรื่องการแต่งคำร้องประกอบทำนองพระราชนิพนธ์ไว้ใน *"ความเป็นมาเกี่ยวกับเพลง"* ไว้ว่า

"ความสำคัญเกี่ยวกับเพลงและดนตรี เกิดขึ้นในสมัยปลายรัชกาลที่ ๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลพร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าเฝ้า และให้นำโน้ตเพลงบางเพลงไปถวายทอดพระเนตร ทั้งนี้เพราะทรงทราบว่าแต่งเพลงโดยไม่ปรากฏว่าเล่นเครื่องดนตรีอะไรเป็นเลย จึงทรงสนพระราชหฤทัย ในการเข้าเฝ้าครั้งนั้น จึงได้ทรงทราบว่าแต่งโดยการไล่เสียงเอาเอง ประกอบคำร้องซึ่งชอบแต่งบทกลอนตามที่แม่เคยสอน

ให้ เมื่อทรงทราบว่ามีปัญหาเรื่องการแต่งเพลงบลูส์ไม่ได้เป็นที่พึงพอใจ เพราะไม่รู้จักหลักของเพลงประเภทนั้นดีพอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า โปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระอนุชาทรงอธิบาย และพระองค์ก็ทรงเปียนโนสาธิตพระราชทานตามข้อบรรยายของสมเด็จพระอนุชา และทั้งได้ทรงสนับสนุนให้สมเด็จพระอนุชาทรงแต่งเพลงด้วย เพราะได้เคยทรงแต่งเพลงเป็นบางส่วนอยู่แล้ว และพระนิพนธ์เพลงบลูส์อาจเป็นตัวอย่าง เป็นแนวแนะให้รู้จักแต่งเพลงบลูส์ได้ต่อไป

จากนั้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ขณะทรงเป็นสมเด็จพระอนุชาในรัชกาลที่ ๘ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เข้าเฝ้าเป็นประจำ ทรงแนะนำเกี่ยวกับการแต่งเพลง และทรงพระราชนิพนธ์เองด้วย ตั้งแต่นั้นมาได้พระราชทานทำนองพระราชนิพนธ์ให้แต่งคำร้องถวายหลาย ๆ เพลง

ที่พอจะได้ชื่อเสียงในการแต่งเพลงบ้าง ก็เป็นเพราะพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม อันเป็นผลจากการแต่งคำร้องประกอบทำนองพระราชนิพนธ์ตามพระราชประสงค์ อันเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ หาได้เป็นความสามารถเฉพาะตัวไม่....."

หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงนิพนธ์ "วันวานที่ผ่านมา" พิมพ์ในหนังสือที่ระลึกพระชันษาครบ ๘๔ ปี เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๓๖ ว่า

"ต่อมาได้เข้าเฝ้ารับพระราชทานทำนองเพลงพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระอนุชามาใส่คำร้อง เพลงแสงเทียน ยามเย็น สายฝน ตามลำดับ แต่เพลงยามเย็นและเพลงสายฝนได้นำออกสู่ประชาชนก่อนเพลงแสงเทียน โดยพระราชทานให้ออกบรรเลงในงานลีลาศที่สวนอัมพร โดยวงดนตรีของกรมโฆษณาการ (กรมประชาสัมพันธ์) ควบคุมวงโดยเอื้อ สุนทรสนาน และออกอากาศทางวิทยุกรมโฆษณาการเป็นประจำ เป็นที่ซาบซึ้งและประทับใจพสกนิกรอย่างมาก จำได้ว่าไปตรวจงานทางภาคเหนือ เดินทางออกไปนอกเมืองตามสมควร ได้ยินคนผิวปากเพลงสายฝน อยากเห็นตัวจึงเดินตามเสียงไป เป็นร้านคนจีน หนุ่มคนหนึ่งนั่งซักผ้าและผิวปาก แสดงว่าความไพเราะในท่วงทำนองประทับใจแม้ราษฎรในแดนไกล"

หม่อมราชวงศ์มาลินี จักรพันธุ์ เขียนเรื่อง *"น้ำฝนหลั่งลงมาจากฟ้าแดนไกล"* โดยรับฟังมาจากหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เล่าประทานถึงเรื่องการได้หัดเป่าแซ็กโซโฟนที่สวิตเซอร์แลนด์ว่า

"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสอนให้เป่าปี่ที่สวิสทรงสอนวิธีละเอียดมาก โดยให้ลูกศิษย์เป่าเสียงเดียวเป็นเวลานาน ทรงให้เหตุผลว่า ผู้เป่าจะได้เป่าเสียงที่ออกมาคงเส้นคงวา ได้

เสียงที่เที่ยงแท้แน่นอน

เมื่อทรงแน่พระทัยแล้วว่า ลูกศิษย์ทำได้อย่างคงเส้นคงวา ได้เสียงที่เที่ยงแท้แน่นอนแล้ว ก็จะทรงสอนวิธีเป่าให้มีเสียงหนักเบา หลังจากหนักเบาแล้วก็ถึงวิธีการเป่าแบบเร่งเร้า กระโชกโฮกฮาก หลายอารมณ์ ทรงสอนให้ใส่ชีวิตชีวาเข้าไปในการเล่นดนตรีอีกทีหนึ่ง

มีอยู่ช่วงหนึ่ง ที่เป็นช่วงที่ประทับพักฟื้นอยู่ที่พระตำหนัก ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ หลังจากหายประชวร นายแพทย์ได้กราบบังคมทูลให้ทรงงดการเป่าปี่อย่างสิ้นเชิง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจะทรงพระสำราญกับดนตรีไม่ได้ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ "ลูกศิษย์" เป็นผู้เป่าตามที่ทรงกำกับ ลูกศิษย์จึงมีโอกาสได้เป่าปี่เสียงออกมา พระองค์เองทรงดีดคีย์ต่าง ๆ พระราชทาน โดยทรงอ้อมจากข้างหลังของลูกศิษย์ ลูกศิษย์ขณะนั้นพอซึมซับการเป่าได้พอสมควรแล้ว รู้วิธีการเป่าเสียงผ่อนหนักเบา รู้เพลงเข้าใจพอสมควร จึงเป่าได้ตามดนตรี

เสียงเพลงที่ออกมาจึงดังกังวานไปถึงพระกรรณของสมเด็จพระราชชนนี (พระยศในขณะนั้น) ทรงตกพระทัยอย่างมาก เพราะทรงนึกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแซ็กโซโฟนด้วยพระองค์เอง หลังจากแพทย์ได้กราบบังคมทูลของดไว้ เมื่อสมเด็จพระราชชนนีเสด็จฯ เข้ามาทอดพระเนตรเห็นความเป็นไปแล้ว ทรงทราบว่าไม่ใช่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป่า แล้วทอดพระเนตรเห็นวิธีการทรงดนตรีแบบแปลกใหม่ ทำให้ทรงพระสรวลอย่างมากมาย"

ความสามารถในการเป่าแซ็กโซโฟนของหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทำให้มีโอกาสได้ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์ทำนองเพลงขึ้นเพลงหนึ่ง คือในวันส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ วันที่ ๓๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๙๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะพระราชทานพรแก่พสกนิกรของพระองค์ด้วยบทเพลง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ร่วมแต่งเพลง "พรปีใหม่" ขึ้น โดยให้หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงเป่าแซ็กโซโฟนในช่วงแรกและช่วงที่สาม พระองค์ทรงเป่าต่อในช่วงที่สองและช่วงที่สี่ สลับไปจนครบทำนองเป็นเพลง แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงแต่งเนื้อร้องขึ้นทันทีก็แล้วเสร็จภายในครึ่งชั่วโมง เนื่องจากคืนนั้นมีเวลาจำกัด จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเพลงนี้ให้แก่วงดนตรีออกไปบรรเลงทันทีได้เพียง ๒ วงคือ วงดนตรีของสโมสรนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และวงดนตรีสุนทราภรณ์ ซึ่งกำลังแสดงอยู่ที่โรงภาพยนตร์เฉลิมไทย เชิงสะพานผ่านฟ้า จากนั้นจนปัจจุบันเมื่อใกล้เทศกาลปีใหม่ เราก็จะได้ยินเสียงเพลง "สวัสดีวันปีใหม่พา ให้บรรดาเราท่านรื่นรมย์" แทบทุกมุมเมือง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ทรงประพันธ์คำร้องประกอบเพลงพระราชนิพนธ์ เป็นเพลงภาษาไทย ๑๕ เพลง และเพลงภาษาอังกฤษ ๑๓ เพลง รวมเป็น ๒๘ เพลง นอกจากนั้นยังมีเพลงที่ทรงแต่เองอีกมาก มีทั้งแต่งแต่ทำนอง แต่งแต่เนื้อร้อง แต่งทั้งทำนองและเนื้อร้อง และแต่งร่วมกับผู้อื่น แต่เนื่องจากกาลเวลาได้ล่วงเลยมานานมากแล้ว ทำให้บางเพลงสูญหายไป เท่าที่รวบรวมได้เป็นเพลงภาษาไทย ๘๕ เพลง และเพลงภาษาอังกฤษอีก ๘ เพลง รวมเป็น ๙๓ เพลง

หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เคยรับสั่งแก่ธิดาว่า "ตอนที่พ่อจะลาจากโลกนี้ไป พ่อจะนึกถึงเพลงพระราชนิพนธ์ "แสงเทียน" อันเป็นบทเรียนที่ทรงแต่งสอนพ่อเป็นเพลงแรก ลีลาของเพลงส่อไปในแนวที่เศร้า ๆ แต่มีความหวัง สาระของเพลงเกี่ยวกับทางจิตทางบุญกุศล ทางปลงอนิจจัง แผ่เมตตาเตือนสติเหมาะสมศักดิ์ศรี และมีลักษณะเชิงทศพิธ-ราชธรรมที่ทรงมีอยู่เต็มพระองค์ เพลงนี้เป็นเพลงนำชีวิตของพ่อ ให้พ่อได้ก้าวหน้ามาจนปัจจุบัน และเมื่อถึงเวลาที่จะต้องจากไปบ้านเก่า คงจะมีคนจุดธูปเทียนบนหัวนอน เพื่อนำวิถีชีวิตในตอนจะจากไป แต่สำหรับพ่อ พ่อยึด "แสงเทียน" อันเป็นเพลงพระราชนิพนธ์ เป็นที่นำวิถีชีวิตของพ่อมากกว่าอย่างอื่น

"เคยทำบุญทำคุณปางก่อนใด ขอบุญคุ้มไปชีวิตหน้า
ทนทรมานมามากแล้วจะกราบลา แสงเทียนบูชาจะดับพลัน
แสงเทียนบูชาดับลับไป"

ถึงวันที่ ๒๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๗ มีประกาศสถาปนา พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ความบางตอนมีว่า

"มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ประกาศว่าโดยที่ทรงพระอนุสรณ์ถึงหม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ซึ่งถึงชีพิตักษัยล่วงไปด้วยโรคหทัยวาย เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖ นั้น ว่าเป็นผู้มีใจตั้งมั่นในความจงรักภักดี ประกอบด้วยสติปัญญาความสามารถ และความวิริยะอุตสาหะเป็นอันมาก"

ฯลฯ

"ทรงพระราชดำริเห็นว่า สรรพกรณียกิจที่ หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญมาตลอดชนมชีพ ก่อเกิดประโยชน์เป็นคุณูปการแก่ประเทศชาติและประชาชน

อย่างใหญ่หลวง สมควรได้รับการยกย่องสถาปนาอิสริยยศฐานันดรศักดิ์ให้สูงขึ้น ให้สมกับความชอบและความดี ตามแบบอย่างอันมีมาแล้วแต่กาลก่อน

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสรับสั่งให้สถาปนา หม่อมเจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ เป็น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ขอให้พระเกียรติคุณวิบุลยศ ปรากฏแผ่ไพศาลไปในสากลประเทศ ตลอดจิรัฐิติกาลเทอญ"

อนึ่งในวันเดียวกันนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ แก่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ เป็นเกียรติยศสืบไป

พระเกียรติคุณแห่ง พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จึงปรากฏแผ่ไพศาลคู่กับชาติไทยตลอดกาลนาน

(ข้อมูลส่วนใหญ่ในการเรียบเรียง ได้จากหนังสือ ที่ระลึกเนื่องในวันพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ ๓๐ มีนาคม ๒๕๓๗)

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๑๙, ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๑

นายหยัด ช้างทอง

นายหยัด ช้างทอง
ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง
(นาฏศิลป์ - โขน)

นายปัญญา นิตยสุวรรณ เรียบเรียง

นายหยัด ช้างทอง เกิดเมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ที่บ้านริมคลอง แขวงจระเข้น้อย เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร เป็นบุตรของ นายยอด ช้างทอง และ นางถนอม ช้างทอง มีน้องชาย ๑ คน คือ นายยวด ช้างทอง นายหยัด ช้างทอง แต่งงานกับนางสาวผิว ทองอยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐ มีบุตร ๒ คน คือ นางพเยาว์ พุกบุญมี และนายยงยุทธ ช้างทอง

นายหยัด ช้างทอง เข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนวัดรัชดาธิษฐาน (วัดเงิน) อยู่ที่คลองบางพรหม เขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร เมื่อจบการศึกษาชั้นประถมปีที่ ๓ แล้ว มีจิตใจชอบการแสดงโขน จึงไม่คิดจะศึกษาต่อไปทางด้านวิชาสามัญ แต่มุ่งมั่นที่จะเรียนวิชานาฏศิลป์โขนให้ได้ในเวลานั้นมีศิลปินโขนที่จัดตั้งคณะโขนรับแสดงตามงานทั่วไปและรับฝึกหัดเด็กที่มาเรียนวิชานาฏศิลป์โขนที่บ้านของตนอยู่หลายคน หนึ่งในจำนวนนั้นมี นายพานัส โรหิตาจล ซึ่งเป็นศิลปินโขนที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น นายพานัส โรหิตาจล แสดงเป็นทศกัณฐ์ มีฝีไม้ลายมือหาตัวจับได้ยาก เพราะเป็นศิษย์เอกของพระยาพรหมาภิบาล (ทองใบ สุวรรณภารต) ศิลปินโขนมีฝีมือที่เคยแสดงเป็นทศกัณฐ์ในสมัยรัชกาลที่ ๖ นายพานัส โรหิตาจล ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับวัดสุนทรธรรมทาน (วัดแคนางเลิ้ง) รับแสดงโขนตามงานทั่วไป และรับฝึกหัดโขนให้แก่ผู้ที่สนใจด้วย นายหยัด ช้างทอง มีความเลื่อมใสและศรัทธาในฝีมือของนายพานัส โรหิตาจล จึงสมัครเข้าเป็นศิษย์ เรียนวิชานาฏศิลป์โขนโดยฝึกหัดเป็นตัวยักษ์จนมีความชำนาญในการแสดงโขนสามารถออกโรงแสดงได้ โดยแสดงเป็นตัวยักษ์นับตั้งแต่เสนายักษ์ ยักษ์ต่างเมือง (คือบรรดาญาติสนิทมิตรสหายของทศกัณฐ์) เช่น สหัสเดชะ สัทธาสูร มูลพลัม มังกรกัณฐ์ แสงอาทิตย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังแสดงเป็นกุมภกรรณ อินทรชิต และทศกัณฐ์ แต่มีความสามารถในการแสดงเป็นทศกัณฐ์มากกว่ายักษ์ตัวอื่น ๆ

เมื่อคณะโขนของนายพานัส โรหิตาจล ไปแสดงที่ใด นายหยัด ช้างทอง จะติดตามไปแสดงด้วยทุกครั้ง ถ้าไม่มีงานแสดงในคณะของตน นายพานัสก็อนุญาตให้นายหยัด ช้างทอง ไปร่วมแสดงโขนกับคณะอื่น ๆ ได้จากการที่นายหยัด ช้างทอง มีโอกาสไปแสดงโขนกับคณะอื่น ๆ นั้น ทำให้เกิดประโยชน์ในการแสดงและได้รู้จักมักคุ้นกับเพื่อนศิลปินโขนมากยิ่งขึ้น นายหยัด ช้างทอง ไปแสดงโขนกับคณะไทยศิริ ซึ่งนางมัลลี คงประภัศร์ หรือที่ศิลปินโขนละครรู้จักกันเป็นอย่างดีในนามของ "ครูหมัน" เป็นหัวหน้าคณะ ด้วยความที่นางมัลลี คงประภัศร์ รักใคร่เอ็นดู นายหยัด ช้างทอง เหมือนลูกหลาน และแลเห็นฝีมือการแสดงโขนเป็นทศกัณฐ์ ทำให้นางมัลลีชักชวนนายหยัด ให้ไปสมัครเข้ารับราชการในกรมศิลปากร นายหยัด ช้างทอง นำเรื่องนี้ไปปรึกษากันนายพานัส โรหิตาจล ผู้เป็นครู นายพานัสก็เห็นดีเห็นงามและชื่นชมยินดีที่ศิษย์จะได้เข้ารับราชการมีความเจริญก้าวหน้าต่อไป จึงสนับสนุนให้ นายหยัด ช้างทอง ไปสมัครเข้าราชการในกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ นายหยัด ช้างทอง ได้รับการบรรจุเข้าเป็นข้าราชการพลเรือนวิสามัญอยู่ ๓ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงได้รับการบรรจุให้เป็นข้าราชการพลเรือนสามัญ ตำแหน่งศิลปินจัตวา อัตราเงินเดือน ๒๔ บาท

หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นาฏศิลป์โขนเสื่อมลงเนื่องจากขาดงบประมาณและขาดผู้สนับสนุนและประชาชนก็หันไปสนใจการแสดงแบบตะวันตกมากขึ้น ผู้บังคับบัญชาในกรมศิลปากรขณะนั้นจึงให้ศิลปินโขนไปหัดดนตรีสากล เพื่อจะได้ออกบรรเลงในงานต่าง ๆ แทนการแสดงโขน นายหยัด ช้างทอง ไปฝึกหัดเป่าบาสซูน (BASSOON) ตามปกตินายหยัด ช้างทอง เคยหัดโขนและมีนิสัยรักการแสดงโขน เมื่อต้องเปลี่ยนไปหัดดนตรี ซึ่งตนเองไม่ถนัดและไม่เคยสนใจมาก่อนจึงทำให้เป่าบาสซูนได้ไม่ดีเท่าที่ควร

ต่อมานายธนิต อยู่โพธิ์ ดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองการสังคีต กรมศิลปากรได้ฟื้นฟูการแสดงโขนละครขึ้นใหม่ แล้วนำออกแสดงให้ประชาชนชมทุกวันศุกร์ วันเสาร์ และวันอาทิตย์ สัปดาห์ละ ๗ รอบ ณ โรงละครศิลปากร (ถูกไฟไหม้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓) นอกจากนี้ยังปรับปรุงการเรียน การสอนของโรงเรียนนาฏศิลป์ (วิทยาลัยนาฏศิลป์ในปัจจุบัน) โดยหาครูมาสอนและรับสมัครนักเรียนเพิ่มขึ้น ในระยะนี้นายหยัด ช้างทอง จึงกลับมาแสดงโขนตามเดิม และเป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ให้แก่นักเรียนนาฏศิลป์อีกด้วย

นอกจากนายหยัด ช้างทอง จะทำหน้าที่เป็นครูสอนวิชานาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ และเป็นศิลปินผู้แสดงโดยเฉพาะตัวทศกัณฐ์แล้ว ยังทำหน้าที่เป็นผู้ฝึกซ้อม ควบคุมการแสดงในการแสดงโขน

ละคร และการแสดงนาฏศิลป์ชุดต่าง ๆ ซึ่งกรมศิลปากรจัดแสดงให้ประชาชนชม เป็นประจำ ณ โรงละครศิลปากร โรงละครแห่งชาติ สังคีตศาลา งานต้อนรับคณะนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ งานรับรองพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ งานรับรองอาคันตุกะของรัฐบาล และของส่วนราชการ องค์การรัฐวิสาหกิจ สมาคมต่าง ๆ และเอกชนทั่วไป รวมทั้งงานเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมไทยในส่วนภูมิภาค ทั่วประเทศไทย และในต่างประเทศ

ในการเดินทางไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมไทยในต่างประเทศนั้น นายหยัด ช้างทอง ได้ทำหน้าที่เป็นผู้แสดง ควบคุมการแสดง และควบคุมข้าราชการ รวมทั้งนักเรียนนาฏศิลป์ที่ร่วมเดินทางไปต่างประเทศหลายครั้ง เช่น

พ.ศ. ๒๔๙๘ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่สหภาพพม่า
พ.ศ. ๒๕๐๐ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่ราชอาณาจักรลาว
พ.ศ. ๒๕๐๓ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่ประเทศฟิลิปปินส์
พ.ศ. ๒๕๐๕ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่สหพันธรัฐมาเลเซีย
พ.ศ. ๒๕๐๗ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่ประเทศสิงคโปร์และอินโดนีเซีย
พ.ศ. ๒๕๑๙ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่สหภาพโซเวียต
พ.ศ. ๒๕๒๒ ไปเผยแพร่และแลกเปลี่ยนศิลปวัฒนธรรมที่สาธารณรัฐประชาชนจีน

นอกจากจะมีความรู้ความชำนาญในด้านการแสดงโขนแล้ว นายหยัด ช้างทอง ยังมีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษในการค้นคิดประดิษฐ์ลีลาท่ารำ สำหรับใช้แสดงเอง และสั่งสอนศิษยานุศิษย์อีกด้วย

นายหยัด ช้างทอง เป็นผู้แสดงโขนชุดต่าง ๆ ในการถ่ายภาพลงพิมพ์ในหนังสืออธิบายนาฏศิลป์ไทย โดยนายธนิต อยู่โพธิ์ ซึ่งเคยเป็นอธิบดีกรมศิลปากร เป็นผู้เรียบเรียง และกรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ หนังสือเรื่องอธิบายนาฏศิลป์ไทยเล่มนี้เป็นหนังสือที่มีภาพการแสดงโขนละครมาก ประชาชนนักเรียน นิสิต และนักศึกษา ให้ความสนใจซื้อหาไปอ่านจนหมดไปในเวลาอันรวดเร็ว จากการที่นายหยัด ช้างทอง เป็นผู้หนึ่งที่ได้เป็นผู้แสดงท่าการแสดงโขนเป็นภาพประกอบในหนังสือเรื่องอธิบายนาฏศิลป์ไทยเล่มนั้น เป็นการเพิ่มคุณค่าให้แก่หนังสือเล่มดังกล่าวนี้

เนื่องจาก นายหยัด ช้างทอง เป็นผู้ที่สนใจใฝ่หาวิชาความรู้ในด้านการแสดงโขนเป็นตัวยักษ์อยู่เสมอ จึงได้ฝากตัวเป็นศิษย์หลวงวิลาศวงงาม (หร่ำ อินทรนัฏ) นาฏศิลปินโขนอาวุโสที่เคยเป็นผู้แสดงโขนในสมัยรัชกาลที่ ๖ และต่อมาได้เป็นครูผู้ใหญ่ฝ่ายโขนของกรมศิลปากร นายหยัด ช้างทอง จึงได้รับการถ่ายทอดความรู้ทางนาฏศิลป์โขนเพิ่มขึ้น

นอกจากหลวงวิลาศวงงาม จะได้อบรมสั่งสอนวิชานาฏศิลป์โขนให้แก่นายหยัด ช้างทอง แล้ว นายอร่าม อินทรนัฏ บุตรของหลวงวิลาศวงงาม ผู้มีความรู้ความสามารถในการแสดงโขนเป็นตัวทศกัณฐ์ก็ยังได้ช่วยสั่งสอนวิชาการด้านนาฏศิลป์โขนให้แก่นายหยัด ช้างทอง เป็นการเพิ่มเติมอีกด้วย

เมื่อท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี (ศิลปินแห่งชาติ สาขานาฏศิลป์ พุทธศักราช ๒๕๒๘) ได้เข้ารับราชการในกรมศิลปากร ตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย นายหยัด ช้างทอง ก็ได้ฝากตัวเป็นศิษย์ท่านผู้หญิงแผ้ว สนิทวงศ์เสนี และได้รับการถ่ายทอดวิชาการด้านนาฏศิลป์โขน ละคร และการแสดงชุดเบ็ดเตล็ดเพิ่มขึ้น จนนายหยัด ช้างทอง สามารถแสดงละครเป็นตัวเอกในเรื่องได้หลายเรื่อง เช่น

ละครเรื่อง พระร่วง แสดงเป็น ท้าวพันธุมสุริย์วงศ์
ละครในเรื่อง อิเหนา ตอน ประสันตาต่อนก แสดงเป็น พี่เลี้ยงของปันหยี
ละครนอกเรื่อง ไกรทอง แสดงเป็น ชาลวันตัวจระเข้
ละครเสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน แสดงเป็น พระพันวษา และขุนแผน
ละครพันทางเรื่อง ราชาธิราช ตอน สมิงพระรามอาสา แสดงเป็น เสนาผู้ใหญ่ฝ่ายพม่า

นายหยัด ช้างทอง เป็นนาฏศิลปินโขนฝ่ายยักษ์ที่มีความรู้ความสามารถในการแสดงเป็นเลิศจึงได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้รับมอบท่ารำหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์สูงสุดและมีความศักดิ์สิทธิ์ในวิชานาฏศิลป์ไทยจากนายรงภักดี (เจียร จารุจรณ) (ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง พุทธศักราช ๒๕๒๙) ซึ่งเคยเป็นผู้แสดงโขนมีฝีมือในสมัยรัชกาลที่ ๖ ณ โรงละครพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เฉพาะพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยนาฏศิลปินของกรมศิลปากรอีก ๓ คน ชื่อ นายอร่าม อินทรนัฏ นายอาคม สายาคม และนายยอแสง ภักดีเทวา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงถ่ายภาพยนตร์การรำเพลงหน้าพาทย์ครั้งนี้ด้วย

ต่อมานายอร่าม อินทรนัฏ นายอาคม สายาคม และนายยอแสง ภักดีเทวา ถึงแก่กรรม ผู้ที่สามารถจะรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ จึงเหลืออยู่เพียง ๒ คน คือ นายรงภักดี และนายหยัด ช้างทอง แต่นายรงภักดี ก็ชรามากจนไม่สามารถจะออกร่ายรำได้จบทั้งเพลง จึงเหลือเพียงนายหยัด ช้างทอง ที่ยังสามารถรำได้แต่ถ้ากาลเวลาล่วงเลยต่อไป นายหยัด ช้างทอง คงไม่สามารถรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพได้ เนื่องจากอยู่ในวัยชรา เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท จึงทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้นาฏศิลปินโขนฝ่ายยักษ์ของกรมศิลปากรรวม ๗ คน เข้ารับการต่อกระบวนรำหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๗ ในการต่อกระบวนรำหน้าพาทย์องค์พระพิราพ หน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ นายหยัด ช้างทอง ได้ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยนายรงภักดี จนนาฏศิลป์โขนฝ่ายยักษ์ทั้ง ๗ คน สามารถรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพหน้าพระที่นั่งได้อย่างถูกต้องไม่มีผิดพลาด นับว่านายหยัด ช้างทอง เป็นผู้หนึ่งที่มีความสำคัญในการต่อหน้าพาทย์องค์พระพิราพหน้าที่นั่งในครั้งนั้น

เมื่อ นายรงภักดี ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์โขน) พุทธศักราช ๒๕๒๙ ถึงแก่กรรม นายหยัด ช้างทอง จึงเป็นนาฏศิลปินโขนฝ่ายยักษ์ที่อาวุโสสูงสุด ในบรรดาผู้ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ต่อท่ารำหน้าพาทย์องค์พระพิราพ และนายหยัด ช้างทอง ก็ยังสามารถรำเพลงหน้าพาทย์องค์พระพิราพ ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์สูงสุดในการแสดงนาฏศิลป์ไทยได้เป็นอย่างดี

ด้วยเหตุที่ นายหยัด ช้างทอง เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในทางศิลปวิทยาสาขานาฏศิลป์โขน มีความรู้ความสามารถพิเศษในการแสดงนาฏศิลป์โขน (ฝ่ายยักษ์) ยากที่จะหาผู้ใดเปรียบได้ ผลสำเร็จของงานการแสดงโขนของกรมศิลปากรส่วนหนึ่งได้มาจากการอุทิศแรงกายแรงใจของนายหยัด ช้างทอง ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้แสดง ผู้ฝึกซ้อม ผู้ควบคุมการแสดง ก็ตาม นับว่า นายหยัด ช้างทอง เป็นศิลปินผู้หนึ่งที่มุ่งสร้างสรรค์งานศิลปะการแสดงให้แก่ประเทศชาติเป็นสำคัญและด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้เมื่อนายหยัด ช้างทอง เกษียณอายุราชการ กรมศิลปากรจึงให้ปฏิบัติหน้าที่ต่อไปในตำแหน่งผู้ชำนาญการด้านนาฏศิลป์ไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร

จากประวัติชีวิตและผลงานดังกล่าว คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จึงประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติให้นายหยัด ช้างทอง เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์ – โขน) เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ และได้เข้ารับพระราชทานโล่และเข็มเชิดชูเกียรติจากสมเด็จ

พระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๓

นายหยัด ช้างทอง ป่วยด้วยโรคภายในช่องท้อง เข้ารับการผ่าตัดและรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่ออาการดีขึ้นก็กลับบ้านและไปปฏิบัติราชการตามปกติ ครั้งสุดท้ายภายหลังจัดงานฉลองวันเกิดเพียงไม่กี่วัน นายหยัด ช้างทอง ก็เข้ารับการรักษาพยาบาลอีกครั้งที่โรงพยาบาลยาสูบ และถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ รวมอายุได้ ๗๗ ปี ๑๔ วัน

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๓๙

นายมาลัย ชูพินิจ

นายมาลัย ชูพินิจ

นางสาววนิดา สถิตานนท์ เรียบเรียง

ในบรรดานักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ผู้มีผลงานเป็นที่รู้จักดีมาตลอดนับตั้งแต่ครึ่งศตวรรษที่แล้วมาจนถึงปัจจุบัน มาลัย ชูพินิจ เป็นผู้หนึ่งได้เขียนหนังสือมากและหลากหลายรูปแบบ ทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น สารคดี บทความ คอลัมน์เกี่ยวกับผู้หญิง หนังสือ กีฬา กล้วยไม้ รวมทั้งบทวิจารณ์อีกหลายร้อยเรื่อง นวนิยายหลายเรื่องของมาลัย ชูพินิจ มีผู้นำไปเป็นบทละครวิทยุและบทละครโทรทัศน์ เช่นเรื่อง ล่องไพร แผ่นดินของเรา ทุ่งมหาราช

มาลัย ชูพินิจ เป็นนักเขียนไทยที่มีนามปากกามากที่สุดก็ว่าได้ เรื่องที่เขียนแต่ละประเภทจะใช้นามปากกาแต่ละนาม เช่น ใช้นามปากกา แม่อนงค์ เรียมเอง สำหรับเขียนนวนิยายและเรื่องสั้น ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับป่า ใช้นามปากกา น้อย อินทนนท์ ถ้าเขียนบทความ บทวิจารณ์ ปัญหาชีวิต ข้อคิดเตือนใจใช้นามปากกา ม.ชูพินิจ เขียนเรื่องกีฬาหมัดมวย ใช้นามปากกา แบตลิ่งกรอบ ใช้นามปากกา ผุสดี เมื่อเขียนเรื่องเกี่ยวกับผู้หญิงและชีวิตสมรส ใช้นามปากกา ลดารักษ์ เมื่อเขียนเกี่ยวกับเรื่องต้นไม้ดอกไม้ เมื่อรายงานข่าวใช้นามปากกา นายฉันทนา นอกจากนี้ยังมีนามปากกา นายฉันท์ อินทนนท์น้อย เรไร นายดอกไม้ อาตมา หนอนหนังสือ สมิงกะหร่อง ดุสิต จิตรลดา ต่อ แตน นายไข่ขาว นายม้าลาย พลับพลึง มะกะโท ลูกป่า วิชนี อาละดิน อุมา ก.ก.ก. น.น.น. ฉ.ฉ.ฉ. ฐ.ฐ.ฐ. ส.ส.ส. ฮ.ฮ.ฮ. และ อาจจะมีนามอื่น ๆ อีก

มาลัย ชูพินิจ เกิดเมื่อวันพุธที่ ๒๕ เมษายน ๒๔๔๙ ที่ตำบลคลองสวนหมาก (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น นครชุม) อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร บิดามารดามีอาชีพค้าไม้สักและไม้กระยาเลย ชีวิตวัยเยาว์ที่คลองสวนหมาก ได้นำมาถ่ายทอดเป็นภาพธรรมชาติ สภาพแวดล้อม ชีวิตผู้คน ดินฟ้าอากาศ พืชพรรณไม้อยู่ในนวนิยายหลายเรื่อง ได้เริ่มการศึกษาที่วัดบรมธาตุ จังหวัดกำแพงเพชร เมื่อจบชั้นประถมศึกษาได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ศึกษาต่อที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข จบชั้นมัธยม ๖ แล้วเรียนต่อวิชาครู จบประโยคครูมัธยมแล้วกลับไปเรียนสายสามัญชั้นมัธยม ๗ ที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จบมัธยมบริบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ผู้สำเร็จชั้นมัธยม ๘ สมัยนั้นมีไม่มาก ปีที่มาลัย ชูพินิจ สำเร็จชั้นมัธยม ๘ มีผู้สำเร็จเพียง ๑๑๘ คน ขณะที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

ได้ใช้เวลาในตอนกลางคืนไปเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ จึงมีความรู้ทั้งสายสามัญ วิชาครู และภาษาอังกฤษ ซึ่งได้นำมาเป็นพื้นฐานในการเขียนหนังสืออย่างคุ้มค่า ได้ใช้ความรู้ทางแปลนวนิยายภาษาอังกฤษเรื่อง เตลมา ซึ่งเป็นเรื่องยาวที่น่าอ่านมาก

ชีวิตการทำงานของมาลัย ชูพินิจ เริ่มด้วยการเป็นครูสอนที่โรงเรียนวัดสระเกศ เป็นเวลา ๒ ปี บุคคลในวงการหนังสือจึงเรียกท่านว่า *"ครูมาลัย"* ต่อมาได้เปลี่ยนมาทำงานหนังสือพิมพ์ ได้เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ *"ไทยใต้"* ที่จังหวัดสงขลา ขณะที่มีอายุเพียง ๒๐ ปี แต่ทำอยู่ปีเดียวก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ มาเป็นผู้ช่วยกุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ *"บางกอกการเมือง"* ปีต่อมาได้ทำหนังสือพิมพ์รายปักษ์ชื่อ *"สุภาพบุรุษ"* แล้วทำหนังสือพิมพ์ *"ไทยใหม่"* โดยเป็นบรรณาธิการฝ่ายสารคดีและบันเทิง แล้วออกจาก *"ไทยใหม่"* มาทำหนังสือรายสัปดาห์ชื่อ *"ผู้นำ"* แล้วไปเป็นบรรณาธิการฝ่ายบันเทิงหนังสือพิมพ์ *"ประชาชาติรายวัน"* กับเป็นบรรณาธิการ *"ประชาชาติรายสัปดาห์"* ทำหนังสือพิมพ์อย่างจริงจังในช่วง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๔๘๑ แล้วหยุดไปทำไร่ถั่วเหลืองที่อ่าวพนังตัก จังหวัดชุมพร ชีวิตชาวไร่ที่ชุมพรท่านได้ข้อมูลมาประกอบนวนิยายและสารคดีหลายเรื่อง โดยเฉพาะ *"ทุ่งวัวแล่น"* ในนวนิยายเรื่อง *"แผ่นดินของเรา"* เมื่อกลับจากชุมพรได้ร่วมกับมิตรสหายจัดตั้งบริษัทออกหนังสือพิมพ์ *"สุภาพบุรุษ"* ฉบับเช้า และ *"ประชามิตร"* หนังสือพิมพ์บ่าย พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้ร่วมก่อตั้งบริษัทไทยพณิชยการจำกัด ออกหนังสือพิมพ์หลายฉบับ ได้แก่ พิมพ์ไทย สยามนิกร สยามสมัย กระดึงทอง และอื่น ๆ มาลัย ชูพินิจ เป็นนักเขียนประจำของหนังสือพิมพ์ในเครือข่ายทุกฉบับ เขียนบทความ ข้อคิดคำวิจารณ์ในคอลัมน์ต่าง ๆ ทุกวัน วันละหลายคอลัมน์ คอลัมน์ที่มีผู้อ่านมาก ได้แก่ ระหว่างบรรทัด ป.ล. ข้อคิดเห็น ม.ชูพินิจ อาณาจักรของข้าพเจ้า รวมทั้งรายงานข่าวโดยมีข้อเท็จจริงเชื่อถือได้และน่าสนใจ มาลัย ชูพินิจ เคยเขียนรายงานข่าวเรื่อง เสือฝ้าย ด้วยการเข้าไปสัมภาษณ์อย่างเสี่ยงอันตรายเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงและความเป็นธรรมแก่ทั้งเจ้าหน้าที่และผู้ที่ได้เชื่อว่าผู้ร้าย

นอกจากงานเขียน งานข่าวและงานบริหารหนังสือพิมพ์แล้ว มาลัย ชูพินิจ ได้รับเชิญจากรัฐบาล และองค์การต่างประเทศทั้งจากยุโรปและเอเชียให้ไปร่วมประชุม ดูงาน และสังเกตการณ์หลายครั้งได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้รับเชิญเป็นอาจารย์ผู้บรรยายในคณะวารสารศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และได้รับพระราชทานปริญญาบัตรวารสารศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ได้รับคำประกาศสดุดีเกียรติคุณตอนหนึ่งว่า

"นายมาลัย ชูพินิจ" ได้สมญาว่าเป็นนักหนังสือพิมพ์ผู้มีจรรยามารยาทและเทิด-

ทูนจรรยาบรรณของหนังสือพิมพ์เป็นคติประกอบแนวทางประพฤติปฏิบัติหน้าที่การงานที่มีส่วนรับผิดชอบ"

การเขียนเรื่องสั้น มาลัย ชูพินิจ เขียนเรื่องสั้นไว้จำนวนมากมีผู้ยกย่องให้เป็นราชาแห่งเรื่องสั้นของไทย สมาคมภาษาและหนังสือเคยเชิญ มาลัย ชูพินิจ ไปบรรยายเรื่องการเขียนเรื่องสั้น ซึ่งมีผู้บันทึกเทปไว้ท่านออกตัวว่าสมัยที่เพิ่งริเริ่มการเขียนก็ไม่มีครูบาอาจารย์อะไร นอกจากอาศัยนักประพันธ์เก่า ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือหลวงบุณยมาณพพาณิชย์ สมัยที่เขียนลงหนังสือพิมพ์ *"ศรีกรุง"* กับได้ให้ความรู้เรื่องประวัติของเรื่องสั้นว่า ถ้าดูตามประวัติศาสตร์ก็คงจะเห็นว่า *"อีสป"* น่าจะเป็นนักเขียนเรื่องสั้นคนแรกของโลกหรือบางทีก็อาจเป็นโสมเทวะ ผู้ประพันธ์เรื่องกถาสริตสาคร หรือโอเชียนออฟเทลส์ แล้วต่อมาก็ได้แก่อาหรับราตรี ซึ่งมีผู้เล่าและบันทึกหลายคน อีกตอนหนึ่งของการบรรยายท่านให้ความรู้ว่า *"ในสมัยกีเดอโมปาซองของฝรั่งเศส ก็ดี หรือ โอเฮนรี่ ก็ดี ท่านเหล่านี้เป็นผู้นำแห่งยุคในการเขียนเรื่องสั้น อย่างกีเดอโมปาซอง เป็นผู้ที่เอาชีวิตของชาวฝรั่งเศสยุคนั้นสมัยนั้นทีเดียว มาเขียนเป็นเรื่องของชีวิต และก็ได้รับชื่อเสียงเป็นอันมาก นี่ก็เป็นอีกยุคหนึ่งทางโอเฮนรี่นั้นมีแบบแตกต่างไปจากของกีเดอโมปาซอง ก็เพราะเหตุว่าเรื่องของแกแสดงชีวิตชาวอเมริกันยุคหลังต่อมาและเรื่องมักจะลงท้ายแบบที่เรียกกันว่า ทวิสต์ หรือบิดเรื่องเสีย ผู้ที่อ่านเรื่องของโอเฮนรี่ ตั้งแต่ต้นมักจะทายเรื่องไม่ค่อยจะออกว่าจะลงเอยอย่างไร แต่ส่วนใหญ่ของกีเดอโมปาซองเราจะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องธรรมดา เป็นเรื่องที่อ่านแล้วสมบูรณ์ อ่านแล้วจบคือ "อิ่ม" หรืออย่างที่เรียกกันตามภาษาตลาดว่า "มัน"*

เนื่องจากมาลัย ชูพินิจเป็นผู้อ่านมาก เดินทางมาก ได้พบได้เห็น ได้รู้เรื่องต่างๆ มาก และที่สำคัญคือเขียนมาก เรื่องสั้นของท่านจึงหลากรส หลายแนว ปัจจุบันมีผู้นำมารวมพิมพ์แล้ว ๒ เล่ม ชื่อ รวมเรื่องสั้นของเรียมเอง เล่ม ๑ จำนวน ๕๐ เรื่อง เล่ม ๒ จำนวน ๖๒ เรื่อง ได้รับความนิยมมาก พิมพ์เป็นครั้งที่ ๑๐ แล้ว ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องสั้นที่อ่านสนุก ทั้งสำนวนภาษา การเปิดเรื่อง ดำเนินเรื่อง และการจบเรื่อง

ในส่วนของนวนิยาย ซึ่งใช้นามปากกา แม่อนงค์ เป็นส่วนใหญ่ ได้วางเค้าโครงเรื่องเป็นอย่างดี และดำเนินเรื่องไปตามเค้าโครงอย่างไม่เถลไถลหรือเฉไฉ ไปกับการวิพากษ์วิจารณ์การเมือง หรือสภาพสังคมอย่างที่ผู้เขียนบางคนต้องการระบายความรู้สึกของตัวเอง โดยยัดเยียดให้เป็นคำพูดหรือความคิดของตัวละคร ซึ่งบางครั้งจะเขียนออกนอกเรื่องไปไกลจนผู้อ่านเกือบจะลืมเนื้อเรื่องหรือบทบาทของตัวละคร แม้แต่จะเน้นการเดินเรื่องอย่างให้ผู้อ่านติดตามโดยกระชั้นชิดตลอดนั้น มาลัย ชูพินิจ ได้นำเอาสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ วัฒนธรรมพื้นบ้าน มาช่วยดำเนินเรื่องได้อย่างเหมาะสมพอดิบพอดี

ผู้อ่านจะได้รู้เรื่องภูมิทัศน์ชนบท รู้จักต้นไม้ใบหญ้า และกลิ่นอายของป่าดงพงพี อย่างมีสี มีเสียง มีกลิ่น และมีความเคลื่อนไหวอยู่ในหน้าหนังสือ เช่น ตอนหนึ่งในเรื่อง *"น้ำเหนือเริ่มลด"* ซึ่งบรรยายว่า

"จากควันไฟที่ลอยขึ้นไปอ้อยอิ่งอยู่ในอากาศปากป่าพงนั้นออกไป และใต้สีแดงของดอกงิ้วลงมา เขารู้ว่าคืนที่ผ่านไปแล้ว พวกคนร้ายคงพักแรมอยู่ที่นั่น กลางลานโล่งเล็ก ๆ ระหว่างกอไหมและก้างปลาประปราย มิฉะนั้นก็บนหาดทรายชายคลองลงไป ไม่มีเสียงโปง เสียงกระดึงจากคอควาย เพราะคงถูกมันปลด ไม่ปรากฏเสียงเสียงอื่นใดทั้งนั้น มีแต่กลิ่นควันและกลิ่นเนื้อเค็มที่ลอยระคนปนมา ก็ยืนยันความเชื่อของเขาว่ามันยังไม่ไปไหน ปัญหาที่เผชิญหน้าในปัจจุบันจึงอยู่ที่ว่าเขาจะทำอย่างไรต่อไป"

ส่วนบทความที่เขียนลงไปในนิตยสารรายสัปดาห์ รายเดือน และออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียง ได้มีผู้รวมพิมพ์บางส่วนไว้เป็นเล่ม ชื่อ *"ข้อคิด ม.ชูพินิจ"* มาลัย ชูพินิจ ได้นำประสบการณ์ทั้งในประเทศและต่างประเทศพร้อมข้อคิดสะกิดใจมาเขียนเป็นบทความสั้น ๆ ด้วยวิธีเขียนที่ชวนอ่านเพลินตามไปโดยไม่ทันรู้ตัวว่าเป็นการสอนหรือแนะนำ ตัวอย่างตอนหนึ่งในบทความชื่อ *"ทางระบายออก"* ซึ่งเริ่มว่า

"ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว เจ้านายชั้นผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งให้คนรถของท่านมารับข้าพเจ้าไปเฝ้า พอเห็นหน้า ก็รับสั่งกับข้าพเจ้าว่าอยากจะปรึกษาหารือเกี่ยวกับการออกหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์สักฉบับ รับสั่งถึงความตั้งพระทัยซึ่งมีมาก ตั้งแต่ยังทรงศึกษาอยู่ในต่างประเทศ รับสั่งถึงข้อสังเกตเกี่ยวกับภาวะและกิจการของหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ในประเทศนั้น ๆ รับสั่งถึงความพอพระทัยในงานของข้าพเจ้า รับสั่งถึงความเป็นอยู่ของหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ในเมืองไทยเรา ซึ่งพระองค์ท่านเห็นว่ายังไม่สมบูรณ์ควรจะแก้ไขให้ถึงมาตรฐาน ได้รับสั่งถึงสิ่งโน้น และรับสั่งถึงสิ่งนี้ อะไรต่ออะไร ตลอด ๒ ชั่วโมงที่ล่วงไป เมื่อหมดเวลาเราก็ยังไม่ได้ปรึกษาหารือกันเลย กับหนังสือที่พระองค์ท่านปรารถนาจะทำ

เมื่อเสด็จตามมาส่งข้าพเจ้าที่รถ รับสั่งเป็นครั้งสุดท้ายว่า "วันหลังมาอีก คุณคุยสนุกเหลือเกิน"

คุยสนุกเหลือเกิน! ทั้งที่ตลอด ๒ ชั่วโมง ข้าพเจ้ามีโอกาสทูลเพียง ๒ คำเท่านั้น คือ "ใช่พะยะค่ะ" และ "ไม่ใช่พะยะค่ะ" หรือตลอดเวลาข้าพเจ้าเป็นฝ่ายฟังและพระองค์ท่านเป็นฝ่ายรับสั่ง

นั่นเป็นครั้งแรกที่ข้าพเจ้าสำนึกแน่แก่ใจว่า การฟังที่ดีมีความจำเป็นเพียงใด"

จากนั้นท่านจึงดำเนินเรื่องในประเด็นของข้อคิดจากบทความนั้น

"ข้อคิด ม.ชูพินิจ" เป็นหนังสืออีกเล่มหนึ่งที่มีการพิมพ์หลายครั้ง และยังวางขายอยู่ในขณะนี้

งานเขียนของ ม.ชูพินิจ มีมาก เมื่อท่านถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๐๖ รวมอายุ ๕๗ ปี จึงมีผู้เขียนคำไว้อาลัยว่า การจากไปของมาลัย ชูพินิจ ไม่ได้จากไปเพียงคนเดียวแต่ได้พา แม่อนงค์ เรียมเอง น้อย อินทนนท์ นายฉันทนา และอีกหลาย ๆ นามไปด้วย ถึงอย่างไรก็ตามผลงานของท่านยังคงอยู่เป็นงานเขียนที่มีคุณค่า ให้ความบันเทิง ให้ความรู้ ให้ความคิด ให้ความเพลิดเพลิน เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านแก่วงการหนังสือ สมควรแก่การยกย่องสดุดีว่าเป็นบุคคลผู้ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติ

ออกอากาศ
ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย
วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๔๑

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี
ที่ ๓๙๘/๒๕๔๐
เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

เพื่อให้การดำเนินงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติเป็นไปอย่างต่อเนื่อง อันจะเป็นผลดีต่อความมั่นคงของชาติ และเพื่อเสริมสร้างเกียรติภูมิและภาพลักษณ์ของคนไทย รัฐบาลไทย และประเทศไทยต่อสังคมโลก

อาศัยอำนาจตามมาตรา ๑๑(๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รองนายกรัฐมนตรี (นายพิชัย รัตตกุล)	ประธานกรรมการ
๑.๒	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์)	รองประธานกรรมการ
๑.๓	รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (พลอากาศเอก สมบุญ ระหงษ์)	รองประธานกรรมการ
๑.๔	เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๑.๕	ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๑.๖	เลขาธิการนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๗	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๘	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๙	ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๐	เลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา หรือผู้แทน	กรรมการ
๑.๑๑	เลขาธิการคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน หรือผู้แทน	กรรมการ

๑.๑๒ ปลัดกระทรวงกลาโหม หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๓ ปลัดกระทรวงการคลัง หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๔ ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๕ ปลัดกระทรวงมหาดไทย หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๖ ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๗ ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๘ อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๑๙ อธิบดีกรมศิลปากร หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๒๐ เลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมและ กรรมการ
ประสานงานเยาวชนแห่งชาติ หรือผู้แทน

๑.๒๑ เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กรรมการ
หรือผู้แทน

๑.๒๒ ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย หรือผู้แทน กรรมการ

๑.๒๓ ผู้อำนวยการองค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย กรรมการ
หรือผู้แทน

๑.๒๔ กรรมการผู้จัดการใหญ่ กรรมการ
ธนาคารกรุงไทย จำกัด (มหาชน) หรือผู้แทน

๑.๒๕ กรรมการผู้อำนวยการใหญ่ กรรมการ
บริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน) หรือผู้แทน

๑.๒๖ นายขวัญแก้ว วัชโรทัย กรรมการ

๑.๒๗ พลเอก จรัล กุลละวณิชย์ กรรมการ

๑.๒๘ คุณหญิง จินตนา ยศสุนทร กรรมการ

๑.๒๙ นางฐะปะนีย์ นาครทรรพ กรรมการ

๑.๓๐ คุณหญิงเต็มสิริ บุณยสิงห์ กรรมการ

๑.๓๑ นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา กรรมการ

๑.๓๒ นายเธียรชัย ศรีวิจิตร กรรมการ

๑.๓๓ พลเอก พิจิตร กุลละวณิชย์ กรรมการ

๑.๓๔ นายแมนรัตน์ ศรีกรานนท์ กรรมการ

๑.๓๕ นายเย็นใจ เลาหวณิช กรรมการ

๑.๓๖	นางลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์	กรรมการ
๑.๓๗	พลเอก วันชัย เรืองตระกูล	กรรมการ
๑.๓๘	นายวิจิตร อาวะกุล	กรรมการ
๑.๓๙	นายสมพร เทพสิทธา	กรรมการ
๑.๔๐	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๑.๔๑	หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	กรรมการ
๑.๔๒	คุณหญิงสุชาดา ศรีเพ็ญ	กรรมการ
๑.๔๓	ร้อยโท สุวิทย์ ยอดมณี	กรรมการ
๑.๔๔	นายเอนก สิทธิประศาสน์	กรรมการ
๑.๔๕	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๔๖	ผู้อำนวยการส่วนวิชาการ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๔๗	ผู้อำนวยการส่วนส่งเสริมเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๔๘	หัวหน้าฝ่ายเลขานุการและประสานงาน ส่วนวิชาการ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ พิจารณากำหนดนโยบายและแผนงานที่เกี่ยวกับการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติและการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันหลักของประเทศ

๒.๒ ให้คำปรึกษา ความคิดเห็น และข้อเสนอแนะในการปฏิบัติงานตามนโยบายและแผนงานที่วางไว้

๒.๓ ดำเนินการเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่ และการให้ความรู้แก่ประชาชนในเรื่องเอกลักษณ์ของชาติ ตลอดจนเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับสถาบันหลักของประเทศแก่ชาวไทยและชาวต่างประเทศ

๒.๔ ดำเนินการประสานงานและสนับสนุนการดำเนินงานเพื่อการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติแก่หน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน

๒.๕ เพื่อให้การปฏิบัติงานของคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติได้เป็นไปโดยมีประสิทธิภาพและได้ผลสมตามความมุ่งหมาย ให้ประธานกรรมการมีอำนาจแต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น

สำหรับการเบิกเบี้ยประชุมให้เป็นไปตามพระราชกฤษฎีกาเบี้ยประชุมและค่าตอบแทนที่ปรึกษา ซึ่งนายกรัฐมนตรีแต่งตั้ง พ.ศ. ๒๕๒๓ และฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยให้ตั้งเบิกจากสำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ
ที่ ๕/๒๕๔๐
เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ

เพื่อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดจนเสริมสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องแก่ประชาชน อาศัยอำนาจตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๗๘/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ จึงแต่งตั้งคณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารและบทความสดุดีบุคคลสำคัญ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	ประธานอนุกรรมการ
๑.๒	นายขวัญแก้ว วัชโรทัย	อนุกรรมการ
๑.๓	นายทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๑.๔	นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๑.๕	นายนิรันตร์ นวมารค	อนุกรรมการ
๑.๖	นางอุทัยศรี ณ นคร	อนุกรรมการ
๑.๗	นายปัญญา นิตยสุวรรณ	อนุกรรมการ
๑.๘	นางสาววนิดา สถิตานนท์	อนุกรรมการ
๑.๙	ผู้อำนวยการสถานีวิทยุแห่งประเทศไทย หรือผู้แทน (นางสิริพร ทองคำวงศ์ แทน)	อนุกรรมการ
๑.๑๐	ผู้อำนวยการศูนย์พัฒนาหนังสือ หรือผู้แทน (นางจารุดี ผลโประการ แทน)	อนุกรรมการ
๑.๑๑	นางสิริพร ทองคำวงศ์	อนุกรรมการ
๑.๑๒	นายบรรเจิด อินทุจันทร์ยง	อนุกรรมการ
๑.๑๓	นางอรสา สนธิไทย	อนุกรรมการ

๑.๑๔ นางเฉลิมศรี ทุนเจริญ อนุกรรมการ

๑.๑๕ นางสายไหม จบกลศึก อนุกรรมการ

๑.๑๖ นางสุมาลี เกตุแก้ว อนุกรรมการ และเลขานุการ

๑.๑๗ นางวารุณี จันทรรักษ์ อนุกรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

๒.๑ พิจารณาจัดทำเอกสารภาษาไทยเกี่ยวกับเรื่องดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ สดุดีบุคคลสำคัญที่ได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีและเป็นการเสริมสร้างความกตัญญูรู้คุณแก่อนุชนรุ่นหลัง

๒.๑.๒ วันสำคัญต่าง ๆ ของชาติ

๒.๑.๓ เรื่องเล่าเกี่ยวกับผลงานเขียนจากหนังสือเก่า ๆ ที่บุคคลสำคัญของชาติ เป็นต้นว่า พระมหากษัตริย์ เจ้านาย บุคคลระดับผู้บริหารประเทศ นักปราชญ์ และกวีในอดีตเขียนไว้เกี่ยวกับวิชาการที่เป็นประโยชน์ หรือหลักวิชาสำคัญต่าง ๆ เช่น วรรณคดี ประวัติศาสตร์ ซึ่งเยาวชนไม่ค่อยได้มีโอกาสอ่าน จะได้มีโอกาสอ่าน และรู้จักบ้านเมืองในอดีตมากขึ้น

๒.๒ กำหนดกลุ่มเป้าหมายเพื่อการเผยแพร่

๒.๓ ปฏิบัติงานอื่น ๆ ตามที่ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐

(นายพิชัย รัตตกุล)

รองนายกรัฐมนตรี

ประธานคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ด้านหน้ากลางเหรียญมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเครื่องบรมราชภูษิตาภรณ์ ทรงฉลองพระองค์ครุยภายในวงขอบเบื้องบน มีเครื่องหมายจักรีบรมราชวงศ์แฝดไขว้กัน ด้านขวาของตัวเหรียญมีข้อความว่า "รัชกาลที่ ๕" ด้านซ้ายมีข้อความว่า "รัชกาลที่ ๙" และมีลายแท่งปลายมนโดยรอบชิดวงขอบ ออกใช้เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสครบรอบ ๑๐๐ ปี แห่งการสถาปนากระทรวงการคลัง พุทธศักราช ๒๕๑๘

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๔๑